

Póczik Szilveszter

CIGÁNYOK ÉS IDEGENEK

Társadalmi és kriminológiai tanulmányok

Póczik Szilveszter

CIGÁNYOK ÉS IDEGENEK

FELSŐMAGYARORSZÁG KIADÓ

A történész-kriminológus szerző könyvében áttekinti a cigányok nyugat-európai és magyarországi történetét, tárgyilagosan bemutatja e kisebbség mai társadalmi helyzetét, viszonyait, beilleszkedésének eredményeit és kudarcait, befogadásukat és kirekesztettségüket. Beszámol egy érzékeny, de mindenkit érdeklő témáról: a cigány bűnelkövetőkről és bűncselekmények cigány sértettjeiről, a bűnüldözés és igazságszolgáltatás velük szembeni eljárás módjairól.

Kritikusan elemzi a cigány szervezetek munkáját is, és bemutatja legfrissebb, korábban nem publikált kutatási eredményeit. Könyvét kitekintésként egy kvázi kisebbség, a menekültek helyzetének történelmi és jogi szempontokat felvonultató elemzésével zárja.

Ára: 1600,-Ft

9789634109931

FELSŐMAGYARORSZÁG KIADÓ

Miskolc, 1999

A kötet a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával jelent meg

A borító Á. Tóth József fotójának felhasználásával készült

© Póczik Szilveszter

Felsőmagyarország Kiadó

Felelős kiadó: Serfőző Simon

Készült K-B Aktív Kft. nyomdájában, Miskolcon

Felelős vezető: Kása Béla

ISBN 963 9109 93 2

A jelen elektronikus másodkiadás szerző engedélyével készült 2012-ben.

Póczik Szilveszter

CIGÁNYOK ÉS IDEGENEK

Társadalmi és kriminológiai tanulmányok

Miskolc

1999

Gyermekeimnek, Zádornak és Zitának.

Tartalom

Bevezető

Amiért a cigányságról beszélni kell ...

Amiért a menekültekről beszélni kell ...

I. CIGÁNY KISEBBSÉG ÉS ETNIKAI PROBLÉMA

Cigány sors, cigány végzet Németországban

Cigányok, jenisek, vándorlók Svájcban

Cigányok Magyarországon tegnap és ma

1. Történelmi visszatekintés
2. A cigányság integrációja 1945-től a rendszerváltás kezdetéig
3. A cigány társadalom és a rendszerváltás
4. A cigányság, mint közbiztonsági és bűnmegelőzési probléma
5. Cigány politika és változó cigánypolitika

II. A CIGÁNY KISEBBSÉG KRIMINOLÓGIA NÉZŐPONTBÓL

Az etnikai tényező és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból

1. Az etnikai mozzanat, mint lényeges kriminológiai probléma
2. Vajon kriminológiailag releváns csoportot képeznek-e a romák?

Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben - egy kutatás tapasztalatai

I. A kutatás szükségessége, előkészítése

1. Előfeltételek
2. Az előkutatás
3. A kérdőív

II. Adatfelvétel és feldolgozás

III. Állampolgárság, nemzetiség, életkor

1. Ki a cigány?
2. Etnikai megoszlás: magyarok, cigányok, asszimilánsok
3. Átlagéletkor és életkori struktúra

IV. Szülők, iskolázottság, foglalkozás

1. Szülők halálózása
2. Iskolázottság változása az előző nemzedékhez viszonyítva
3. Szülők foglalkozása és a foglalkoztatottság változása a megkérdezettek között
4. Szülők és a megkérdezettek megélhetése
5. A munkavállalást kiegészítő jövedelemforrások

V. Lakóhely, migráció, mobilitás

1. Lakóhely
2. Migráció az elítéltek és szüleik nemzedékében
3. Megkérdezettek és szüleik lakhelye a településtípusok szerint
4. A lakásviszonyok és változásai az egyes csoportokban
5. A lakások belső környezete
6. A lakókörnyezet jellege

VI. A megkérdezettek családi környezete gyermekkorban, a neveltetés körülményei

1. Szülők együttélésének keretei
2. A megkérdezettek nevelői
3. A gyermekek száma a családban
4. A neveltetés részletesebb körülményei

VII. A fogvatartottak körülményei és életmódja

1. Családi állapot és gyermekek
2. Gyermekek számának változása a megkérdezettek szüleinek generációjához viszonyítva
3. Gyermekek elhelyezése a fogvatartás idején
4. A megkérdezettek magánéletének színterei
5. Alkoholfogyasztási szokások
6. Testi és mentális egészség

VIII. Bűnöző karrier

1. Gyermek- és fiatalkori áldozattá-válás
2. Bűnözésre hajlamosító tapasztalatok az elítéltek ifjúkorában
3. Az első bűncselekmény elkövetésének ideje és körülményei
4. A bűnelkövetés bevallott okai
5. A bűncselekmény előkészítése, egyéni vagy csoportos végrehajtása
6. A szabadságvesztés büntetések száma, hosszúsága, teljes ideje
7. A megkérdezettek sújtó ítéletek alapját képező cselekmények

IX. Bánásmód a vizsgálati és büntetőeljárásban, valamint a fegyházban, az elítéltek jövőképei

1. Előzetes letartóztatás, vizsgálati fogság, büntetőeljárás
2. A börtönélet körülményei
3. A fogvatartottak jövőképei

X. Etnikai csoportok egymáshoz való viszonya

1. Interetnikai baráti kapcsolatok
2. Az egyes csoportok képe önmagukról és egymásról
3. A két alapvető etnikai csoport önértékelése

XI. Összegzés és következtetések

1. Módszertani eredmények

2. Szociális jellemzők
3. Kriminológiailag releváns tapasztalatok és következtetések
4. Néhány társadalomelméleti következtetés

III. IDEGENEK, BEVÁNDORLÓK, MENEKÜLTEK

Bevándorlás és menekültügy Magyarországon az ezredfordulón

- I. Történelmi előzmények
- II. Változások a 80-as és 90-es évek fordulóján
- III. A menekültpolitika változói és változásai a 90-es években
- IV. Bevándorlási és menekültpolitika 1993-1997.
  1. A legális beutazás és bevándorlás keretei
  2. Az illegális beutazással, illetve bevándorlással kapcsolatos szabályozások és gyakorlat 1997 végéig
- V. A korábbi gyakorlattal kapcsolatos hiányok, ellentmondások, kritikák
- VI. Az új menedékjogi törvény szabályozási elvei

A Szerzőről

Rezümé

English summary

BEVEZETŐ*

Könyvemben az elmúlt évek folyamán keletkezett, etnikai, kisebbségi valamint a hátrányos társadalmi helyzetből fakadó problémákkal foglalkozó, korábban nem publikált tanulmányaimat gyűjtöttem össze. Mivel valamennyi tanulmány azonos problematika körül forog, a tanulmányok között előfordulnak apróbb átfedések. A mondott problémacsokor tárgyilagos, az érem mindkét oldalát felvillantó bemutatásával szeretnék rámutatni a társadalom sötét oldalán élők sanyarú helyzetére, annak történelmi, szociológiai, pszichológiai, jogi és nem utolsósorban kriminológiai vonatkozásaira, és részrehajlás nélkül felmutatni azokat a társadalmi kölcsönhatásokat, amelyek a vizsgált csoportok feltételeit meghatározzák és megváltoztathatják. Szeretném felhívni a figyelmet a kirekesztés és előítéletesség zsákutcájára, de azt is szeretném bizonyítani, hogy a kirekesztettek sorsa nem végzet, nem stilizálható egyoldalúan szenvedéstörténetté, hanem a többségi és kisebbségi társadalom közös felelősségvállalásával egy jobb jövő felé kormányozható. Magyarország messze nem mentes a jelzett negatívumoktól, de - aligha kell bizonyítani - nem a faj- és idegengyűlölet országa, hiszen erejéhez mérten sokat, némely szomszédos országnál sokkal többet tesz a kisebbségekért és üldözöttekért.

Amiért a cigányságról beszélni kell ...

Az európai népek és a magyarság együttélése a cigánysággal sok évszázadra nyúlik vissza. A cigányok egyre növekvő számban élnek közöttünk, jelenlétük át meg átszövi mindennapjainkat, megkerülhetetlen részei társadalmunknak, még szófordulatainkban is akarva-akaratlan megemlékezünk róluk. Cigány honfitársaink nem idegenek, döntően mindenek előtt magyarnak vallják magukat. Ha beszélnek is valamelyik cigány nyelvjárást, többségük anyanyelve már a magyar. Kultúrájuk ápolásához való jogukat az alkotmány és külön törvény garantálja. Ez a kultúra megmentésre szorul, még élő maradékai leltározásra várnak.

A cigányság ügye elsősorban szociális probléma, minden egyéb mozzanat másodlagos ehhez képest. A hazai cigányság szinte teljes egésze halmozottan hátrányos helyzetben él, létmódjának meghatározó eleme a kulturális, etnikai-identitásbeli, politikai, gazdasági és szociális valamint földrajzi értelemben vett szegregáció. Esetükben nem viszonylagos és részleges hátrányokról van szó, helyzetük szinte *társadalom alattinak* mondható, mivel döntő többségük a társadalmi szolgáltatásokhoz és javakhoz még a legalacsonyabb szinten is alig képes hozzájutni. Alatta maradnak annak a szintnek, amelyet közmegegyezés alapján szegénynek szoktunk tekinteni. Létszámuk az ezredforduló utáni évtizedekben meg fogja közelíteni az 1 milliót, a magyarországi össznépesség 10%-át. Ennek következtében az össznépesség kumulált szociális és kulturális mutatóinak drasztikus romlásával kell számolnunk. Reális a veszedelem, hogy a társadalomalattiság rohamos szélesedésével Magyarország nem közeledni, hanem távolodni fog az európai társadalmak átlagától. Ezért a cigányság felemelése és integrációja nem csak felvilágosult, humánus meggyőződés diktálta követelmény, hanem cigány és magyar

---

* A könyv a Nemzeti Kulturális Alapprogram Könyvkollégiumának támogatásával készült.

közös érdeke, mi több, elsődlegesen a magyar társadalom érdeke: nemzeti ügy. A probléma súlyát a mai magyar politika csak lassan nem ismerte fel, a kezeléséhez szükséges módszertan és eszköztár ma még igen hiányos, pedig a cigányság problémája komplex, *egészleges* kezelést és megoldást követel.

A Kádár-korszak cigánypolitikájában sajátosan vegyültek össze az extenzív gazdaságfejlesztés követelte munkaerőtöbblettel kapcsolatos igények, ideológiai, hatalmi és lobbyérdekek az aufklárista ember- és világjobbítással, baloldali népiességgel és bolsevik szemellenzősséggel. A visszasságok ellenére a cigányság mégis elindult a beilleszkedéshez vezető úton. Ezt a 25 éves fejlődést kérdőjelezte meg gazdasági rendszerváltás. A társadalomtudományban nem ismerünk az életkörülményekben való hosszú, egyenletes javulásra következő visszazuhanásnál veszélyesebb folyamatot. Országos méretekben ilyenkor szoktak bekövetkezni a forradalmak, katonai puccsok, erőszakos megmozdulások. Régi tapasztalat, hogy társadalom legalsó szintjein az ilyen válságok korábban kezdődnek, később érnek véget, és jóval nagyobb pusztítást végeznek, mint más rétegekben. Igazolja ezt a cigányság sorsa is. Mára körülbelül 20-25 évvel állítottak vissza a cigányság történelmi órái. A cigány munkanélküliek kihullottak a szociális ellátás hálójának szakadásain, szakmái értéktelenné váltak, többségük hátrányos feltételeket nyújtó régiókban lakik.

A probléma kezeléséhez szükséges *egészleges* koncepcióban hatalmas hiátusok mutatkoznak. A politikai rendszerváltás megadta a szabad politikai, önkormányzati szerveződés lehetőségét. A cigányság azonban alig rendelkezett értelmiséggel, képzett, az igazgatásban jártas és tapasztalt szakembergárdával. Képzettebb csoportjai szívesebben választják az asszimilációt, mintsem az eredeti csoportjukkal való, hátrányokkal járó sorsközösséget. A cigányság politikai szervezetei érdekharcok mentén szabdálódnak, önkormányzataik alig győzik az országos és helyi szinten tornyosuló feladatoknak. A kisebbségi törvény adta keretekbe a cigánysággal kapcsolatos feladatrendszer csak részlegesen illeszthető be, a kisebbségek számára máig zárva maradtak az országgyűlés kapui. A legkülönfélébb szakterületeken vitázók jó ideje nem jutnak egyetértésre abban, vajon a kisebbségiek nemzetiség szerinti nyilvántartása vagy hovatartozásuk elhallgatása szolgálja-e jobban az esélyegyenlőséget.

A közvélekedésben a cigányság fogalmához hozzátapad a bűnözés, a törvénytelenkedés, a ferde utak, a rendőrség fellépéseikhez az etnikai diszkrimináció gyanúja. Mindkét gyanúval kapcsolatban csak részleges adatokra támaszkodhatunk. A cigányság áldozattá válásáról pedig szinte semmilyen információnk sincs. A hétköznapi nyilvánosságban keverednek tévhitek, statisztikai valószínűségek és előítéletek a bűnözéstől való egyre fokozódó félelemmel. A médiák félelemmel vegyes távolságtartással viseltetnek a probléma iránt, vagy természetlen álproblémák megvitatásába menekülnek. Egyrészt az egész problémáért igaztalanul a magyar társadalom előítéletes, kirekesztő hajlandóságát teszik felelőssé, másrészt a cigányság történelmét és mai helyzetét, ugyancsak alaptalanul, krisztusi szenvedéstörténetként láttatják. A peremhelyzetet azonban aligha lehet felszámolni az előítéletek elleni kenetes erkölcsprédikációkkal vagy az etnikai hovatartozás, a másság elhallgatásával. Ehelyett élni kell a diszkrimináció pozitív változatával: felemelni, oktatni, élni és érvényesülni hagyni.

Amiért a menekültekről beszélni kell ...

A menekültkérdés annyiban hasonlít a cigányság problémáira, hogy a menekülők esetében szintén egyfajta - kvázi - kisebbségi és szegregációs problémával találjuk szemben magunkat. Az Európai Unióba tartó Magyarország a rendszerváltással visszatért nemes befogadó hagyományaihoz. Ez a visszatérés azonban, mint a rendszerváltás egésze, nem befejezett és maradéktalan. A Ceaucescu-rendszer brutalitása elől menekülő erdélyi magyarok körül szerveződő spontán nemzeti szolidaritás mulékonynak bizonyult, és nem terjedt ki a máshonnan elüldözöttekre. Jól jelzi ezt, hogy még a politikai korrektségére oly sokat adó médiában is nem egyszer a határokon túli magyar nemzetrészhöz tartozókat románoknak, szlováknak vagy ukránnak titulálják. A hazai magyarság munkaerő-piaci konkurenciát lát bennük, számosan gátlástalanul igyekeznek kihasználni őket. Még inkább igaz ez a másnemzetiségű menekültekre, akiket az intézményrendszer és a közvélemény egy része pusztán tehertételnek, költségtenyezőnek, ingyenélőnek tekint, miközben megfélemlít arról, hogy egykor a politikai terror elől menekülő magyarok ezrei találtak otthont más országokban. Egyre körvonalazottabban jelentkezik az idegenekkel szembeni elzárkózás racionálisnak látszó érvekkel megtámasztott ideológiai konstrukciója, amelyet Nyugat-Európa társadalmi a tolerancia jegyében éppen felszámolni igyekeznek. Nem halasztható feladat ennek a törekvésnek a hazai felkarolása, a fennálló hiányok és ellentmondások megszüntetése, a társadalmi nyilvánosság tárgyilagos tájékoztatása, áthangolása. Erősen hátráltatják mindezt a haza szűkös pénzügyi lehetőségei és a szűkkeblű bezárkózás, amelyre a példaként említett nyugati társadalmakban is bőven találunk példát. Ennek ellenére nem zárhatjuk be kapuinkat azok előtt, akik - sokszor közvetlen környezetünkben - üldöztetést szenvednek, akiket hazájukban az éhezés fenyeget, és akik lelkiismeretlen embercsempészek hálójába keveredve vagy csupán jobb élet reményében kopogtatnak rajta. Ez nem csak a humanitás követelménye, hanem demokratikus társadalmi és jogállami politikai berendezkedésünk egyik próbaköve is.

I. CIGÁNY KISEBBSÉG ÉS ETNIKAI PROBLÉMA

CIGÁNY SORS, CIGÁNY VÉGZET NÉMETORSZÁGBAN

Németország mindig is döntően meghatározó tényezője volt a közép-európai nagyrégióknak és benne a kárpát-medencei alrégióknak. Az ma is: bizonyos értelemben minta-ország gazdaságilag, politikailag és kulturálisan is. A német történelem, a német szellem minden jelentős mozzanata megtalálja pendantját a keletebbre eső kisebb népek történelmében is gondolkodásában. Németország tehát paradigmaértékű volt és ma is az egész régió számára. Így volt ez a cigánysággal kapcsolatban is. A náciizmus - tágabb értelemben a fasizmus(ok)¹ - és a fajüldözés irodalma bár könyvtárnyi, feldolgozása, számbavétele máig sem fejeződött be. Ebben a korszakban fordult elő először, hogy egy állam saját kisebbségi polgárait módszeresen, nagyipari módszerekkel pusztította el. A közelmúltban ünnepeltük II. világháború befejezésének 50. évfordulóját. Örömnövep volt a javából. Az emlékbeszédek igazságot szolgáltattak a hősöknek mindkét oldalon, az elűdözötteknek, megkínzóknak és lemészárolóknak, így a cigány holocaust áldozatainak is. A cigány áldozatok utódai máig köztünk élnek, Európában, Németországban, Kelet-Közép-Európában, bezárva a szociális nyomorultság ösközetébe. Ha, - mint a következőkben, - akárcsak vázlatosan is végigtekintünk a cigányság sorsán Németországban, ráébredhetünk, hogy a pusztító fajgyűlölet nem csupán egy válságos történelmi pillanatban hirtelen felbukkanó, majd tovatűnő jelenség, hanem hosszú történelmi folyamatosság húzódik mögötte. Láthatjuk azonban azt is, hogy a cigány kisebbség fél-periférikus léte ugyanazokat a problémákat veti fel ma is a többségi társadalom számára, mint 50, 100 vagy 400 évvel ezelőtt, de ugyanazon kérdések előtt torpankodik a cigány kisebbség is. A kérdésekre adott helyes válasz, eredményes megoldás mindmáig hiányzik, - mindkét oldalon.

*

Hogy a cigányság elvándorlása - csak bizonytalanul mondhatjuk, hogy feltehetőleg - északnyugat-indiai őshazájából pontosan mikor és miért kezdődött, ma még pontosan nem rekonstruálható. Az is csak feltételezés, hogy a Kr. u. 3-5. sz. tájékán vonulnak első csoportjaik Perzsiába. Annyi azonban bizonyos, hogy a 11. századtól vándorolnak be Kis-Ázsia irányából a Bizánc uralta Balkánra és innen északnyugat felé vándorolva szélednek szét egész Európában.² A cigányok a magyarországi helynevek tanúsága szerint kisebb csoportokban legkésőbb a 14. század vége óta szóróványosan jelen vannak a Kárpát-medencében³, Közép-Európa nyugatabbi területein tömegesen a 15. század első felében bukkannak fel először, legalábbis erre utalnak írásos forrásanyagaink. Egyik első okleveles említésük 1348-ból Szerbiából származik.⁴ 1399-ben már Csehországból halljuk hírüket.

A 15. század elejére érkeznek németföldre. Ekkorra Európában a nagy népmozgások már legalább 150-200 éve befejeződtek, első igazán nagy fellendülését éli a földművelés, uralkodóvá vált a letelepedett életmód és a - már távolról sem tömeges - helyváltogatás lehetősége a legelöváltó állattartással összefüggő mozgásokra

¹ A fasizmus sokféleségének kérdéséhez ld. Ormos M.; Incze M.: Európai fasizmusok 1919-1939. Budapest 1976. valamint Póczik. Sz.: Fasizmusértelmezések. Budapest 1996.

² Gyergyói S.: A kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. Bpest 1990. 11. p.

³ Gyergyói i. m. 12-15. Pp.

⁴ Hohmann J. S.: Geschichte der Zigeunerverfolgung in Deutschland, Frankfurt a. M. 1988. 13. old.; Gyergyói i. m. 12. old.; Nagy P.: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Kaposvár 1998. Ld. 27-47. Old.

korlátozódott. A cigányok későnjövők voltak, mégsem mondható, hogy beilleszkedésük eleve reménytelen lett volna, hiszen egyszer-kétszer száz esztendő alatt a cigányoknál számban jóval jelentősebb töredéknépek is - legalábbis életmódjukat tekintve - feloldódtak a befogadó társadalmakban. Ennek ellenére nem voltak képesek integrálódni a fennálló társadalmi viszonyok közé és igen gyorsan magukra vonják a törvény szigorát. Első évtizedük sejtetően viszonylagos nyugalomban telt, csak elszórtan rendelkezünk ellentétes adatokkal. Hildesheim város okirattára 1407-ben, pontosan szeptember 20-án jelzi az első cigány csoportok érkezését. 1427-ben már Párizsban is felbukkannak. Ha hihetünk egy névtelen krónikásnak, 1417-ben 14.000 cigány - a szám valószínűleg erősen túlzó - érkezik németföldre a Balkán felől Mihály vajda vezetésével. Nagyobb számú csoportok és nemzetségek feltűnése az 1410-es évek végén, - amint a korabeli írásos anyagokból megtudhatjuk -, hamarosan véget is vet átmeneti nyugalomuknak. Nomadizálásuk és a megszokott társadalmi viszonyokhoz kevésbé illeszkedő, természeti és társadalmi környezetüket erősen megterhelő életmódjuk, szokásrendszerük ambivalens érzelmeket és reakciókat keltett mindenütt. Fogadtatásuk is ennek megfelelően ellentmondásos volt.

Egyes fejedelmek és főurak, akárcsak városok kezdetben szívesen látták a szekerekkel vándorló cigányzenészeket, csepűrágókat, jósnőket, kereskedőket, mesterembereket, de legfőképp a kovácsokat. Természetben fizették őket és számos esetben menlevelet és védlevelet adományoztak számukra. Például Johanna von Coldnitz grófnő menlevelet adományozott a cigány Kisegyiptomi Miklós Gáspár grófnak.⁵ Másutt gyűjtést rendeztek a magukat vezeklő zarándokoknak kiadó cigányoknak, és bőséges ellátással bocsátották őket útjukra.⁶ A cigányság mai történeti tudatának alapjául szolgáló legendárium fontos mozzanatát képezik Zsigmond német-római császár és magyar király egy László nevű cigányvajdának adományozott oklevelei, amelyek őt nevezik meg a birodalom területén tartózkodó cigányok vezetőjeként. A hagyomány szerint Zsigmond neki és alattvalóinak 1417-ban men- és védlevelet, valamint 1423-ban szabadságlevelet adományoz, amelyben nemcsak engedélyezi vándorlásukat, hanem a felettük való ítélkezés jogát is vajdájuk kezébe helyezi: *"Mi, Zsigmond, Isten kegyelméből Róma Királya, [stb.] ... a Birodalom gyarapítója, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország Királya [stb.] ... Alattvalón László, a cigányok vajdája és a vele tartók a legalázatosabban kegyünkért folyamodtak. Alázatos kérelmüknek helyt adván, ... szabadságot adományozunk nekik. ... Ezért László vajdát és népét uradalmainkon ... hűségetekre és gondjaitokra bizzuk és elrendeljük, hogy László vajdát és az alatta való cigányokat megvédelmezzétek, róluk ... gondoskodjatok. Ha közülük bárki alávalónak mutatkoznék, akkor nem ti vagy közületek való ember, hanem nevezett László bírja a büntetés vagy kegyelmezés jogát."*⁷ A két oklevél, ha valaha létezett egyáltalán, minden bizonnyal hamisítvány volt, eredetijük nem maradt fenn. Ettől függetlenül

⁵ Weber K. von: Aus vier Jahreszeiten. Bd. II. Zigeuner in Sachsen, Leipzig 1861. 286. p. A forrás hallgat arról, hogy a cigány gróf hogyan jutott nemesi címéhez.

⁶ Vándorlásukra a korabeli cigányok többféle magyarázatot is adtak. Példaként megemlíthetjük itt a leggyakoribbakat. 1. Ők Gáspár mór király leszármazottai, akiket pogány uralkodók - egyes változatok szerint a fáraók - a kereszténység feladására kényszerítettek, és zarándoklatukkal az igaz hit elhagyásáért vezekelnek. 2. A cigányok ősei nem fogadták be az Egyiptom felé menekülő Kisjézust. 3. Kovácsaik készítették a Krisztus megfeszítésekor használt szegeket, ezért róttá rájuk Isten a vezeklést

⁷ Id. Hohmann i. m. 14. old. Az oklevél valódisága semmiképpen sem bizonyított. Eredetije nem maradt fenn, másolatai szakértők szerint nem felelnek meg mindenben a korabeli oklevelek követelményeinek, a benne szereplő időbeli adatok pedig további kétségeket ébresztenek. Kétségkívül valódi viszont Corvin Mátyás 1487. évi, a szebeni cigányoknak adott kiváltságlevele. Az oklevél korábbi kiváltságokat is említ, illetve ilyeneket erősít meg, ezek mibenlétéről és származásáról azonban nincs adatunk.

nem egy esetben előfordult, hogy cigányok királyok vagy főurak alattvalóivá váltak és védelmük, ugyanakkor a rendi társadalom munkamegosztásába való beillesztésük érdekében oklevelet állítottak ki róluk illetve számukra. Az ilyen módon befogadott cigányok gazdátlan, kóborló népből elvileg a jelentős szabadságokkal rendelkező jobbágyparasztság jogi helyzetébe emelkedtek. Valóságos csillagóra lehetett volna ez. Elvileg tehát adott volt számukra a csoportprivilegiumokon nyugvó feudális rendbe való beilleszkedés lehetősége.

Bár a század végéig még számos jelét láthatjuk a cigányokkal szembeni türelemnek, sőt jóindulatnak, a társadalom nagyobbik része hamarosan ellenségessé válik velük szemben, annál is inkább, mivel a nyugati társadalmakat ebben az időben növekvő ellentmondások feszítették, rohamosan nőttek a marginális rétegek. A cigányoktól való elforduláson nem változtatott az sem, hogy időközben - legalábbis látszólag - felvették a kereszténységet. Életmódjuk természetesen kiváltotta a letelepült és gazdagságában lassan gyarapodó paraszti és városi népesség félelmét, haragját. A korabeli dokumentumok arról számolnak be, hogy a cigányok zaklatják a parasztokat, távollétükben kifosztják házaikat, a városokban besurrannak a nyitva hagyott ajtón, a vásárokon zsebtolvajkodnak. E szövegek barbár, piszkos, nyomorúságos, hazátlan, vallástalan népről beszélnek. A tudós matematikus és földrajztudós Sebastian Münster először 1544-ben megjelent *Cosmographia universa* című munkájában olvashatjuk: *"gyalulatlan, fekete ..., szennyes népség, amely szívesen lop, legkülönb az asszonyok, akik férjeiket is így tartják el. Vannak köztük grófok és lovagok, elég jól öltözöttek. Zsigmond császár és más fejedelmek pecsétjét és menlevelét hordozzák. Úgy mondják, vezeklésül kell zarándok módjára vándorolniuk és Kis-Egyiptomból (a mai Szíria és Palesztina területe - P. Sz.) indultak útra. Ez azonban hazugság. Tudni való ..., hogy nincs e nyomorúságos népnek hazája, ... kutyamód él és vallástalan. .... Munkátlanul ... vándorol egyik országból a másikba, majd néhány év múlva visszatér. Velük tarthat asszony vagy férfi, aki csak akar ..., sok nyelvet beszélnek és sanyargatják a paraszti népet. Míg a szegény földművesek a mezőn vannak, emezek feldőlnek házaikat és elviszik javaikból, amire kedvük támad. ... Az öregasszonyok jóslásból élnek és miközben a kérdezőnek válaszolnak, csodálatos ügyességgel ürítik ki annak erszényét vagy zsebt, úgy, hogy az észre sem veszi."*⁸

A halmozódó rossz tapasztalatok, félelemkeltő szóbeszédnek hatására a 15. század végére a korábban csak szórványosan előforduló cigányüldözés számos helyen valóságos hajtóvadásszáttá válik. A városok sokhelyütt kiűzik, gyakran még falaik alól is elüldözik a cigányokat, más esetekben alamizsnával vásárolják meg nyugalmukat. Meissenből már 1416-ban, Meiningenből 1432-ben, Maina-Frankfurtból 1449-ben seprüzik ki őket, hogy csak néhány jelentékenyebb példát említsünk. A brandenburgi örgróf egyenesen megtiltja a cigányok tartózkodását birtokain.⁹ Végül az 1496-1498 évi Birodalmi Gyűlés megsemmisíti Zsigmond vitatott hitelességű szabadságlevelét, a cigányokat törvényen kívülre (vogelfrei), szabadon üldözhetővé és megölhetővé nyilvánítja. A két évvel későbbi Birodalmi gyűlés megismétli és megerősíti a határozatot. A velük szembeni bizalmatlanságnak további tápot adott a Bizánc eleste és a magyarok mohácsi veresége után nagyon is valóságosnak tűnő törökveszély keltette hisztéria, amely újra életre hívta a 13. századi tatár veszedelem és a gyászos

⁸ Id. Hohmann i. m. 13. old.; vö: Breithaupt H.: Die Zigeuner und der deutsche Staat. Würzburg 1907. 51. old.

⁹ Breithaupt i. m. 47. és köv. old.

végű liegnitzi csata már-már halványuló emlékét is.¹⁰ Az ismeretlen nyelvű, sötétbőrű cigányokban a közhiedelem - sokszor talán nem is alaptalanul - a törökök kémeit vélte megpillantani. Ki tudná ma már megmondani, mennyi volt a szándékosság és mennyi a tudatlanság abban, hogy akarva-akaratlan összetévesztették őket a Birodalom területére is be-becsapó török és tatár portyázó hadakkal is. Mindenesetre általánosan tatároknak (Tataren/Tartaren/Tartars) kezdik nevezni őket. Az 1551. évi augsburgi birodalmi gyűlés elrendeli, hogy a törököknek nyújtott kémszolgálatuk miatt a cigányok a Birodalom területét három hónapon belül hagyják el, számukra menlevél ki nem állítható, a meglévő menlevelek pedig azonnal érvényüket veszítik, az elfogott cigányokat pedig helyben fel kell koncolni.¹¹ A birodalmi rendeleteket kíméletlen rendszabályokat foganatosító tartományi rendeletek követték, amelyek gyakran csupán törvényileg szentesítették az üldözés már korábban kialakult gyakorlatát.¹² A török háborúk időszakos nyugvópontra jutásával enyhült valamelyest a szigor velük szemben, csak a férfiakat rendelték kardélre hányni, a nők és gyermekek életét megkímélték, de világgá kergették őket. A rendeleteket persze aligha hajtották következetesen végre. Ezt sejteti, hogy a tartományok igen sűrűn ismétlik őket. Ennek ellenére újabb és újabb cigány csoportok érkeznek keleti és délkeleti irányból, különösen Szászország területeire.¹³ Üldözésük indokai a kémkedés gyanújával azonban nem merültek ki. Rájuk tapad az eretnokség, boszorkányság, kannibalizmus, gyermekrablás és gyermekgyilkosság, kútmérgezés és járványos betegségek terjesztésének vádja is, - ezek némelyike máig ható érvénnyel. Ki ne tudná, milyen büntetés vagy büntetéssel felérő bánásmód járt mindezért.

A harmincéves háborúban viszont főleg Wallenstein seregeiben szolgáló zsoldosokként katonai erényeikkel tűnnek ki. Főként felderítőként alkalmazzák őket, a vonuló hadakat pedig nyomon követik a - gyakran cigány - markotányosok és örömlányok. A hadak a kor szokása szerint gyakran válogatás nélkül rekviráltak, fosztogattak, a parasztságnak pedig az éhezés és döghalál jutott. Kevésbé csodálható, hogy a háborút követő káoszban a fosztogató töredékseregekre egyszerre zúdult a parasztság és a helyzetüket újra megszilárdítani igyekvő hatóságok és tartományurak dühe. Az önállósult töredékhadak, martalóc bandák szétverése újabb, évtizedekig tartó cigányüldözési hullámmal fonódik egybe. A német tartományok megtiltják a cigányoknak a kereskedelmet, a községek és városok területén való táborozást, a tartományurak némelyike I. Ferdinánd császár 1556. évi rendeletére hivatkozva felbukkanásuk esetére a férfiak azonnali agyonlövésére ad parancsot. Az asszonyokat megalázzák, homlokukra bélyeget sűtnek, gyakran levágják fülüket, gyermekeiket sokszor anyjukkal együtt keresztényi nevelésre parasztság szolgálatára adják, és munkára fogják.¹⁴ Még a 18. sz. második felében is gyakori, hogy, - mint I. Frigyes porosz és Frigyes Ágost szász király -, katonaságot küldenek felkutatásukra és üldözésükre. Ugyancsak nem ritka, hogy fejpénzt fizetnek a meggyilkolt cigány férfiakért. VI. Károly császár 1724-ben birodalmi rendeletben parancsolja meg a csavargók és gonosztevők - köztük cigányok - elfogását és kiirtását. Még szerencsésnek mondhatták magukat, akiknek a bitó, a felnégyelés, keréketörés vagy

¹⁰ 1241-ben a Liegnitz-i csatában Sziléziai Henrik herceg megsemmisítő vereséget szenved a tatároktól

¹¹ Breithaupt i. m. 46. és köv. old.

¹² Hohmann i. m. 18. old.

¹³ Még ebben az időszakban is találkozunk a főúri jóindulat nyomaival. Thurzó György nádor 1616-ban védlevelet állít ki a Magyarországon vándorló cigányok számára.

¹⁴ V.ö.: Hohmann i. m. 17., 21., 33. És köv. pp.; Tobiasch R. F.: Zigeunerjustiz im 18. Jahrhundert. In: Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen. 58. Jg. 193-219. pp. Prag 1924. 193. old.

megcsonkítás helyett a kényszerbesorozás vagy a gályarabság jutott. A városok elrettentő cigány-oszlopot állítanak, vagy a városkapuknál elhelyezett kivégzési jeleneteket ábrázoló táblákon intik távozásra a cigányokat.

A társadalom alapvető ellenségessége a későbbiekben is keveset változott. Rendületlenül tovább éltek a korai tapasztalatok sokszor kiszínezett emlékei, a középkori beidegződések és meghatározták a hatóságok és hivatalok viselkedését is. A 18. sz. utolsó harmada mégis bizonyos enyhülést hoz számukra.

A felvilágosult uralkodók és tartományurak megszüntetik, sőt megtiltják a cigányok üldözését, és kísérletet tesznek a cigányság letelepítésére, katonai szolgáltra kötelezésére, vagyis ilyen módon valamiféle integrációjára, ami a kor gondolkodásában legtöbbször egyet jelentett az asszimilációra való kényszerítés kísérletével. 1730-ban a wittgensteini gróf nagyobb cigány közösséget telepít le birtokain, de - miután jobbágyai megrendszabályozására afféle rendőri erőként felhasználta, - alig néhány év múltán ismét kiűzi őket. 1775-ben II. Frigyes porosz király cigány falvak létesítésére tesz kísérletet. II. Frigyes Vilmos pedig, - nem csupán a felvilágosultság hevületétől hajtva -, besoroztatja a fiatal egészséges cigány férfiakat. Nevezetesen ebben a sorban Mária Terézia (1761, 1767, 1773.) és később II. József cigányrendeletei (1783). A Regulatio Cigarorum megtiltja üldözésüket, szorgalmasnak mondja mesterembereiket és letelepítésükről, gyermekeik iskoláztatásáról rendelkezik. Még a megbélyegző "cigány" elnevezést is megváltoztatja, de egyúttal tilalom alá kerül a cigány nyelv. Megtiltja számukra a vándorlást, a lótartást, útlevelet vezet be számukra, a megyéket pedig a cigányok sátraiak lerombolására és számukra állandó ház kiutalására kötelezi, de a szükséges anyagi forrásokról nem rendelkezik. A kalapos király 1782-ben - a pártatlan bíráskodás jegyében és a már megtörtént túlkapások folytatódását megakadályozandó - vizsgálóbizottságot küld ki 150 gyilkossággal és kannibalizmussal vádolt magyarországi cigány ügyében. Ez a vádat alaptalannak és koholtnak minősíti, és javaslatára a király felelőségre vonja Hont megye főispánját, aki állásával fizet a túlkapásokért. A maguk korában igen haladónak számító, mai szemmel azonban voluntaristának látszó intézkedések jelentős eredményeket értek el, siekrük mégsem volt teljes körű és végleges. Meggátolta ezt részben a hagyományos, vándorló, lótartó életmódjához ragaszkodó cigányság, részben a helyi hatóságok csendes ellenállása, részben pedig az, hogy kelet felől újabb és újabb hullámokban érkeztek cigányok. A tehát cigányok nem hagytak fel a nomadizálással, elhagyták a Bánátban nekik juttatott földeket is, ragaszkodtak lovaikhoz és gyermekeikhez, akik a rendeletek értelmében egykönnyen paraszti nevelőszülőkhöz kerülhettek.

A cigányság lelki-szellemi gondozásáért, beemeléséért a társadalomba sokat tettek az egyházak is, különösen az alsó papság. Az egyház közreműködéséből nőtt ki a friedrichslorai falukísérlet, amely korabeli integrációs próbálkozások egyik minden bizonnyal legjelentősebbike volt, és a ma számára is tartogathat komoly tanulságokat. A naumburgi Evangélikus Misszió Egyesület 1828-ban gondjaiba veszi Friedrichslóra bei Nordhausen község eladdig zavartalanul élő és az odavándorlásokkal gyorsan szaporodó cigány közösségét. 1806-ban alig néhány, 1828-ban több mint 50 cigány lakott a községben. A Misszió 1829-ben a cigányok elemi oktatását Wilhelm Blankenburg tanítóra bízta, és célul tűzte ki, hogy a cigány közösséget véglegesen a letelepedett életmódra szoktassa, és egyre kevésbé

versenyképes hagyományos szakmáit másfajta szaktudással helyettesítse. 1835-re a kicsiny közösség mintegy 100 főre duzzadt. A cigányok tágas iskolát építettek maguknak, amely a tanítónak és családjának lakásul is szolgált. Több mint 30 gyermek és számos felnőtt járt az iskolába. A magdeburgi hatóságok körlevélben szólították fel a polgárokat a Misszió kezdeményezésének támogatására, és kilátásba helyezték termőföldek parcellázását a cigányok számára azzal a céllal, hogy a kialakítandó mintagazdaságban elsajátíthassák a gazdálkodáshoz szükséges ismereteket. A német polgárok azonban hevesen ellenálltak. Vonakodtak anyagi támogatást nyújtani, kerültek minden érintkezést a cigányokkal, olykor még zaklatták is a cigány település lakóit. Végül Blankenburg tanító elköltözésével a kísérlet kudarcot vallott. Miután Magdeburg hatóságai is megszüntették a támogatást, a település lakóit - minden megalapozott ok nélkül - dologházba, gyermekeiket árvaházba hurcolták.¹⁵

A 17. század második felétől megszorodnak a cigánysággal foglalkozó német publikációk¹⁶ és 19. század első harmadára kialakulnak a cigánysággal foglalkozó tudomány - tévhitekkel még erősen terhelt - körvonalai. Megszaporodik a róluk való hiteles tudás. Míg a 15. században azt gondolták, a cigányok a keresztények üldözése elől menekülő, nyelvükben és szokásaikban elfajzott vagy magukat álcázni akaró zsidók, ekkorra tisztázódik valódi származásuk. Kevésbé ismert, hogy magyar ember, nevezetesen *Vályi István* leideni teológushallgató nevéhez fűződik a cigányok indoárja eredetének nyelvi bizonyítékok alapján való kimutatása, pontosabban feltételezése. Vályi összehasonlítja a komáromi cigányok nyelvét indiai hallgatótársainak nyelvjárásával. Eredményeit ugyan publikálja 1776-ban, neve mégsem vonul be a köztudatba.¹⁷ Akár tekinthetjük sorsszerűnek is, hogy a cigány nyelv indiai eredetének felfedezése a kutatásait jó tíz évvel később publikáló Gottlieb Grellmann nevű német nyelvész nevéhez kötődik.¹⁸ A 19. század elejétől folytatódik az egyre jelentősebb és egyre tárgyilagosabb ciganológiai publikációk sora.¹⁹ August Friedrich Pott - a legjelentősebb korabeli német szerző - kétkötetes munkában adja közre etnográfiai és nyelvészeti kutatásait. Számos dolgozat azonban továbbra is hitelt ad tévképzeteknek vagy maga terjeszt ilyeneket. Tovább él egyebek között a cigányok és zsidók azonosítása vagy kulturális rokonítása.²⁰ A Sturm und Drang majd a romantika idealizált cigányképe - gondolhatunk Lenau-ra vagy akár a magyar Vörösmarty-ra is - pozitív értelemben felfedezi a cigányokat és kultúrájukat, idealizálja szabadságszeretetüket és időközben felfedezett íratlan közösségi jogrendjüket, társadalmon-kívüliségüket, természet-közelségüket, zenéjüket, táncukat, szenvedélyes szerelmüket, népköltészetüket.

¹⁵ Pischel R.: Beiträge zur Kenntnis der deutschen Zigeuner. Halle 1894. 11. f.; Hohmann i. m. 52. és köv. oldalak.

¹⁶ Ismeretlen szerző: Zwei nützliche Tractätlein: 1. Wunderliche und wahrhaftige Beschreibung der Cingaren ... 2. Von den rechten natürlichen Tartern ... 1664. Thomasius J.: Dissertation philosophica de Cingaris, Leipzig 1671.

¹⁷ Gyergyói i.m.. 11. old.; Pischel i.m.. 5. old. Pischel Vályi közleményének időpontját tévesen 1763-ra teszi.

¹⁸ Grellmann H. M. G.: Historischer Versuch über die Zigeuner, Göttingen 1873.

¹⁹ Graffunder A.: Über die Sprache der Zigeuner Erfurt 1835; Pott A. F.: Herkunft und Sprache der Zigeuner. In: Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, Bd. 7. Leipzig 1853. 389-399. pp.; uó: Die Zigeuner in Europa und Asien. Ethnographische Untersuchung ihrer Herkunft und Sprache. I-II. köt. Halle 1845, Leipzig 1964.; Miklosich F.: Über Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas. In: Különnyomat a Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 26. kötetéből, Bécs 1876.; uó: Beiträge zur Kenntnis der Zigeunermundarten. VI. Sitzungsbericht der K. Akademie der Wissenschaften. Bécs 1878.

²⁰ Vö: Tetzner Th.: Geschichte der Zigeuner, ihre Herkunft, Natur und Art. Weimar 1885. 58. és köv. oldalak.

A művelt literátor-publikum múló szimpátiája és az állami gondoskodás egyre szaporodó kísérletei azonban nem sokat változtattak számottevően számkivetett helyzetükön a mindennapokban. Gyakran éppen ellenkezőleg! A gondoskodó porosz állam egyre növekvő felelősségtudatát jelzi például az 1842 évi porosz szociális ellátási törvény. Ennek előírása szerint a rászorulókat az a község volt köteles eltartani, amely területén éltek. E szellemében igen haladó rendelet szándékával éppen ellentétes hatást váltott ki. Hogy az ellátási kötelezettség elől kitérjenek, a legtöbb - eddig akár nagyon is toleráns - település polgárai elüldözték még a félig letelepült cigányokat is, és igyekeztek a visszatéréstől is elvenni a kedvüket. Vándorlásuk elé is egyre komolyabb akadályokat gördítettek.

A 18. majd még inkább a 19. század ténylegesen is megalapozta a modern felvilágosult gondolkodást és a szociális jogegyenlőséget. Megújult a porosz állam, felszabadult a parasztság, szabaddá vált az iparúzés, törvény rögzítette a zsidók emancipációját. A 19. század második felében a haladó szellemű, nagy hatalommá emelkedő Németországban a cigányság emancipációja csak lassan mozdul előre. A németországi cigányok mégis boldognak mondhatták magukat dél- és kelet-európai társaikhoz viszonyítva, akik sokhelyütt - például a román területeken az 1850-es évekig - közönséges rabszolgák, adhatóak-vehetőek voltak. Ezzel szemben németföldön többé-kevésbé szabadon vándoroltak egyik tartományból a másikba. Anyagi helyzetük azonban egészében nem javult, sőt a lakosság nagy többségéhez viszonyítva relatíve tovább súlyosbodott. A rohamos urbanizáció kísérőjelenségeként a század közepétől izolált cigány-negyedek alakultak ki a nagyobb városok - Maina-Frankfurt, Hamburg, Berlin - peremterületein vagy még inkább a perem peremén, kissé távolabb a városszélektől. Lakosságuk, kiszorulva a munkamegosztásból, de fokozatosan kirekesztődve a hagyományos cigány társadalomból is, a lumpenproletáriátus számát növelte, és csak a község anyagi jóindulatára számíthatott. A tömegfogyasztásra termelő gyáripar és kereskedelem rohamos előretörésével munkaerő-piaci esélyeik rohamosan leértékelődtek, egyre inkább fölöslegessé váltak a hagyományos cigány foglalkozások művelői. Míg a cigányzenészek keresett és jól fizetett szórakoztató művészként rohamosan hagyták maguk mögött a szekeres-putris világot és integrálódnak, addig a cigány szegkovácsok, üstfoltozók, drótosok, vályogvetők, kosárfonók, lókupecsek, vándorkereskedők, jósasszonyok és kártyavetők egyre inkább leszakadtak a társadalom jövedelmi és megélhetési átlagától. A polgári kisipar és kiskereskedelem is ádáz harcot folytatott a hivatlan konkurencia ellen. Ez, ha lehet, még mélyebbre taszította a cigányságot a nyomorba, mint annak előtte, miközben létszámuk, - Európában a századfordulóra túlhaladva a fél milliót - gyorsan emelkedett.²¹ Számuk az összlakossághoz viszonyítva azonban mindenütt elenyésző maradt. Létszámuk Németországban 1906-ban csupán 8.000 fő körül mozgott, ami 1926-ra a bevándorlásokkal együtt is csak mintegy 14.000-16.000-re emelkedett.²² A szakadatlan vándorlással és a határok átlépésével a cigányok nagy része kiszorult az állampolgárságból és az azzal járó előnyökből is.

A hatóságok és hivatalok legtöbbször igen bizonytalanok voltak - gyakran ma is azok - atekintetben, vajon a cigányságban szegényügyi vagy rendészeti problémát kell-e látniuk. Jól szemlélteti ezt a határozatlanságot, hogy egy porosz belügyminiszteri

²¹ Kittlitz R. F. v.: Die Zigeuner. Ein Vortrag Heidelberg 1885.

²² Kittlitz i.m. 364. old.; Hohmann. I.m. 67. old.

rendelet értelmében a cigány gyermekek árvaházi ellátásának költségeit nem a szociális, hanem a rendészeti kiadások rovatában könyvelték. Ugyancsak folyamatosan jelen volt a dilemma, elüldözni vagy integrálni célszerűbb-e a cigányokat. Mindkét kérdésben mindkét álláspontra találunk bőségesen példát. Az álláspontok néha ellentmondásosan összefonódtak. Így a cigányság kérdése - mint látni fogjuk - olyan szegényügyként jelet meg, amely elsősorban rendészetileg kezelhető, illetve az integráció nemes célját gyakran a diszkrimináció vagy az üldözés magyarázatára hozták fel. Az integráció a kor felfogásában természetesen a kisebbség felől a többség felé vezető, célszerűségi szempontokkal kijelölt egyirányú utca volt. A kor gondolkodása nem a cigányok, hanem a többségi társadalom problémáinak megértésére és megoldására törekedett, a szimpla osztogató szegénypolitika csődje után a cigányság összességét kezelte társadalmi - főként közbiztonsági - fenyegetésként.

A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy döntően rendőri problémaként bántak velük.²³ Jól mutatja ezt a hivatalos iratok szóhasználata, amelyekben "cigányvésről" vagy "cigánycsapásról" illetve annak elhárításáról olvashatunk. Még beszédesebbek a megvalósult intézkedések. Különösen a barátságos éghajlatuk és paraszti gazdaságuk illetve települtségük miatt a vándorló-háziiparúzó életmód számára kedvező délnémet, bajor és szász területeken rendőri felügyelet alá helyezték a cigány karavánokat, szigorú fellépést írtak elő a cigányokkal szemben, visszavonták vándoriparos leveleiket, megtiltották számukra a fegyvertartást, vadászatot, medvetáncoltatást, és gyakran ki is utasították őket az országból. A 19. század utolsó harmadában a többi tartományban is külön engedélyhez kötötték a vándoriparosi és vándorkereskedői tevékenységet és - félszemmel a cigányságra sandítva - folyamatosan nehezítették a szükséges engedélyek megadását. A Birodalmi Kancellária 1896. évi köriratában a cigányok számára a vándoripari engedélyek kiadását nem, a már kiadottakat pedig lehetőség szerint visszavonni javasolja. Több parlamenti felszólalás is foglalkozott a főként a délkeleti területeket sújtó "cigányvésszel" és az idegenrendészeti előírások szigorítását követelték. Ennek következtében a bevándorlás megakadályozására a német Külügyminisztérium még súlyos diplomáciai bonyodalmak árán is toloncegyezmények egész sorát kényszerítette ki a környező államoktól, egyebek között Oroszországtól és Ausztria-Magyarországtól. Ezzel összhangban számos belügyminiszteri rendelet - 1883, 1886, 1906 - értelmében a német állampolgárságukat igazolni nem tudókat visszatoloncolták abba az országba, amelyből jöttek. A századforduló táján "*a cigányok garázdálkodásának megakadályozásáról*" szóló tartományi és országos rendeletek valamint az úgynevezett Landfährergesetz-ek - a csoportosan vagy hordákban vándorlókról szóló rendeletek - tömegét sorolhatnánk fel, amelyek megtiltották a vásári komédiások és medvetáncoltatók vándorlását, az illegálisan bevándorolt cigányok kitoloncolásáról intézkedtek, vagy kényszer-lakhelyet jelöltek ki számukra, ami a települések peremén újabb putri-negyedek kialakulásához vezetett.²⁴ Végül Münchenben 1899-ben a maga korában neves kriminológus, Albert Dillmann vezetésével megalakult a Bajor Királyi Rendőrigazgatóság kebelében a Cigány-nyomozati Szolgálat, amely a rendőrhatalóságok megbízásából megkezdte az egész országban a vándorló cigányok összeírását és nyilvántartásba vételét egyrészt

²³ Lucassen L.: Zigeuner. Die Geschicht eines polizeilichen Ordnungsbegriffes in Deutschland 1700-1945. Köln-Weimar-Wien. 1996.; Hundsalz A.: Stand der Forschung über Zigeuner und Landfährer. Berlin 1978. Ld. 177-118. old.

²⁴ A Hesseni Belügyminisztérium rendelete 1886. VII. 22.; A Porosz Belügyminisztérium rendeletei 1902. és 1906.

bűnmegelőzési, másrészt idegenrendészeti céllal. A Dillmann-féle cigány-központ alig hat éves munkával létrehozta és minden tartomány rendelkezésére bocsátotta a több mint 3.000 cigány személyi és kriminológiai adatait tartalmazó "Cigánykönyvet".²⁵

A világháború kitörésekor hirtelen, előrehaladtával egyre inkább szükség volt minden német katonára és munkáskézre, legyen fehérbőrű szőke vagy barna bőrű göndörfelete. A nemzeti egység instrumentalizált eszméje jegyében néhány évre elterelődött a figyelem a harctéren egyébként is derekasan küzdő, nemegyszer vaskereszttel jutalmazott cigányokról. A Weimari Köztársaság megszilárdultával azonban ismét a figyelem középpontjába kerültek. A 20-as évek végére szinte minden tartományban megszületett valamiféle cigánytörvény. Egyaránt jellemző rájuk, hogy megszigorították vagy teljesen megtiltották számukra a vándorlást. Ezekhez az 1926. július 16-ai keltezésű bajor *Cigány- és munkakerülő-törvény* szolgáltatta a mintaképet. Célja a közbiztonságot veszélyeztető - elsősorban cigány - hordák, vándorkaravánok és munkakerülők megrendszabályozása volt. A lakókocsis-szekeres cigányok és az életmódban hozzájuk hasonlult németek számára bármikor visszavonható rendőri vándor-passzust írt elő. Szabályozta a cigányok állattartását, ismét eltiltotta a lőfegyverek tartását, a községeket rendőriellenőrzött táborhelyek kijelölésére, a táborozókat a hatóságoknál való bejelentkezésre kötelezte. Az úgynevezett *közbiztonság-védelmi munkakötelezettség* tág teret nyitott a hatóság fellépésének és önkényének.²⁶ A bajor példa nyomán, a többi tartományi rendelet sem nélkülözi a szociális elemeket. Előírják a vándorlók és cigányok gyermekeinek kötelező iskoláztatását. Letelepedésüket akarják kikényszeríteni azzal, hogy egyúttal megtiltják az iskolaköteles gyermekek vándorlását: egész évben ugyanazt az iskolát kötelesek látogatni. Az iskolakerülőket árvaházba, javítóintézetbe, a 16 év feletti rendszeres munkával nem rendelkezőket *munkakerülés* miatt dologházba küldik.²⁷

Egyszerre negatív és pozitív példaként említhető a kölni iskolakísérlet. A szülői egyesület - ma munkaközösséget mondanánk - tiltakozott az ellen, hogy gyermekeik a szellemi fogyatékosnak deklarált cigánygyermekkel együtt látogassák az elemi iskolát. Ezért a kölni iskolaszék egy csehszlovákiai példa alapján²⁸ külön osztályt indított cigánygyermek számára, amelyben korkülönbség nélkül folyt az elemi tantárgyak oktatása. A cigányok a rendszabályok és a kilátásba helyezett súlyos következmények tudatában rendszeresen járatják is gyermekeiket az iskolába. A szülők és gyermekek között is népszerű tanítójuk az iskolai normáknak megfelelő viselkedésben mutatkozó tekintélyes nehézségek mellett jelentős sikerekről is beszámol, egyebek között a gyermekek természetes intelligenciájáról, egyes tárgyakban - matematika, zene, hittan - mutatott tehetségükről. Egyfajta iskolatakarékpénztári rendszerrel sikerült elérni, hogy a cigány-osztály megközelítően önfinanszírozóvá vált.²⁹

²⁵ Dillmann A. (Hrsg.): *Zigeunerbuch*, München 1905.

²⁶ Ennek kapcsán eszünkbe juthat a magyar rendszerváltás előtti időkből a közveszélyes munkakerülés - KMK - hírhedt gumiparagrafus.

²⁷ Reich H.: *Das Bayrische Zigeuner- und Arbeitsscheuengesetz 1927*.

²⁸ A 20-as évek elején Ungváron a cigány közösség saját költségén építtetett iskolát gyermekei számára.

²⁹ Vö. Weitershagen P.: *Meine Zigeunerklasse in Köln. Ein Vortrag*. In: *Die Hilfsschule*. Halle Saale 1932. 282-299. Old. Megjegyzendő, hogy az itt ábrázolt probléma hazánkban is máig fennáll. A szülők tiltakoznak az ellen, hogy gyermekeik cigány tanulókkal együtt nevelkedjenek. A leggyakoribb két érv, hogy ezek negatív hatás gyakorolnak a többiek viselkedésére és szellemi fogyatékosok, így hátráltatják társaik haladását. (Nem itt a helye, hogy a kérdéssel kapcsolatos szakmai vitát ismertessük.) Saját tapasztalatomból tudom, hogy 70-es, 80-as években bevett gyakorlat volt az általános iskolákban, hogy a

Amíg a tartományi kormányzatok a cigányokat letelepedésre igyekeztek ösztökélni, addig a faluközösségek és városok inkább azon dolgoztak, hogy megakadályozzák területükön a cigányok még csak időleges megtelepedését is. A kijelölt táborhelyekért magas bérleti díjat követeltek, szigorú egészségügyi előírásokat állítottak, a helyi bűnüldözés "gyengéd" zaklatása kényszerítette a cigányokat távozásra. 1927-től a Bajor Belügyminisztérium rendeletére a községek területén táborozó cigányoktól kriminológiai szempontoktól függetlenül ujjlenyomatot vettek, amelyet a már említett müncheni cigányközpontban vettek nyilvántartásba. Bár a követelések ellenére nem született Németország egészére érvényes cigánytörvény, a velük szembeni eljárás mégis nagyjából egységes szempontok alapján történt. Ez célozta a tartományok 1926. évi megegyezése a *cigányprobléma azonos szempontú kezeléséről*, amely lényegében a bajor rendelet elemeinek általánossá tételét tartalmazta, kiegészítve az állandó rendőri felügyelet követelményével.³⁰ A rendelkezések jelentős része, még inkább végrehajtásuk gyakorlata feltűnő és szöges ellentétben állt a maga korában példásan demokratikus Weimari Alkotmány szellemével és betűjével, különösen a törvény előtti egyenlőségről és a szabad helyváltoztatás jogáról szóló szakaszokkal.³¹ Nem kevés jogértelmezői tehetségre volt szükség a diszkriminatív rendelkezések alkotmányosságának bizonyításához.³²

Ekkoriban is születnek figyelemreméltó ciganológiai tanulmányok, amelyek a cigányság kultúráját, nyelvét, társadalmi rendszerét taglalták. Többen úgy vélték, a cigányságnak el kell foglalnia az őt megillető helyet a németességgel nyelvileg-kulturálisan rokon indogermán (árja) népek között. Mások rámutattak az ősi germán és a cigány szokásjog közötti hasonlóságokra és lelepleztek számos cigányokkal kapcsolatos babonát és előítélet is.³³ Ennek dacára az uralkodó hang a mindent elárasztó faji irodalomé, amely megteremtett a kellő légkört és az ideológiai alapvetést a későbbi faji törvények számára. Mintegy a gyarmati időszak egyenes folytatásaként tengernyi un. *fajtudományi* iromány lát napvilágot. Ezek a művek, amelyekben jól nyomon követhető a 19. század kulturális és a 20. század biológiai rasszizmusának folyamatossága, szellemükben és stílusukban alapvetően nem különböztek a többi gyarmatosító nagy nemzet bölcselkedéseitől kolóniáik népeiről, méltó párjai azoknak. Tükröződik bennük a többségi társadalom hagyományos előítélet-rendszere és a gyarmati népekkel szembeni - "tisztességes" gyarmati hivatalnok számára kötelező - megvető beállítottsága. A németországi munkák jelentőségét az adja, hogy a háborúvesztés következtében sértett büszkeség, a megbicsaklott nemzeti öntudat széles olvasótáborot toborzott számukra. Gyarmatok híján a négerék vagy sárgák helyett a megvetés és gyűlölet tárgyai legfőképp a zsidók és a hagyományosan primitívnek, ostobának, - *"fajgenetikai okokra visszavezethetően"* - lustának, naplopónak, alattomosnak, - Uram bocsá! -

---

viselkedési problémákkal küzdő cigánygyermekeket és állami gondozottakat gyógypedagógiai osztályokba helyezték át. A tapasztalat szerint ezért kerülhetett ilyenekbe paradox módon akár különösen tehetséges gyermek is, aki "kiszegítő" léteire is messze többet tudott vele egykorú normálatagotatás társainál. Érdemes lenne utánanézni, mennyit változott azóta ez a szégyenletes gyakorlat. Valószínű azonban, hogy keveset. V.ö. Vég K.: Cigányútvesztők, elágazások. In: Farkas E. (szerk): Gyerekcigány. Bpest 1994. 71-90. pp.

³⁰ Ländervereinbarung zur gemeinsamen und gleichartigen Bekämpfung der Zigeuner im Deutschen Reich. In: Kriminologische Monatshefte 8. Jg. 1927. 219. És köv. pp.

³¹ Art. 109. Abs. 1. és Art. 111.

³² Pl. Höhne W. K.: Die Vereinbarkeit der deutschen Reichsgesetze und -verordnungen mit dem Reichsrecht, insbesondere der Reichsverfassung 1929. Doktori értekezés. Kézirat; idézi Hohmann i.m. 79. p.

³³ Vö. Voigt U.: Aus dem Rechtsleben der Zigeuner. In Gesetz und Recht. Jg. 32. no. 14. 1931 (Berlin) 209. És köv. oldalak.

paráznának, bűnözésre különösen hajlamosnak, beilleszkedni képtelennek, aszociálisnak és élőködőnek ábrázolt cigányok lesznek.³⁴ Mások - mondanunk sem kell, kizárólag (*faj*)tudományos alapon - a cigányság veszedelmes szaporaságáról, szellemi visszamaradottságáról, örökölt gyengeelméjűségéről, degeneráltságáról, fajidegenségéről, alacsonyabb-rendűségéről értekeztek és a germán, árja faj tisztaságát látják veszélyeztetve a cigányok által. Ismét mások - ezúttal nem, vagy csak részben faji, sokkal inkább kultúr-soviniszta alapokról - úgy érveltek: a cigányság káros idegen test a német kultúrában, egyben súlyos veszélyt jelent a jogbiztonságra is.³⁵ Ebben a néhány sorban és jelzős szerkezetben is kifejezésre jutott az akkori német polgár szinte valamennyi félelme és szorongása, amelyek végül Hitler démonikus alakjában csúcsosodtak ki.³⁶ A fajmítosz áradatával szemben kevésbé bizonyultak versenyképesnek a fajbiológia tételeit cáfoló humanista politikai és valóban tudományos írásművek.³⁷ Németországban már évekkel a nácik hatalomra-jutását megelőzően kibontakozott az örökletes betegségekben szenvedők, gyengeelméjűek, bűnözők, aszociálisok sterilizálásával és eutanáziájával kapcsolatos vita.³⁸ Ebben az összefüggésben vetődik fel először a cigányok sterilizálásának ötlete.

Meglepő módon a hatalomra jutó Hitler és a nemzetiszocialista vezetés néhány évig ügyet sem vet a cigányproblémára. A korábbiakat meghaladó, államilag szentesített vagy központilag irányított diszkriminációról nem beszélhetünk.³⁹ A cigányság megítélése és kezelése továbbra is elsősorban bűnmegelőzési szempontok alapján történt. A náciizmus első néhány esztendejére jellemző általános szociális restrikcio körülményei között helyzetük mégis nehezedett, annál is inkább, mivel a 20-as évek óta alkotott, jól-rosszul alkalmazott rendeleteket ezúttal következetesen és könyörtelenül végrehajtották és - például 1936. június 5. kelettel Poroszországban - újjakkal egészítették ki.

A cigány bűnelkövetőkre jellemzőnek tekintett kisbűncselekményeket valamint az aszociálisnak tekintett életmódot visszaszorítandó megszorodtak a cigány-razziák. Most már a gyermekektől is ujjlenyomatot vettek és továbbították a müncheni vagy a később alapított karlsruhei központba. Az 1933. november 24-én kelt *"Veszélyes*

³⁴ A cigányokra vonatkozó korabeli - nem feltétlenül rasszista - kriminológiai irodalomból ld: Aichele, H.: Die Zigeunerfrage mit besonderer Berücksichtigung Württembergs. Stuttgart 1911. Ferst, E.: Fertilität und Kriminalität der Zigeuner. Eine statistische Untersuchung. Diss. Med. München 1943. Mergen, A.: Die Tiroler Karrner. Kriminlabiologische Studie an Landfahrern. Mainz. 1949.; Stumpfl, F.: Über die Herkunft des Lnadfahrertums in Tirol. In: Zeitschrift für menschliche Vererbungs- und Konstitutionslehre. Bd. 29. 1950. 665-678. pp.

³⁵ A faji irodalomból néhány jellegzetes munka időrendben: Kulenbeck L.: Rasse und Volkstum. München 1905; Diethart O.: Rassennot - Rassenschutz. Hamburg 1913.; Ungewitter R.: Unsere rassische Grundlage. Stuttgart 1922; Baur E.: Der Untergang der Kulturvölker im Lichte der Biologie. München 1922.; Friedrich K.: Blut ist ein ganz besonderer Saft. Berlin 1922; Christian M.: Die Rassenhygiene in der Gesittung, Gesetzgebung und Politik. Berlin 1923; Banger O.: Gold und Blut. Wege zur Wiedergeburt aus dem Chaos. München 1927.; Fischer E.: Deutsche Köpfe nordischer Rasse. München 1927; Günther H. F. K.: Kleine Rassenkunde des deutschen Volkes. München 1929; Hauser O.: Der blonde Mensch. Danzig-Leipzig 1930; Feder G.: Das Programm der NSDAP, München 1932; Lenz F.: Die Rasse als Wertprinzip. Zur Erneuerung der Ethik. München 1933; Rosenberg A.: Der Mythos des 20. Jahrhunderts. München 1934.; Goebbels J.: Rassenfrage und Weltpropaganda. In: Schriften zur politischen Bildung. Reihe XII. Rasse. no. 6. Langensalza 1937; Darré R. W.: Um Blut und Boden. Reden und Aufsätze. München 1940.

³⁶ Haug W. F.: Die Faszisierung des bürgerlichen Subjekts, die Ideologie der gesunden Normalität und die Ausrottungspolitiken im deutschen Faschismus, Hamburg-Berlin 1986; 2. kiad. 1987.

³⁷ V.ö. Hertz F.: >>Wissenschaftliche<< Rassenkunde, Berlin 1924.; Luschan F. von: Völker, Rassen, Sprachen. Anthropologische Betrachtungen. Berlin 1927. Wilhelm Schmidt: Rasse und Volk. Eine Untersuchung zur Bestimmung ihrer Grenzen und zur Erfassung ihrer Beziehungen. München 1927. Adolf Hedler: Rassenkunde und Rassenwahn. Wissenschaft gegen demagogischen Dilettantismus. Berlin 1932.

³⁸ V.ö. Rüdín E.: Psychiatrische Indikatoren zur Sterilisierung. In: Das kommende Geschlecht, vol. 5. No. 3. (Berlin) 1930; Luxenburger H.: Psychiatrische Heilkunde und Eugenik. In: Das kommende Geschlecht vol. 6. no. 6. (Berlin) 1932; Gmelin W.: Zur Sterilisierungsfrage. In: Ziel und Weg 3. Jg. No. 6. pp. 116-118. (Berlin) 1933.

³⁹ V.ö. Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz. Bpest 1992. 67. p.

visszaeső bűnözők elleni törvény" értelmében a köztörvényes bűncselekmény miatt két ízben jogerősen elítélteket a bíróság *büntetésük letöltése után* korlátlan időre *"biztonsági őrizetbe"* vetethette, enyhébb esetekben javító célzattal dologházba utalhatta. 1937. decemberétől lehetővé vált a szabadlábon lévő egykori visszaesők, aszociálisok, munkakerülők, szemérem ellen vétők *"preventív rendőri őrizetbe"* vétele, ami rendszerint dologházat vagy munkatáborot jelentett. Idővel az alkalmi vagy visszaeső bűnözők üldözéséről a súlypont az "aszociálisok" szinte bárkire kiterjeszhető kategóriájára került át. Aszociálisnak számítottak - a rendeletekhez mellékelt irányelvek szerint - a csavargók, koldusok, cigányok és cigánymódra vándorló munkátlanok, kitartottak, prostituáltak, garázdák, de az árdragítók és munkaszerződés-szegő (értsd: sztrájkoló) napszámosok is. A rendelkezéseket tudatosan alkalmazták a cigányokkal szemben kissúlyú vétségek - bejelentkezési kötelezettség elmulasztása, munkavállalási engedélyek hiánya és hasonlók - esetében is.⁴⁰ 1936-ban Bécsben a Német Bűnüldözési Bizottság⁴¹ - mai szóhasználattal bűnmegelőzési tanács - javaslatára megalapítják a Cigánybűnözés Elleni Nemzetközi Központot,⁴² amely fényképes és ujjlenyomatok dokumentációk gyűjtésével foglalkozott, és szabályozta a tagállamok és tartományok közötti toloncügyeket.

A tartományi és községi kormányzatok - kihasználva a hatalomváltás légkörét - igyekeztek tovább szűkíteni a cigányság mozgásterét. Tovább szigorodnak a vándorcigány foglalkozások üzésének feltételei. Helyenként rendeletileg bezárták a magán táborhelyeket, helyettük - ismét a bűnmegelőzésre hivatkozva - a helységektől jelentős távolságra úgynevezett gyűjtőtáborokat rendeztek be. Ezeket a rendőrség és csendőrség folyamatosan felügyelte, elhagyni őket csak munkavégzés céljából és idejére volt megengedett, még az ébresztő és takarodó időpontja is szabott volt. Ez a sors jutott az olimpia idejére a Berlin közelében lakó cigányoknak is. A szociális jogok mindenki számára egyre szűkültek, a szociális ellátás biztosításáért egyre alacsonyabb hivatali szintekre kerül a felelősség. 1933-tól a minimális szociális ellátásról szóló törvény rendelkezéseinek szigorításával a minimális szociális ellátást a helyi hatóságok kötelezően végzendő közhasznú munka végzéséhez köthették. A cigányok minimális szociális ellátásának összegét azonban mintegy harmaddal alacsonyabban állapították meg, mint a nem cigány rászorulókat és naturáliákban egyenlítették ki.⁴³ Máshol az - Európában egyébként első - környezetvédelmi törvény előírásaira hivatkozva megtiltották a kosárfonóknak és más cigány foglalkozások gyakorlóinak, hogy alapanyagot gyűjtsenek az erdőn és mezőkön.⁴⁴ A szomszédos, különösen keleti országokkal határos tartományok a német állampolgársággal nem rendelkező cigányokat gyakran minden eljárás nélkül átkergették a határon vagy táborba zárták. A cigányságot a háborús előkészületek közepette preventív kémelhárítási szempontokra hivatkozva a nyugati határszélről kitelepítették, egy részüket ekkor már bűnüldözési szempontoktól függetlenül - aszocialitásukra és munkakerülésükre hivatkozva - "védőőrizetbe" vették. Már 1937-től deportáltak kisebb cigány csoportokat munkára Dachaubá és Buchenwaldba.

⁴⁰ V.ö. Hohmann: uo. 127. és köv. pp.

⁴¹ Deutsche kriminalpolizeiliche Kommission

⁴² Internationale Zentralstelle zur Bekämpfung des Zigeunerunwesens

⁴³ Zimmermann M.: Verfolgt vertrieben, vernichtet: die nationalsozialistische Vernichtungspolitik gegen Sinti und Roma. 2. kiad. Essen 1993. 18.f.

⁴⁴ Zimmermann: i. m.

Érdekes módon az 1935. évi nürnbergi faji törvények - pontosan szólva *"A birodalmi polgárok státuszáról valamint a német vér és becsület védelméről szóló törvények"* - expressis verbis nem emlékeztek meg a cigányokról. Rendelkezéseik a zsidókat, négereket és az úgynevezett rajnavidéki fattyúkat - a megszálló francia csapatok afrikai katonái és német nők kapcsolatából született gyermekeket - sorolták a fajidegen közé. Ennél fogva a cigányok rövid ideig még - ha értelmezéstől függően és némi fenntartással is - teljes jogú állampolgároknak minősülhettek. Viszont a rendeletekhez kiadott végrehajtási utasítás és belügyminiszteri körlevél - 1935. november 14. illetve 26. keltezéssel - előírta németekkel való házasság esetére a *"házassági alkalmassági bizonyítványt"*, illetve a cigányok esetében ennek megtagadását a helyi Egészségügyi Hivataltól részéről. A cigányokkal kapcsolatos iratok - a korábbiakhoz hasonlóan - döntően aszociális magatartásukról, integrálhatóságukról, szociális ellátásuk költségeiről, szaporaságukról és örökletes betegségeikről értekeznek. Szokásos végkonklúziójuk, hogy az aszociálisok és betegek elszívják az egészséges néprész életerejét, és folyamatosan rontják örökletes tulajdonságait.⁴⁵ Az eutanázia-mozgalom döntő sikere volt az *"Örökletes betegségekben szenvedő utódok nemzésének megakadályozásáról"* szóló 1933. júliusában keletkezett, majd később az *"Élésre nem méltó élet megsemmisítéséről"* szóló eutanázia-törvény, amely a várhatóan örökletes betegségben szenvedő gyermekeket világra hozó házaspárok, gyengeelméjűek, skizofrének, mániás depressziósok, genetikai okokra visszavezethető vakságban, sükettségben, testi torzulásban szenvedők és homoszexuálisok kényszer-sterilizálásához, majd elpusztításához teremtett jogalapot. A sok ezer cigány későbbiekben végrehajtott ivartalanítását is ez a törvény tette lehetővé.

A náci fajpolitika azonban hamarosan felfedezi a faj- és vérvédelmi törvények alkalmazhatóságát a cigányságra is. Kevéssel a törvények kihirdetése után vita bontakozott ki arról, ki mindenki tekinthető faj-idegennek.⁴⁶ Az 1936-os évben a nemzetiszocializmus mintegy "felfedezi" a cigányproblémát. A megoldási javaslatok igen széles skálán mozogtak a letelepítéstől az integráció variánsain keresztül a kitelepítésig és megsemmisítésig. Meglehetősen eltértek a vélemények abban a tekintetben is, vajon etnikai csoportról, szociális-gazdasági vagy pusztán közbiztonsági jelenségről van-e szó, vagy netán faji problémáról. A vitatkozóknak részben az előbbi mellett tesz le a voksot.⁴⁷ Szerintük a cigányok fajilag értékes, egészséges, tehetséges, tehát integrálható és asszimilálható népességet képviselnek, amely kedvezőtlen helyzetét társadalmi meghatározottságoknak "köszönheti". Számosan érveltek azonban a cigányok fajidegen - alsóbbrendű, beltenyészetben elkorcsosult - mivolta, következésképp a "népközösségből" való kizárása mellett. Ebben a szellemben születnek a vérvédelmi törvény félig-meddig hivatalos állásfoglalásnak tekinthető kommentárjai is.⁴⁸ Kevésbé kétséges, hogyan kell érteni, amikor a cigányokkal vagy fél-cigányokkal szembeni *radikális biológiai intézkedések szükségességéről* olvasunk. Ezeket megalapozandó, megkezdődtek a cigányokra

⁴⁵ Schäffer C.: Volk und Vererbung. Eine Einführung in die Erforschung, Familienkunde, Rassenlehre, Rassenpflege, und Bevölkerungspolitik. Berlin 1937.

⁴⁶ Rumberg E.: Die Rassenschande. Düsseldorf 1937; Becker H.: Die Rassenschande. Gießen-Düsseldorf 1937; Müller H.: Die rechtliche Stellung blutsfremder Menschen nach dem Blutschutzgesetz. Dresden 1938;

⁴⁷ V.ö. Paulsen J.: Biologische Betrachtungen an Zigeunern. In: Rasse - Monatschrift der nordischen Bewegung. Leipzig 1936. 14-17. Pp.; Block M.: Zigeuner - Ihr Leben und ihre Seele. Leipzig 1936.

⁴⁸ Stuckart W.-Globke H.: Das Reichsbürgergesetz vom September 1935, Gesetz zum Schutze deutschen Blutes ..... nebst allen Ausführungsvorschriften und den einschlägigen Gesetzen und Verordnungen. München/Berlin 1936. 56. p.; Kross H.: Die strafrechtlichen Bestimmungen des Blutschutzgesetzes. Rostock 1938;

vonatkozó vizsgálatok az időközben megalakult *fajtisztasági* és fajbiológiai kutatóintézetek kebelében.⁴⁹ Egy harmadik álláspont szembeállította a fajbiológiailag értékes tisztafajú vagy törzs-tiszta cigányokat az úgynevezett keverék-cigányokkal, akik részben német, részben cigány ősöktől származnak. Különösen ez utóbbiakat tartották veszedelmesnek. Egyrészt faji okokból, mivel - mint mondták - a keveredés rontja mind a német mind a cigány faj genetikai tulajdonságait, testi adottságait. Másrészt úgy vélték, a keveredés a szellemileg-erkölcsileg rossz tulajdonságokat, aszocialitást, kriminalitást, züllöttséget, munkakerülést, parazitizmust hozza előtérbe. A cigányság, mint olyan és az aszociális magatartás definíciójával azonban mindvégig adósak maradtak. Egyesek faji jellegeik fontossága mellett érveltek, mások mindenkit cigánynak tekintettek, aki aszociális, kriminális és nem letelepedett. Akadtak szerzők, akik a lumpenproletáriátus keletkezését a cigányokkal való keveredéssel magyarázták.

Ez utóbbi álláspontot képviselte Robert Ritter professzor, az Egészségügyi Minisztérium keretében működő Fajhigiéniai és Népeségbiológiai Kutatóintézet igazgatója. Ritter kétségkívül igen képzett, több doktorátussal és kiváló kapcsolatokkal rendelkező orvos volt, aki járatos volt a pedagógiában, gyógypedagógiában, pszichológiában, pszichiátriában és filozófiában. Már 1927-ben elkötelezte magát a szélsőjobb eszméi és a szociológia biológiai interpretációja mellett.⁵⁰ Így került kapcsolatba 1932 táján a fajhigiénéiával és lett Enst Rüdin, a nácik fajhigiéniai programjának kidolgozásában résztvevő svájci származású orvosprofesszor ajánlására 1936-ban az intézet vezetője. Ritter intézete politikai és személyes okokból korlátlan anyagi támogatást élvezett, az intézményt többször bővítették és egyre hangzatosabb nevekkel látták el. Munkatársai tizenhárom nemzedékre visszamenőleg genealógiai táblákat állítottak fel, és a származás, testi felépítés, nyelv, törzsi hovatartozás és a szokásokhoz való ragaszkodás, aszocialitás és kriminalitás szempontjai szerint folytatva a vizsgálatokat nagyszabású archívumot rendeztek be. A cigányokat fajilag öt csoportba - tisztafajúak, döntően cigányvérű kevertfajúak, fele-fele arányban kevertfajúak, döntően germánvérű kevertfajúak, nem cigányok - osztották és jelzetekkel látják el. Az intézet kategorizálása és származástáblái alapján szelektálták később az elhurcolandóakat. A lázas munka ellenére az intézet kevés valóságos tudományos eredményt produkált. Sem a cigányok fajilag egységes jellegét, amiről Ritter pontosan tudta, hogy nem létezik, sem genetikailag meghatározott jó vagy rossz tulajdonságaikat nem sikerült kimutatni. Ritter és munkatársa, Eva Justin publikált "eredményei" jobbra spekulációk, amelyekben - a hagyományos előítéleteknek megfelelően - a cigányság nagyobbik része történelem és kultúra nélküli, képezhetetlen, szexuálisan kicsapongó, a zsidókkal rokon, fajilag alacsonyrendű, keleti csöcselékként jelenik meg. A fajilag a "*gazdanéppel*" keveredettek valamint a magyarországi eredetű roma cigányok biológiai meghatározottságaik következtében a különösen veszélyes bűnözők illetve aszociálisok kategóriájába kerültek. Ritter állításait azonban tudományos bizonyíték

⁴⁹ Finger O.: Studien an zwei asozialen Zigeunermischlingssippen. Ein Beitrag zur Asozialen- und Zigeunerfrage. Gießen 1937; Krämer R.: Rassistische Untersuchungen an den Zigeunerkolonien Lause und Altengraben bei Berleburg. Münster 1937. Csupán érdekes mozzanat, hogy ezeket nem annyira megalapítani, mint inkább újjászervezni kellett, mivel ilyenek már a hatalomátvétel, sőt 1914 előtt is léteztek és nagyszabású kutatásokat illetve publikációs tevékenységet folytattak. Ezek közé tartozott a Német Fajhigiéniai Társaság. (Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene) Folyóirata 1905-től: Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie, 1927-től Volk und Rasse néven. A hatalomátvétel után egész intézményi hálózat épült ki: a híres-hírhedt Kaiser Wilhelm Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik, Institut für Erb- und Rassenpflege (in Gießen), Rassenkundliches Institut (in Königsberg)

⁵⁰ V.ö. Ritter R.: Versuch einer Sexualpädagogik auf psychologischer Grundlage. Phil. Diss. München 1928.

nem támasztotta alá.⁵¹ Eva Justin egyik dolgozatából tudjuk, hogy a cigány bűnözéssel kapcsolatban az intézetben komolyan vehető kutatás nem folyt, bár tervezték egy cigány bűnügyi archívum felállítását is, és szoros együttműködés kialakítását a rendőri szervekkel valamint a Dillmann-féle intézet utódjával.⁵² Ritter, pártfogója, Himmler véleményével egyezően a fajilag értékesebb "törzs-tiszta" szintű (sinto) és a csehországi eredetű lalleri cigányok - tehát a németországi cigányság mintegy 10%-a - megtartását, számukra Burgenland, majd a háború után Nyugat-Magyarország területén rezervátumok kijelölését, a romák és kevertfajúak koncentrációs táborba zárását és sterilizálását javasolta.⁵³

1938-tól a Birodalmi Belügyminisztérium vette kezébe a cigányügyeket. A müncheni cigány-központot bekebelezte a Birodalmi Bűnügyi Rendőrség és új néven országos hatáskörrel ruházták fel. Ezzel szinte egy időben, 1938 decemberében jelent meg két rendelet. A *"cigányság fajbiológiai szempontú kezeléséről"* szóló belügyminiszteri körlevél már egyértelműen idegen-fajúnak, tehát a vérvédelmi törvény hatálya alá tartozónak tekinti a cigányságot, és szentesíti az addig is folytatott - fajhigiéniai megfontolásokon nyugvó - diszkriminációs gyakorlatot. Ennek következtében a cigányság visszavonhatatlanul elvesztette korábbi állampolgári státuszát. A cigány ember úgynevezett *"német védelem alatt álló személyé"*, vagyis jogaiban korlátozott alattvalóvá degradálódott. Lehetetlenné vált nemcsak a cigányok és nem-cigányok közötti házasság, hanem a szerelmi kapcsolat is. Mindennapos gyakorlattá vált, hogy az alacsonyabb-rendűnek deklarált cigányokat a már említett *"örökletes betegségben szenvedő utódok nemzésének megelőzéséről"* szóló rendelkezés értelmében házasságkötésük előtt sterilizálták. A náci hatóságok feneketlen cinizmusára jellemző, hogy ez formailag a házasulandók saját kérésére történt, hiszen a nyilatkozat aláírása nélkül nem kaphattak volna házassági engedélyt sem. A második rendelet - a Reichsführer-SS, tehát Himmler rendelete - a *"cigányveszély elhárításáról"* elrendelte az összes hat éven felüli letelepült vagy vándorló cigány, illetve kinézete, szokásai alapján cigánynak vagy keverék-cigánynak vélhető személy rendőri összeírását és nyilvántartásba vételét valamint folyamatos ellenőrzését, illetve a szükséges intézményi háttér megteremtését. Heydrich - Himmler helyettese - néhány hónappal későbbi keletű (1939. március) végrehajtási utasításában a fenti csoportok elkülönítéséről és csoportonként eltérő színű megkülönböztető okmányokkal való ellátásáról rendelkezik. A hatóságok a Ritter-csapat közreműködésével 1940-ig az akkori birodalmi területen mintegy 30.000 cigányt és fél-cigányt vettek nyilvántartásba. A következő években ez a szám még további 20.000-rel növekedett.⁵⁴ Ezzel végül Himmler álláspontja győzött azokkal szemben, akik a germán vérrel való keveredés miatt a keverék-cigányokat értékesebbnek tartották, de a - Goebbels és

⁵¹ V.ö: Ritter R.: Ein Menschenschlag. Erbärztliche und erbgeschichtliche Untersuchungen über Nachkommen von Vagabunden, Jaunern und Räubern, Leipzig 1937; Zigeuner und Landfahrer. In: Der nichtseßhafte Mensch. 1938. 71-88. pp.; Zur Frage der Rassenbiologie und Rassenpsychologie der Zigeuner in Deutschland. In: Reichsgesundheitsblatt Jg. 13. Berlin. 425. és köv. pp.; Die Zigeunerfrage und das Zigeunerbastardproblem. In: Fortschritte der Erbpathologie Jg. 3. Leipzig 1939. 1-20. pp.; Primitivität und Kriminalität. In: Monatsschrift für Kriminalbiologie und Strafrechtsreform no. 9. Berlin 1940: Die Bestandaufnahme der Zigeuner und Zigeunermischlinge in Deutschland. In: Zeitschrift für Standesamtswesen, Eherecht und Sippenforschung. Jg. 22. Berlin 1942. 99-102. Pp. Justin E.: Die Rom-Zigeuner. In: Blätter des rassenpolitischen Amtes der NSDAP. Jg. 11. no. 5. (Juli) 21-24 pp.; Lebensschicksale artfremd erzeugener Zigeunerkiner und ihrer Nachkommen. In: Veröffentlichungen aus dem Gebiet des Volksgesundheitsdienstes. vol. 57. no. 4. Berlin 1944;

⁵² Justin E.: Lebensschicksale ... 116. old.

⁵³ Ritter annyiban különbözött más olyan fajtudoroktól, mint Kranz, Finger, Krämer vagy Conti, a Birodalmi Orvosi kamara elnöke, az "élésre méltatlan életről" szóló törvény szellemi atyja, akik a Nürnbergi törvénycsomag kiterjesztését és drasztikus alkalmazását javasolták a cigányokra, hogy a cigányságot differenciáltan és egy részletes cigány-törvény keretében kívánta kezelni. Etekintetben azonban hiábavalónak bizonyultak erőfeszítései.

⁵⁴ Ritter R.: Primitivität ... 106. old.; vö. még Karsai i.m. 67. old.

Bormann nevével fémjelzett - minden differenciálást elutasítók javaslatával szemben is.

A németországi cigányság sorsa a háború kezdetével pecsételődik meg. Az 1939. szeptember 2-ai rendelet az egész Birodalom területén táborba zárás terhe mellett megtiltotta a vándorlást a cigányoknak, az egy hónappal későbbi (október 17.) rendelkezés értelmében pedig - további intézkedésig - lakhelyüket már ideiglenesen sem elhagyhatták el. A náci vezetés és a helyi hatóságok is úgy gondolhatták, a háborús felfordulásban könnyebben rendezhetik el a faji kérdés és benne cigánykérdés végleges megoldását. Ebben az irányban gyakoroltak nyomást a náci párt és az SS faji és telepítési ügyekkel foglalkozó hivatalai. 1939. szeptember 21-én a Heydrich elnökletével összeülő minisztériumközi egyeztetőkonferencián született meg - egyebek között - az a döntés, mely szerint a német cigányokat családostul a leendő az hosszú huzavona után végül október 10-ével megalapított Lengyel Főkormányzóság területére deportálják. A megbeszélés eredményeképpen a Birodalmi Biztonsági Főhivatal október 25-ével utasította a helyi rendőrségeket, hogy a *"cigánykérdés a Birodalom egész területére kiterjedő, legrövidebb időn belül való rendezése"* érdekében haladéktalanul írják össze a hatáskörükbe tartozó területeken a szinti és roma cigányokat. 1940. áprilisában megkezdték összegyűjtésüket, amit úgy könnyítette meg, hogy a lengyel területeken minden családnak házat, földet ígértek. A rendelet humánus eljárást írt elő, sőt a hozzá csatlakozó kiegészítő körlevél (április 27.) kifejezett utasítást tartalmazott a családok és nemzetségek együtt-tartására. Ezzel ellentétben a végrehajtás során sokhelyütt szétszakították a családokat, nemzetségeket és eldugott értékek után kutatva embertelen, megalázó módszereket, vetkőztetést, testmotosztást alkalmaztak a rendőrhatalóságok.⁵⁵ A Himmler útját személyes okokból is lehetőleg mindenben keresztezni igyekvő, és magának fajilag makulátlan kisbirodalmat álmódó főkormányzó, Hans Frank hevesen tiltakozott a cigányok befogadása ellen. Ugyancsak tiltakozott - ha nem is emberiség okokból - Ritter, aki szerint ez esetben az eredményes fajpolitikát jobban szolgálta volna, ha a deportálást sterilizálás előzi meg. Minden ellenkezés ellenére 1940. áprilisában, ha igen vontatottan is, valóban megkezdődött a deportálás: elsőként a különösen veszedelmesnek és alacsonyrendűnek hitt burgenlandi valamint a nyugati határszélen lakó cigányok kerültek átmenő táborokba, majd a keleti munka- és kényszerlakhelyekre, ahol a cigányok emberhez alig méltó körülmények között éltek, önként vagy kényszerből dolgoztak, miközben a hideg, az éhség és a járványok pusztították őket. Az első fázisban mintegy 3000 főt deportáltak, a későbbiekben további ezreket. Ismeretlen megfontolásból sokak egyenesen valamelyik gettóba vagy koncentrációs táborba kerültek. A Łodz-i cigánygettó körüli hivatali és személyes huzavonák valóságos botrányt robbantottak ki a Belügyminisztérium és a párt berkeiben. Eközben kevesen törődtek azzal, hogy a gettóban kitört a flekktífusz. Rendeletileg megtiltották a cigányok visszatérését a Birodalomba, a szökevényeket koncentrációs táborba zárták. Sokan még ezt a veszélyt is vállalva visszaszöktek a Birodalom területén maradt családtagjaikhoz. 1941 nyarán a deportálások időlegesen abbamaradtak, ősszel azonban tovább folytatódnak.

A katasztrófa 1942. január 1-én vette kezdetét. Ekkortól már nem is birodalmi alattvalók többé. A községek szinte azonnal visszavontak mindenféle ellátást és kedvezményt, korlátozták még a cigányok által beszerezhető élelmiszerek minőségét

⁵⁵ Zimmermann: I. m., 46. old.

is, önerőből közösségi táborokat rendeztek be a vándorlás megakadályozására, és kényszer-közmunkára fogták lakóikat.⁵⁶ Teljes jogfosztásuk csak betetőzte a március 13-i kelettel kiadott rendelet, mely szerint a zsidókkal azonos elbánásban kellett őket részesíteni. Tehát a cigányokat megfosztották minden szociális szolgáltatás igénybevételének lehetőségétől, kizárták az iskolákból, lelenházakból, nevelőotthonokból, minden stratégiai fontosságú ipari munkahelyről és - korábbi érdemeik és kitüntetések figyelembevételével - a hadseregből, de még a munkaszolgálatból is. A zsidókhoz és lengyelekhez hasonlóan 15%-os jövedelmi póttadóval sújtották őket. 1942. október 13-án Himmler elrendelte a cigányok faji szempontú szelektálását, a "*tisztafajú szintik, lallerik és jó keverékek*" kiválogatását, amit kilenc cigány-előljáronak kellett volna elvégeznie. Ezeknek Himmler elgondolása szerint szűk mozgási, vándorlási lehetőséget biztosítottak volna a Birodalom vagy a csatolt részek területén. A kiválogatás végül mégis a bűnügyi rendőrség feladata lett, amely legkevesbé sem hagyta magát kényes faji különbségtevással zavartatni. 1942. december 16-án Himmler a bűnügyi rendőrséget parancsban utasította a németországi romák és keverék-cigányok kiválogatására, elkülönítésére és szervezett módon koncentrációs táborba szállítására családostul. Kivételt képeztek a németekkel házasságban élők, szociálisan beilleszkedettek, a már 1939. előtt is munkaviszonyban állók és letelepedettek, katonák, hadi kitüntetettek, a hadiiparban nem nélkülözhetők, ezek hitvesei és gyermekei. A büntetett előéletűekre a kivételek nem vonatkoztak.⁵⁷ Az 1943. január 29-ei végrehajtási utasítás Auschwitz-ot jelöli ki a cigányok gyűjtőhelyéül. Himmler 1942. XII. 16-i rendeletét és a Birodalmi Biztonsági Hivatal által kiadott végrehajtási utasítást együttesen szokták *Auschwitz-rendeletnek* nevezni. Alighanem Bormann befolyása is közrejátszott abban, hogy - a Himmler-Ritter páros az érdekharcokban ezúttal csatát veszített: végül a gyakorlatban válogatás és különbségtevés nélkül deportálták a cigányokat a Birodalomból és a megszállt területekről is a táborokba. A kapkodáson kívül összefügghetett ez azzal is, hogy ekkorra lényegében befejeződött a zsidóság deportálása a Birodalom területeiről. Így a cigánytalanítás a faji kérdés megoldásának második lépéseként értékelhető.

Himmler egyre inkább elvesztette érdeklődését a cigányprobléma iránt, és nem utolsósorban a Hitler irányából érkező nyomásnak engedve szabad utat engedett a szintik és lallerik deportálásának és internálásának is. 1943. tavaszától már az időközben kiadott rendeletek alapján a szintiket és lalleriket is "*törvényesen*" kezdték internálni. A német cigányok az Európa más részeiről elhurcoltakkal együtt az Auschwitz-Birkenau B. II. e. jelű, hevenyészve berendezett *cigány családi táborba* kerültek. Az első transzport 1943. február 26-án érkezett. Itt az előkészítetlenség és a teendők bizonytalansága következtében rövid ideig nyugtuk van, még dolgozniuk sem kell, azonban rövidesen a jól ismert haláltábori körülmények vártak az újonnan érkezőkre. A munkaképteleneket azonnal agyonlőtték vagy elgázosították, a munkaképeseket fekete háromszöggel látták el, és futószalagon sterilizálták. Az emberkísérleteiről hírhedtté vált Mengele doktor a legkülönbözőbb vizsgálatokat végezte rajtuk. A legismertebbek a tengervíz vegyszerekkel való ihatóvá tételét, a besugárzásos ivartalanítás lehetőségeit, a túlhevítés és túlhűtés hatásait valamint a táborokban fellépő sajátos "noma" hiánybetegséget vizsgálták. Mengele végül a tűrhetetlen egészségügyi körülmények következtében kialakult akut járványveszélyre

⁵⁶ Zimmermann: I. m. 52. és köv. old..

⁵⁷ A rendelet számos pontján ellentmondott a cigányságot állampolgársága maradványaitól megfosztó rendelkezésnek.

hivatkozással tömegesen végeztette ki a végsőkig legyengült szerencsétleneket. Kegyetlenségükben semmivel sem maradtak el Dr. Mengele ténykedésétől Beiglböck professzor dachau-i kísérletei.⁵⁸ 1944 májusában a cigánytábor lakóinak többségét Buchenwaldba, a nőket a ravensbrücki női táborba szállították, ahol folytatódtak a tömeges sterilizálások. Augusztus 2-3-án a Birkenauban visszamaradtakat - mintegy 3.000 főt - kivétel nélkül elgázostották. Mindmáig nem sikerült fényt deríteni a parancs kiadásának pontos körülményeire. A cigányok tömeges megsemmisítésére vonatkozó felsőbb utasítást nem ismerünk, Höss lágerparancsnok pedig tagadta, hogy ilyen utasítást adott volna ki.

A cigányság nagyobbik hányada azonban nem a lágerekben pusztult el vagy nyomorodott meg életre szólóan. A front mögött tevékenykedő SS-halálbrigádok módszeresen, következetesen és tömegesen mészárolták le a cigányokat. Adataink szerint a túszedések és megtorló akciók áldozatai között is nagyszámban voltak cigányok. A németországi - idő és szállítási kapacitás hiányában nem deportált - cigányság tömeges sterilizálását a bűnügyi és biztonsági rendőrség közösen szervezte meg és biztosította.⁵⁹ A megnyomorítottak száma ma sem ismert pontosan, a meggyilkoltak számáról sem tudunk biztosat mondani. Becslések általában 300.000 és 500.000 fő közötti cigány áldozatról, egyes kutatók e számok többszöröséről beszélnek. E gyászos történet azonban még itt sem ér véget. A cigányok többségét a háború utáni jóvátételből kizárta az egykori Szövetségi Köztársaság Alkotmánybíróságának 1956-os határozata, amely a náci cigánypolitikát 1942-ig kizárólag bűnmegelőzési intézkedések összességének ismerte el. A határozatot csak 1963-ban revideálták. Ekkor benyújthatták kárpótlási igényüket az 1938 után elűdözöttek, a besugárzással vagy befecskendezéssel sterilizáltak, a lágerek tetovált sorszámainak testükön hordozók, - már akik még életben voltak. A kárpótlás folyamata nem azonban nem ment minden tekintetben kifogástalanul. Számos kritika hangozott el a hivatalos eljárásaival kapcsolatban.⁶⁰ Csupán apró adalék mindehhez, hogy a náci "cigányszakértők" legtöbbször a haja szála sem görbült meg, sokuk, például Ritter professzor, a vörös haja után a cigányok által Loli-Csaj-nak nevezett Eva Justin vagy Sophie Ehrhardt 1945 után is megbecsült pozíciót töltött be.

A 60-as évek végétől máig a németországi cigányság helyzete fokozatosan javult, kiépítette érdekvédelmi szervezeteit⁶¹, intézményeit, emlékhelyeit. Külön említést érdemel a heidelbergi Cigány Holocaust Dokumentációs Központ. A Nemzetiszocializmus Üldözötteinek Információs és Tanácsadó Irodája külön ügyosztályt állított fel a cigány üldözöttek ügyeinek kezelésére. A médiák hatalmas erőfeszítéseket tettek a cigány kisebbség és részben ma is vándorló életmódja elfogadtatására. 1985-ben a szövetségi kancellár külön foglalkozott a romák és szintik problémáival.⁶²

⁵⁸ V.ö. Mitscherlich A.; Mielke F.: Das Diktat der Menschenverachtung. Eine Dokumentation. Heidelberg 1947; uők: Medizin ohne Menschlichkeit. Dokumente des Nürnberger Ärzteprozesses. Frankfurt a.M. 1962.

⁵⁹ Hohmann i. m., 158. old.

⁶⁰ Vö. Geigges, A. - Wette, B-W: Zigeuner heute. Verfolgung und Diskriminierung in der BRD. Bornheim-Merten 1979. 340. és köv. pp.

⁶¹ Zentralrat Deutscher Sinti und Roma

⁶² Rede des Bundeskanzlers zur Lage der Roma. 07. 11. 1985. In: Bulletin des Presse und Informationsamtes der Bundesregierung. Nr. 122. 08.11.85. 1061. P.

Emancipációjuk és beilleszkedésük ennek ellenére máig sem vált teljessé. Mint minden nagyszabású társadalmi változás, feltehetően több további nemzedék erőfeszítéseit követeli meg, hogy a cigányok kiküzdjék magukat a rájuk minden fejlett társadalomban jellemzőnek mondható félperiférikus létből.⁶³ A ma már autókkal és lakókocsikkal vándorló romák és szintik még mindig messze alacsonyabb szociális és egészségügyi mutatókkal rendelkeznek, mint a többségi népesség átlaga. Részben az iskoláztatást alulértékelő hagyományrendszerük, részben a folytonos mozgás miatt gyermekeik igen hátrányos helyzetben vannak az oktatásban. Legtöbbjük nem szerez szakmai végzettséget vagy csak igen alacsony szintűt.⁶⁴ Igen magas körökben a látszólagosan vagy valóságosan visszamaradott valamint a magatartási zavarokkal küszködő gyermekek aránya. Egy vizsgálat tanúsága szerint a cigány gyermekek tanulás iránti motiváltsága a nem cigány hajléktalanok gyermekeinél tapasztalt igen alacsony szintet sem éri el. Ezen a problémán az időközben igen toleránssá vált német iskolarendszer máig sem tudott segíteni.⁶⁵

Beilleszkedési nehézségeik súlyosságát jelzi, hogy igen jelentős körökben a bűnözés, különösen a vagyon elleni cselekmények aránya magas.⁶⁶ Német rendőri források szerint egyes kriminális csoportjaik a napközbeni lakásbetörésekre specializálódtak, és évente a gyanúsítottak mintegy 6%-a kerül ki ebből a körből. A 60-as évek biztonságpolitikai paradigmaváltása Németországban is új módszereket és megközelítési módokat eredményezett az egyes kisebbségi csoportokkal kapcsolatban.⁶⁷ Ennek ellenére cigány érdekvédelmi szervezetek több esetben kifogásolták, hogy - véleményük szerint - a rendőrség részéről zaklatások érik a cigányokat és vándorlókat, alaptalan házkutatásokra, razziákra került sor, a községek pedig igyekeznek távozásra bírni a határukban tartózkodó vándorlókat. Hasonló a helyzet a szomszédos Ausztriában is, ahol az elmúlt években nemcsak a gyűlöletbeszéd erősödött fel, hanem a szélsőjobb oldali erőszak emberéleteket is kioltott. Egy robbantásos merénylet két roma ember, apa és fia életét követelte 1997-ben. Az osztrák romák és szintik tiltakozása kirekesztett helyzetük és a rendőri zaklatások miatt is igen gyakori.⁶⁸

Úgy gondolom, e dióhéjba zárt tanulmányban is sikerült bizonyítani a bevezetőben felvillantott téziseket. A cigányoknak az európai életformába és normarendszerbe egykor beilleszthetetlennek látszó kultúrája, a többségi társadalommal való súrlódásaik az évszázadok folyamán előítéletté, általános elzárkózássá és félelemmé kövültek. Ezek az attitűdök is hozzájárultak egy olyan politikai rendszer kiépüléséhez és feltartóztatathatatlanná radikalizálódásához, amely a legdurvábban levonta az etnikai feszültségekből, féltékenységből és gyűlöletekből fakadó konzekvenciákat. A helyi hatóságok buzgósága és a polgárok gyakran kényszerű közömbössége kalkulálható

⁶³ Tomasevits, N. B.: Roma. Eine Reise in die verborgene Welt der Zigeuner. Köln 1989.

⁶⁴ Feuerhelm, W: Polizei und Zigeuner. Strategien, Handlungsmuster u Alltagstheorien im polizeilichen Umgang mit Sinti und Roma. Stuttgart 1987. 231. p.

⁶⁵ Hundsalz, A: Zigeunerkiner. Eine sozialpsychologische Untersuchung schulrelevanter Verhaltensmerkmale. Frankfurt a. M 1980.

⁶⁶ A német kriminálstatistika etnikai megjelölés nélkül, a "gyakori lakhely-változtatók" címszó alatt gyűjti a nem letelepedett népesség bűnözési adatait. Ebbe a politikailag korrekt kategóriába tartoznak bele az adatgyűjtés szempontjából el nem különített roma és szinti elkövetők is. Cigány érdekvédelmi szervezetek azonban tiltakoztak az adatgyűjtés ilyen módja ellen is. Feuerhelm, W: i. m. 249. és köv. pp.

⁶⁷ Vö. Feuerhelm, W: i. m. 14. p.

⁶⁸ European Roma Rights Center (ed.): Divide and deport. Roma and Sinti in Austria. Budapest. 1996.

része volt a pusztító faji totalitarizmusnak. Különösen fontos mindennek megértése szűkebb régiókban, ahol paradox módon ugyanaz az etnikum egyszer többségi, másszor kisebbségi, aki tegnap a majoritáshoz tartozott, ma a minoritás része, a mai üldözött, holnap üldözötté válik, a mai pandúr tegnap még zsvány volt és így tovább. A legfontosabb tanulság természetesen az, hogy a többség és a kisebbség békés együttélése, de konfliktusa esetén is a kisebbségekkel való bánásmódot, jogaik és egyenlő esélyeik biztosításáért⁶⁹ mindenkor a többségi társadalom viseli a felelősség oroszlánrészét.

---

⁶⁹ A cigány kisebbséggel kapcsolatos történelmi és jelenkori problémák tanulmányozásához ld. még a következő lényegesebb munkákat: Aichele, W.: Die Zigeunerfrage mit besonderer Berücksichtigung Württembergs. Stuttgart 1911.; Bartels, E.D.-Brun, G.: Gipsies in Denmark. A social biological study. Copenhagen 1943.; Ferst, E.: Fertilität und Kriminalität der Zigeuner. Eine statistische Untersuchung. Diss.med. München. 1943.; Mergen, A.: Die Tiroler Karrner. Kriminalbiologische Studien an Landfahrern. Mainz. 1949.; Stumpfl, F.: Geistige Störungen als Ursache der Entwurzelung von Wanderern. In: Beyr. Verband für Wanderdienst (ed.) Der nichtseßhafte Mensch. München. 1950.; Eller, H.: Die Zigeuner. Ein Problem. In: Kriminalistik Heft 5. 1954. 124-127. pp.; Adams, B. I. et al.: Gypsies, current policies, and practices. In: Journal of social policy. 1975. vol. 4 (2) 129-134. pp.; Dorsch, W.: Die Bekämpfung der Zigeuner u Vaganten. Eine sammlung von Vorschriften f. Handgebrauch des Polizeibeamten. Württembergische Gesetzessammlung. Stuttgart 1931.; Krämer, R.: Rassische Untersuchungen an Zigeunerkolonien von Lause und Altengraben bei Berleburg-Westfalen. In: Archiv für Rasse und Gesellschaftbiologie. 1937. Heft 1. 33-47. Pp.; San Roman, T.: Kinship, marriage, law, and leadership in two urban gypsy settlements in Spain. In: Rehfish-Farnham (ed.): Gipsies, Tinkers and other travellers. London. 1975. Landousy-Charlemagne, J.: Criminalite et la inadaption cher le tsiganes. Dokt. diss. Paris. 1972. Holomek M.:Das Zigeunerproblem in CSSR. In: Wissenschaftlicher Dienst für Ostmitteleuropa. Jg. 20. Heft.3. IG. Marburg 1970. Guy, W. 1975: Ways of looking of ROms: The case of Czechoslovakia. In: Rehfish-Farnham. I. m., Olejar, F.: Deprivation syndrom in children from neglected families. in: Studia Psychologica. 1967. 9. (4) 292-307.

CIGÁNYOK, JENISEK, VÁNDORLÓK SVÁJCBAN¹

Míg a svájci bankvilág számára sohasem volt idegen a nemzetközi piacokon való fellépés, a nagy pénzügyi és beruházási lehetőségek megragadása, a gazdaságilag és politikailag korrekt - legalábbis annak minősülő - investíciók befogadása, a svájci embert történelmi és mindennapi tapasztalatai, a médiák által is büszkén propagált lokális - mondhatni falusias - érdeklődése bizalmatlanná teszik az idegennel szemben. A *nép* - mindegy milyen nyelven beszél - a szomszédság, a község, a kanton, legfeljebb az Eidgenossenschaft² népe. Aki nem a szomszéd községből vagy legalább az említett körből való helyről jött, abban *idegent* lát, s talán még gyermekeivel szemben is sokáig megtartja a soklépésnyi távolságot. Különösen, ha a jöttment nincstelen, olyan nincstelen, mint az országutakon vándorló cigánykaravánok. Rongyosok, jöttmentek, idegenek, "nem közülünk valók," - jobb, ha távolnak innen, távolarják magukat tőlünk, és mi is őtőlük.

Svájcban éppúgy élnek cigányok, mint Európa más területein, és törzsiségük, nemzeti és foglalkozás szerinti hovatartozásuk éppolyan nehezen áttekinthető, mint másutt. A "vándorlók népének mondják" magukat. Egyik csoportjuk, a *jenisek*, úgy vélik, ők az "igazi" svájci cigányok, hiszen, - bár cigány módra élnek - megjelenésükben, nordikus jellegekben igencsak különböznek a többi roma-cigánytól. Szemük kék, bőrük fehér, hajuk szőke vagy világos barna. Eredetük éppoly homályos, mint a romáké. Egyesek a nomadizáló kelta helvétektől származtatják őket. Mások azonosnak tartják őket a romákkal, de tudni vélik, hogy az őshazájukból kirajzó cigány csoportok között volt egy világos bőrű, kékszemű törzs, az úgynevezett fehér cigányok. Ismét mások a kelet-európai kálderásokkal azonosítják őket. Egyes szociológusok gyökértelemné vált, deklasszáldott svájciaknak tartják őket, akik életmódjukban, szokásaikban a cigányok szintjére süllyedtek, vagy ellenkezőleg, olyan felemelkedő cigányoknak, akik erősen keveredtek a nem cigányokkal, de integrációjuk félbemaradt, így sok mindent, főként a kóborló életmódot és foglalkozásokat megőriztek a cigány hagyományból. A romák nem is tekintik igazi cigánynak a jeniseket. Az életmód- és megjelenésbeli különbségeken túl főként a nyelvi különbségekre hivatkoznak. Hiszen az Észak- és Dél-Európában egyaránt honos káli, a franciaországi mani³, a németországi szinti és roma valamint a közép- és kelet-európai lovári, kálderás, beás cigány nyelvjárások közös sajátossága - ebben nincs vita a kutatók között - a keleti indoárja eredet. Ezzel szemben a jenisek nyelve csak korlátozottan rokonítható emezekkel, szókincse nagyrészt német, burgund, jiddis, héber eredetű valamint kihalt európai kisnyelvekből származó szavakból áll, nyelvtana pedig a német nyelvtan néhol leegyszerűsödött, néhol kitekeredett változata.

A jenisek vélhetően valóban korábbi eredetűek Svájcban, mint a romák, akik a korabeli krónikák egyöntetű tanúsága szerint 1418-ban bukkannak fel először.⁴ A

¹ A tanulmány megírásában nagyban támaszkodtam Huonker, Th.: *Fahrendes Volk - verfolgt und verfermt* című, igen alapos, de szemléletében sok tekintetben elfogult munkájának tényanyagára.

² Svájc máig megőrzött, sokban a közvetlen demokrácia elvein nyugvó köztársasági államformája. Szó szerinti fordításban "esküszövetség".

³ Másiként: manouch-cigányok.

⁴ Az eseményről a következő krónikái tudósítanak: Heinrich Brennwald: *Schweizerchronik*. (Hg. Luginbühl, R.) Basel 1908, Johannes Stumpf: *Schwytzerchronik*, Zürich 1554, Aegidius Tschudi: *Chronicon helveticum*, Zürich 1540 valamint Johannes Guler von Wyneck: *Raetia, oder Beschreibung der dreyen loblichen Grawen Bündten und anderer retischen Völcker*. Zürich 1616.

krónikák szerzői általában *egyiptominak*, *ceginernek* vagy *cigeinernek*, ritkábban *núbiainak* nevezik őket. A vándorló medvetáncoltatókról, zenészekről, csepürágókról, vívómesterekről, kardkőszőrűsökről, üstkovácsokról, bádigosakról, kosárfonókról, házalókról, a velük tartó csavargókról és bajkeverőkről azonban már 9. századi oklevelek is beszámolnak. Akár elfogadjuk a rokonság elméletét, akár nem, annyi bizonyos, hogy a romák megjelenése óta a jenisek szoros kapcsolatban álltak velük, a felettük álló rétegek pedig egyenesen azonosították őket. A korai írásos emlékek együtt emlegették a romákat, a jeniseket a munkátlan, csavargó koldusokkal és házaló zsidókkal, akik csak meghatározott ideig időzhettek egy-egy településen. A svájci hatóságok, élükön a helységek küldötteinek parlamentjével⁵ már igen korán igyekeztek gátat vetni vándorlásuknak és tevékenységüknek. A korlátozási törekvéseknek nagyon is prózai okai voltak, nem a mai értelemben vett kirekesztési szándék vagy előítéletesség szülte őket. E prózai okok egyike a rendi társadalom fogalmi szerint értelmezett kontárság és tisztességtelen gazdasági verseny volt, a másik pedig - ma úgy mondanánk - a közbiztonsági, bűnmegelőzési indíttatás. A kettő időnként különvált, máskor összefonódott, ami annál is kevésbé csodálható, mivel a gazdasági érdekcsoportoknak versenytársaik iránti kriminalizáló hajlandósága a mai piaczgazdaságokban mit sem csökkent.

Az európai rendi társadalmak mindegyikéről elmondható, hogy a cigányokkal és vándorló népekkel kapcsolatos jogi szabályozások két véglet között mozogtak. A skála egyik végpontján a rendi privilégiumok és hierarchiák bonyolult rendszerébe való beillesztés, másik végpontján az előbbi kísérlet kudarcának jeleként a rendi szabadságokból és kötelemekből való kirekesztés állt, ami nem felszabadulást, hanem teljes jogfosztást, végső soron a társadalom minden szegmenséből való kiűzetést, az egyén számára az azzal való szembenézés kényszerét jelentette, hogy bárki büntetlenül kifoszthatja, bántalmazhatja vagy akár kedve szerint megölheti. A középkori német jog az ilyen embert - nem minden irónia nélkül - olyan szabadnak mondta, mint a madár.⁶ Nem volt ez másként Svájcban sem, amely bár a 15. század végétől de facto független, de jure azonban része a Német-Római Birodalomnak és örököse a német joghagyománynak. A szabadságokkal nem rendelkező zsellér-jobbágyok - lényegében rabszolgák⁷ -, a le nem települt, vándorló csoportok, házalók, csepürágók, cigányok, papfiak, fattyúk és más hasonló, egyetlen rendhez vagy rendi jogokkal felruházott alcsoporthoz sem sorolható népek, mint "nem igazi" emberek a társadalmi hierarchia legalján foglaltak helyet. A német joghagyomány szerint a gyilkos az áldozat családjának fizetett, társadalmi rang szerint növekvő vérdíjjal⁸ megválthatta a vérbosszút. Az említettek alacsony státuszát jelzi, hogy utánuk egyáltalán nem vagy csak jelképes vérdíjat kellett fizetni.⁹ Az életük, testi épségük és javaik ellen vétőkkel szemben csupán a "békebontókra" vonatkozó szabályokat alkalmazták.¹⁰ Ővelük szemben azonban a kor szokása szerint enyhébb vétségek esetében is szigorúbb büntetéseket alkalmaztak, a súlyosabb vétségért pedig egykönnyen akasztófán vagy kerékbe törve végezhették.

⁵ Tagsatzung

⁶ Németül: vogelfrei.

⁷ Németül: Leibeigene

⁸ Weregeld vagy Wergeld

⁹ Vö. a Szász Tükör - az első német szokásjogi alapokon nyugvó jogszabálygyűjtemény a 13. század elejéről - rendelkezéseit. Eike von Repgow: Sachsenspiegel. Land- und Lehnrecht (Hg.: K. A. Eckhardt) Hannover 1933;

¹⁰ Vö. Friedensrecht

A szerencsésebbek alacsony soruk ellenére is sikeresen alkalmazkodtak a fennálló viszonyokhoz és megkapaszkodtak legalább a társadalmi munkamegosztás és jogrend peremein, de még azon belül. Gyakran városok vagy földesurak szolgálatába állva a védelemért alkalmi szolgáltatásokat kínáltak vagy a közmegítélésben tisztátalannak tartott munkákat - a szeméthordást, hóhércmunkát, halott-szállítást, sírásást - végezték idényszerűen vagy egész éven át, miközben kóborló életmódjukat is fenntartották. Ezek közé a szerencsések közé tartoztak Basel város cigányai, akik a városon kívül eső Kohlenberg nevű dombon putrikat építve megtelepedtek, és saját bíraskodási jogot nyertek.¹¹ Hét fős bírói testületük hatalma a városba érkező, teljesen nomád cigányokra is kiterjedt.

A vándorló mesteremberek - akár cigányok voltak akár nem - komoly konkurenciát jelentettek a városi iparos és kereskedő céheknek. Ellátták a falusiakat a szükséges iparcikkokkal, helyben javították a tönkrement réz és cserépedényt, előbbieket ónozták, miután eltávolították róluk a mérgező zöld rézrozsdat. Különösen a városoktól távoli, elzárt völgyekben elhelyezkedő települések számítottak munkájukra, ezért is igyekeztek olykor enyhíteni a városias kantonok szigorító igyekezetén. Zürich város irataiból tudjuk, hogy a városok már 1416-ban, tehát a cigányok első felbukkanását megelőzően, hadat üzentek a vándoriparnak és házaló kereskedelemnek. Az árúk forgalmát a piacokra korlátozták, és megtiltották a már meglévő piaci helyek mellett újak létesítését, különösen a falvakban. Ugyancsak megtiltották a vándorlók árúinak, szolgáltatásainak előzetes megrendelését, korlátozták a nekik eladható árú mennyiségét, a szabályozás ellen vétőket jelentős pénzbüntetéssel és árújuk elkobzásával fenyegették. 1559-ben egy Luzern-ben kelt okirat a Savoya felől beáramló koldusok, házalók valamint a falusi lakosságot zaklató gyűjtogatók, haramiak és tolvajok megrendszabályozásának szükségességéről értekezik. A helységek parlamentje¹² - lényegében szövetségi gyűlés - még az év decemberében határozatot hoz a pogányok, cigányok, koldusok, hátizsákosok, szerzőmozgó emberek példás megbüntetéséről és kiutasításáról. A köztes időszakban és a későbbiekben is számos országos, kantonális és regionális okirat valamint határozat foglalkozik a kérdéssel. Különösen nagyszámú okiratban találunk utalásokat a mozgó konkurenciától különösen fenyegetett üstkészítő céhek panaszaira és követeléseire nézve. A vándorló üstösök leleményességét jelzi, hogy útközben felvásárolták az elavult vagy feleslegessé vált hadfelszerelést, páncélokot, sisakokat, szűrő-vágó eszközöket, és háztartási felszerelést kovácsoltak belőlük. Az ellenük hozott országos határozatok alacsony hatékonyságát jelzi, hogy a helységek parlamentje 1571-ben minden község saját hatáskörébe utalja a rézöntőkkel és üstösökkel kapcsolatos szabályalkotást. A kereskedő céhek indítványára annál energikusabban lépnek fel a 17. század közepén a vándorszatócsokkal és házalókkal szemben. A helységek parlamentjének 1644. júliusában kelt döntése alapján a külföldön születetteket kiutasítják, de a svájciaknak is megtiltják a házalást. Mivel e kivételezést nem tűrő rendelkezés számos érdeket sértett, egyebek között az időszakosan vándorló városi és falusi kiskereskedőket, újra és újra fellobbantak a viták körülötte, és újabb és újabb, hol könnyítő, hol ismét szigorító szabályozások váltak szükségessé.

¹¹ Azt nem tudjuk, hogy a bíraskodással járó feladatokat valóban maguk a cigányok vagy a város megbízottai látták-e el. A legenda szerint a Baselben időző Paracelsus közöttük vett szállást magának, amivel ki is közösi tette magát az egyetem magasabb köreiből és professzori állását is feladni kényszerült.

¹² Tagsatzung

A cigányok, akárcsak másutt, Svájcban is hamar kikopnak a becsületből és a kantonok a közbiztonság érdekében kemény rendszabályokhoz kénytelenek folyamodni. Alig néhány évtizeddel a cigányok megérkezése után, a 15. század második felében Németországhoz hasonlóan már szövetségi gyűlési határozatok és dokumentumok sora foglalkozik a *ceginék* lopásaival, rablásaival, csaló mesterkedéseivel, megbüntetésükkel, száműzésükkel.¹³ E vádak valóság alapját aligha kérdőjelezi meg, hogy a korabeli vizsgálati és perrendtartásokban előírt kínzások hatására a vádlottak minden bizonnyal a sokszorosát vallották be a valóban elkövetett bűncselekményeiknek. Azokat, akiktől nem sikerült vallomást kicsikarni, megeskették az életükre, hogy egyszer és mindenkorra eltűnnek a kanton, sőt még a szövetség területéről is. Az 1551. évi badeni szövetségi gyűlés határozatban kötelez minden községet elesett sorsú lakói eltartására, koldulásuk megakadályozására és megismétli a bűnöző cigányok elfogására, megbüntetésére valamint a többiek elűzésére vonatkozó korábbi rendelkezéseket. Az 1554. évi szövetségi gyűlésen a francia követ felajánlja, hogy az elfogott erőszakos koldusokat és más munkakerülőket országa átveszi, és gályarabságra veti. Az ötlet praktikusnak látszott és volt bizonyos hagyománya is, hiszen a kantonok már korábban jó pénzt csináltak azzal, hogy zsoldosokat toboroztak idegenben való szolgálatra. Az 1560-at követő szövetségi gyűlések rendre kötelezik a vogt-nak nevezett ispánokat a csavargók, cigányok, koldusok, pogányok, tolvajok elfogására és gályarabságra való kiszolgáltatására. E határozatok azonban nem találtak egyöntetű támogatásra, több kanton is tiltakozott ellenük. Úgy tűnik, a helyzet egyre súlyosabbá vált, hiszen az 1578-as és 1580-as szövetségi gyűlés drákói rendelkezéseket hoz a gyűjtogató, fosztogató cigányokkal és boszorkányságot űző asszonyaikkal szemben, amikor elfogásukat és kíméletlen megbüntetésüket rendelik el. E rendeletek lényegében törvényen kívülinek nyilvánították a nem bűnöző cigányokat és vándorlókat is.

E rendelkezések természetesen nem csak a cigányok, mint etnikai csoport ellen irányultak, hanem mindenféle kóborló népség ellen, akik a 15. század végétől kezdődően ellepték az utakat. Tekintetbe kell vennünk, hogy a tárgyalt időszakban hatalmas társadalmi változások zajlanak, tömegek válnak gyökértelessé, elégedetlenségük a reformációba és parasztháborúkba torkollik. Ekkor kezdődnek Németországban is az első nagyszabású cigányüldözések és erre az időszakra esnek VIII. Henriknek az angol csavargók ellen irányuló és több tízezer kivégzést megalapozó véres törvényei is, amelyek szelleme utódai törvényhozását is áthatotta.

Az 1583. évi szövetségi gyűlés közös fellépésre szólítja fel a kantonokat és községeket a garázdálkodók ellen. Ettől kezdve valóságos hajtóvadászat¹⁴, széleskörű razziasorozat indul a koldusok, csavargók és vándorló népek felkutatására, különösen a nagy tömegeket vonzó sátoros ünnepeket megelőző időszakokban. Büntették az ilyeneknek szállást adókat vagy őket rejtegetőket is. A 18. század végéig a cigányokkal, jenisekkel, vándorlókkal való foglalkozás egyre inkább végül szinte teljesen a közbiztonsági, rendőri hatóságok illetékességébe került. Ezek igyekeztek megteremtteni a megfelelő információs hálózatot és a többé-kevésbé egységes eljárási elveket, valamint a Franciaországgal és a német tartományokkal való együttműködést a "cigányvész" leküzdésére. A török háborúkban még sokáig nagy szükség volt gályarabokra, azok számára pedig, akik nem kerültek gályára, az újabb és újabb

¹³ Fontosabbak: Tagsatzung 1471, 1510, 1520, 1525, 1531, 1535, 1540, stb..

¹⁴ A források valóban vadászatról - Jagd - beszélnek.

rendeletek tüzes vassal való megbélyegzést, a fülek lemetszését és ismételt elfogásuk esetére a bitófát helyezték kilátásba. A rendeletek gyakori újrakiadásából, a hatósági embereknek címzett újabb és újabb figyelmeztetésekből, olykor fenyegetésekből sejthető, hogy végrehajtásuk vontatottan vagy egyáltalán nem haladt, a razziák kitudódott vagy - mint hazánkban is gyakorlatban volt - kiszivárogtatott időpontja ismeretében a cigányok karavánjai csendben felkerekedtek és más helyre vonultak. Hogy ennek gátat vessenek, az 1752. évi szövetségi gyűlés bizottságot jelöl ki a cigánykérdés tanulmányozására és megoldások kidolgozására. Ennek nyomán közös vezényleti elvek alapján régióként speciális járőröket állítanak fel. Ezek feladata, hogy a felbukkanó cigányokat alaposan helyben hagyják és elkeressék, és a visszaszivárgókat az ispán kezére adják, aki hajukat lenyíratva, fülüket levágatva vagy más módon gondoskodik megbüntetésükről. 1756-tól kisebb csoportokban megkezdődött az elfogottak Amerikába deportálása. 1766-ban azonban, feltehetőleg részben a probléma nyugvóponttra jutása, részben a "központi" rendelkezések hatástalansága okán a rendek újra a helyhatóságok kezébe adják a cigányokkal, koldusokkal és vándorlókcal szembeni eljárás meghatározását. 1777-ben azonban a württembergi sváb követ kérésére újabb bizottság kerül kiküldésre, amely ezúttal a vándorlóknak a délnémet tartományokkal együttműködésben történő távortartásának lehetőségeit vizsgálja. 1783-ban pedig szövetségi döntés születik arról, hogy meg kell akadályozni a vándorlóknak a szövetség területére való belépését, ennek érdekében a kantonok toloncegyezményeket kötnek egymással.

1789. márciusában Svájc az államszövetség megosztottsága miatt érett gyümölcsként hullott Napóleon markába és hamarosan létrejött a franciák védnöksége alatt álló és a polgári jogegyenlőség talaján álló Helvét Köztársaság. A feudális jogrend felszámolásának következtében hirtelen teljes jogú polgárrá váltak a korábbi gazdátlan népek, csavargók, száműzöttek, házasságon kívül születettek és polgárjogukat vallási okból vagy idegen zsoldba szegődés miatt elvesztők. Az állampolgárság azonban nem jelentette, hogy tetszés szerint le is telepedhettek, hiszen a községek továbbra is gyakorolták a betelepülés feletti ellenőrzés jogát. Ennek ellensúlyozására teremtették meg azt a joggyakorlatot, hogy a letelepedni - leggyakrabban visszatelepedni - vágyók megvásárolhatták a községtől a letelepedési jogot. A háborúktól, ipari forradalomtól és egymásra halmozódó gazdasági átrendeződésektől felforgatott európai társadalmakban azonban ezrével vonultak az utakon földjevesztett parasztok, idénymunkások, állástalan kézművesek, elűzött szolgák a munkával kecsegtető ipari központok felé vagy csak helységről helysére. Ezek, látszólag egybemosódva a hagyományosan vándorló foglalkozásokat üzökkal valamint a cigányokkal és jenisekkel, a 18. Század felvilágosult és a 19. század egyre inkább társadalomközpontú liberális gondolkodásának egyik központi témáját kínálták. A sajtóban és úri szalonokban folytatott edukacionalista viták konklúziója rendszerint az volt, hogy a vándorlókat le kell telepíteni, őket és főleg utódaikat az állam közbejöttével munkás életmódra, polgárias gondolkodásra kell nevelni. Ez a felvilágosodott, humanitárius, szociális, de autoriter szemlélet tükröződött vissza a német tartományurak és az osztrák uralkodóknak a cigányok integrációját és asszimilációját célba vevő intézkedéseiben is, amelyek a maguk korában rendkívül haladónak számítottak. Ezek szolgálhattak példaként a hasonló svájci intézkedésekhez.

A felvilágosult társadalomreformer intézkedések sorában tartozott az állami gyámügy kezdeteinek megjelenése, a cigány, elhagyott, elárvult és más szerencsétlen sorsú

gyermek számára állami, államilag vagy helyhatóságilag támogatott nevelőintézetek létrehozása, illetve a társadalom szemében elfogadhatatlan életvitelt folytató szülők gyermekeinek elvétele és nevelőszülőkhöz adása. Ez a folyamat a környező országokhoz viszonyítva Svájcban valamelyes késéssel indult meg. A kezdőlökést a nagy port felverő luzerni zsványügy adta meg, amely a nyomozási és bírói eljárások visszásságaira is rámutatott.

Történt ugyanis, hogy 1824-ben orgazdaság miatt őrizetbe vettek egy jenis nőt, aki a kihallgatás folyamán terhelő vallomást tett maga és rokonai ellen. 20 gyilkosságról, 14 gyújtogatásról és több ezer más, kisebb bűncselekményről számolt be, amelyeket rokonaival közösen követtek el. Időközben szintén elfogott rokonaival együtt beismerte egyebek között egy falusi bíró megbízásból történt meggyilkolását. Mivel az egyik vádlott az eljárás során átélt ütlelegések következtében meghalt, a közvélemény számára is világossá vált, hogy a vallomásokat fenyegetéssel és erőszakkal csikarták ki, a szövetségi gyűlés más helyen új eljárás lefolytatását írta elő. Bár a Clara Wendel nevű nő továbbra is fenntartotta, a megvádolt rokonság visszavonta vallomását. A fellebbviteli bíróság végül felmentette a nőt, rokonságát és az állítólagos felbujtót a falusi bíró meggyilkolásának vádjá alól, azonban bűnösnek találta őket más főbenjáró cselekményekért, ezért a népes rokonságot sokéves várfogságra, három férfit pedig pallos általi halálra ítélte.

A 20 fős csapat 27 gyermeke szüleivel együtt börtönbe került. Néhány hónap elteltével a Lucerni Közhasznú Társaság a gyermekek ügyét felkarolva létrehozta a Zsványok Gyermekeiről Gondoskodó Központi Bizottmány nevű testületét, amely mindjárt gondjaiba is vett öt kislányt. A gyermekeket felruházták, nevelésre jobb családokhoz adták, iskolába járaták és új névvel látták el. A kezdeményezés gyorsan terjedt, Zürichben hamarosan létrejött az Otthontalan Gyermekekről Gondoskodó Egyesület, amely hét gyermeket vett gondjaiba, és 30 éves fennállása alatt közel 30 gyermeket támogatott. Tevékenységük csak részben járt sikerrel. Jelentéseikben az erkölcsi romlottság örökletes voltára tesznek utalásokat és a szülők ellenséges magatartása miatt panaszkodnak.

A felnőttek átnevelésének intézményei a dologházak voltak, amelyek legrégebb mintáit az Amszterdamban 1596-ban megnyitott Rasphuis és a nők számára valamivel később kialakított Spinnhuis szolgáltatták. A hasonló javító célzatú intézmények Svájcban a 18. és 19. század folyamán kerültek felállításra. A korábban börtönnek nevezett zárt intézmények nem büntetés-végrehajtási célokat szolgáltak, ott csak a vizsgálat idejére tartottak fogva vádlottakat. Elmekórházak és dologházak céljára régi várakat vagy kolostorokat építettek át vagy szükség esetén lakóterületektől távoli helyeken építettek ilyeneket. Az ezekben fogvatartott idegbetegeket és elítélteket, akik közt mindkét csoportban igen magas arányban voltak - és mindmáig magas arányban vannak - cigányok és jenisek, miután a vadont termőterületté változtatták, rendszerint szigorú őrizet alatt mezőgazdasági munkára fogták.¹⁵

¹⁵ Modern svájci és német források is egyaránt arról számolnak be, hogy a cigányok között aránytalanul magas számban fordulnak elő elme- és idegkórtani problémák, a gyermekek körében szellemi visszamaradottság valamint alkoholizmus és más devianciák. Vö. Pfister, O.: Die Wahnideen der Jenischen. In: Praktische Psychiatrie. 1951. 6. Szám. 109-111. old. Hundsatz, A: Stand der Forschung über Zigeuner und Landfahrer. Stuttgart/Berlin 1978.; Hundsatz A: Zigeunerkind. Eine sozialpsychologische Untersuchung schulrelevanter Verhaltensmerkmale. Frankfurt a. M. 1980. 38. és köv. valamint 212. és köv. oldalak.

A cigányokra jellemző vándorlás és vegyes megélhetés lehetőségei a Napóleon által bevezetett jogrendszer és az 1848 után megújult szövetségi állam által továbbfejlesztett modern, egységesített közigazgatási, nyilvántartási és ellenőrzési rendszerek kiépülésével egyre szűkültek. A korábbi, helyi hatalmasságok által különféle célból és útirányra kiállított csoportos menleveleket és igazoló okmányokat felváltották a személyi okmányok, megjelent az útlevél, a lakhely-bejelentési kötelezettség és a népesség-összeírás valamint a modern értelemben vett és szervezett közrendvédelem. Bevezetésre került a későbbiekben sok adminisztratív galibát okozó lakhelyigazolás, amely nélkül sem új lakhelyre költözni, sem házasodni nem lehetett. Miután a cigányoknak ilyen nem volt, de facto kívül kerültek a törvényes világon, s mint csavargók egy-kettőre dologházba kerülhettek. Ha mégis rendelkeztek állandó bejelentett lakhellyel, az idegen községek indokolt esetben visszatoloncolhatták őket állandó lakhelyükre, amely köteles volt befogadni őket, és szükség esetén gondoskodni megélhetésükről. A kereskedelmi és iparüzési szabadság bevezetése ellenére az állam továbbra is rossz szemmel nézte a házalókat, vándorszatócsokat és vándoriparosokat, korlátozásukra azonban már nem tilalmakkal, hanem gazdasági rendszabályokkal, főként az ilyen engedélyek kiadására kirótt magas illetékekkel és speciális előírások bevezetésével törekedett. A hatóságok lehetőség szerint gátat vetettek minden gyanús gyülekezésnek is.¹⁶ A vándorlókat a rendőri hatóságok igyekeztek összeírni, szokásaikról, útvonalairól, megélhetésükről kikérdezni. Az eljárás nemegyszer rendőri kihallgatás keretében történt, ami a többségi polgárok szemében tovább sötétítette a vándorlókra amúgy is rávetülő árnyakat.

1849-ben a Szövetségi Igazságügy és Rendőrminisztérium külön részleget hozott létre a "hontalankérdés" megoldására, egy évvel később pedig megszületett a hontalanokra vonatkozó szövetségi törvény is.¹⁷ Az intézkedések célja az volt, hogy a személyi dokumentumok hiányában is szövetségi állampolgárnak minősülő vándorlókat összeírják, összegyűjtsék és letelepedésre bírják.¹⁸ A leginkább meggyőzéssel és lehetőleg erőszak mellőzésével összegyűjtötteket kantononként kultúráltnak kiépített, jól felszerelt és ellátott szállásokra kísérték, ahol a néhány hónap alatt megtörtént családonkénti illetve nemzetségenkénti összeírásuk, személyi okmányokkal való ellátásuk. Egyúttal valamely községben kényszer-lakhelyet jelöltek ki számukra, ami nem egyszer akaratlanul vagy éppen céltudatosan a családok szétszakításával járt. Ez gyakran előfordult, mivel a cigány családfejek rendszerint többnejűségben éltek. Ezek a kapcsolatok nem voltak legalizálhatóak, de a házasodás a korábban említett lakhelyigazolás hiányában amúgy is igen nehézkes volt. A lakhelykijelölésnél a hatóság csak egy asszonyt tekintett feleségnek: azt, akinek házasságlevele volt. Különösen fennállt a család szétszakadásának veszélye a külföldi származású cigányokkal kötött házasságok esetében. A szövetség kötelezte a kantonokat, a kantonok községeiket a jövevények befogadására, a vándorlókat pedig akaratuk figyelmen kívül hagyásával a kijelölt községbe költözésre. A községek persze vonakodtak és igyekeztek kibújni a kötelem alól. A gazdagabbak például fizettek a szegényebbeknek a számukra kijelölt vándorlók átvállalásáért. Ahol

¹⁶ Ennek eredményeképpen betiltották a vándorlók 1722 óta évente Gersau-ban, a jenis fővajda (Altwater) vezetésével megrendezett közös ünnepét, a Feckerchilbi-t. A rendezvényt 1982-ben újra engedélyezték.

¹⁷ Bundesgesetz vom 05. Juni 1849 és Bundesgesetz vom 03. 12. 1850.

¹⁸ A vándorlókkal kapcsolatos közigazgatás kiépüléséhez ld. Reding, J. K.: Die Geschichte des Gaunertums in der Schweiz. Basel 1864.; Meier, Th.; Wolfensberger, R.: Heimatlosen und Vaganten. Zur Sozialgeschichte der Nichtsesshaften. Bern. 1986.

lehetőség nyílt rá, fényképeket készítettek a cigányokról, az ezekből készült gyűjteményeket pedig megküldték a többi a kanton rendőrhatóságainak.

A vándorlás elvileg több okból igen megnehezült vagy lehetetlenné vált. A szövetség egységesítette a vándoriparosi és házalói engedélyek kiadására vonatkozó szabályokat, megtiltott olyan foglalkozásokat, mint a kártyavetés, tenyérjólás, egyben súlyos büntetés terhe mellett megtiltotta, hogy iskoláskorú gyermekek ilyen vándoripari tevékenységet végző szüleikkel együtt vándoroljanak. A hagyományos táborhelyeket a községi vagy kantonális kormányzatok igyekeztek felszámolni. A letelepítés ellenére a vándorlók nem váltak teljes jogú polgárrá új lakhelyeiken, továbbra is kulturális és szociális peremcsoportot alkottak, gyakran rendeletileg kizárták őket a közlegelők és erdők használatából.

Sajátos módon a svájci idegenrendészet kiépüléséhez a vándorlókval kapcsolatos problémák is hozzájárultak, hiszen a szövetség és a kantonok mindent megtettek azért, hogy sikerüljön gátat vetni újabb cigány csoportok bevándorlásának, ezért a szövetségi alkotmányra és a közúti és szállítmányozási törvényre hivatkozva megtiltották azt, és 1912-ben a külföldi származású cigányok internálását és kitoloncolását rendelték el. Hasonló rendelkezések és belső utasítások a 60-as évekig lezárták Svájc határait a beutazni vágyó cigányok előtt. A századfordulót követő években több kísérlet is történt svájci részről arra, hogy a környező országok bevonásával nemzetközi nyilvántartást hozhassanak létre a vándorló csoportokról, ezek a törekvések azonban a szomszédok elzárkózásán megbuktak. Svájc a letelepítés és összeírás anyagait valamint bajor tapasztalatokat felhasználva létrehozta saját cigány-nyilvántartását¹⁹, majd 1936-ban csatlakozott a Nemzetközi Bűnügyi Bizottság által életre hívott és a "cigányvész" elhárítására hivatott nemzetközi központhoz, amely egész Európára kiterjedő, a családi kapcsolatokat is magában foglaló cigány-nyilvántartás, valamint antropometriai regiszter összeállítását tervezte.

A kor tudományosságát átható biologizmus és kibontakozó genetika jegyében - ezek tendenciózus megítélésekkel szemben nem voltak előkészítői a náci fajgenetikának és nem torkollottak szükségszerűen rasszizmusba - Svájcban is folytak örökléstani és pszichiátriai kutatások cigány nemzetségekkel kapcsolatban. Egyes családfakutatások a devianciák genetikai meghatározottságának és örökletes természetének bizonyítására tettek kísérletet és a szocio-kulturális eredetű devianciák továbbadásának megakadályozása érdekében a cigány gyermekeknek családjukból való kiemelését, intézetbe vagy nevelő szülőkhöz adását javasolták.²⁰ A maga korában ismert pszichiáter, Josef Jörger a cigányokat és jenseket "igazi" germánoknak vélte, akik maradéktalanul asszimilálhatóak. A körükben tapasztalt degenerációkat és magatartászavarokat belterjes házassági kapcsolataikra vezette vissza, ugyanakkor rámutatott az ellenük irányuló és az emberi jogokat semmibe vevő javaslatok tarthatatlanságára. Ezek a kutatások a hatalom, politika és tudomány összjátékából fakadó immanens mozgások következtében mégsem kerülhették el teljesen, hogy érintőleges kapcsolatba kerüljenek a Közép-Európában domináns német tudományos gondolkodás korabeli főirányáival. A nemzetiszocialista

¹⁹ Egger, F.: Der Bundesstaat und die fremden Zigeuner in der Zeit von 1848 bis 1914. In: Schweizer Bundesarchiv (Hg.): Studien und Quellen. Bern 1982. Bd. 8.

²⁰ Jörger, J.: Psychiatrische Familiengeschichten. Berlin 1919.

eugenetikai program kidolgozói és megvalósítói között svájci tudós²¹ is akadt, aki azonban távolról sem voltak tisztában azzal, milyen politikai célok érdekében használják fel később tisztán tudományosnak vélt munkásságát.

Az előbbieken már említett svájci Közhasznú Társaság, amelynek vezetésében a szövetségi és kantonális politikai és gazdasági vezető rétegek képviselői (és érdekei) is helyet kaptak²², már az I. világháború előtt létrehozta máig működő Pro Juventute nevű alapítványát, amely szövetségi támogatás és jogosítványok birtokában a higiéniai viszonyok és az egészségügyi ellátás fejlesztését, az ifjúság testi-lelki nevelését, a jólét elősegítését tűzte ki céljául. Az alapítvány kevésbé deklarált céljai közé tartozott a szocializmus Svájcban is tapasztalt előretörésével szemben egyfajta korporatívizmuson nyugvó polgári alternatíva felmutatása. Az alapítvány személyi szálakon keresztül szorosán kapcsolódott más, politikailag a középbalhoz és középjobbhoz tartozó szervezetekhez.²³ Az alapítvány munkája elsősorban a veszélyeztetett gyermekekre irányult. Szociális munkásai, akik közül többeket később a kommunista mozgalomban látunk viszont²⁴, ezeket és családjaikat igyekeztek a községek adományaira is támaszkodva megsegíteni, ellátni. A bűnöző, alkoholisták, brutális vagy nevelésre alkalmatlan, gyakran prostitúcióval terhelt családi környezetben élő gyermekeket az alapítvány javaslatára a hatóságok nevelőintézetekben és menedékhelyeken helyezték el.²⁵ Az alapítvány 1926-tól fordul a vándorló cigány és jénis családok felé, és külön segélyszervezetet²⁶ hoz létre számukra, amely 1973-ig mintegy 600 jénis gyermeket vett gondozásba. A segélyszervezet munkájához megszerzi a cigányügyekkel foglalkozó szövetségi központ elvi és anyagi támogatását is. Befolyásos támogatói adományainak is köszönhetően a következő 10 esztendőben mintegy 5 millió frankot költhetett részben kutatásra, részben gyakorlati szociális munkára. A segélyszervezet akkori becslése szerint a vándorlók gyermekeinek legalább fele veszélyeztetettnek volt mondható, ezért a fő törekvés a gyermekeknek a családi milióból való kiszakítására irányult.

A segélyszervezet által a családokból indokoltan vagy kevésbé indokoltan kiemelt gyermekek döntő többségének intézeti vagy családon kívüli elhelyezéséről, gondozásáról és ellátásáról közvetlenül a katolikus Seraph Szeretetszolgálat²⁷ gondoskodott, amely széleskörű propagandát²⁸ fejtett ki a gyermekek érdekében. A Seraph Szeretetszolgálat felvilágosult szellemét dicséri, hogy munkatársai nem törekedtek mindenáron arra, hogy a nehéz helyzetbe került családok gyermekeit kiemeljék környezetükből. Ennek elkerülését szolgálta a családsegítő munka. Magukra maradt, kilátástalan helyzetű várandós nők és kisgyermekes anyák számára

²¹ Pl. a maga korában megbecsült és kiváló tudós hírében álló Ernst Rüdin. 1912-től kettős állampolgár, több neves pszichiátriai intézmény igazgatója.

²² Ezért Huonker (i. m. 62. old.) antidemokratizmussal és cigányellenességgel vádolja a Társaságot és az Alapítványt. Az alapítvány munkájáról és eredményeiről a Pro Juventute c. évkönyveiben számolt be.

²³ Pl. a Hazafias Egyesülethez és a Reformszövetséghez. Utóbbiban egyaránt képviseltették magukat nagyiparosok, egyházak és szociáldemokraták. Utóbbiban és az Alapítványban egyaránt vezető szerepet játszott a szenvedélyes reformer, Dr. Carl Horber. Vö. uő: Die schweizerische Politik. Zürich 1928.

²⁴ Vö. Moser, M.: Unter den Dächern von Morcote. Meine Lebensgeschichte. Berlin 1985.

²⁵ Huonker sommásan úgy ítéli meg, mintha csupán a cigányok gyermekeinek céltudatos elvételéről lett volna szó. I. m. 67. Old.

²⁶ Hilfswerk für die Kinder der Landstrasse. Vö. Siegfried, A.: Kinder der Landstrasse. Ein Versuch zur Sesshaftmachung von Kindern des fahrenden Volkes. Zürich 1964.

²⁷ Az intézményt 1889-ben Cyprian Fröhlich kapucinus szerzetes alapította Koblenzben. Külön hírlapot alapítottak erre a célra Seraphischer Kinderfreund címen, ebben tették közzé örökbe fogadható vagy nevelésbe adandó gyermekekre vonatkozó hirdetéseiket. A Seraph történetéhez ld. Spieler, F.: Seraphisches Liebeswerk Solothurn. Werden und Wirken. Solothurn 1929. és uő. Nach 20 Jahren im Dienste der Caritas. Solothurn 1942.

szülő és anyaothont, az elhagyott kisgyermek számára csecsemőotthont, a nagyobbaknak nevelőotthonokat alapítottak. A gyermekek végleges elhelyezés előtt az úgynevezett megfigyelő állomásokra kerültek. A gyermekekről való gondoskodásban más egyházi szervezetek²⁹ is élen jártak. Néhány gyermek, főként lányok, külföldi, többnyire francia egyházi intézetekbe került, ezeket azonban a német megszállás elől visszamenekítették Svájcba.

A segélyszervezet tevékenysége törvényességi és emberiség szempontból azonban távolról sem volt mindig vitathatatlan. Számos esetben előfordult, hogy a gyermekek nevelőintézeti gondozásba vétele nélkülözötte a megfelelő jogi alapokat, és indokolatlanul rendőri segédlettel történt. A gyermekek családjuktól való elszakítását ilyenkor csak post festo legalizálta a hatóság, és nem egyszer eljárás indult a gyermekeket kiadni vonakodó, az eljárás ellen tiltakozó vagy gyermekeiket felkutatató és megszőktető szülők ellen. Ezt megelőzendő, az elvett gyermekek hollétét rendszerint titokban tartották és a gyermekeket szüleiktől lehetőleg nagy távolságra helyezték el, az intézeti nevelteket igen gyakran áthelyezték. A nevelőkhöz adott gyermekek körülményei sokszor igencsak kifogásolhatóak voltak, sokakat a befogadó családok cselédként foglalkoztattak, embertelenül bántak velük vagy más módon visszaéltek kiszolgáltatott helyzetükkel. Több esetben is előfordult, hogy a segélyszervezet által gondozásba vett fiatakorúak átmenetileg valóságos börtönkörülmények közé vagy pszichiátriai intézetekbe kerültek, ahol a bántalmazás sem számított ritkaságnak. Az alapítvány belső köreiben felmerült a gondolat, hogy tilalmazni kellene az örökletes betegségekben szenvedők gyermeknemzését. A 20-as és a 60-as évek között Svájcban is megfogalmazódtak a súlyos örökletes betegségekben szenvedők kényszer-sterilizációjára vonatkozó javaslatok.³⁰ Hasonlóakat, mi több, ezeknek megfelelő gyakorlatot egészen a közelmúltig Európa más fejlett országaiból is ismerünk.³¹ A segélyszervezet vezető körei azonban elzárkóztak minden ilyen kezdeményezés elől, és keresztényi megfontolásból élesen elutasították a náci Németországban folyó sterilizációs és eutanázia programokat.

A segélyszervezet munkájában több évtizeden keresztül felmerülő hiányosságok, visszasságok, pénzügyi visszaélések valamint egyes vezető személyiségeknek Németország felső köreihez fűződő tisztázatlan kapcsolatai a 60-as végén kitudódtak és egyre hangosabb kritika kísérte a segélyszervezet munkáját. A sajtóhírek nyomán mind az alapítvány tagsága mind az emberi jogvédő szervezetek részéről tiltakozó akciók indultak. Nyilvánosságra kerültek dokumentumok, amelyek arra engedtek következtetni, hogy a segélyszervezet egyes vezető évtizedeken keresztül tudatosan törekedtek a cigány és jénis kultúrhagyomány megsemmisítésére, a hagyományos nemzeti és családszervezetük felbomlasztására és a gyermekek elvételére. Ezek nyomán a Pro Juventute alapítvány vezetése a jénisekkel szembeni bocsánatkérésre, 1973-ban a segélyszervezet feloszlására és hosszantartó kártérítési eljárásokban való részvételre kényszerült.

²⁹ Példaként említhető még a Jó Pásztor Kongregáció.

³⁰ Ezen és hasonló javaslatok szerzőit idézi Huonker i. m. 85. old.

³¹ A 90-es években derült fény arra, hogy Svédországban a 70-es évekig folytak pszichiátriai intézetekben kényszersterilizációk. Sajtóhírek szerint 1936 és 1976 között több mint 60.000 nőt sterilizáltak. Ugyanez történt 1907 és 1960 között az Egyesült Államokban. A sterilizálásokat főként szellemi fogyatékosokon, halmozottan hátrányos szegényeken. Az 50-es évekig az indián asszonyok kényszersterilizálását rendelet írta elő. Az afroamerikai nőket másodok gyermekük megszületése után sterilizálták.

Ha egyesek részéről valóban ilyen törekvések is megnyilvánultak és jelentős egyéni és társadalmi károkat okoztak az alapítvány munkája során, a svájci jenisek és cigányok kultúrája, szokásrendszere nem semmisült meg. Hatékony elhárító mechanizmusokat alakítottak ki a felülről érkező jótékonyág ellen. Egyes nemzetségek Svájc kevésbé ellenőrzött, földrajzilag is erősen tagolt keleti és nyugati határvidékeire húzódtak vagy elhagyták az országot. Több család kivándorolt Észak-Afrikába, mások a korábbinál gyakrabban váltottak táborhelyet, távolabbra vonultak a lakott helyektől, behúzódtak az erdőkbe, elhagyott bányákba vagy kőfejtőkbe. A családi környezetükből jó vagy rossz szándékkal kiszakított gyermekek kényszerintegrációja folyamán jelentős számban újabb traumák, újabb derékba tört sorsok is keletkeztek.

Részben ez a tapasztalat, valamint a cigányok és jenisek saját érdekvédelmének megteremtése, mint sürgető korparancs hatására 1973-ban - a svájci cigányok öntudatosulásának jeleként is - megszületik a jenisek első szervezete, a svájci Kerékszövetség, amely emberi és kisebbségi jogvédő munkájában a többségi társadalom felől is támogatást kapott. Független, vallásilag közömbös szervezetként képviseli a mai vándorlókat, kiáll a letelepedési, iparúzési szabadság, a vándorló életmód fenntartása mellett a munkavállalás és gyermekek iskoláztatásának szabadsága mellett, illetve lehetőségeinek megteremtéséért, a táborhelyek felszámolása ellen. Közpénzekre támaszkodva képviseli a jeni kultúrát és hagyományt. Reprezentatív szervezetként véleményezi a jenisek életét is befolyásoló törvény- és rendelettervezeteket mind szövetségi, mind kantonális szinten. Munkája eredményeként több kanton alaptörvénye is "nem letelepedett etnikai kisebbségként" ismerte el a cigányokat és jeniseket.

1981-ben a Szövetségi Igazságügyminisztérium különbizottságot küldött ki a cigányok és jenisek helyzetének tanulmányozására. Ennek két évvel később kelt jelentése³² számba vette a jeniseket érintő szövetségi vagy helyi törvényeket, rámutatott ezek célzatosan diszkriminatív vagy a jensiek érdekeit figyelmen kívül hagyó mozzanataira. A jelentés javaslatot tett a jeniseknek a szövetségi alkotmányban való kisebbségkénti elismertetésére és pénzügyi támogatására, a vándoriparosi engedélyek egységesítésére, a cigányellenes politikai tevékenységek történelmi feldolgozására, a jenisek és cigányok képviseletére a médiákban valamint a szövetségi és kantonális törvényhozásban. Különösen éles vita bontakozott ki a Pro Juventute Alapítvány segélyszervezetének iratai körül. Ezeket az iratokat ugyanis a Belügyminisztérium 1986-ban titkosította, mire az egykori érintettek az aktákba való betekintést kieszközlésére több érdekszervezetet alapítottak és személyenként 100.000 frank kártérítési igénnyel léptek fel. A szövetségi parlament még abban az évben létrehozott egy munkabizottságot a főbb kérdések rendezésére. 1988 nyarán a szövetségi kormány 3,5 millió frankot utalt át kártérítési célokra az időközben erre a célra megalakult Naschet Jenische Alapítványnak. 1987-ben feloldották az iratok titkosítását és átadták azokat a Szövetségi Levéltárnak.

A vándorlók Svájcban mára elismert kisebbséggé váltak, mégsem szívesen látott vendégek a községekben és városokban. Gyermekeik iskolai beilleszkedése a felzárkóztató intézkedések ellenére nehezen halad, szüleik életmódja továbbra is ellenérzést, bűnözési félelmeket kelt a többségi társadalomhoz tartozó polgároknak.

³² Fahrendes Volk in der Schweiz - Lage, Probleme, Empfehlungen. 27. 06. 1983.

Formális jogegyenlőségük ellenére tényleges emancipációjuk még hosszabb időbe telhet.

CIGÁNYOK MAGYARORSZÁGON TEGNAP ÉS MA

A cigányság problémája társadalmunk és hazai társadalompolitikánk talán legneuralgikusabb pontja, amely sok tekintetben állatorvosi lóként mutatja egész társadalmunk állapotát, bizonytalan alapokon nyugvó normarendszerét, kettős mércéit, kényszerű alakoskodását, a valóság szelektív észlelését. A cigány-kérdéssel kapcsolatos társadalmi zavarodottságot tükörként mutatta korábban és mutatja ma is a politikai szféra tanácstalansága, és az ebből eredő intézményi és intézkedési összevisszaság.

A cigányság erősen rétegzett mind szociális mind etnikai értelemben, és ezt az etnikai többszínűséget átfedi a foglalkozásbeli és nemzetség szerinti csoportok elkülönültsége, vagy más olyan jegyek, amelyek a cigányságon belüli, szinte etnikumszerűen zárt csoportosulásokat alakítottak ki. Az ön-megkülönböztetés leglényegesebb jegyei: a nyelv, foglalkozás, lakhely, életmód. E többszínűséget tudatosítjuk, de az egyszerűség kedvéért a továbbiakban összefoglalóan *cigányságról, cigányokról vagy romákról* fogunk beszélni. A következőkben a cigány kisebbség történelmi útját, társadalmi létfeltételeit, jövőbeli esélyeit valamint ezek makro- és mikroszociális, exogén és endogén tényezőit fogjuk vizsgálni. Ennek megfelelően igyekszünk elkerülni a moralizálás csapdáit, csupán a nemegyszer ellentmondásos tények tabuk nélküli bemutatására törekszünk.

Előre kívánjuk bocsátani, hogy álláspontunk szerint a cigányság története nem csupán az előítéletek és kirekesztés története, jelenkori helyzete sem szűkíthető le és nem érthető meg csupán a diszkrimináció és szegregáció fogalmai mentén. A cigányság története és helyzete objektív és szubjektív társadalmi helyzetek, szükségletek, funkciók és interakciók eredménye, sohasem volt és ma sem zsákutca. A fentiek miatt áttekintésünkben nem kerülhetjük meg, hogy szót ne ejtsünk majd a cigányság hazai történetéről, az állam szerepéről, a többségi társadalom és a cigány etnikum viszonyáról, a modernizáció sikereiről és kudarcairól, az emberi jogok mai érvényesüléséről és deficitjeiről valamint bűnelkövetőkről és áldozatokról, tehát az etnikai probléma kriminológiai vonatkozásairól, amelyek nagyon erősen foglalkoztatják a közvéleményt.

1. Történelmi visszatekintés

A cigányság bevándorlása Magyarországra egyes szerzők szerint a 12-13. században, mások szerint csak a 15. század elején kezdődött meg.¹ Itt nem bocsátkozhatunk bele a bevándorlás kezdetének időpontja körüli vitákba, csupán annyit jegyzünk meg, hogy az 1420-as években kisebb cigány csoportok már bizonyosan jelen voltak Magyarországon. Bevándorlásuk ezt követően szakadatlanul folyt a Balkán felől, főként a román fejedelemségekben újra és újra fellobbanó véres üldözések és az 1840-es évekig fennálló rabszolgaság elől, egészen az I. világháború végéig. Legnagyobbrészt Erdélyben telepedtek meg és onnan széledtek szét. A bevándorlás irányát jól jelzi, hogy a mai töredék-ország keleti határkarélyában, tehát a gazdaságilag-társadalmilag kevésbé

---

¹ A vitához vö. Nagy P.: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Kaposvár 1998. 27-47. pp. A szerző levéltári kutatásai szerint első okleveles említésük 1416-ból, Brassóból származik.

fejlett, néhol kimondottan elmaradott vidékeken laknak a legszámosabban². A török előrenyomulásával a Közép-Balkán felől is megkezdődött - feltehetőleg délszláv nyelvű - cigány csoportok beáramlása. Ebből az időből származik az a minden bizonnyal hamis men- és oltalomlevél, amelyet a cigány hagyomány Zsigmond királynak tulajdonít.

Cigány jobbágyok letelepítése a század közepén vette kezdetét, ezek azonban nem váltak parasztokká. Néhány nagyobb erdélyi város jelentősebb cigány csoportokat fogadott szolgálatába, amelyek kisebb területen idényszerűen vándoroltak, télre pedig a város környékére húzódva kocsikon, sátorban vagy sárkunyhóban laktak. Hunyadi Mátyás sokat emlegetett 1487. évi kiváltságlevele megerősítette Szeben, királyi város joghatóságát a befogadott cigányok felett, előírta számukra a korábban a városnak tett szolgálatok gyakorlását, védelemben részesítette őket a főurak adóztatási törekvéseivel szemben, egyben korlátozott szabadságokkal ruházta fel őket.³ A földesurak csakúgy, mint a városok speciális feladatokra is felhasználható munkaerőt sejtettek bennük, ezért befogadták és másokkal szemben oltalomlevéllel látták el egy-egy csoportjukat, a városi patriciátusból vagy a nemesek közül előjárókat, vajdákat rendeltek föléjük. A feltehetőleg már üldözöttként érkezett cigányok szívesen választották a korlátozott függést, és a védelemért cserébe munkaerejüket ajánlották. Más csoportjaik ellenben igyekeztek elkerülni a függő helyzetbe kerüléssel járó életmódváltást, és a királytól vagy tartományuraktól kieszközölt vagy hamisított menlevelek birtokában folytatták vándorlásukat. Vándorkereskedő és vándoriparos foglalkozásokat űztek, mint lókupecek, zenészek, üstfoltozók, kosárfonók, tégláégetők, zsoldosok, szemét- és hullaszállítók, hóhérok vagy más lenézett foglalkozások űzői keresték kenyerüket. A nők jövendőmondással, tenyérrjóslással, koldulással foglalkoztak. Ezeket egészítették ki mindenféle féllégális, olykor törvénytelen forrásokból származó jövedelmek. Ilyen módon részt vettek ugyan a társadalom munkaszervezetében, de csak annak perifériáján, és nem illeszkedtek be a voltaképpeni társadalomszervezetbe.⁴ Etnikailag-nyelvileg szétforgácsolt, nagycsaládonként vándorló csoportjaik nem rendelkeztek még a nomád pásztortársadalmak szervezettségével és hierarchiáival sem, ezért sem a feudális hatalmi struktúrákba, sem a letelepedett paraszti, sem pedig az áru-termelő, kereskedő városi világba nem voltak szervesen beilleszthetőek, megjelenésük pillanatától etnikai és szociális értelemben peremcsoportot képeztek a társadalomban. Relatív helyzetük máig sem sokat változott.

A 16. század folyamán a török elleni állandósult háborúskodással összefüggésben újabb, nagyobb mérvű bevándorlási hullám érkezett, amely most már az ország belső területei felé irányult. A bevándorlók részben a háborús határvidékek menekülőiként, részben a benyomuló török hadak által hozott segédnépekként érkeztek, és maradtak itt a török idők lezárulta után is. A 16-17. század fordulójára pedig Magyarország a Nyugat-Európából és Közép-Európa északabbi területeiről tűzzel-vassal elűzött cigányok vándorlásának is cél-országává vált. A cigány tömegek beáramlása, periférikus léthelyzete, a természeti és társadalmi környezetet különféle eszközökkel kizsákmányoló életmódja, alkalmoszerű forrásokra támaszkodó megélhetése egyre nagyobb terhet rótt a társadalomra, mégsem vezetett a nyugat-európaihoz hasonló véres

² Vö. Kocsis K.-Kovács Z.: A cigány népesség társadalomföldrajza. In: Glatz F. (szerk): Ezredforduló. Stratégiai kutatások a magyar Tudományos Akadémián. 1998. 3. Szám. 17-20. Pp.; Havas G.: A cigányság és a területi hátrányok, In: Rendőrtiszti Főiskola Főiskolai Figyelő. 1993. 2. szám. pp. 195- 199.

³ Cigányokkal kapcsolatos királyi oklevelek ismeretek még 1496-ból, 1501-ből és 1502-ből, 1552-ből és 1557-ből.

⁴ Vö. Oláh S: Cigányok és magyarok egy székely faluban. In: Magyar Tudomány. 1997. 6. Szám. 741-749. pp.

üldözésekhez, sokkal inkább a toleráns megoldáskeresés volt jellemző. A háborúkban lassan kivérző ország még mindig tudott és akart számukra helyet biztosítani a munkamegosztás és megélhetési módok rendszerében. Ennek ellenére megszorodtak azok a városi és megyei dokumentumok, amelyek a cigányok letelepedésének tilalmáról vagy kóborló cigányok felbukkanása esetén fogatosítandó intézkedésekről szólnak. Nem egyszer közönséges bűnözőként való kezelésükről rendelkeztek, sokhelyütt családságaikra hivatkozva kitiltják őket a vásárokról. Egy 17. század végi irat a nyugat-európai véleményekkel összhangban hitvány, kóborló, csalárd, munkára rest, tolvajlásból élő népségnek festi le őket⁵, népvük pedig pejoratív tartalmakkal telítődik. A cigányoknak egyre fenyegetőbb hangulattal kellett szembenézniük és egyre inkább rá voltak szorulva a főurak védelmére. Erről tanúskodnak például az erdélyi oklevelek. A török háborúk végével és a szabadságküzdelmek kibontakozásával újabb marginális tömegek bukkantak fel. II. Rákóczi Ferenc 1704. évi oklevelében megerősítette a cigányok feletti földesúri jogokat, és főnemesei közül országos fővadját nevezett ki mind a cigány gonosztevők, mind a cigányok elleni túlkapások megfékezésére.

A cigányok egyre problematikusabb helyzete lassan cigány-kérdéssé sűrűsödött össze, amely a cigányoktól életmódjuk megváltoztatását, a politikától tervszerű intézkedéseket követelt. Az állami cigány-politika kezdetei Magyarországnak és csatolt részeinek a Rákóczi-szabadságharc utáni újjárendezésével kötődtek egybe. Nyugat-Európai, főképpen német tapasztalatokra támaszkodva született meg 1724-ben Károly császár részben a cigányokkal, részben a társadalom más marginális csoportjaival foglalkozó rendelete. Ez statáriális bíraskodást vezetett be a gonosztevőkkel szemben, a többi perifériára szorult csoport esetében is igen szigorú, de inkább szociális és prevenciós jellegű eszközökhöz nyúlt. Ennek jegyében megtiltotta a vándorlásukat, elrendelte összeírásukat, a megyéket kötelezte az onnan származó cigányok visszafogadására, szabályozta az uradalmakra történő befogadásukat és munkába állításukat. A cigányság máig tartó társadalmi integrációjának alapjait a felvilágosult abszolútizmus erőszakos jóindulata vetette meg, amely a kor univerzalista, humanista, ökonomista és edukacionalista szellemében fogott a cigányság problémájának megoldásához.⁶ Nem csak saját ötletétől, hanem a rendek követeléseitől is vezetve ellenőrizhetővé és ellenőrzötté kívánta tenni a társadalom marginálisait, be kívánta illeszteni őket a társadalomilag hasznosnak és elfogadhatónak tekintett mezőgazdasági vagy ipari munkarendbe, egyben az adóalanyok sorába. A Mária Terézia és II. József nevéhez fűződő társadalmi és igazgatási modernizáció keretébe illeszkedő, *Regulatio Cigarorum*⁷ néven ismertté vált rendeletekben azért is tükröződött kényszerűen nagyobb türelem és körültekintés más országok hasonló kortársi rendelkezéseinél, mert Magyarországra folyamatos volt a német tartományokból - eredetileg Károly császár parancsára - elűzött cigányok bevándorlása, miközben nem szakadt meg a dél-keleti irányból sem a cigány immigráció. Valószínűleg ekkor érkeztek hazánkba az úgynevezett oláh cigányok. A rendeletek célja a cigányok integrálása és asszimilálása

⁵ Idézi Nagy P. i. m. 167. old.

⁶ A felvilágosult abszolútizmus eszmeiségének problémájához ld.: Anderson P.: Az abszolútista állam. Budapest 1989. A kor cigánypolitikájával részletesen foglalkozik Mezey B., Tauber I.: A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdéseiről. In: Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitas Scientiarum Budapestiensis de R. Eötvös Nominatae. Tomus XXIII. Redigit: Com. Scient. Stud. Facult. ELTE ÁJK Budapest 1980. 211-233. Old.; Nagy P. i. m. 242-270. Old.

⁷ Vö. a vonatkozó 1761. XII. 10., 1767. XII. 10., 1773. II. 22., 1783. X. 9. keltezésű rendeleteket.

volt: ne felejtjük, a feudális privilégiumok és autonómiák felszámolásának, a birodalmi egységesítés politikájának időszakában vagyunk! Ismét letelepedésre kötelezik őket, mozgásukat a jobbágyokéhoz hasonló útlevelhez kötik, eltörlik népnevüket, betiltják nyelvüket. Elrendelik az "újparasztok" félévenként összeírását⁸, büntetni rendelik a döghúsevést. Lovaik elvétele mozgásuk valamint a vásári csere-bere megakadályozását szolgálta. A rokonok közti házasság tilalma, gyermekeik elvétele és parasztcsaládokhoz adása egyszerre szolgált volna egészségügyi, integrációs és asszimilációs célokat. A gyermekeket szomszédos falvak gazdái vették magukhoz és kamaszkoruktól cselédként alkalmazták. Addig a megye fizette a tartás és nevelés költségeit, de lehetőség szerint behajtotta a szülőkön. II. József figyelmét a Hont megyei - állítólagos - emberevő cigányok pere irányította rá a cigány-kérdésre. Leállította a kivégzéseket, elcsapta a főispánt, a cigányokat letelepíttette a délvidéken, de gyermekeiket elvették. A király pedig utasította a vármegyét a cigány problémával kapcsolatos javaslatok kidolgozására. Ezek alapján született meg 1783. évi rendelete, amelyben legnagyobb részt anyja rendeleteit ismételte meg vagy módosította. A helytartó tanács kebelében cigányügyi osztályt hoztak létre, ez készítette elő a rendeleteket, illetve koordinálta és felügyelte és intézkedéseket. A király rendelkezett a cigány sáttortáborok, putri-sorok lebontásáról, és a falvakon belül - a zsúfolt együttlakást megelőzendő - többhelyiséges házak építéséről. A király alapos előkészítés után elsősorban közmunkákon, napszámosként gondolta alkalmazni a még le nem telepedett cigányokat, a letelepítettek számára pedig a megyék pénzalapjaiból kívánt kölcsönöket folyósítani a gazdálkodás beindításához. A szabályozások legnagyobb hibája az volt, hogy nem teremtették meg a központi cigánypolitika pénzügyi alapjait, illetve a finansziális vonzatait a megyékre terhelték rá. II. József távlati szándéka feltehetőleg az lehetett, hogy az uralma alatt álló tartományok közül Magyarország lesz a cigány asszimiláció kísérleti terepe.

Az abszolutista cigány-törvénykezés jól példázta, hogy minden rendelet annyit és amennyit megvalósítanak belőle. Sikerei elindították az integráció útján azt az erre már ekkor amúgy is hajló csoportot, akiket ma magyar cigányokként ismerünk. Kudarcai számos okra vezethetőek vissza. Sem a megyék, sem a birtokosok nem hajlottak túlságosan a cigányok letelepítésére, hiszen saját művelésű birtokaikat sokkal inkább bővíteni akarták, mintsem új jobbágytelkek kihalásával szűkíteni. Ráadásul a gazdálkodáshoz nem értő népességet kellett volna munkába állítaniuk. A megyék letelepítés helyett igyekeztek a vándorcigányokat minél távolabb tartani, meghatározták, milyen távolságban és meddig táborozhatnak a községek közelében. Az ügynevezett kincstári, tehát királyi birtokokon élő vagy közvetlenül a kincstárnak adót fizető cigányok előnyösebb helyzetben voltak. Nem meglepő, hogy mindkét oldalon hiányzott a házassági kapcsolatok kialakítására való készség. Ami az egyik oldalról felvilágosult szociális gondoskodásnak tűnt, az a cigányok oldaláról a hagyományos életmód és örökölt szokások elleni támadásnak látszott: szokásrendjük átalakítására közel sem voltak olyan mértékben készek, mint azt az uralkodói törvényhozás elvárta volna tőlük. Gyermekeik elvétele elől elbujdostak, elzárkóztak a nyelvüket, népviseletüket, egyes foglalkozásaikat tiltó rendelkezések végrehajtása elől, elhagyták a nekik kiutalt szántóföldeket is. Végül a már beindult integrációt is sokhelyütt visszafordíthatta újabb, nagyobb számú és tradicionálisan élő cigány bevándorló

---

⁸ Az első országos cigány összeírásra 1768-ban kerül sor.

csoportok érkezése. Ezek az új jövevények igen irritálták környezetüket, ennek ellenére Nyugat-Európától eltérően nem hallunk cigányüldözésekről.

A cigányság 19. század folyamán igen-igen lassan kezdett kilépni a teljes etnikai és életmódbeli izolációból, és elindul egyfajta kezdetleges - kisebb csoportjaik, főként a magyar vagy zenész cigányok a rohamos - integráció felé. Ezzel párhuzamosan újabb vándorló oláh cigány csoportok telepedtek be a regáti román területekről Erdélybe, onnan pedig a királyi Magyarország belső vidékeire⁹. A rendiséget lassan maga mögött hagyni akaró, polgárosodó társadalmi viszonyok közé kerülve más, korábbi jövevényekhez viszonyítva jelentősen csökkentek integrációs esélyeik. Ezért a cigányügy továbbra is égető társadalmi kérdés marad, és felmerült a további bevándorlás megakadályozásának gondolata. Ezt jelzi, hogy az úgynevezett reformországgyűléseken rendre előkerült a cigány-kérdés megvitatása, és több törvényjavaslat is született a tárgyban, de új törvényt végül mégsem hoztak. 1848-ig több helytartótanácsi rendelet próbált sikertelenül gátat vetni a vándorcigányok beáramlásának, további kóborlásának és az ezzel járó közbiztonsági veszélyek fokozódásának. Élesen elkülönítették ezeket a már letelepedett, főként mezei munkából élő cigányoktól, akik számára enyhítették a korábbi törvények szigorát, és kisebb kedvezményeket nyújtottak. A 19. század folyamán született rendelkezések és rendelettervezetek vezérelve az volt, hogy az integrálatlan, nyomorúságos életmód a bűnözés melegágya, tehát - főként neveléssel, de akár kényszerrel is - meg kell akadályozni, hogy a cigányság teljesen a társadalom perifériájára szoruljon.

E törekvések lényegében helyesen mérték fel a cigány-kérdés súlyát és jellegét, az intézkedések pedig a század második felére jelentős integrációt eredményeztek. Az 1893. évi népszámlálás mintegy 275.000 cigányt talált. 40%-uk Erdélyben, 60%-uk az ország belső vármegyéiben, Hajdú, Bihar, Szabolcs, Heves, Baranya, Nógrád területén élt. 88%-uk már letelepedett, a többség - az akkori fogalmak szerinti - már háznak nevezett alkalmatosságban, 34% a községek közelében putri-negyedekben lakott, csak egy elenyésző kisebbség, 8-12% nomadizált. Csak 10%-uk volt muzsikus, a többi napszámos, vándoriparos, kereskedő vagy foglalkozás nélküli. Gyermekük 70%-a nem járt iskolába.

Rövid ideig a cigányok is haszonélvezői voltak a kiegyezést követő gazdasági fellendülésnek, a század végére azonban a gyári tömegcikkipar feleslegessé tette a cigány háziipari foglalkozásokat. A kor gondolkodásában összekeveredtek a József-főherceg-féle romantikus konzervatív humanizmus nevelési-asszimilációs kísérletei a közbiztonsági szigorral. Az országos és helyi hatóságok munkájában a cigánysággal kapcsolatos feladatok jelentős részét a közbiztonsági, bűnüldözési problémák tették ki. Mozgásuknak és a vándorlás közbeni - feltételezett és valóságos - járulékos bűnözésüknek a vándorkereskedői és vándoriparosi foglalkozások korlátozásával, az engedélyek visszavonásával igyekeztek gátat szabni, a kóborlók gyermekeit lenchézba utalták, vagy paraszti nevelőszülőkhöz adták. A kor gondolkodásában a cigányság természetesen nem jelent meg kisebbségként, hiszen nem tudta magát definiálni sem nemzetiségi, sem vallási azonosságok mentén. Jelenléte sokkal inkább etnikailag színezett szociális problémának látszott. Ennek megfelelően a cigányság sajátos

⁹ Bevándorlásuk feltehetően összefügg a román területeken a rabszolgaság fokozatos felszámolásával.

szociális berendezkedése és etnikai sokszínűsége még a toleráns magyar multietnikai állammemzet-tudat számára sem jelent meg fenntartandó társadalmi értéként.

A cigányság helyzete 1918. után sem változott. Egyfajta békés egymás mellett élés alakult ki köztük és a csendőrség között, amely időről-időre felsőbb utasításra cigány razziákat tartott, látszatintézkedéseket foganatosított, egy-egy személyen példát statuált, de leginkább igyekezett elhárítani magától a cigány-üggyel való mélyebb foglalkozást, és jó kapcsolatokat tartani a maguk módján mindent elintéző vajdákkal vagy szószólókkal. Anakronisztikus módon a magyar faji törvények nem emlékeztek meg a cigányokról, szórványos üldözésükre illetve deportálásukra csak a nyilas hatalomátvétel után került sor, ennek köszönhetően a cigányság viszonylag csekély áldozatokkal - a korábbi túlzó becsléseknek ellentmondó újabb kutatások szerint legfeljebb 5.000 lélek veszteséggel - élte túl a "porrojmosnak" nevezett vészidőszakot.¹⁰

A cigányság több százados egyensúlyozása szegregáció, beilleszkedés, asszimiláció, legalitás és illegalitás, megvetés és elismerés határmezsgyéin alakította ki azokat az szocializációs mechanizmusokká szilárdult viselkedéseket, - mondhatni túlélési technikákat -, amelyek mindmáig irritálóan hatnak a többségi társadalomra még akkor is, ha nem sértik meg az írott normarendszer kereteit. Ennek ellenére Magyarország, ahol pedig jóval nagyobb számban és arányban bukkantak fel, mint a nyugatabbra fekvő területeken, velük kapcsolatban is hű maradt beengedő, befogadó, beillesztő, egyenjogúsító hagyományaihoz, soha nem került sor módszeres üldözésükre, megbélyegzésükre, kiirtásukra.

2. A cigányság integrációja 1945-től a rendszerváltás kezdetéig

1945. közvetlenül nem jelentett cezúrát a cigányság sorsában, de az annak megoldására való igény már a háború lezárása után hamarosan újra jelentkezett.¹¹ Nem, vagy nem igazán paraszti népesség lévén a cigányok kimaradtak a földosztásból annak ellenére, hogy jó 25-30%-uk mezőgazdasági napszámos vagy cseléd és döntő többségük falusi lakos volt, még ha csupán a falu széli putri-soron lakott és a voltaképpen parasztsággal csupán periférikus, kiegészítő ipari munkakapcsolatban állt is. A földosztásból való kimaradás egyenesen vontta maga után, hogy földtelenség lévén kiszorultak a megalakuló termelő szövetkezetekből. Miután a központosított gazdaság nem tartott igényt háziiparosokra és vándorkereskedőkre, elzáródott az agrárius világba való további integrálódásuk lehetősége, amit kézenfekvő módon - a munkamegosztásban való részvétel első lépcsőjeként - a 18-19. századi központi és helyi politikák erőteljesen támogattak. Ugyanakkor végképp elzáródott a hagyományos cigány foglalkozások üzéséből való megélhetés lehetősége is, amelyekre már a két háború között is alig volt igény. A piacok központosítása és a tervgazdaságon alapuló elosztás feleslegessé tette a cigány állatkereskedők munkáját. A hirtelen és erőltetett modernizáció a cigányokkal együtt kizárt mindenkit a munkaerőpiacról, aki nem rendelkezett a minimális iskoláztatással, írni-olvasni tudással valamint az ipari társadalmak munkaritmusához

¹⁰ A cigányság történetéhez Magyarországon és Európában ld.: Gyergyói S.: A kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet. Budapest. 1990.; Karsai L.: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz. Budapest. 1992.; Póczik Sz.: Egy kisebbség végzete - Cigánysors és cigány Holocaust Németországban. In: Valóság 1996. június. pp. 73-102.

¹¹ Kálmán A.: A magyar cigányok problémája. In: Társadalmi Szemle 1946. 8-9. Szám. 656-658. p.

szükséges fegyelmezettséggel. Maradt tehát számukra a - lehetőleg rendszeres - alkalmi munka és az agráriumban való megkapaszkodás utolsó szalmaszálaként az azonnali pénzhez jutással kecsegtető napszámosság vagy az ipari segédmunka. Akik nem ezt választották, munkakerülésért, csavargásért, apró lopásért is ripsz-ropsz munkatáborban találhatták magukat.

A lezajlott változások ismeretében teljesen tévesnek minősítenünk azt az álláspontot, hogy a cigányságot az 1945. utáni politika, főként a létező szocializmus rendszere tette talajtalanná, kiszolgáltatottá, marginálissá, kirekesztetté.¹² A történeti fejezetből és a közvetlenül a háborút megelőző időszak történetéből jól kirajzolódik, hogy a cigányság mindvégig periférikus, marginális csoport volt, amelynek szerény létalapjait és megélhetési forrásait lényegében már a 19. század második felének gazdasági és társadalmi folyamatai felszámolták.

A cigányság sorsában a nagyszabású és következetesen keresztülvitt változásokat az 1956. utáni humanizált kommunizmus hozta meg. 1957-ben pillanatnyi politikai érdekektől vezéreltetve életre hívták, majd a cigányok etnikai tudatosodásának lehetőségétől visszarettenve rövidesen felszámolták a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, amelyre az elképzelések szerint egy politikai nevelő és szociális elosztó központ szerepe hárult volna. A politikai restauráció és konszolidáció szakaszában a cigány-probléma továbbra is sürgető téma maradt. Kádár szocialista rendszere az 56. előtti hatalom-centrikus politika kizárólagosan represszív rendőri-közbiztonsági szemlélete mellé politikai, munkaerő-gazdálkodási és demográfiai okokból odaillesztette a szociális, kulturális és nem utolsó sorban a gazdasági szempontokat. Ettől kezdve a cigánykérdés elsőrangúan szociális kérdésnek számított. A távolabbi cél a társadalmi integráción túl az etnikai asszimiláció volt, ha ez nem is fogalmazódott meg másként, csak a sorok között. A cigányság definíciója körüli bizonytalanságot jelzi, hogy azt a korabeli ideológia követelményeinek is eleget téve, azt végül jellegzetes kompromisszummal nem nemzetiségként, hanem néprajzi jellegekkel is rendelkező *népréteggént* határozták meg.

A konkrétumok jegyében fogant az MSZMP Politikai Bizottság 1961. tavaszi határozata a cigányság szociális helyzetének megjavításáról, munkába állításáról és átneveléséről.¹³ A határozatot később több kormányhatározat, iránymutatás és beszámoló is követte a párt illetve a társadalmi szervezetek részéről, jelölve a probléma súlyosságának és időállóságának.¹⁴ A cigányság számát abban az időben mintegy 200.000-re becsülték, amely három, szociális tekintetben elkülöníthető fő csoportra oszlott: az integráltakra, az integrálódásban lévőkre és a még csak ezután integrálandókra. A vándorló cigányok arányát a teljes cigány népességen belül mintegy 40%-ra becsülték. A határozat konkrét szociális intézkedéseken kívül előírta, hogy

¹² Vö. *Bencsik I.*: A cigány lakosság társadalmi felemelkedésének eredményei 1970-1986-ig és a további beilleszkedésüket segítő bűnmegelőzési tevékenység. Kandidátusi értekezés. Gépirat. 1989. 10. P. ; Diósi Á.: Kívül vagy belül? A cigányság és a magyar társadalom. In: *Eszmélet*. 36. szám (1997. tél). 180-194. pp. ld. 181. p.; Horváth A.-Bársony J.: Hozzászólás: Dr. Póczik Szilveszter "Cigányság, bűnözés, bűnüldözés" valamint Dr. Bólyai János "A rendőrség és a cigányság viszony Magyarországon" című tanulmányainak megállapításaihoz. In: *Belügyi Szemle* 1999. 6. szám. 36-42. pp. ld. 39. p.; Bársony J.-Daróczy Á.: Romatügyi jogállam vagy diktatúra. In: *Népszabadság* 1999. október 11. 10. p.

¹³ Az MSZMP KB PB határozata (1961. VI. 20.). In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai* pp. 497-499.

¹⁴ *Bencsik I.*: A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete. Budapest 1988. 30-33. pp.; *Havas G.-Révész S.-Solt O.*: Nyerőviszonyok. *Beszélő* 1995. 11. szám;

kiterjedt nevelőmunkába kell fogni a többségi társadalomban az előítéletek leépítése érdekében. A kisebbség és a többség körében folytatandó propaganda és más intézkedések koordinálására az Országos Cigányügyi Bizottság volt hivatott. A cigánykérdés megoldására állami és helyi szinten, le egészen az üzemi kollektívákig és lakóközösségekig nyúló formális és informális intézményi hálózat jött létre, amely jelentős pénzügyi forrásokkal gazdálkodhatott. 1968-ban az MSZMP Agitációs Propaganda Osztályának jelentése elismerően szólt az elért eredményekről, de lassúnak találta az intézkedések végrehajtását. Ezért kormány szinten létrehozták a cigányügyekért felelős Tárcaközi Koordinációs Bizottságot¹⁵, amely az Országos Cigányügyi Bizottságot váltotta fel. Tagjai a minisztériumok, országos hivatalok, társadalmi és ifjúsági szervezetek felső vezetéséből kerültek ki. Megyei, városi és községi szinten ugyancsak létrejöttek a koordinációs bizottságok, amelyeket főállású titkárok vezettek. Ezek konzultáltak a cigányok egyes, a hatalommal szemben lojális és tekintélyes személyiségeivel is. Jelentős szerep hárult a Hazafias Népfrontra, amely befogadta, és az MSZMP nyúlványaként ellenőrzése alatt tartotta a cigány kulturális szervezeteket. A Belügyminisztérium a párt-instrukcióknak megfelelően egyre nagyobb súlyt helyezett az úgynevezett cigánybűnözés megelőzésére.

Ennek köszönhetően komoly, többszempontú kutatások is elkezdődtek és számos publikáció látott napvilágot a cigánysággal kapcsolatban.¹⁶ Az MTA Szociológiai Intézetében Kemény István vezetésével külön kutatócsoport kezdett foglalkozni a cigányság szociális helyzetével, illetve annak változásaival. 1971-ben lefolytatott országos reprezentatív felmérésük eredményét 1976-ban tették közzé. Időközben elindultak más irányú, főként az előítéletességgel foglalkozó kutatások is.¹⁷ Kemény kutatása a magyarországi teljes cigány népességet egy 2%-os mintából kiindulva mintegy 300.000-re, az akkori összlakosság 3%-ára becsülte, és viszonylag megbízható képet nyújtott területi megoszlásukról, nyelvhasználatukról, iskolázottságukról, lakásviszonyaikról, jövedelmi, foglalkoztatási és lakásviszonyaikról. Röviddel később két másik felmérés is készült¹⁸, amelyek kisebb eltérésekkel lényegében megerősítették az MTA-kutatás eredményeit. A 80-as évek elején a cigányság létszáma 350.000 és 400.000 között lehetett. A kutatások is rámutattak arra a tapasztalatról is ismert tényre, hogy a cigányság legnagyobb része az ország északkeleti régióiban, különösen Szabolcs-Szatmár és Borsod, a Dunántúlon Baranya és Somogy megyékben helyezkedik el. A felmérések szerint közel 80%-uk falvakban, jobbára kisközségekben lakott, 20%-uk városi lakos volt, miközben többségi társadalom lakhelyei fele-fele arányban oszlottak meg város és falu között. Mintegy 60%-uk az akkor körülbelül 2000

¹⁵ A Minisztertanács 3347/1968. Számú. határozata.

¹⁶ Turóczy K.: A cigányság társadalmi beilleszkedéséről. In: Valóság. 1962. 6. Szám 72-81. p.; Pongrácz A.-Rohánszky M: Gondolatok a cigánykérdésről. In: Valóság. 1963. 3. Szám. 91-97. p.; Zagyva I: A cigánylakosság helyzetének egyes kérdései. In: Állam és Igazgatás. 1970. 1. Szám 70-79. p. Csalog Zs.: Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a cigányság fogalmához. In: Valóság. 1973. 1. Szám. 38-44. p.; Barankai O.: A cigánylakosság helyzetének javítása társadalmi közügy. In: Pártélet. 1979. 8. szám. 34-45. p.; Erdős K.: A Békés megyei cigányok és a cigány dialektusok Magyarországon. Gyula 1979. Klenovich I.: A cigánylakosság helyzete. 1982. 3. Szám.; Kónya J.: A cigányság ma. In: Népszabadság. 1982. 10. 09. 7. p. Kozák I.: A cigánylakosság beilleszkedése társadalmunkba. In: Társadalmi Szemle. 1982. 8-9. Szám. 57-67. p. Szakolczai Á.: A cigányság életrendjének sajátosságai. In: Szociológia. 1982. 4. Szám. 521-533. p. Vekerdi J.: Nemzetiség vagy életforma? In: Forrás. 1984. 3. Szám. 44-65. p.

¹⁷ Kemény I. et al.: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Intézet. Budapest 1976. Uo.: A magyarországi cigánylakosság. In: Valóság. 1974. 1. Szám. 93-72. pp.; Tomka, M.: Die Zigeuner in der ungarischen Gesellschaft. In: The East European Quarterly. 1970. 1. szám. 2-24. pp.; Hann E.-Tomka M.-Pártos F.: A közzéemlény a cigányokról. Tömegkommunikációs kutatóközpont. Budapest 1978. XI. éf. 8. szám.;

¹⁸ A Tárcaközi Koordinációs Bizottság megyénkénti cigány-felvétele 1978-ban valamint a Központi Statisztikai Hivatal 1983. évi felvétele.

cigánytelepen lakott, 80%-uk már magyar, 8%-uk román anyanyelvű volt, a többiek anyanyelve valamelyik cigány nyelvjárást volt. Átlagosan közel 5 fős családnagyságuk messze meghaladta a magyar átlagot és igen rossz egészségi állapot jellemezte őket, amihez hozzájárult egészségtelen életmódjuk és táplálkozási hiányosságai mellett a korai valamint túl késő gyermekvállalásból eredően a sérült gyermekek magas aránya is. Átlagéletkoruk ennek következtében mintegy 10 évvel alatta maradt a többségi népességnél mérten. Súlyosan hátrányos szociális helyzetükből következően kiugróan magas volt körükben az alkoholisták, rokkantak, korán elhaltak, koraszülöttek állami gondozottak valamint a létüket szociális segélyekből tengetők száma és aránya. Iskoláztatásukra a szülők nem fordítottak gondot, a gyermekek többsége alig vagy egyáltalán nem járt iskolába, ennek következtében általánosan jellemző volt az analfabétizmus. Egy főre eső jövedelmük az országos átlag alig egyharmada körül mozgott.

A paternalista államra jellemző módon a cigányság egyes képviselőit is bevonták abba a nagyszabású, igen jelentős pénzügyi forrásokkal megtámogatott 'projektbe', amely a *pozitív diszkrimináció* elveit valamint a szigorú ellenőrzést és autoriter módszereket elegyítve próbálta meg szinte máról holnapra felemelni a cigányságot legalább a munkásság alsó rétegeinek szintjére, annál is inkább, mivel szükség volt az extenzív gazdaságfejlesztésben erre a hatalmas, de képzetlen munkaerőtömegre. Felemelésük egyszerre jelentette a település- és lakásviszonyok, az egészségügyi és oktatási helyzet valamint a foglalkoztatás és életmód szerkezetének gyökeres megváltoztatását, illetve az erre irányuló eltökéltséget. Visszatekintve megállapíthatjuk, hogy ezek az erőfeszítések részbeni naivitásuk, összevisszaságuk és olykor káros részkövetkezményeik ellenére sem voltak hiábavalóak.

Megkezdődött a cigányság 'feketevonatos' vonulása az ipari centrumok és nagyvárosok felé. A 80-as évek közepére lassan, de biztosan megindult a cigányok fiatalabb nemzedékei körében a városi népesség gyarapodása, a faluban élők arányának csökkenése. Egy párthatározat¹⁹ értelmében eldőzerolták a putri-telepek nagyobbik hányadát, helyettük kedvezményes hitelekkel, kormányzati és helyi pénzforrásokból felépültek a csökkent komfortfokozatú, de emberinek mondható lakássorok, az úgynevezett CS-lakások. Másutt lakásokat és családi házakat ajánlottak fel a cigányok számára kedvezményes áron történő megvásárlásra, vagy tanácsi bérlakást utaltak ki számukra. A 80-as évek közepére-végére alig maradtak cigánytelepek, lakóik számára, ahol lehetett, különböző helységeken biztosítottak egyszerre lakhatási és munkavállalási lehetőséget.²⁰ A lakáskörülmények ilyen módon való javulása és az azzal együtt járó lakhelyváltoztatás a cigányságnak mintegy felét érintette. A lakóhelyi szegregáció jelentősen csökkent, a 80-as és 90-es évek fordulójára a cigányság 71%-a vegyes lakosságú, belterületi lakóövezetekbe került, lakáskörülményeik azonban csak a többségi népesség legalacsonyabb jövedelmű rétegének szintjén állapodtak meg. Az egészségügyi és családtervezési propaganda következtében csökkenni kezdett a családnagyság és javult az egészségügyi helyzet. Szépszóval és fenyegetéssel sikerült bekényszeríteni a cigánygyerekeket legalább az általános iskolába, illetve az iskola-

¹⁹ 2014/1964. számú MSZMP KB határozat. 1016/1979. sz. MT határozat, 2/1965. és 21/1985. sz. ÉVM-PM rendelet és 3223/1985. számú MT rendelet.

²⁰ 3558/1975. számú MT határozat.

előkészítőbe.²¹ Ismerethiányukat úgynevezett átmeneti cigány osztályokban próbálták leküzdeni, ezeket azonban később felszámolták.²² A 8 osztályos általános iskola befejezése után a cigány gyermekeknek alig 40%-a tanult tovább, miközben a többségi népességhez tartozó gyermekek körében a továbbtanulás majdnem 100%-os volt. A veszélyeztetett gyermekeket, akiknek nevelése a családi környezetben kilátástalanná vált, nevelőintézetekben helyezték el. A fiatal férfiakat a hadseregbe, jobbra úgynevezett dolgozó munkaalakulatba kerültek, amelynek igen nagy szerepet tulajdonítottak a nevelésben. Az általános iskolát be nem fejezettek számára a honvédség oktatási programja kötelezővé tette az iskolalátogatást és a szakma szerzésére is biztosítottak lehetőségeket. A felsőoktatásba évente mintegy 150-200 cigány hallgató került. A felnőtt férfiak döntő hányadát (90%) a képzettséget nem igénylő mezőgazdasági (23%) vagy kohászati, bányászati, építőipari munkahelyekre vették fel, ahol a mézesmadzag és gyengéd terror eszközeivel többé-kevésbé sikerült is beletörni őket a modernebb gazdálkodás fegyelmeibe és a civilizáltabb munkahelyi környezetbe²³, sőt sokukat sikerült betanított vagy szakmunkássá képezni. Mivel a cigány munkavállalók még az alacsonyan kvalifikáltak és a szakma nélküliek között is a foglalkoztatási skála végén foglaltak helyet, jövedelmük valamelyest elmaradt az egyes foglalkozási kategóriák átlagától.

Megindult a törzsileg, nyelvileg és foglalkozási csoportok szerint is erősen szétforgácsolódott cigányság belső integrációja, etnikai egységesülése és tudatosulása²⁴. Ezzel kölcsönhatásban kialakultak egy jobbra literátus-vátesz, de csak ritkán diplomás cigány értelmiség kezdeményei, amely ápolta a cigány kulturális hagyományt, javaslatokat tett az iskoláztatás és kulturális felemelkedés lehetséges módszereire, mi több, képesnek hitte magát a politikai szerepvállalásra is. A cigány értelmiség, amelynek etnikai tudatosulása persze nem volt zökkenőktől és szélsőségektől mentes, hamarosan ki is vívta magának a 'nacionalista' címkével együtt az akkori politikai elit ellenszenvét is, amely a divide et impera bevált elve szerint sürgősen visszautalta a forrófejűeket az irodalmi marginalitásba, és felkínálta segítő kezét, illetve a fennálló intézményekbe való integrálódás lehetőségét a „posszibilistáknak”, akik eztán az egész cigányság nevében szólhattak. Ezek aztán szép lassan elfogadtatták, - amit persze addig is mindenki tudott, - hogy a cigányság *etnikai kisebbség*. A 80-as évek elejére a nyilvánvaló tények, az ezek által kikényszerített 'késői' felvilágosodás valamint a Helsinki folyamatból eredő emberi jogi követelmények a politika köreivel is beláttatták, hogy az asszimiláció sem egyik, sem másik oldalról nem talált kedvező visszhangra, így fokozatosan még inkább előtérbe került a *beilleszkedés* propagálása.²⁵

Az évtized közepére a cigány-ügyekben való nagy sürgés-forgásból már sejthető volt, hogy a dolgok baljóslatú irányt kezdenek venni. Hogy tudományos berkekben újabb és újabb kutatások és munkabizottságok - pl. kutatási koordinációs bizottság²⁶ - indultak

²¹ 154/1970 MKM rendelet és végrehajtási utasításai.

²² Már ekkor megindult az a máig gyűrűző vita, vajon a nagyon hátrányos helyzetű cigány gyermekek elkülönítve vagy integráltan oktathatóak eredményesebben.

²³ Vö. Állami Bér és Munkügyi hivatal 2095/1984. V. 5. számú tájékoztatója a cigány népesség foglalkoztatottságáról. Bpest 1984; Kemény István (és munkatársai): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásokról

²⁴ V.ö. Jámborné R. E: Eszmecsere a cigány bűnözésről In: Belügyi Szemle 1988. 3. szám pp. 65-71. Ld. 65. és köv. pp.; *Csalog* Zs: Magyarországi cigányok szociális helyzete. Főiskolai Figyelő. 1993. 2. Szám pp. 186-191.

²⁵ Vö. Bencsik I.: A Magyarországon élő cigánylakosság társadalmi beilleszkedése az 1970-es évektől napjainkig. ELTE BTK Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete. Budapest 1988. 29. P.

²⁶ A Társadalomtudományi Intézetben alakított Cigánykutatásokat Koordináló Tudományos Tanácsról van szó.

újtjukra, önmagában még kevésbé lett volna feltűnő. Hogy a mélyben valami - talán éppen spontán politikai mozgolódás - folyik, azt az is jelezte, hogy, bármi hasonlót megelőzendő, szaporodásnak indultak a csúcsszervezetek. 1985-ben megalakult a Hazafias Népfronton belül az Országos Cigány Tanács, majd alig valamivel később a Cigányok Kulturális Szövetsége, és a fővárosi politikai és pártintézményekben is alakultak cigányügyi grémiumok. A politikai balsejtelmek hamarosan beigazolódtak, 1988-ban spontán módon megszerveződött a magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége, és a nemzetiségi elv alapjára helyezkedve rögtön szembe is fordult minden 'hivatalos' cigányszervezettel, ez azonban már egy másik fejezet.

Az ideológiailag, politikailag vezérelt és központilag irányított felemelkedés a cigányság egésze számára a visszamaradott, maradott hátrányos helyzet egy kevésbé súlyos, legalább kiegyensúlyozott létfenntartást ígérő bugyrát jelentette, osztársadalmi szinten azonban felmérhetetlen - számszerűleg szinte mérhetetlen - fejlődést. Hiszen a cigányság mára közel félmillióra duzzadt tömegét sikerült kimozdítani és elindítani a ma társadalmilag egyáltalán még elfogadható létszint felé. Igaz ez még akkor is, ha a cigányságot továbbra is - talán még inkább, mint korábban - körülvették bizonyos előítéletek, kirekesztettség és irigység, hiszen a társadalom más, szintén előnyetlen helyzetben lévő rétegei is igény formáltak volna a fokozott támogatásra. A cigányok a 80-as évek elejétől kibontakozó, jelentősebb forrásfelhalmozást lehetővé tevő második gazdaságba nem tudtak bekapcsolódni. Nem sikerült leküzdeniük szegregált helyzetüket. A kultúráltabb, jobbmódú lakókörnyezetbe telepítés nagyjából nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket a helybeliek és betelepülők közti civilizációs szakadék miatt. A városokba vándorlók primitív munkásszállásokon, jobb esetben lerobbant, régi lakónegyedek sivár, komforttalan szoba-konyháiban zsúfolódtak-gettósodtak családostul, vagy az ingázásban mentek tönkre, ugyancsak családostul. A megfelelő pedagógiai projektek és a cigány gyermekek szocializációs folyamatáról való ismeretek hiányában vagy éppen elhibázott munkaterv birtokában - de sokszor kirakat-projektekkel dicsekedve - az iskolák olykor diszkriminatív módon kezelték a "C" jelű nebulókat, a nem cigány szülők - bizonyos szempontból megbocsátható - egyetértésével és támogatásával tömegesen irányították és irányítják ma is az értelmetlen, de igen problematikus viselkedésű cigány gyermekeket a kiegészítő vagy kimondottan gyógypedagógiai oktatásba.²⁷ A 80-as évek elején a gyógypedagógiai iskolába járó gyermekek arány 30-40% között mozgott. A cigány gyermekek eredményes részvételét az oktatásban igen rossz higiéniai körülményeik is hátráltatták: a rendszeres védőnői ellenőrzés ellenére a gyermekek tetvessége igen sok helyen ma is leküzdhetetlen probléma.²⁸ További hátrányt jelentett, hogy az iskolák nem segítették elő a roma gyermekek etnikai azonosságtudatának kialakulását, hiszen semmit sem tanítottak a cigányság múltjáról. A halvaszületések, a károsodott, veszélyeztetett gyermekek és gyermekanyák száma, a fiatal korosztályok halálozása továbbra is sokszorosan meghaladta a nem cigány lakosságét, miközben a cigányok várható élettartama messze elmaradt attól.²⁹ Eközben lassan változott értékrendszerük is, amely pauper változatban

²⁷ R. P. R.: Cigány tanulók áthelyezése. Népszabadság. 1999. 09. 07. 5. p.

²⁸ Czene G.: Elkülönített roma tanulók. Népszabadság. 1997. 07. 01. 4. p.; Varga A.: Az elkülönített ballagás Tiszavasváriban. Népszabadság. 1997. 09. 04.; uő: Peres emberek, tetves gyermekek. Tiszavasváriban nem nyugszanak a kedélyek. Népszabadság. 1997. 10. 02. Laki L.-Békés Z.: Szegénységben élni és felnevelkedni Magyarországon az ezredfordulón. In: Belügyi Szemle. 1999. 7-8. Szám. 72-92. pp.

²⁹ V.ö. Bencsik I.: A Magyarországon élő cigány lakosság beilleszkedése; Gulyás Sándor: Cigányokról pedagógus szemmel. In: Farkas Endre (szerk.): Gyerekcigány. Bpest. 1994. pp. 17-29.; Diósi Ágnes: A cigánygyerek és az iskola. In: Farkas Endre (szerk.)

leképezte a többségi társadalom jóléti-fogyasztói igényeit. Szerény körülményeik között a 80-as évek elejére-közepére bekapcsolódtak a technicizálódásba és a motorizációba. Aki csak tehetett, - nem utolsó sorban státusz-szimbólumként - hozzájutott háztartási gépekhez, esetleg kivénhedt autóhoz. Legnépszerűbbek az audióvizuális kommunikáció eszközei voltak. A rádió, magnetofon, televízió, videó-készülék némileg közelebb hozták a többségi társadalom életmintáit. Ugyanakkor a városokban megindult a romák által sűrűbben lakott részek gettósodása. Budapest belső kerületeiben a cigány lakosság aránya a 80-as évek közepe óta megháromszorozódott.³⁰

Röviden szólva: *a cigányság, bár továbbra is halmozottan hátrányos és belső rétegződését tekintve hiányos etnikum maradt, belekerült a társadalmi - különösen az életmódbeli - modernizáció áramába és sokszoros elmaradottságának arányában halmozottan viselte annak minden kínját-szenvedését, miközben lassan kúszott felfelé.*³¹

3. A cigány társadalom és a rendszerváltás

A mára mintegy félmillióra növekedett cigányság társadalmi haladása, felemelkedése, modernizációja sem eléggé tartós, sem eléggé mélyreható nem volt ahhoz, hogy irreverzibilissé válhatott volna. A cigányságnak az a - messze kisebb - része, amely anyagiakban és kultúrában többé-kevésbé felzárkózott, elveszítette vagy megtagadta cigány voltát, és mindent megtett saját vagy legalább utódai asszimilációja (sic!) érdekében, amit a cigány többségnek a kiemelkedőkkel szembeni elzárkózási is siettetett.³² A cigány tömegek javarésze azonban nem tudott megkapaszkodni, civilizációs hiányaik és a velük szembeni etnikai-kulturális ellenérzés³³ meggátolták végleges betagozódásukat a többségi társadalomba.

A cigányok a legképzetlenebb és legkevésbé preferált képzettséggel bíró munkavállalókként első áldozatává váltak a 80-as években bekövetkező gazdasági hanyatlásnak, majd válságnak, illetve a vele járó tömeges munkanélküliségnek. A munkaerőpiacról való tömeges kiszorulásuk már a múlt évtized közepén nyilvánvaló. Itt kell megjegyezni, hogy esélyeiket rendkívüli mértékben rontja, hogy történelmi útjuk következtében szükségszerűen kimaradtak a 90-es évek kárpótlási folyamataiból is. A munka és az azzal szerzett megélhetés elvesztése, illetve hiánya esetükben nem átmeneti, hanem nagyon is tartós és talán több nemzedék számára is végleges állapot maradhat. A társadalomtudományi szakzsargon igénybe véve azt mondhatnánk, *a cigányság esetében egy középhosszú, felületes integrációs periódusra rövid és*

Gyerekcigány Bpest 1994. pp. 43-55.; Tauber István: A cigány fiatalok, a deviáns viselkedés és az előítéletek. In: Farkas E: i .m. pp. 137-149.; Jámborné: i. m. 68. old.

³⁰ Ladányi J.: Szegregáció és gettósodás Budapesten. In: Nagy G. T. (szerk.): Félünk. Konferenciakötet. Etnikai ésszociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája. 1993. 01. 29. Humanitas Civitatis Alapítvány. Budapest 1993. 26. p.

³¹ V.ö. a problémához egyebek között Gönczöl Katalin, Vigh József, Tauber István munkáit.

³² Vö. Pogonyi L.: A cigányoknak nem vagyok elég cigány. Csemer Géza író-rendező a roma értelmiségéről. Népszabadság. 1997. 10. 22.

³³ Igen lényeges mozzanatnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a magyarországi cigányellenesség és annak előítélet-rendszere alapvetően nem faji-nemzeti, hanem etnikai-szociokulturális gyökerű és természetű. Az előítéletek problémájához ld. Eros F.: Előítélet és etnicitás - A cigányellenesség dimenziói a magyar társadalomban. In: Magyar Tudomány. 1997. 6. szám. 712-719. pp.; Tomka M.: Vélemények, (elő)ítéletek, társadalom. In: Belügyi Szemle. 1999. 7-8. Szám 3-14. pp.

*mélyreható remarginalizáció valamint előreláthatólag az abban való középhosszú megrekedés következett be, amely minden lényeges és mérhető szociális mutatójukra kiterjed. Itt csak a leglényegesebbeket emeljük ki.*³⁴

Az iskolázottsági adatok az általános iskolai valamint a szakmunkás végzettségűek számának jelentékeny emelkedéséről tanúskodnak, miközben a befejezett gimnáziumi és felsőfokú végzettségűek - egyébként is elenyésző - aránya a mai fiatal korosztályok körében relative fokozatosan csökken.³⁵ Az általános iskolát nagy küzdelemmel³⁶ befejező roma gyermekek alig 3%-a kerül középiskolába, amiből 40% hamarosan lemorzsolódik. Kemény István megállapítás szerint a középiskolai továbbtanulás esélyei a cigányok körében 1971. óta semmit sem javultak.³⁷ A felsőfokú végzettségek arányváltozásainál viszont az identitásvesztést, illetve identitásváltást kell figyelembe venni. Mára újra tömegesen fordul elő egyes helyeken, hogy a roma gyermekek a kötelező alapfokú iskoláztatás törvényi előírása ellenére sem járnak iskolába, az iskola és gyermekvédelmi hatóság pedig egyre kevésbé rendelkezik eszközökkel és elszántsággal a törvény betartatására.

A cigányok iskolai végzettsége korcsoportok és iskolatípusok szerint (1994-es felmérés)

Iskolai végzettséggel rendelkezők az összes cigány népesség %-ban	Nincs	Általános iskola	Szakmunkás	Középiskola	Főiskola
Összes: (14 év felett)	10	46	10,5	1,5	0,2
Korcsoportonként (éves)					
50-55	72	25	2,1	1,2	0,4
45-49	60	35	5,6	1,3	0,9
40-44	45	45	8,5	1,5	0,4
35-39	45	44,5	7,5	2,3	0,3
30-34	30	50	17	2,7	0,2
25-29	25	69,5	13	2	.*
20-24	23,5	60	16	1,5	.*
14-19	34	55	10,5	0,4	-

* 0,1% alatt.

A cigányság átlagos képzettségi színvonala 1984-1985 óta összességében távolodni látszik a magyarországi átlagtól. A szakmunkás-végzettségek sokasodása, mint pozitív

³⁴ A táblázatok (a szerző által kerekített!) adatai túlnyomórészt Kemény István és munkatársai (MTA Szociológia Intézet és MTA Közgazdaságtudományi Intézet) 1993-1994-évi felmérésére támaszkodnak. A felmérés az 1971. évi felmérést ismételte meg. Havas G.-Kemény I.: A magyarországi romákról. Szociológiai Szemle. 1995. 3. szám.; Vö. még az MTA Munkatudományi Bizottságának "Cigányok a munkaerőpiacon c. konferenciáján (1994. november 4.) elhangzott előadások munkaanyagait valamint Kemény I.: A magyarországi roma (cigány) népességről - Két felmérés tükrében. In: Magyar Tudomány 1997. 6. Szám 644-655. Pp.

³⁵ A roma gyerekek többször buknak. Mikor lesz elérhető a középfokú oktatás a cigány tanulóknak? Népszabadság. 1996. 10. 28. 8. p.; Czene G.: Ezreléknyi esély a diplomára. Roma fiatalok a felsőoktatásban. Népszabadság. 1999. 09. 15. 29. p.;

³⁶ Vö. Diósi Á.: Roma gyerekek az általános iskolában. In: Kritika. 1999. 7. Szám. 21-23. pp.

³⁷ Kemény István 1994. évi felméréséről beszámol Czene G.: A szakadék túlsó oldalán. Országos szociológiai felmérés a romákról. Népszabadság. 1994. 12. 19. 16. p.

mutató értelmezésében figyelembe kell venni, hogy rendszerint kevésbé keresett szakmákról van szó, a végzettséget megszerzők rögtön munkanélkülivé válnak.

Munkanélküliség az egyes iskolatípusokban végzettséget szerzettek között (1993)

Munkanélküliség Magyarországon	Iskolai végzettség nélküliek	Általános iskolát végzettek	Szaktanácsosok	Érettségizettek	Diplomások
Összes	44%	24%	13,3%	17,5%	11,5%
					4%

A romák legnagyobb része a 80-as évek végén vagy a 90-es évek elején vált munkanélkülivé. Átlagos munkanélküliségük meghaladja a 60%-ot, de bizonyos hátrányos helyzetű alrégiókban³⁸ eléri a 80%-ot, egyes javarészt romák által lakott – például baranyai – kisközségekben megközelíti akár a 100%-ot is. A munkaerőpiac táblázatban bemutatott adatai magukért beszélnek, magyarázatot alig igényelnek, viszont jól szemléltetik az elmondottakat. Csak kiegészítésként érdemes megjegyezni, hogy a cigány munkanélküliek igen nagy hányada mára kikerült a munkanélküli-ellátásból, sőt sok helyen a jövedelem pótló támogatás rendszeréből is. A munkanélküli ellátás formáinak szigorodó feltételrendszere tovább súlyosbítja helyzetüket.³⁹

Férfiak foglalkoztatottsága a cigányok és nem cigányok között (1993)

Korcsoport	Foglalkoztatott férfiak aránya %-ban	
	Összes férfi népesség	Cigány férfi népesség
15-19	13	3
20-29	68	32
30-54	77	33
55-59	43	15
Összesen	63,5	26

Az átképzési projektek legtöbbször el sem jutnak a potenciális roma munkavállalókhöz vagy nagyobb részt hatástalanok maradnak, hiszen eleve képzetlen és a képzést kevésbé tartó embereket nehéz piacképes tevékenységekre átképezni. Az már csak járulékos elem, hogy az érintettek többsége a - rendszerint nagyobb településeken szervezett - tanfolyamokra járás közlekedési költségeit is képtelen megfizetni.

Amikorra a társadalom és a politikai szféra számára tudatosodott, hogy a cigányprobléma csak a maga teljességében, *egyszerre demográfiai, egészségügyi, gazdasági, szociális, etnikai-kulturális és önkormányzati kérdésként* kezelhető, elfogyni látszottak az erre fordítható pénzügyi források. A helyzetet több tényező is súlyosbította. A modernizáció és mobilizáció felbomlasztotta a cigányság hagyományos társadalmi szerkezetének utolsó maradványait is, a cigányság - a többségi társadalommal párhuzamosan - atomizálódott, és individuális életstratégiákat keres. A gyökértelessé válók nem találták meg új, biztonságos társadalmi helyüket, vagy a megtaláltnak hitt helyet hirtelen újra elvesztették, ami a szubjektív észlelésben a valóságos süllyedést messze meghaladó lecsúszottság-élményt kelthet. Egyénenként és csoportban is rendkívüli módon nyomasztja őket értékeik bizonytalansága, normáik súlyos intern és extern konfliktusai valamint lesújtóan negatív önképük, ami az önkéntes - sőt kényszeres, viszont a többségi társadalom részéről kényszeresen elutasított - asszimilációs vágyat erősíti. Innen érthető meg az az ellentmondás, hogy egyrészt a

³⁸ A fejlődő és leszakadó régiók és alrégiók problémájához ld. Nemes Nagy József: Vesztesek, nyertesek, stagnálók. In: Társadalmi Szemle. 1998. 8-9. Szám. pp. 5-18.

³⁹ A romák munkaerő-piaci problémáihoz ld. Kertesi G.: Cigány foglalkoztatottság és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. In: Esély. 1995. 4. szám. 25. p.

környezetük által cigánynak tartottak gyakran hevesen tiltakoznak e meghatározás, egyben minősítés ellen, másrésztől sokan - sokszor éppen a némileg magasabb műveltségi szinten állók - bezárkóznak a cigány azonosságtudat lelki gettójába, ahonnan nézve a nem cigány többség - a „magyarok”, „fehérek”, „komondorok” - egyöntetűen ellenségnek látszik. A két hovatartozás-tudat között vergődők identitásavara egyéb hátrányos tényezők nélkül önmagában is gyökere lehet súlyos normaszegéseknek, másrészt a jövőre nézve bizonyosan kulcsfontosságú asszimilációs problematikában kialakított - szükségszerűen és szélsőségesen ellentétes - álláspontok tovább mélyíthetik a cigány szervezetek közti ellentéteket. A cigány azonosság problémája a kutatást is zavarba hozta. Egészen a közelmúltig az minősült cigánynak, akit a környezete annak tartott⁴⁰, ám azóta széleskörű vita bontakozott ki a cigány identitás⁴¹ és a szubidentitások⁴² körül. Mára polgárjogot és a kisebbségi törvényben alkotmányos megalapozást nyert az identitás szabad választásának elve. A rendszerváltással publikus formát öltöttek bizonyos előítéletek, szervezett kereteket öltött, és szórványosan elszabadulni látszott az etnocentrikus agresszió. Az előítéletesség annál is fenyegetőbb veszély, mivel a többségi társadalom nagyobb része is a státusz-fenyegetettség vagy egyenesen a lecsúszás állapotában van, ami fokozza a társadalomban lejjebb állókkal szembeni elhatárolódás iránti igényt. Ez visszahatásként erősíti a kisebbségben szunnyadó intoleranciát és az ellen-agresszióra való hajlandóságot, ami végső soron, amint néhány közelmúltbeli példa is szemlélteti, az erőszak eskalációjához vezethet. A hatósági erőszak okkal vagy ok nélkül etnikai konfliktusként jelenhet meg, vagy legalábbis azzá stilizálható. A cigányság körében tapasztalható, máskülönben önmagukban pozitív demográfiai jellegzetességek, mint a sok gyermek, kevés idős ember, fiatal átlagéletkor⁴³ ma a nyomor és halmozott hátrányok mennyiségi és minőségi rohamos bővített újratermelését jelentik.⁴⁴ A jelenlegi tendenciákat figyelembe véve azzal kell számolni, hogy ez legkésőbb az ezredforduló után a társadalom összmutatóit is igen jelentékenyen és igen kedvezőtlenül fogja befolyásolni, hiszen becslést adatok szerint 2015-ben a romák 750.000-es tömege a magyarországi lakosság 8%-át fogja adni.⁴⁵ Az utóbbi években született gyermekek 12%-a roma származású. Ladányi János becslése szerint az 1-4. általános iskolai osztályba járó cigány gyermekek aránya országosan 1971-ben 1,2%, 1986-ban 2,4%, 1992-ben 3,6%, Budapesten 1992-ben 4,9%, a főváros VIII. kerületében 24,3% volt.⁴⁶

A roma népesség ismét egyre kritikusabbá váló helyzetének javítására és a kitörési pontokra vonatkozóan a 90-es évek folyamán több javaslatcsomag is született általános és ágazati szinten⁴⁷. A két kitörési pont természetesen az oktatás és azzal szoros

⁴⁰ Ezt a tarthatatlan kutatási elvet, kritizálja Gönczöl Katalin: A bűnelkövetés családban megvalósuló társadalmi reprodukciója, In: Kriminológiai Közlemények 1986. 11. szám pp. 4-36. (Ld. 9. p.), mivel az identitás elsősorban nem származás, hanem szabad választás kérdése.

⁴¹ Vö. pl. Ladányi J.-Szelényi I.: Ki a cigány? In: Kritika. 1997. 12. szám. 3-6. pp.

⁴² Szuhay P.: Akiket cigányoknak neveznek - akik magukat romának, muzsikusként vagy beásnak mondják. In: Magyar Tudomány 1997. 6. szám. 656-678. PP.

⁴³ Vö. Puporka L.: Nem nő nagyra a cigányság korfája. Népszabadság. 1997. 07. 08. 9. p.

⁴⁴ A cigánylakosság összlétszáma 1971-ben 320000 fő volt, ami az akkori magyarországi lakosság 3% volt. Ma fél millió a számuk és a lakosság 5%-át teszik ki. Várhatóan 2000-ben 750000 cigány honfitársunk a lakosság 8%-át fogja adni, ha az összlakosság az eddigi ütemben fogy. A cigány népesség nagyon fiatal, 49%-a 24 év alatti és az összes gyermek 12%-a cigány származású. Egyre nagyobb tömegek vándorolnak a vidéki munkanélküliség elől a nagyvárosokba. Lásd: Kemény István és munkatársai 94- évi felmérése.

⁴⁵ Kemény István becslése. (1994 évi kutatás.)

⁴⁶ Ladányi J. i. m. 26. p.

⁴⁷ Utóbbiak közül ld. pl. a MÜM 1994. évi programját.

összefüggésben a munkaerő-piaci helyzet javítása. Kemény István a kötelező iskoláztatás időtartamának meghosszabbítása, és az oktatásban a cigányok valamint egyes oktatási intézmények számára fokozott és differenciált kedvezmények, támogatások nyújtása valamint az elkülönített⁴⁸ és integrált oktatási formákat egyaránt alkalmazó új oktatási modellek kidolgozása mellett érvelt. Az elemi iskolai oktatásban még ma is gátló tényező néhol a gyermekek hiányos magyar nyelvtudása, amit csak megfelelő pótolható. Ugyancsak fontos feladatnak látszott a cigányság körében az elitnevelés megoldása, valamint a diszkrimináció akár külön törvényben megfogalmazott tilalmazása. Kemény István javaslata szerint munkanélküliként kellene regisztrálni, és továbbképzésben részesíteni azt a 15-18 éves korosztályt, amely kimarad az iskolából, de nem keres, vagy nem talál munkahelyet. Össze kellene kapcsolni a közhasznú munkavégzést és a romák számára elérhető, lehetőleg decentralizált és önszervező mozzanatok is felmutató képzési formákat annak érdekében, hogy az érintetteket a későbbiekben ne csak látszólagos, hanem valóban hasznos feladatokkal, a későbbiek során az önellátás érdekében művelésre alkalmas földdel lehessen ellátni.⁴⁹ A cigány munkanélkülieket felvevő és hosszabb távon foglalkoztató vállalatokat adókedvezményekkel lehetne preferálni, az önkormányzatok pedig nagyobb arányban alkalmazhatnának családsegítői vagy kiegészítő munkakörökben alacsony iskolai végzettséggel rendelkező cigányokat.

4. A cigányság, mint közbiztonsági és bűnmegelőzési probléma

A cigány-kérdés a létező szocializmus idején sem vesztette el közbiztonsági, rendőri vonatkozásait. Az akkori rendszer mégsem tekintette a cigányság egészét rendőri problémának, csupán felfigyelt arra, hogy a cigányság viszonylag terjedelmes integrálatlan csoportjainak gettószerű bezártsága, alacsony társadalmi státusza, illetve külső megítélése olyan helyzetet teremt és tart fenn, amely valóságos melegágya lehet a bűnözésnek, agresszióknak, devianciának. Ezt több évszázados tapasztalat és a rendőri igazgatásban máig gyűrűző hagyomány is megerősíteni látszott. A 70-es évektől a társadalmi beilleszkedési zavarokra, köztük a cigányság körében tapasztalt devianciákra és ezek megelőzésére irányuló kutatás a korabeli társadalomtudomány egyik kiemelt területévé vált. Ebbe az irányba tartozott bele a bűnmegelőzési lehetőségek egyre intenzívebb kutatása is. Bűnüldözési szempontból az elsődleges vagy társadalmi bűnmegelőzést szolgálta az ismertetett szociál- és munkaerő-politika, a másodlagos bűnmegelőzést a cigányság szigorú rendőri ellenőrzése, a bűnelkövetők rendszeres és pontos nyilvántartása szolgálta.⁵⁰

1974-től 1988-ig valóban megbízható nyilvántartás, a mai napig pedig nagyszámú tanulmány készült az akkoriban cigánybűnözésnek nevezett jelenségről.⁵¹ A kifejezést

⁴⁸ Az elkülönítés problémájához ld.: Bernáth G.: Kiegészítő, cigányiskola, cigányosztály. In: *Mozgó Világ*. 1998. 1. szám. 87-91. pp.; Girán J.-Kardos L.: Iskolapéllda. In: *Kritika*. 1999. 7. Szám. 24-27. pp.

⁴⁹ Uo. a Javaslatok c. Fejezetben valamint Kemény I.: Néhány javaslat a cigányok (romák) ügyében. In: Glatz F. (szerk.): *Ezredforduló. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián*. 1998. 3. szám. 21-26. pp.

⁵⁰ Vö. Benesik I.: A cigány lakosság társadalmi felemelkedésének eredményei 1970-1986-ig és a további beilleszkedésüket segítő bűnmegelőzési tevékenység. Kandidátusi értekezés. Gépirat. 1989. 119. p.;

⁵¹ Balogh S.: Kultúra, szubkultúra, bűnözés. In: *Kriminológiai Közlemények* 1993. No. 47. pp. 73-9.; Bársony J.: A készülő kisebbségi törvény és a cigány kisebbség. In: *Rendőrtisztai Főiskola Főiskolai Figyelő*. 1993. No. 2. pp. 206-209.; Bólyai J.: A rendőrség és a kisebbségek. In: *Főiskolai Figyelő* 1996. 1. Szám. pp. 30-45.; *A cigánybűnözésről*. Az OKKrl értesítője. No. 25. Budapest. 1982.; Csepeli Gy.: A kisebbségek diszkriminációmentes észlelésének esélyei. In: *Főiskolai Figyelő* 1996. 1. Szám. pp. 9-

már a 80-as évek elejétől számos kritika érte, mára pedig teljesen diszkreditálódott. A korábbi, részben 1945 előtti vélelmeken alapuló munkák alapkiindulása volt, hogy a cigányok bűnözése - az ismertté vált elkövetők számán mérve - rendkívül magas, jóval, mintegy 200-300%-kal meghaladja a többségi lakosság bűnözését, és folyamatosan emelkedik⁵², amit a statisztika primer elemzése alá is támasztott. Ez a szemlélet hosszú ideig, még a 70-es évek elején is töretlenül tartotta magát, csak 70-es évek közepén/végén kezdett változni a megítélés⁵³. A statisztikai regisztráció, és a későbbi vizsgálatok rávilágítottak, hogy a cigány bűnözők száma csak legfeljebb mintegy kétszerese a nem cigány elkövetőkének. A regionális kutatások kimutatták, hogy a cigányok bűnözése is az elmaradott régiókban a legmagasabb, ahol a bűnözés átlaga is viszonylag magas.⁵⁴ Budapest és Pest megye mellett, Borsodban, Nógrádban, Szabolcsban, Hajdú-Biharban, Somogyban és Baranyában volt feltűnően magas a cigány származású elkövetők aránya. Már a korabeli elemzőknek feltűnt, hogy nem mutatkozik szignifikáns összefüggés a cigány lakosság regionális száma/aránya valamint a bűnözésben való részvétele között, ami arra engedett következtetni, hogy a cigányság egészen belül a normakövető többségtől elkülönül egy hivatásos bűnelkövetői csoport. A kriminológia kibontakozása a szűk büntetőjogi környezetből beláttatta, hogy a cigányság bűnözése elsősorban szociális helyzetéből, illetve annak kiegyensúlyozatlan változásaiból, főként integrációs és normakonfliktusokból fakad. Ez

---

15.; *Csepeli Gy.- Örkény A.-Székelyi M.*: Szertelen módszerek. In: Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőri kezelésének tanulmányozásához. Budapest, 1997. pp. 130-172.; *Csire T.-Berkes L.*: A cigány önkéntes rendőri csoport tevékenysége Hajdú-Bihar-megyében. In: Belügyi Szemle 1989. No. 10. pp. 36-38.; *Csorba Z.*: Kisebbségek és emberi jogok a hivatalos szervek gyakorlatában. In: Rendőrtisztai Főiskola Főiskolai Figyelő. 1993. No. 2. pp. 210-215.; *Dános V.*: A fővárosi bűnözés szervezethez. In: Belügyi Szemle 1987. No. 6. pp. 35-40.; *Dávid G.-Tauber I.-Vigh J.*: A hátrányos helyzet és a bűnözés összefüggései. Budapest 1984. *Dénes S.-Tauber I.-Tóth L.*: A fiatalkori bűnözés és a 80-as évek társadalma. In: Belügyi Szemle. No. 3. 1987. pp. 7-17.; *Dénes S.-Tauber I.-Tóth L.*: A fiatalkori bűnözést meghatározó makrostrukturális ellentmondások. In: Belügyi Szemle. No. 6. szám. 1987. pp. 19-26. *Fenyvesi Cs.*: A nemi bűncselekmények sértetti jellemzői egy pécsi vizsgálat tükrében. In: Belügyi Szemle. No. 11. 1988. pp. 36-39. *Finszter G.*: A kisebbségi probléma a rendőrségi modellek tükrében. In: Főiskolai Figyelő 1996. 1. Szám. pp. 46-52.; *Garamvölgyi L.*: A fiatalkori cigánybűnözés megelőzésének problémáiról. In: Belügyi Szemle. No. 7. 1988. pp. 13-17.; *Gönczöl K.*: A hátrányos helyzet és a bűnözés. In: Valóság 1982. No. 8.; *Gönczöl K.*: A bűnelkövetés családban megvalósuló társadalmi reprodukciója. In: Kriminológiai Közlemények 1986. No. 11. pp. 4-36.; *Gönczöl K.*: Bűnös szegények. Budapest, 1991.; *Gönczöl K.*: A bűnözés és bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában. In: Magyar Jog 1991. No. 11. pp. 646-652. *Gyúró I.*: A társadalmi beilleszkedés zavarai kialakulásának sajátosságai Szabolcs-Szatmár megyében. In: Kriminológiai Közlemények 1990. No. 34-35-36. pp. 5-16.; *Havas, Gábor*: A cigányság és a területi hátrányok. In: Rendőrtisztai Főiskola Főiskolai Figyelő. 1993. No. 2. pp. 195-199.; *Miltényi L.*: A társadalmi beilleszkedési zavarok kulturális háttere. In: Kriminológiai Közlemények 1990. No. 34-35-36. pp. 49-67.; *Münnich I.-Moksony F.* (Szerk.): Devianciák Magyarországon. Budapest 1994.; *Noszkai G.*: A rendőrség és cigányság 1990 előtt és után. In: Rendőrtisztai Főiskola Főiskolai Figyelő 1993. No. 2. pp. 200-205.; *Palásti S.*: A diszkrimináció természete. A kisebbségek jogainak védelme a magyar jogrendszerben. In: Társadalmi szemle. 1998. 5. szám. pp. 67-77. *Póczik Sz.*: Cigányság, nyomorúság, bűnözés. In: Népszabadság. 1996. szeptember 28. pp. 17-18.; *Póczik Sz.*: Cigányság, bűnözés, bűnüldözés: nyitott kérdések, adatok és tapasztalatok. In: Belügyi Szemle 1997. 6. szám. pp. 5-11.; *Póczik Sz.*: Külföldi és cigány bűnelkövetők a rendszerváltás Magyarországon. In: Irk Ferenc (szerk.): Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar-német Kriminológiai Szimpózium. Budapest. 1995. augusztus 20-25. Budapest 1997. 203-210. pp.; *Raskó G.*: A cigánybűnözésről. In: Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok. Budapest 1982. pp. 5-58.; *Sárkány I.-Tauber I.*: Egyes hátrányos helyzetű csoportok kriminológiai és előítéleti problémái Magyarországon. In: Rendőrtisztai Főiskola; Főiskolai Figyelő 1994. No. 4. 447-469. *Szikinger I.*: Rendőrség a demokratikus jogállamban. In: Mozgó Világ 1998. 7. szám. 19-28.; *Tájékoztató a cigánybűnözés alakulásáról 1983-1987* (Szerk.): A legfőbb ügyész titkársága. Budapest 1988.; *Tarján G.*: Szolgálunk és (elő)ítélkezünk? In: Főiskolai Figyelő 1996. 1. Szám. pp. 16-29.; *Tauber I.*: A cigánybűnözés kriminológiai problémái. In: Rendőrtisztai Főiskolai Figyelő. Budapest 1982.; *Tauber I.*: Cigányság, társadalmi beilleszkedés, társadalmi problémák. In: Rendőrtisztai Főiskola Főiskolai Figyelő. 1993. No. 2. pp. 192-194.; *Tauber I.*: Kultúra - Társadalmi változások - Bűnözés. In: Kriminológiai Közlemények. 1993. No. 47. pp. 50-72.; *Vabrik L.*: A gyermekkorúak és az állami gondozottak bűnözéséről. In: Kriminológiai Közlemények 1985. No. 5. pp. 69-80.; *Vavró I.*: A cigánybűnözés vizsgálatának elméleti és módszertani kérdéseiről. In: Belügyi Szemle 1984. No. 2. pp. 65-68.; *Vigh J.-Tauber I.-Madács I.*: A hátrányos helyzet és a bűnözés kapcsolata. Budapest. 1988.

⁵² Csentes K.: A cigánylakosság bűnözésének társadalmi problémáiról In: Belügyi Szemle 1972. 6. sz. pp. 9-21.;

13. és köv. pp.

⁵³ Vö. Csentes K. i. m. 11. És köv. p.; Raskó G.: i. m. 7. És köv. pp.;

⁵⁴ Sajti I.-Fekete B.: A cigány lakosság bűnözésének helyzete Békés megyében In: Belügyi Szemle 1972. 9. szám pp. 58-62.; Sarudi M: Eszmecserek Borsod-Abauj-Zemplén. megye cigány lakosságával. Belügyi Szemle 1987 5. szám. pp. 49-54.; Kerecsi T.: A cigányság helyzete és bűnözése Szabolcs-Szatmár megyében In: Belügyi Szemle 1972. 10. szám. pp. 68-70.; Bene L.-Virág Gy.: Győr-Sopron megye bűnözési helyzetének alakulása. In: Belügyi Szemle 1988. 9. szám. pp. 26-33.; Bognár F: A Zala megyében élő cigány. lakosság helyzete és bűnözésben való részvétele In: Belügyi Szemle 1972. 7. szám; Havas G.: i. m.

a szemlélet és a hozzá kapcsolódó kutatás a 80-as évek közepére-végére nyert polgárjogot.⁵⁵ A téma egyik neves ismerője elsőként bizonyította azt is, hogy a cigányság bűnözése mennyiségében nem tér el lényegesen a cigánysággal azonos társadalmi nívón élő nem cigány rétegeketől⁵⁶. Kiindulva abból, hogy a bűnelkövetők legnagyobb részét a szegénységi küszöbön vagy az alatt élő rétegek adják és a cigányság legalább 75%-a a szegénységi szinten él⁵⁷, kimutatható, hogy - bár abszolút értékben a lélekszámában 5%-os cigány lakosság az összes bűnelkövető 10%-át adja, - összevetve saját társadalmi rétegével, bűnözése nagyjából megfelel lélekszámának. Jó okkal gondolhatjuk természetesen, hogy mégsem ilyen rózsás a helyzet, hiszen köztudott, hogy éppen ebben a körben igen magas a bűnözés látenciája. Ennek becsült értéke azonban nagyságrendekkel nem változtatná meg a képet. Sajnálatos módon még becsült adataink sincsenek arra nézve, hogy a vagyon elleni és gazdasági bűncselekményekben milyen kárérték róható fel cigány elkövetőknek. Miután a cigánybűnözést döntően szegény-, illetve megélhetési bűnözésnek tartjuk, feltehető, hogy az okozott kár jóval kisebb a társadalom által vélelmezettnél.

A 60-as évek óta tudott, hogy a cigány bűnözésnek vannak bizonyos minőségi és mennyiségi jellegzetességei: vannak jellegzetes, cigány elkövetőre utaló bűncselekmények és elkövetési módok, cselekményeikre jellemző egyebek között az indokolatlan brutalitás.⁵⁸ A cigány bűnözés makro-szerkezetét az 1983 és 1987 közötti - tehát még a rendszerváltás előtti - időszakot tekintve vettük vizsgálat alá.⁵⁹ A vizsgált időszakban nem látszott jelentős növekedés sem az összes elkövető, sem a nemek és korcsoportok szerinti, sem pedig a cselekménycsoportok szerinti összegzésben. Ez arra engedett következtetni, hogy a cigány bűnelkövetők oroszlánrésze, mintegy 70-80%-a egy kimondottan kriminális életvitelt folytató szubkultúrából került ki. Ezt bizonyítja a visszaeső tettesek és a többszörösen visszaeső, hivatásszerűen bűnözők rendkívül magas aránya a cigány elkövetők között. Ebből adódik ezeknek a klánszerű, legtöbbször családi-rokoni kötelékeken nyugvó, bizonyos technikai eszközökkel is felszerelt csoportoknak a szervezettsége.⁶⁰ Ezek a csoportok, egyes becslések szerint 1000-1500 család, alkalmilag vagy rendszeresen együttműködnek nem cigány csoportokkal, módszereikben professzionális eszközöket alkalmaznak. (Kétséges, van-e értelme esetükben az etnika tényező figyelembevételének, vagy inkább a profi szervezett bűnözéshez kell sorolni őket.) Tevékenységük részben egybefonódik legális gazdasági, főként kereskedelmi tevékenységekkel. Újabban megfigyelhető, hogy a 70-es és 80-as

⁵⁵ Vö. *Vavró I. i. m.*; *Tauber I.* következő munkái: *Cigányság és bűnözés. Rendtorishti Foiskola jegyzete Bp. 1987.*; *A cigánybűnözés kriminológiai problémái; A cigányokkal szembeni eloitéletek problémái.* In: *Szociálpolitikai Értesítő 84/2.*; *Cigányság, társadalmi beilleszkedés, társadalmi problémák; A hátrányos társadalmi helyzet és a bűnözés összefüggései, különös tekintettel a egyes kisebbségi csoportokra.* Bp. 1986.; *A családi viszonyok és a bűnözés közötti egyes összefüggések.* In: *Kriminológiai Közlemények. 1986. 11. Szám. pp. 53-64.*; *Kultúra - Társadalmi változások - Bűnözés.*; *Ne tagadjuk le a valóságot!* In: *Belügyi Szemle 1985 2. szám*; *Tauber I.-Ferenc Z.*: *A fiatalok cigány bűnelkövetők cselekményeinek sajátosságai.* In: *Belügyi Szemle 1980. 11. szám.*; *Tauber I.- Balogh S.*: *A cigányság bűnözése továbbra is aktuális társadalmi probléma.* *Belügyi Szemle XXVI. éf. 3. sz. 1988. március pp. 13-23.*; *Vigh J.- Tauber I.-Madácsi I. i. m.*; *Dávid G.-Tauber I.-Vigh J.*: *i. m.*; *Gönczöl K.* munkái közül: *Bűnös szegények; A hátrányos helyzet és a bűnözés; Bűnözés és társadalompolitika.*

⁵⁶ *Tauber I.*: *Hátrányos társadalmi helyzet, cigányság, bűnözés. Kandidátusi értekezés 1984. 120. és köv. pp.*

⁵⁷ Vö. *Csalog: Magyarországi cigányok szociális helyzete.*; *Tauber (i. m.) még magasabbra - kb. 95%-ra becsüli - a cigányság azon hányadát, amely szegénységben rákényszerül a bűnözésre.*

⁵⁸ *Lipovszki J.*: *A cigánybűnözés néhány jellemző sajátossága.* In: *Vigh József (szerk.): Szakkriminológia. Jegyzet a Rendtorishti Foiskola részére XII. fejezet pp. 153-178.*

⁵⁹ *Az adatok elemzésében a Tájékoztató a cigánybűnözés alakulásáról 1983-1987 években (ed.: A Legfőbb Ügyész titkársága. Bpest 1988.) c. kiadványra támaszkodtunk.*

⁶⁰ *Csendes K. i. m.*; *Dános V. i. m.*; *Gönczöl K.*: *A bűnelkövetés családban. 8. És köv p.*; *Tauber: A családi viszonyok és a bűnözés; Madácsi O.-Fehér L.*: *A cigánybűnözés felszámolását akadályozó tényezők.* In: *Belügyi Szemle. 1972. 11. szám.*

években a határokon átlépő csempész-kereskedelméből, valutaüzérkedésből, stb. meggazdagodott, részben ma is a szürke és fekete gazdaságban mozgó cigány vállalkozók megbízóként adnak feladatokat az említett csoportoknak, amelyeknek egyes tagjai szükség esetén az elkövető kiletétől függetlenül, egyfajta munkamegosztás keretében magukra vállalják a büntetést. A munkamegosztást a haszon-maximalizálás és büntetés-minimalizálás kettős elve vezérli, azaz a bűncselekményekért olyanok tartják a hátukat, akik vagy egyáltalán nem, vagy csak korlátozottan büntethetőek, illetve akikkel szemben szociális okokból várhatóan elnéző lesz a bíróság.

Nagyrészt erre vezethető vissza, hogy az enyhén fluktuáló stagnálás egyes részterületeken elég magas szinten állandósult: különösen magas a nők, gyermek- és fiatalok cigány elkövetők aránya. Utóbbiak száma egyes területeken valóban meredeken emelkedik.⁶¹ Ezt erősítik más adatok is. Egyes becslések szerint a börtönnépesség mintegy 40-60%-a, a fiatalok, szabadságvesztésre elítéltek 60-70%-a cigány származású, mivel éppen olyan, főleg vagyon elleni és erőszakos bűncselekményeket követnek el gyakran, amelyeket az utca emberének kriminalitással szembeni növekvő félelmét mértékül véve hosszabb szabadságvesztéssel fenyeget a jogalkotó.⁶² Legjellemzőbbek a zsebtolvajlás, besurranásos lopás, kisstílusú rablások, lakás- és üzletbetörések, autófeltörés, gyermekek kifosztása, markecolás. Rendőri megfigyelések szerint az orzott árúk gyakran legális kereskedelmi engedélyek fedezete alatt kerülnek piacra. A 80-as években egyes csoportjaik a közeli államok határterületeire is kiterjesztették tevékenységüket. Az említett bűnöző szubkultúra feltehetőleg éppen azok közül kapja utánpótlását, akik először csak alkalmi elkövetőként kerültek zárt vagy félig zárt intézetekbe, illetve rossz családi körülményeik miatt állami gondozásba. Az intézeti környezet és onnan kikerülve az élet- és pályakezdési esélyek hiánya, a becsületes megélhetés kilátástalansága kézenfekvővé teszi a normaszegést és a hasonló sorsúakhoz való csatlakozást. Néhány területen, talán legjellemzőbben a prostitúció körüli struktúrák valamint a lopott autókkal való kereskedelem esetében összefolyik a megélhetési és az azt kihasználó szervezett bűnözés. Egyes elemzők szerint igen magas a cigányság körében a szemérem elleni vétségek főként a nemi erőszak aránya is, ezekben az esetekben az áldozatok legnagyobb része szintén cigány nő, így az ilyen cselekmények ritkán kerülnek nyilvánosságra.⁶³

Mint láttuk, a tömeges cigánybűnözés tételét csak egy bizonyos aspektusban igazolja a statisztika. Hogy a cigányság a büntetés-végrehajtási intézetekben messze felülreprezentált, abban szerepet játszhat az is, hogy a bűnözőzés éle - ismert szervezetszociológiai okoknál fogva - elsősorban a legvédtelenebb, a társadalmi közmegítélés által legmegvetettebb rétegek, ill. a társadalom biztonságérzetét leginkább - gyakran csak esztétikailag - irritáló csoportok ellen irányul.⁶⁴ Ebbe az irányba hat, hogy a rendőrség és a bíróság semmivel sem kevésbé - némelyek szerint sokkal inkább - rabja bizonyos előítéleteknek, mint a társadalom, amelyből vétetett, és ez intézkedése in is lemérhető. Ezen a 90-es évek közepéig keveset segítettek azok a gyámoltalan és

⁶¹ Vabrik L. i. m.; Vavró I. i. m.; Szabó A.: Az ifjúkori bűnözésről In: Belügyi Szemle XXV. éf. 7. szám. 1987. július pp. 9-13.

⁶² Jámborné: i. m.; Molnár J.: A vagyon elleni bűnözés alakulásáról. In: Belügyi Szemle 1988. 1. szám. pp. 21-26.; Ld. 23. És köv. p

⁶³ Fenyvesi Cs: A nemi bűncselekmények sértetti jellemzői egy pécsi vizsgálat tükrében. In: Belügyi Szemle 11. szám 1988. pp. 36-39.;

⁶⁴ Vö. Gönczöl: Bűnös szegények.

elszigetelt próbálkozások, amelyek, mint például Szolnokon és Szegeden megpróbálták megismertetni a közrendőrt is a cigányság problémáival, vagy a cigányságot is bevonni a közrend védelmébe⁶⁵, leküzdeni a diszkriminációt és érvényesíteni a jogegyenlőség elveit. Ezek közé sorolható az a belügyminiszteri intézkedés is, amely 1990-ben emberjogi megfontolásból eltörölte a cigánybűnözés fogalmát és megszüntette statisztikai nyilvántartását. Az intézkedéssel antidiszkriminációs szempontból messzemenően egyetérthetünk. Ugyanakkor kénytelenek vagyunk tudomásul venni, hogy a cigánybűnözés fogalmának törlése nem szüntette meg a diszkrimináció lehetőségét⁶⁶, hanem beszéd-tabu alá vette, és ilyen módon végső soron szőnyeg alá söpörte a problémát. Horn Gyula szocialista ex-kormányfő egy vele készült riportban utalt arra, hogy magának cigány kisebbségnek is sokat kell tenni azért, hogy kirekesztve maga közül a bűnöző csoportokat megszabaduljon a rá ballasztként nehezedő negatív közmegejtéstől.

5. *Cigány politika és változó cigánypolitika*

Ellentétben a szociális helyzet területén tapasztalható egyértelmű és rohamos romlással a politikai területen ma már - legalább részben - kétségtelenül kedvező változások tanúi lehetünk. A cigánykérdés a politikai érdeklődés homlokterébe került. A társadalomban tudatosodott, hogy "a jövő magyar élet egyik legsúlyosabb kulcsproblémája a romakérdés"⁶⁷. A kisebbségi törvény keretei között részben állami segédlettel, részben önkormányzati alapon lehetővé vált a cigányság kerül egy újfajta támogatási hálózat kiépítése.

A politikai változások ezen a területen is a korábbi intézményi hálózatok lebomlásával kezdődtek. A rendszerváltás viharában a cigányság helyzetének javításáért felelős országos és helyi intézményrendszer javarészt széthullott, mára csak helyel-közzel maradt meg részeiben, vagy van meg-, illetve újjászerveződőben. Nehezíti ezt a folyamatot, hogy eltűntek a szakemberek is sok megyei hivatalból. Az államapparátus átalakítása és a demokratikus intézményrendszer megteremtése folyamán viszont időközben létrejöttek azok a makro-szintű szervezetek, amelyek feladatkörébe tartozik a cigányság helyzetével való törődés: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal Cigány Főosztálya, a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa. Egyes minisztériumokban - a közoktatási, munkaügyi és népjóléti tárcáknál - a cigányügyekért felelős tisztviselőket neveztek ki.

---

⁶⁵ Csire- Berkes: i. m.

⁶⁶ Vö. Cigánybűnözés van. Interjú Tonhauser Lászlóval. In: Heti Világgazdaság 1993. 1. szám. p. 16. Ezért látta az Országos Kriminológiai Intézet szükségesnek, hogy valamilyen formában újra felvegye a témával kapcsolatos kutatás fonalát. Az intézetben jelenleg a szerző a téma felelőse.

⁶⁷ Vitányi I.: A romakérdés logikája. In: Mozgó Világ. 1998. 1. Szám. 73-76. Pp.

A kisebbségekre fordítandó költségvetési pénzforrások 1996-1999. (mFt)⁶⁸

Tétel	1996.	1997.	1998.	1999.
NEKH	95,2			
Személyi juttatások	36,7	45,4	62,5	74,6
Munkaadót terhelő járulékok	14,8	19,1	26,0	27,3
Dologi költség	43,7	54,2	56,3	54,8
Intézményi beruházási költség		4,2	3,5	17,0
A legnagyobb országos kisebbségi önkormányzatok támogatása:				
Horvát	27,0	32,0	41,7	51,0
Német	56,1	63,2	81,8	99,0
Román	11,0	16,0	20,8	27,0
Cigány	90,0	96,0	120,0	138,0
Szlovák	27,0	32,0	42,0	51,5
Szerb	11,0	15,0	20,3	25,0
Helyi kisebbségi önkormányzatok támogatása:	188,0	300,0	350,0	730,0
Vis major			300,0	300,0
Céljellegű decentralizált támogatás				
- Területfejlesztési tanácsok + fővárosi normatív keret			4000,0	6000,0
- Lakáscélú adósságkezelés támogatása				900,0
Kisebbségi civil szervezetek támogatása (OGY, Emberi Jogi)		70,0	79,1	87,8
MKEKK	389,3	395,0	474,0	530,0
MCK		170,0	250,0	280,0
Kisebbségi koordinációs és intervenciósi keret	40,0	50,0	55,0	44,0
Kisebbségi kompenzációs kerete	500,0	276,0		
Kisebbségi kulturális feladatok támogatása (NKÖM)				100,0
MKM - Magyarországi nemzetiségi, etnikai kisebbségi feladat		274,0	290,0	
- Személyi juttatások	96,0			
- TB-járulék	42,3			
- Dologi költségek	17,4			
- Egyéb működési támogatások, kiadások	155,3			
OM kisebbs. okt. feladatokra fordítható kerete				250,0
Országos Kisebbségi Bizottság (MKM)		8,0	8,0	8,0
Gandhi Közalapítvány		325,0	230,0	210,0
Szociális lakásépítés (Jóléti Szolgálat Alapítvány)		50,0	OCKÓ össz. 39,1	
Nemzeti-etnikai kisebbségi oktatás kiegészítő normatív támogatás (Ft/fő)				
Óvodai nevelés		19 500	23 000	25 000
Általános és középiskola:		23 000		
- kisebbségi nyelvoktatás			24 500	26 000
- cigány felzárkóztatás			24 000	27 000
- kisebbségi nyelvű vagy kéttannyelvű			27 000	32 000
Kiegészítő óvodai és iskolai normatíva		18 000	20 000	
Két tannyelvű középiskola		17 000		
Cigány tanulók kollégiumi nevelése			10 000	20 000
Kisiskolák támogatása (130 fő alatt)				22 000
Közmunakaprogramok támogatása		4000,0	4100,0	2000,0
Szociális válságkezelő program				620,0
Wesselényi Miklós Sport-Közalapítvány				915,0
Gyermek és Ifjúsági Alapprogram				530,0
Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Közalapítvány				228,0
Megyei területfejlesztési tanácsok				133,0
Regionális fejlesztési tanácsok				30,0

A rendszerváltás előtti cigány kisebbségi szervezetek szétforgácsolódtak, politikai, szubetnikai, pénzügyi és személyes törésvonalak mentén új országos szervezetek tömege született meg, számuk még ma is megközelíti a 200-at. Ezeket többnyire késhegyig menően ellenséges viszony jellemezte, vezetésük többnyire beszélő viszonyban sem volt vagy van egymással.⁶⁹ Sikerült is nagy gyorsan kihívniuk maguk ellen a médiák és a többségi társadalom ellenszenvét. Alakult ugyan több cigány-etnikai alapon szervezett politikai párt is, ezek azonban elvesztek a jelentéktelenségben, vagy nagyobb politikai erők igyekeztek - több-kevesebb sikerrel - instrumentalizálni őket. Nem etnikailag szervezett pártok színeiben mégis bejutott néhány cigány képviselő az első demokratikus parlamentbe. A régiek romjain néhány nagyobb cigányszervezetnek - Lungo Drom, Phralipe, Roma Parlament, Roma Fórum - sikerült jelentősebb

⁶⁸ A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal Cigányügyi Főosztály vezetője, Hornungné Rauh Edit szíves közlése alapján.

⁶⁹ Kerényi Gy.: Önerő - roma önszerveződés. In: Belügyi Szemle. 1999. 7-8. Szám. 62-68. pp.

tömegbázist gyűjtenie maga köré, azonban nem tudható, meddig tart a számukra megelégedett bizalom. A kisebbségi törvény adta keretek között a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok megválasztására 1994 decemberében és 1995 novemberében került sor, működésüket gyakran az első perctől kezdve belső csatározások és gyanút keltő ügyek kísérték. 1995 áprilisában megszületett a Farkas Flórián vezette Országos Cigány Önkormányzat, amely a körülötte dülő, nem egyszer harsány viták, gyanúsítgatások és belső ütközések ellenére is élet- és munkaképesnek bizonyult, és sikerült elnyernie a sajtó rokonszenvét is.⁷⁰

Az 1995/1996-ban a Horn-kabinet által meghozott kormányzati szintű szervezeti és program-intézkedésekben ugyan visszatükröződött a probléma nyomasztó sürgőssége, ennek ellenére a reálfolyamatok nem adtak okot túlzott derűlátásra. A „cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról” szóló 1995. évi kormányhatározat⁷¹ valamint az 1997. évi kormányhatározat⁷² összefoglalta a teendőket, de nem tartalmazott intézkedéseket sem a pénzügyi forrásokra, sem ezek mértékére vonatkozóan. A határozat széleskörű kutatásokat irányzott elő az oktatási és közművelődési, a munkaügyi, szociális és egészségügyi, bűnmegelőzési területen valamint a diszkrimináció elleni fellépés lehetőségeire vonatkozóan. Ezek a konkrét intézkedések kvázi tudományos bázisát szolgálták volna. Külön figyelmet érdemel a határozatok néhány momentuma. A határozat a cigány gyermekek oktatására vonatkozóan új, az eddigieknél hatékonyabb modellek kidolgozását, felzárkóztató, tehetséggondozó és piacképes szakvégzettséget nyújtó programok és intézmények létesítését, a közép- és felsőoktatásban a cigány fiatalok számának emelését irányozta elő. A tartós munkanélküliségtől sújtott régiók számára kilátásba helyezte megfelelő átképzések, közhasznú és közmunka programok beindítását és finanszírozását valamint a gazdálkodni akarók számára az egykori állami gazdaságok területeiből szociális földalapot kialakítását. Támogatni javasolta a hátrányos helyzetű cigány középiskolások belügyi ösztöndíjban részesítését és a rendőri képzésbe való felvételét, a rendőri oktatásba és továbbképzésbe pedig antidiszkriminációs célzatú oktatási rendszerek felvételét valamint a jogsérelmet okozó rendőri eljárások kivizsgálását. Bár a 97. évi kormányhatározat határidőkkel ellátott "középtávú intézkedéscsomagnak" nevezte önmagát, annak instrukciói valamint az 1995. végén életre hívott tárcaközi Cigányügyi Koordinációs Tanács⁷³ tevékenysége nyomán csak kevés igazán hatékony munkaprogram született. Eleinte igen ellentmondásosnak tűnt az ezzel egyidejűleg létrehozott Magyarországi Cigányokért Közalapítvány⁷⁴ munkájának megítélése is, bár az alapítás óta eltelt néhány évnyi rövid időt figyelembe véve zökkenőmentes tevékenység kevéssé is volna elvárható. Az akkori Miniszterelnöki Hivatal kebelében nagy csinnadrattával létrehozott és a miniszterelnök által vezetett Cigányügyi Programbizottság voltaképpen soha nem működött, formális tevékenysége semmilyen lényeges kihatással nem járt.

⁷⁰ Az önkormányzatiság problémáihoz ld. Noszkay G.: Cigányok/romák: a kollektív jogok küszöbén - kétszáz évre az emberi jogoktól. In: Magyar Tudomány 1997. 6. szám. 698-711. pp.; Schmidt P.: Szociális jogok és társadalmi berendezkedés. In: Társadalmi Szemle 1998. 6. szám. 3-16. pp.; Palásti S.: A diszkrimináció természete. A kisebbségek jogainak védelme a magyar jogrendszerben. In: Társadalmi Szemle. 1998. 5. szám. 67-77. pp.

⁷¹ 1125/1995 (XII. 12.) In: Magyar Közlöny 1995. 107. szám.

⁷² 1093/1997. (VII. 29.) In: Magyar Közlöny 1997. 69. szám

⁷³ 1120/1995 (XII. 7.) sz. kormányhatározat. In: Magyar Közlöny 1995. 106. szám.

⁷⁴ Ld. uo.

A korábban, 1996. tavaszán lezajlott cigány-témájú parlamenti vitanap⁷⁵ is rávilágított a probléma társadalmi fontosságára, és a Láttelelet ... c. dokumentumban⁷⁶ összegezte az eddig is tudott információs anyagot, és igen realista, néhol pesszimista helyzetmeghatározást adott. Konkrét cselekvési programmal természetesen nem szolgálhatott. A Láttelelet megállapítja, hogy a közvetlen jövőben a cigányságra fordított eszközök tekintetében egyre csökkenő ráfordítással kell számolni, többségük számára csak a fizikai létfeltételek biztosítására, a pusztta túlélésre van esély.⁷⁷ A dokumentum a cigányszervezetek gyors felzárkózásra vonatkozó túlzott vágyait irreálisnak minősítve igen világosan fogalmaz: „Ahhoz, hogy a cigányság elérje a társadalmi integrálódás 1980-as évek elejére kialakult fokát, legalább két évtized szükséges, az egész népcsoportra kiterjedő teljes körű felzárkózás pedig csak történelmi távlatokban érhető el.”⁷⁸

A magam részéről elvben helyeselni tudom az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat törekvését, hogy kormányzati szinten egyetlen központ foglalkozzon az ország legnagyobb kisebbségének problémáival, és koordinálja az alacsonyabb szintű intézmények munkáját. Annyiban azonban mégis kétségesnek tartom a javaslatot, amennyiben a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal szervezeti kereteinek megbontására törekszik, hiszen fennáll a veszély, hogy ilyen módon csak a bürokratikus apparátusok szaporodnának tovább. A cigányügy körül kialakult érdeklődéseket, intézményi és szervezeti diszharmóniákat jelezték a résztvevők a médiákban megjelent nyilatkozatai: a miniszterelnöki programbizottságba meghívott Bíró András visszautasította a felkérést,⁷⁹ a művelődési tárcától pedig a Koordinációs Tanács és a Programbizottság munkáját kifogásolva távozott Radó Péter, a civil kapcsolatok osztályának igazgatója, a cigány oktatásfejlesztési program kidolgozója.

Igen problematikusnak tartom, hogy a cigány-probléma súlyához mérten csekély, összességében azonban igen jelentős pénzügyi ráfordítások oroszlánrésze nem közvetlenül a cigányság helyzetének javítására, hanem a vele foglalkozó intézményrendszer meg- illetve újrateremtésére, különféle központok, irodák, alapítványok, projektek és kutatások létrehozására, személyzetük finanszírozására fordítódik.⁸⁰ A legjelentősebbnek mondható előrelépés a középfokú oktatás területén történt, létrejött néhány jobb sorsra érdemes intézmény - például a Gandhi Gimnázium, Kalyi Jag Művészeti Szakiskola, Roma Esély Szakiskola, Kedvesház Alapítvány, stb. -, amelyek azonban igen könnyen a pénzügyi megszorítások áldozatává válhatnak. Néhány főiskolán ma már (és még) folytathatóak ciganológiai/romológiai tanulmányok is, akkreditációjuk azonban igen nehézkesen halad, fennmaradásuk, jövőjük több mint kétséges. Ezek az oktatási lehetőségek azonban csak a cigányság jómódú, már ma is kultúraigényes szűk csoportjai számára elérhetőek, amelyek viszonylagos értelemben persze még hátrányos helyzetűek lehetnek. A foglalkoztatás területén a helyzet eközben tovább súlyosbodik, a szociális földprogram kellő mennyiségű önkormányzati föld hiányában nem működik, a közhasznú munka, ha van, legfőljebb arra vagy arra sem,

⁷⁵ Romano Rác S.: Romasors Európában. Népszabadság. 1996. 04. 03. 11. p.

⁷⁶ Dr. Tabajdi Csaba (szerk): Láttelelet a magyarországi cigányság helyzetéről. Bpest 1996.

⁷⁷ Tabajdi Cs. I. m. 18. P.

⁷⁸ uo. 16. P.

⁷⁹ Népszabadság 1996. IV. 26. 9. old.

⁸⁰ V.ö. Tabajdi Cs. I. m. 13. És köv. pp.

elegendő, hogy az abba bevontak ügyel-bajjal biztosítsák maguknak a legszükségesebb betevő falatot. Egyes foglalkoztatási programok, amilyen a vályogvetés, teknővájás, szegkovácsolás, pedig az elmaradott foglalkoztatási struktúra konzerválásával, esetleg újraélesztésével fenyegetnek.⁸¹

Az 1998. tavaszán hivatalba lépő Fidesz-FKGP-kormány elődjéhez hasonlóan kiemelt fontosságúnak deklarálta a cigány-kérdést. Kormányhatározat született a Dr. Dávid Ibolya igazságügyi miniszter vezetésére bízott Cigányügyi Tárcaközi Koordinációs Bizottság⁸² létrehozásáról valamint a bizottság által megtárgyalandó és ágazati szintre lebontva megoldandó feladatokról⁸³. Az új kormányzati gondolkodás a differenciált, célirányos és eredményes támogatás jegyében elsősorban azokat a cigány családokat kívánja fokozottan támogatni, amelyek maguk is hajlandóak tenni utódaik iskoláztatása, felemelkedése érdekében. Nem kívánja viszont támogatni azokat a cigány és nem cigány családokat, amelyek a szociális, oktatási, munkaügyi és egyéb támogatási és ellátási formákat⁸⁴ pusztán alanyi jogon járó megélhetési forrásnak tekintik, tehát ügyel arra, hogy a pozitív diszkrimináció ne váljék a többségi társadalom oldalán negatív diszkriminációvá. Igen sajnálatosnak tartom, hogy politikai antipátiájuktól vezetettve mértékadó és elismert szakemberek is hajlamosak az Orbán-kormány intézkedéseit ab ovo antidemokratikusnak, diktatórikusnak és sanda szándékúnak minősíteni.⁸⁵ Időközben megszületett a második Országos Cigány Önkormányzat, amelyben továbbra is a Farkas Flórián képviselte tömörülés jutott vezető szerephez, a törvényhozás "mulasztásos alkotmányvétsége" miatt továbbra is megoldatlan azonban a kisebbségeknek az Európai Unió által a közelmúltban újra és újra sürgetett parlamenti képviselete. Meg kell jegyezni, hogy a 90-es évek elejének külpolitikai szempontokból is igen időszerű kisebbségvédelmi igyekezete nyomán a törvényhozás a csuka fogta róka helyzetébe került, hiszen Magyarország nemzetiségi viszonyai között a kisebbségek törvényhozási képviselete egykamarás parlamentben egyszerűen nem megoldható.⁸⁶ Ahogy a mértékadó parlamenti pártok igyekeztek a köztársasági elnök hatáskörét a lehető legkisebbre szűkíteni, a több évszázadig bevált magyar parlamenti hagyomány ellenére ugyanúgy nem érdekeltek abban, hogy ma maguk fölé újabb, korporatív és nemzeti érdekeket összehangoló felsőházat emeljenek.

A társadalom az elmúlóban lévő évtized társadalmi és szemléletmódbeli változásainak hatására egyre inkább szenzibilizálódik a cigányság problémái iránt, visszaszorulóban van az etnocentrikus beszédmód, azt még a hétköznapi diskurzusban is az együttérző hangnem váltotta fel. Véleményem szerint nem állják meg a helyüket azok az állítások, amelyek a többség és a cigány kisebbség fokozódó konfliktusairól, egyre inkább elmérgesedő viszonyáról, ad absurdum 1999-cel kapcsolatban a pogromok évéről

⁸¹ Vö: F. Zs.: Cigánysorról rongyszonyegyet. Legtöbbször a képviseloi fizetésen vitatkoznak a romák. In: Népszabadság. 1998. 04. 18. 14. p.

⁸² 1048/1999 (V. 5.) sz. kormányhatározat. In: Magyar Közlöny. 1999. 39. Szám.

⁸³ 1047/1999 (V. 5.) sz. kormányhatározat. In: Magyar Közlöny. 1999. 39. Szám.

⁸⁴ Ezek egy kisebb szegmenségen helyzetéről tudósít Orszigethy Erzsébet: Szocopolpanoráma - A szükség nem jogosultság. In: Kritika 1999. 9. Szám. 16-19. Pp.

⁸⁵ Diósi Á.: Roma gyerekek az általános iskolában. In: Kritika. 1999. 7. Szám. 21-23. Pp. Ld. 23. P.

⁸⁶ Sente Z.: Sérti az állampolgári egyenlőség elvét. Hat aggály a kisebbségek parlamenti képviseletéről. Népszabadság. 1997. 06. 11. 12. p.

beszélnek.⁸⁷ A többségi társadalomban és intézményrendszerében megindult egy mély - sokszor alaptalan önvádba átcsapó - önvizsgálat és önkritika. Ugyanez azonban csak korlátozottan mondható el egyes cigány szervezetekről és vezetőkről, amelyek, illetve akik gyakran megsemmisítő hiperkritikát gyakorolnak a többségi társadalom felett, miközben maguk szélsőségesen etnocentrikusan viszonyulnak saját kisebbségi és többségi környezetükhöz. A jelzett mélyenszántó gondolati mozgásokat ékesen szemlélteti a jelentősebb napilapokban az utóbbi években megjelent, egész repertóriumot kitevő publikációmennyiség. E sajtóközlemények a cigányság történelmi sorsának, másságának, beilleszkedésének, belső és külső társadalmi konfliktusainak minden lényeges mozzanatát felölelik.⁸⁸ Különösen nagy port vert fel és nagy sajtónyilvánosságot kapott az elkülönítve ballagtatott tiszavasvári gyermekek, a sajkázai villamos kerítés valamint a székesfehérvári lakásfoglaló romák esete. A közelmúltban pedig a zámolyi roma családok sorsa váltott ki hasonló hullámveréseket. A tiszavasvári és fehérvári esetben súlyos hibák történtek mind a hivatalos intézményi mind a roma jogvédői oldalon. Egyes cigány vezetőknek a valóságtól elrugaszkodott hozzáállását jelzi, hogy néhány budapesti kerület cigány önkormányzata igazolásokat adott ki kivándorolni szándékozó romáknak arról, hogy rasszista üldözés éret őket.⁸⁹ Ezzel súlyosan ártottak a később visszatoloncolt romáknak, de Magyarország nemzetközi tekintélyének is.

⁸⁷ Elhangzott a Roma Polgárjogi Alapítvány 1999. Szeptember 18-ai sajtótájékoztatóján. Vö. Almási B. Csaba: Romadrámák - Összeállítás. In: Vasárnap Reggel. 1999. szeptember 19. 4. p. valamint Cz. G.: A jogvédek szerint gyakoribbá vált a cigányellenes erőszak. Népszabadság. 1999. 09. 18.

⁸⁸ Tóth Á.: A jelszó 1964 óta: be kell illeszkednetek! Népszabadság. 1997. 12. 01. 11. p.; Hovanyecz L.: A cigányügyről a romaproblémáig. Népszabadság. 1994. 12. 03. 29. p.; Czene G.: Éhenhalt embereknek nem kell demokrácia. Beszélgetés Bíró Andrásal, a roma közalapítványi kuratórium elnökével. Népszabadság. 1996. 04. 26. 9. p.; uo: A cigány származás nem legyen különös ismertetőjele. Népszabadság. 1996. 10. 15.; Lakatos E.: A hagyomány és az ország törvényei. Hányszor kell megszegnien az eloirásokat egy romának, ha a szokásjog szerint akar élni? Népszabadság. 1997. 06. 07. 21. p.; Tóth Á.: Rádió út 11. - Második felvonás. Népszabadság. 1997. 09. 11.; Romhányi T.: Arcmás félúton. Népszabadság. 1997. 10. 25. 7. p.; Pogány I.: Az emberi méltóság értéke. Beszélgetés Furmann Imrével. Magyar Hírlap. 1997. 01. 11. 11. p.; Riba I.-Lőke A.-Göbolyös J. és mások: Vesztések születnek? Cigányok a magyar társadalomban. Összeállítás. Heti Világgazdaság. 1997. 06. 14. 62-76. pp.; Tanács I.: Magnus és szegregáció. Népszabadság. 1997. 07. 25.; NN.: Nem költöznek a lakásfoglalók. Népszabadság. 1997. 10. 02.; Tóth Á.: Közledik a tél. uo.; Cz. G.: Gettó helyett lakókonténer? Népszabadság. 1997. 10. 15.; NN.: Vihar a fehérvári konténerek körül. 1997. 10. 16. 23. p.; Matula Gy. O.: Rendcsinálás vagy pogrom történt? Megszólalnak a gyáli tömegverekedés szereplői is. Népszabadság. 1997. 10. 24. 27. p.; Fábián P.: Mi történt és mi lesz a cigányokkal? Kemény István az országos szociológiai kutatás negyedszázaddal ezelotti és legújabb eredményeiről. Népszabadság. 1997. 10. 25. 25. p.; Ladányi J.: Gettőügyek a rendszerváltás előtt és után. Népszabadság. 1997. 11. 03. 12. p.; F. Zs.: Sziúk igen, romák nem. Rostás-farkas Sándor szerint éhséglázadásba kezdhetnek a romák. Népszabadság. 1997. 11. 24.; Tóth Á.: Nem az a célunk, hogy a romákat kirekesszük. Népszabadság. 1997. 11. 26. 9. p.; Konrad Gy.: Gettóuzoben. uo.; Czene G.: Székesfehérvár közel áll az etnikai konfliktushoz. Népszabadság. 1997. 12. 03. 8. p.; Kis J.: Roma jogok - magyar érdekek. A fejér megyei etnikai válságról és a politikai vezetők felelősségéről. In: Népszabadság. 1997. 12. 31. 8. p.; Romhányi T.: Cseténye, a fogyó házak faluja. Népszabadság. 1998. 04. 17. 11. p.; Czene G.: Cigányellenes trükkök és nyílt agresszió. Ismét megjelenik a jogvédek fehér füzetek. Népszabadság. 1998. 01. 08.; NN.: Nem jut munka a sátorlajújhelyi romáknak. uo.; Tamás G. M.: Az új magyar nemzet. Népszabadság. 1998. 01. 31. 17. p.; Bayer J.: Tessék tisztességesebben vitatkozni! Szakadék tátong a jogvédő pozíció és a reális viszonyok között. Népszabadság. 1998. 02. 06. 12. p.; Hegyi Gy.: A száztágú ombudsmanzenekar. Magyar Hírlap. 1998. 02. 14. 6. p.; Pelle J.: Romák meg a szegények. Uo.; Kartal Zs.: Egy hazában. Uo.; Szalai J.: A kényszerasszimiláció zsákutcája. Népszabadság. 1998. 02. 14. 19. p.; György P.: A magyar szegény. Népszabadság. 1998. 06. 17. 12. p.; Tóth F.: A nagykatái pelenkamaffia. Népszabadság. 1998. 09. 19. 37. p.; Hovanyecz L.: A nagy romakönyv. Népszabadság. 1999. 09. 19. 32. p.; Horváth A.: Sorsunkat közrefogja a közöny. Népszabadság. 1998. 08. 17. 10. p.; Karsai L.: Roma holocaust, magyar történelem. uo.; Furmann I.: Világhír. Uo.; R. Hahn V.: Roma menekülthullám Angliába. Augusztusban több száz cseh és szlovák cigány kért politikai menedéket. Népszabadság. 1998. 08. 31. 3. P.; Varga A.: Ha egymásnak esnek a cserebogárban. Kényszervallatással gyanúsított rendőrök Hajdúhadházon - A közmunka nem megoldás. Népszabadság. 1999. 06. 18. 9. p.; Tódor J.: Neki-offenzíva az alkotmányellenes rendelkezések megsemmisítéséért. Népszava. 1999. 09. 18. Szép Szó III. p.; Czene G.: Foglyai egy ország résznek. Holland alapítvány felmérése a borsodi cigányság életkörülményeiről. Népszabadság. 1998. 12. 01. 5. p.; Erős F.: Előítélet, párbeszéd, asszimiláció. A kisebbség és többség viszonyáról. Népszabadság. 1999. 01. 30. 24. p.; Cz. G.: Diszkrimináció és a hazugság joga. Társadalmunk érzéketlen a hátrányos megkülönböztetéssel szemben. Népszabadság. 1998. 11. 28. 16. p.; Cser P.: Tyúktolvajok paradicsoma. Népszabadság. 1999. október 2. 36. p.; A székesfehérvári gettóügy kapcsán érdemes megemlékezni néhány másutt megjelent publikációról is. Seres L.: "Ördögűző szertartás". Beszélgetés Horváth Aladárral, a Roma Polgárjogi Alapítvány és a Gettóellenes Bizottság vezetőjével. Kritika. 1998. 2. Szám. 14-16. pp.; Czene G.: Megpróbálnak elnémitani. Beszélgetés Krasznai Józseffel, a székesfehérvári cigány önkormányzat elnökével. Kritika. 1998. 8. Szám. 22-23. pp.; Csepeli Gy.-Örkény A.-Székely M.: Hogyan lesz egy ember cigány? In: Kritika. 1999. 3. Szám. 30-31. pp.

⁸⁹ Cs. I.-Sz.: Kétszáz roma igazolást kért. A kanadai letelepedéshez nem elég a származás. Népszabadság. 1998. 04. 23. 5. p.;

Míg a közelmúltban néhány szomszédos ország, például Csehország és Szlovákia, gettóépítésekről, kitelepítésekről, a romák tömeges meneküléséről, vagy mint Románia, az emberi jogok következetes és tömeges megsértéséről, cigányellenes pogromokról híresült el⁹⁰, addig Magyarország jelentékeny források felhasználásával igyekezett javítani a romák sorsán. Sajnálatos módon ennek ellenére sem tudunk egyértelműen pozitív jövőképet felvázolni a cigányság társadalmi sorsával kapcsolatban. A jövőre nézve bizonyos, hogy az előítéletek ellen folytatott kampány legfeljebb tüneti kezelés, felszámolásuk a cigányok bűnözésének csökkentésével egyetemben csak jámbor óhaj marad mindaddig, amíg nem következik be a cigányság valóságos társadalmi, szociális, munka-erőpiaci és strukturális emancipációja, beilleszkedése. Nem kizárt azonban, hogy ott, ahol újra szokásba jött a dög-kutak fosztogatása és a betegségben elhullott állatok oszlófélben levő tetemeinek emberi fogyasztásra való feldolgozása, újabb társadalmi kataklizmák vannak készülóban. A társadalomtudományi és kriminológiai kutatás aligha tehet mást, mint hogy figyelemmel kíséri a cigányok által elkövetett bűncselekmények alakulását, és a maga eszközeivel igyekszik hozzájárulni a társadalmi következmények enyhítéséhez, illetve a bűnmegelőzéshez.

---

⁹⁰ A romák sanyarú helyzetéhez a dél-kelet-európai régióban ld. a European Roma Right Center kiadványait: No record of the case. Roma in Albania. Budapest 1997.; Sudden rage at dawn. Violence against Roma in Romania. Budapest 1996. The misery of law. The rights of Roma in the Transcarpathian region of Ukraine. Budapest 1997. Time of teh Skinheads. Denial and exclusion of Roma in Slovakia. Budapest. 1997. Divide and deport. Roma and Sinti in Austria. Budapest 1996.

TÉVUTAK ÉS ZSÁKUTCÁK

Kritikai gondolatok a roma jogvédelem ellentmondásai és a kriminológiai kutatásmódszertan kapcsán

A magyar társadalomban tagadhatatlanul jelen van a cigánysággal szembeni fenntartás, előítéletesség, hétköznapi és hivatali diszkrimináció, több-kevesebb gyakorisággal előfordulnak cigány emberek elleni erőszakos cselekmények, ezek egy részének motívumai között sejtetően vagy egyértelműen jelen volt e kisebbséggel kapcsolatos ellenszenv. Ezeknek a jelenségeknek a bírálataiban, leleplezésében és leküzdésében elengedhetetlenül fontos szerepet játszanak a civil szervezetek: azok amelyek etnikai és más kisebbségei csoportok jogvédelmével foglalkoznak valamint azok, amelyek konfliktus-megelőzésre, konfliktuskezelésre, mediációra, békéltetésre szakosodtak. A cigány jogvédelem és civil szféra egyes - szerencsére csak törpe kisebbséget alkotó - szervezetei és vezetői azonban éppúgy nem mentesek a fekete-fehér gondolkodástól, az előítéletességtől és negatív túláltalánosításokra való hajlandóságtól, mint a többségi társadalom egyes sokat kritizált csoportjai. Írásaikban és nyilatkozataikban olykor tudatosan tesznek erősen túlzó vagy a valósággal éppenséggel nem összeegyeztethető megállapításokat. Megállapításaikat nem csak szemellenzőség, a többségi társadalomtól való csalódott elfordulás magyarázza, hanem igen gyakran a többségi társadalmi és intézményi környezet akár nemzetközi szinten való rossz hírbe hozásának, diffamálásának és érzelmi vagy politikai megszarolásának szándéka. A jelenség mellett azért nem mehetünk el szó nélkül, mert az ilyen megnyilvánulások szimmetrikusan képezik le a többségi társadalom előítéletekkel terhelt részének gondolkodási mechanizmusait, ezért pillanatnyi pürroszi győzelmeken kívül újabb, hosszabb kifutású konfliktusokat termelnek. Végeredményükben nem csak a többségi társadalomra ütnek vissza, hanem fokozottan hátrányosan érintik az össztársadalom részét képező cigányságot és a többi kisebbséget is. Az igaztalan vádak kijelentésével az említett, szerencsére nem túl számos szervezetek és személyek a pártpolitikai küzdelmek kevéssé ízléses, de a nagypolitikában inkább elfogadott gáncsvető harcmódorával élnek, de mivel annak nincs helye a kisebbségi érdek- és jogvédelemben, voltaképpen saját ügyük ellenségévé válnak.

A jelzett hiperkritikák hemzsegnek a tévedésektől, félreértéseitől, legfőképpen azonban a tudatos félreértelmezésektől és torzításoktól. Ezzel szemben rögtön szemet szűr kevéssé elegáns, arrogánsan kioktató, agresszív hangvételük. A következőkben ezeket gyűjtöm csokorba, rekonstruálom összefüggéseiket és megkísérlem felmutatni a mögöttük meghúzódó taktikák mellett logikai tévútjaikat és az általuk okozott potenciális vagy nagyon is valós károkat.¹ A bírált kijelentések csak

---

Jegyzetek:

¹ Az alább felsorolt néhány munkában helyel-közzel megjelentek olyan következtetések, amelyek nézetem szerint részben tévedésen, részben tudatos torzításon alapulnak. Hangsúlyozni kívánom, hogy a nevezett a munkák egyikéről sem állítható, hogy teljes egészében csúsztatásokon nyugvó konstrukció volna. Ld. Ladányi János, Horváth Aladár munkáit Nagy G. T. (szerk.): Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája. 1993. 01. 29. Humanitas Civitatis Alapítvány. Budapest 1993. című konferenciakötetben.; *Köszegh* Ferenc/Magyar Helsinki Bizottság (ed.): Jogfosztottan. Romák Magyarországon. A Human Rights Watch/Helsinki jelentése. Budapest. 1996. *Horváth* A.-*Bársony* J.: Hozzászólás: Dr. Póczik Szilveszter "Cigányság, bűnözés, bűnüldözés" valamint Dr. *Bólyai* János "A rendőrség és a cigányság viszony Magyarországon" című tanulmányainak megállapításaihoz. In: Belügyi Szemle 1997. 6. szám. 36-42. pp.; *Lakatos* E.: A hagyomány és az ország törvényei. Hányszor kell megszegnem az előírásokat egy romának, ha a szokásjog szerint akar élni? Népszabadság. 1997. 06. 07. 21. p.; *Czene* G.: Székesfehérvár közel állt az etnikai konfliktushoz. Ladányi János, a jogvédők szakértője a gettóvita tanulságairól nyilatkozik. In: Népszabadság. 1997. 12. 03. 8. p. *Seres* L.: "Ördögűző szertartás". Beszélgetés Horváth Aladárral, a Roma Polgárjogi Alapítvány

interkontextuálisan szövődnek konzisztens rendszerré, elemeik külön-külön és együttesen is előfordulnak.

A vádak és csúsztatások a következő mozzanatokban rekonstruálhatóak.² A magyarországi többségi társadalom híján van a demokratikus hagyományoknak, nem nyugatias, nem európai, hanem sokkal inkább keleties, sőt balkáni jellegű társadalom, ezért egészében rendkívül hajlamos a kisebbségekkel szembeni agresszív, autoritárius, kirekesztő és diszkrimináló magatartásra. E társadalom egészét történelmi hagyományiból is eredően áthatják a szélsőjobboldali, mi több fasisztoid vagy kimondottan fasiszta gondolkodási és cselekvési minták, ezért különösen fogékony a szélsőjobboldali propagandára és szimpátiával figyeli, sőt passzívan vagy aktívan támogatja az agresszív szélsőjobboldal, nevezetesen a szkinhedek mozgalmát és tevékenységét. Az ilyen társadalmakban a gazdasági érdekütközések jellemzően etnikai színezetet öltenek. A vádlók lényegében ugyanezt ismétlik el az intézményrendszerrel, különösen a bűnüldözés és igazságszolgáltatás egészével kapcsolatban, amely véleményük szerint a rasszizmus, előítéletesség és kisebbségellenes agresszió fellegváraként aktív támogatást és bátorítást nyújt a szkinhed szervezeteknek, amelyek Magyarországon féllégális, féllégitim státuszt vívtak ki maguknak. A rendőrök rendszeresen törvényellenesen, tömeges agressziót alkalmazva lép fel a romákkal szemben, lesik az alkalmat az ilyen fellépésre, a cigányverés már-már a rendőrök hobbyjává vált. A rendőrség jóindulatú szemhunyása mellett kidobó- és verőemberekből álló rohamcsapatok szerveződnek, és támadnak meg minden ok nélkül cigány kolóniákat. A romákkal együttműködése a rendőrség nem más, mint kollaboráció, a rendőrré vált romák pedig a hatalom kezében szembefordulnak saját népükkel, a végeredmény: a rendőrség romákkal veret romákat. Az etnikai konfliktusokat a médiák nemcsak szítják, hanem egyenesen kreálják, amikor beszámolnak a cigányság hátrányos helyzetéről, nyomoráról vagy cigányok által elkövetett bűncselekményekről. A magyar társadalom és intézményei a rendszerváltás előtt és azután is a cigányság identitásának, kultúrájának, hagyományának, szokásrendjének, életmódjának, másságának elpusztítására törekedtek. A szocialista időszakban felszámolták a cigányság hagyományos társadalmi szervezetét, és tudatosan süllyesztették a társadalom legalsó régióiba, miközben tudatosan megalázták és gettóba zárták. A rendszerváltás után a kisebbségi törvény szolgálja ugyanezt a célt. Az egymást követő kormányok anyagilag és erkölcsileg tönkre akarják tenni a cigányság szervezeteit. A gettósodás nem egy társadalmi automatizmus negatív eredménye, hanem a többségi társadalom gazdag részének összeesküvése a szegények, főként a kisebbségek ellen. Közvetlen párhuzamot vonva az USA négerkérdése és a magyarországi cigányok problémái között, kijelentik, hogy érlelődőben egy nagyszabású, a Los Angeles-i zavargásokhoz hasonló etnikai konfrontáció: más fogalmazásban gettólázadás, éhséglázadás vagy polgárháború. A cigány bűnelkövetőkről és áldozatokról szót ejtőket az a vád éri, hogy a kriminológiai kontextus emlegetésével szándékoltan be akarják mocskolni a cigányság amúgy makulátlan hírnevét. A vádlók pedig megdöbbenésüket fejezik ki, hogy a sajtóban egyáltalán megszólalhatnak az igazságügy és a bűnüldözés szakemberei, akik eleve aljas szándékkal viseltetnek a kisebbségek iránt, hiszen

---

és a Gettóellenes Bizottság vezetőjével. Kritika. 1998. 2. Szám. 14-16. pp.; *Bársony J.-Daróczy Á.*: Romaügy: jogállam vagy diktatúra. In: Népszabadság 1999. október 11. 10. p.;

² Már korábban is kifejtettem ezzel kapcsolatos kritikai álláspontomat. Ld. *Póczik Sz.*: Navigare necesse est. Válasz kritikusaímnak: megjegyzések és továbbvezető gondolatok egy hozzászólás kapcsán. In: *Belügyi Szemle* 1997. 12. szám. pp. 106-119.

ugyanolyan fasiszták, mint mondjuk a székesfehérvári önkormányzat képviselőtestülete, amely konténerlakásokat ajánlott fel a fertőzés- és életveszélyes Rádió úti szükséglakások helyett. Nincs hiány minősítő jelzőkben, boldog lehet az a szerencsés, akiről csak azt derítik ki, hogy elbagatellizálja a cigányság problémáját, és közvetve hozzájárul a cigányság diszkriminációjához. Rossz szándékúnak, mi több - hivatkozással az adatvédelmi törvényre - törvénytörtőnek minősül - az, aki olyan kutatásokat végez, amelyek az említett kör számára esetleg kellemetlen eredményeket hozhat.

Ahol gyalulnak, ott persze hullik a forgács: a polgárjogi aktivista harcosszándékához hozzátartozik szükség esetén a kemény hangvétel is. Az attributionális vitastílus azonban még jelentéktelen dolgokban is lehetetlenné tesz a kommunikációt a vitázó egyének között általában, és adott esetben elmérgesíti a párbeszédet a társadalom többségi és kisebbségi része között. Az említett beszédmód a többségi oldalon sem ritka. Számosan vannak, akik orákulumként kinyilatkoztatnak, felelősségre vonnak, vádolnak, büntudatot keltenek, ledorongolnak. Gyakran előfordul és különösen káros, ha írott munkák kritikussai kiforgatják az eredeti állításokat és végül saját (félre)olvasatukat kritizálják. Tipikus példája ennek, ha valaki tudatlanságból vagy sandaságból rasszokról olvas és rasszizmust ért. A többségi társadalom széljebboldali köreiben - hogy megnézzük az ellenoldalt is! - például egyesek relativitásról olvasnak, és relativizmus értenek.

Ez a verbális ösztűz, amely a valóság elferdítésére alkalmas kisebb részgazságok és nagyobb részgazságok demagóg gyűjteménye, elsősorban arra irányul, hogy mindenkit elhallgattasson, aki a többségi társadalom oldaláról akár - a cigányok érdekében is - megnyilatkozni merészel. Egyfelől a cigányokkal kapcsolatos kutatás és megalapozott véleményalkotás elé kíván a többségi társadalom számára beszédtabukat emelni, másrészt a cigányokról való diskurzus egyedüli jogát a cigányoknak - mint rendszerint kiderül, az ilyen módon nyilatkozó a cigányokon belül is kizárólag önmagának - kívánja fenntartani. A beszédtabu célja a többségi társadalom pusztán elnémitésén, büntudatba kergetésén túl a cigány értelmiség identitásképző legendáriumával szembeni kritika lehetőségeinek elgátolása, a cigány értelmiség önértelmezésének eszmei körülbástyázása is.

A cigány értelmiség és formálódó politikai elit egy része a kezdetektől igen nehéz helyzetben volt. Nem álltak rendelkezésére az etnikum, illetve nemzetiség identitásbeli integrációjához szükséges elemek. Nem volt közös nyelv, közös eredettudat, közös történelmi múlt, közös szellemi kultúra, vallás, stb. Ami közös volt, az a periférikus létmódba ágyazott marginális, vegyes megélhetés minden cigány csoportra egyaránt kiterjedő hagyománya, amely köztudomásúlag szegénységkultúra, de etnikai kultúrának tekinteni több mint nehézkes.³ Tehát mindezt ki kellett találni, és el kellett hitetni a cigány tömegekkel ahhoz, hogy a cigány értelmiségi szerephez társadalmi háttér, a politikai elit szerepéhez választói támogatottság keletkezzen. Így jött létre az a történelmi legendárium, amely a történelemtudományi kutatás követelményeinek minimumát is nélkülözve a cigányság őshazáját megkérdőjelezhetetlenül Indiában lokalizálja, vándorlásaihoz önkényes időpontokat és helyeket rendel hozzá, a cigányság történelmi útját kivételesnek, az oktalan üldöztetések történetének,

³ Vö. a problémához *Szuhay P.*: Akiket cigányoknak neveznek - akik magukat romának, muzsikusként vagy beásnak mondják. In: *Magyar Tudomány*. 1997. 6. Szám 656-674. pp.

kulturális szerepét nélkülözhetetlennek rajzolja meg.⁴ A szellemi kultúra hagyományainak gyűjtésével a 70-es évektől kísérlet történt a cigány hagyomány újjá- vagy inkább megteremtésére. A hagyományos cigány életmód maradványainak összegyűjtése nem csak etnográfiai, hanem azon messze túlmenő, a cigányság etnikai eszmélésének szolgálatában álló, illetve e célra felhasznált ideológiai célokat szolgált. E részben felderíthető hagyománytöredékeken, részben a 19. századi romantikából merített irodalmi motívumokon nyugvó, részben pedig legendákból újjávarázsolt etnikai identitástudat lényeges elemeivé váltak többek között olyan mozzanatok, mint az egykori cigány nyelvi egység feltételezése, a lovakhoz és gyermekekhez való különös cigány érzék és vonzalom "elmesélése". Ugyanebbe az irányba mutatott a máig tartó cigány nyelvújítás, amely a cigány nyelvjárásokat emeli irodalmi szintre és pótolja ki a mai hindiből vett szavakkal.⁵ Mindezek a mozzanatok egy kései nemzetiségi ébredés természetes velejárói voltak, alapjaikat azonban nem annyira cigányok, sokkal inkább gádzsók - vagyis a többségi társadalomhoz tartozó tudósok és irodalmárok - teremtették meg. A beszédtabura való törekvésben a cigány értelmiségnek a cigányságról és önmagáról való ismeretszerzés és ismeretalkotás visszahódítására való igénye is megnyilvánul, jóllehet megfelelő szakemberek és szakapparátusok hiányában ennek szükséges feltételei még nem teremtődtek meg, de folyamatosan bővülnek.

A cigány értelmiség és politikai elit egyes kezdeményei nehéz helyzetben érezhették magukat azért is, mert a cigányság tömegei nem vagy csak részben osztották tisztán etnikai önmeghatározásra való törekvéseiket. A cigány vezető rétegnek nem annyira a többségi társadalom - a szocialista érában politikai szinten tagadhatatlanul létező, de társadalmilag ki nem kényszeríthető - asszimilációs igényével kellett szembenéznie, hanem saját társadalmi bázisának a többség felé irányuló asszimilációs vágyakozásával. Ez ellen csak az asszimilációval, szélsőséges esetben az integrációval szembeni teljes elzárkózás eszközeivel tudta csak felvenni a harcot. Érthető lelki gesztussal be kellett hát zárkózni a definiálatlan és differenciálatlan "másság" tudatába, amely egyszersmind visszaigazolta az üldözöttség historikusan megalapozott sztereotípiáját. A másság és üldözöttség mesterségesen felszított tudata, amely most már az egész cigány etnikum jellemzőjeként jelent meg a szóban forgó értelmiségi csoport számára, kvázi feljogosította az "üldözöttet", hogy szembeforduljon üldözőjével és kikényszerítse differenciálatlan másságának elismerését. Ez a folyamat tükröződött vissza a 90-es évek elejének politikai vitáiban, amelyek a *másság* elismerése és tisztelete körül folytak, miközben nem határozták meg sem a kulturális kontextust, sem a *másság* tartalmát. Miután a cigány értelmiség egy részének képzeletében a többségi társadalom imígyen ösellenséges környezetté vált, formálisan logikus volt részükről a következtetés, hogy érdekharcukban és a jogvédelemben az ellenségnek azt az - imaginárius - eszköztárát kell alkalmazni, amely nekik vélt vagy valós sérelmeket okoz, illetve okozott. Látszik tehát, hogy a többségi társadalmat szélsőségesen vádló (elő)ítélet- és sztereotípa-alkotás egyes kisebbségi vezetők részéről nem csupán hatalmi technika, hanem immanens szociálpszichológiai folyamatok eredménye is. Hozzá kell tenni, hogy az ilyen stílusban nyilatkozók nem a 70-es és 80-as évek révbe ért és gyakorlott cigány politikusai és irodalmárai, hanem ifjú titánok, akik az "öregék" hatalmi pozíciójától is fenyegetve érzik magukat, ezért úgy hiszik, fokozott erőfeszítést, dinamizmust és hangerőt követelő kétfrontos harcra

⁴ Vö. Nagy P.: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Kaposvár 1998. 7. p.

⁵ Ezt a módszert követi pl. az ismert cigány költő és műfordító Ruva-Farkas Sándor.

kényszerültek. Ezt jelezte, hogy a már korábban tekintélyessé vált cigány politikusokat minden huzavona nélkül renegátnak, árulónak minősítették. Miután az ifjú titánok a rendszerváltás körüli időkben szinte a semmiből bukkantak fel, komoly szakmai végzettség hiányában nincs visszavonulási területük, sokuk egyetlen megélhetése és pozíciót nyújtó tevékenysége az önkormányzati vagy jogvédő politizálás. Tehát mind a mögöttük álló társadalmi bázis mind saját maguk számára is hihető módon folyamatosan fenn kell tartani és lehetőség szerint erősíteni is kell a kirekesztettség, üldözöttség, fenyegetettség hitét. A hagyomány nélküli politikai szervezetek neofita buzgalmaival hiszik és - egy régi osztályharcos tézist parafrázálva - terjesztik, hogy a cigányellenesség valamint a jogvédő harc egyre fokozódik. Ha netán hiány volna üldöztetésben, akkor ki kell találni, illetve a tényeket úgy kell tálalni, hogy az üldöztetés ténye kézenfekvőnek tűnjék. A kíméletlen hangnem azt is feledtetni hívatott, hogy az ifjú titánok időközben megkötötték a maguk politikai kompromisszumait, és beverekedték magukat nagyobb politikai mozgalmak vezető csoportjainak érdekkörébe, bár helyzetük nem vált megkérdőjelezhetetlenné.

A kíméletlen és igaztalan, de hihetővé stilizált kritika természetesen főként hatalmi technikaként (pressure method) működik, amelynek alkalmazásához a többségi társadalom említett politikai mozgalmait saját pozícióik védelmében és érdekeiket érvényesítendő támogatást nyújtanak. Nézzük meg ezután a tárgyalt kijelentés-halmaz igazságtartalmait!

Bátorkodom kétségbe vonni, hogy Magyarországon hiányoznának a demokratikus hagyományok. A demokratikus hagyományok hiányának tézise a 60-as, 70-es és 80-as éveknek a polgárosodás problémája körüli, politikai töltetektől messze nem mentes ideológiai és történelemszövegekből származik. A kommunista hatalomhoz közelállók erre a tézisére támaszkodva kívánták bizonyítani, hogy Magyarországon nem a szovjet beavatkozás eredménye, ha történelmileg és társadalmilag immanens túldeterminált volt népi demokratikusnak nevezett fordulat bekövetkezése. A másik oldal úgy gondolta, a magyar társadalomnak és politikának a korábban a demokráciában (és a polgárosodásban) félbeszakadt folyamatok szálát kell újra felvenni, és a szocializmusban jelentkező demokratikus deficiteket leküzdeni. Mélyebb történelmi elemzéssel természetesen kimutatható, hogy a magyar történelem utóbbi évszázadaiban voltak bizonyos demokratikus hiányok, ezek azonban a kimondottan nyugati társadalmakkal való összevetésben nem mutatkoznak jelentékenyen. Az 1000 éves alkotmányosságával és az egyes korok eltérő szintjén és mértékében parlamentáris-demokratikus politikai hagyománnyal rendelkező Magyarország Európa legrégebbi államalakulatai közé tartozik. Hagyományai a 19. században a polgári jogállam eszméjében kristályosodtak ki újra. Ezt az - nyugat-európai mércével mérve is igen toleráns, befogadó, elveiben teljesen, gyakorlatában döntően kisebbségvédő - jogállamot rombolta szét az 1918 után az Európai demokráciák általános válsága és Magyarország egyéni katasztrófája, valamint a kibontakozó trianon-pszichózis. Horthy rendszere szintén igyekezett megőrizni a jogállami kereteket, de e homlokzat mögött a zsidótörvényeknek a numerus clausus-szal kezdődő sora szétzúzta a jogállamiság lényegét. Ennek ellenére a két világháború közötti konzervatív-autoriter magyar állam a nemzetiszocialisták és nyilas bérenceik katonai államcsínyéig nem vált fasisztává. 1945-ben rövid életű kísérlet történt a demokratikus jogállam rekonstrukciójára, amit derékba tört a szovjet mintájú totalitarizmus, majd Kádár 56 utáni korporatív-autoriter kettős állama (E. Fraenkel), amely egyfelől viszonylag kiszámítható szabályok szerint

működött a gazdasági és társadalmi területen, de a párt, mint a jog felett álló intézmény fenntartotta az önkényes, akár terrorisztikus beavatkozás lehetőségét. 1989-ben helyreállt a magyar jogállamiság folyamatossága, bár a jogállam újjáépítése máig nem fejeződött be. Magyarországon és a ma visegrádi országokban éppen a több évszázados alkotmányosság és a polgárok attitűdjeiben és magatartásában rögződött jogkövető hajlandóság tette lehetővé az erőszakmentes politikai átalakulást, valamint nem utolsó sorban a kisebbségi kérdés törvényileg szabályozott, pozitív diszkrimináción nyugvó, toleráns kezelését. Ezek az országok társadalmi szerkezete és reflexei tekintetében élesen elhatárolódnak a vallásilag színezett totalitárius-nacionalista ortodoxia által dominált balkáni társadalmaktól, amelyeknek átalakulási kísérletei politikai erőszakba, szélsőséges nacionalista hisztériában, végül polgárháborúba torkolltak, amelyből kiemelkedve két, részben a horvát-magyar, részben a habsburgiánus jogállamiság hagyományait követő állam - Horvátország és Szlovénia - visszacsatlakozott a dominánsan nyugati vonásokat hordozó közép-európai demokratikus rendszerek sorába. Kétségtelen persze, hogy a jogállamiság 70-évig tartó megszakadása, különösen pedig a 40 éves kommunista uralom, valamint a rendszerváltás kaotikus folyamata nagyban lerontotta a társadalom morális állapotát.

Magyarország a 18. század végétől kezdve komoly társadalmi problémának tekintette a cigány-kérdést és - mintegy kategórikus imperatívusként értelmezve a feladatot - pénzügyi eszközökkel megtámogatott, határozott, jogilag megalapozott lépéseket tett annak megoldására, a cigányság emancipációjának előmozdítására. Ezzel szemben Nyugat-Európában véres cigányüldözések, Kelet-Európában rabszolgaság alakította a roma történelmet. Nyugat-Európa számos országában a kisebbségek egyéni, jogi, kulturális és területi autonómiához való jogát máig sem ismerték el és máig igen rossz szemmel nézik a magyar törekvéseket. Ahol pedig elismerték, az is az utóbbi, jogvédelmi és érdekharcokkal tarkított néhány évtized eredménye volt. Álláspontom szerint, amelyet nem egy nyugati szakértő is alátámaszt, Magyarország nem hátul kullog, hanem éppen hogy élen jár a kisebbségek külön-jogokkal való felruházásának területén. Ez persze nem jelenti azt, mintha a hétköznapi érintkezésében és az intézményi gyakorlatban az etnikai diszkrimináció ismeretlen volna, igen ritkán, csupán véletlenszerűen fordulna elő. Hiba volna túlértékelni a gazdaságilag fejlettebb nyugati államok régebbi demokráciáiban szocializálódott polgárok kisebbségekkel vagy más etnikai és nemzetiségi csoportokkal szembeni toleranciáját. Talán elég példaként megemlíteni a németek által megszállt Franciaországot a resistance mellett mélyen átszövő collaboration-t, amelynek történelmi feldolgozása máig sem fejeződött be teljesen, vagy a néhány évtizede még halálos áldozatokat követelő utcai összecsapásokat Belgium flamand és vallon közösségei között.

Legkevésbé sem állja meg a helyét, hogy a magyar lakosságot szélsőjobbaldali vagy fasisztoid gondolkodásmód jellemezné. Sokkal inkább jellemző minden nacionalizmus és sovinizmus elítélése, ami világosan kirajzolódik a fősodorban elhelyezkedő sajtómédiák hangvételéből csakúgy, mint a jobboldal - a mérsékelt közéjobbaltot is beleértve - sajtójának alacsony keresletéből és a szélsőségekre hajlamos bal- és jobbaldali politikai szervezetek csekély népszerűtlenségéből. A magyar médianyilvánosság igen érzékenyen és ellenségesen reagál a politikailag nem vagy nem teljesen korrekt, történelmi terheket hordozó diskurzusokra és fogalomhasználatra, ezért is érzi mindenki, akit lefasisztáztak, szükségét annak, hogy - egy cigány vezető szavával élve "mosakodni" kezdjen. Jelentős apparátussal, bár

messze nem viták nélkül, megkezdődött a kommunista és világháború előtti múlt történelmi terheinek feldolgozása. Hogy a magyarság mennyire elutasítja az agresszív szélsőségeket, az igen pontosan látható abból, hogy a sokat emlegetett szkinhed-mozgalom a Szálasi-hívó "világ-nemzetista, népuralmista" neonáci szervezetekkel egyetemben utánpótlás és társadalmi támogatottság hiányában az utóbbi néhány évben szép csendben kimúlni látszik. Temetésükre persze még korai volna koszorút rendelni. Semmi sem támasztja alá, hogy szkinhedek vagy verőemberek féllegitim státuszhoz jutottak volna bárhol az országban, az viszont kitűnik, hogy a rendőrség és az igazságszolgáltatás ugyanolyan nehézkesen és bizonytalanul tudja csak kezelni az agresszív szélsőjobboldal megnyilvánulásait, mint az etnikai színezetű problémákat. A rendőri kezelés egyik fő nehézsége egyrészt abból adódik, hogy a szélsőjobboldal megmozdulásai esetében gyakran nem sikerül büntetőjogilag releváns mozzanatokot találni, másrészt abból, hogy a többségi társadalomhoz tartozó és a cigány személyek vagy csoportok közötti konfliktus nem eleve etnikai konfliktus. Adott esetben egy magyar elkövető kisebbségellenes motívumait, vagy fordítva, rendkívül nehéz, de nem reménytelen bizonyítani, és büntetőjogilag feldolgozni. Ennek ellenére nem látok más utat, mint az ilyen esetek jogi útra terelését, és - legyen bármilyen hosszadalmas - a vizsgálat következetes végigvitelét, annál is inkább, mivel a jog, beleértve a büntetőjogot is, a modern társadalmak legfontosabb formalizált kommunikációs mechanizmusa. Tehát a jogi utak keresésében valamint a tárgyilagosságra és megfontoltságra törekvő médiamunkában, illetve a törvényhozási hiányosságok és ellentmondások felmutatásában látom az eredményes kisebbségi jogvédelem legfontosabb feladatát és lehetőségeit. Önmagában messze nem elégséges azzal érvelni, hogy hány cigány személyt ért valamilyen sérelem többségiek részéről, hiszen ezzel szemben áll azoknak a többségieknek és etnikailag semleges jogtárgyaknak a magas száma, akiket, illetve amelyeket a kisebbséghez tartozók részéről ért jogsérelem. Tehát hitelt érdemlően bizonyítani kell, hogy a mindenkor egyéni vagy intézményi aktornak felróható cselekmény mozgatója kisebbségellenes indulat volt.

Ezért megalapozatlannak látom a bűnüldözést és az igazságszolgáltatást generalizáló módon diszriminatívként elmarasztalni. Több kutatás mellett saját kutatásaim is azt látszanak igazolni, hogy a rendőrség köreiből működik bizonyos előítéletesség és diszkrimináció a cigány kisebbséggel szemben, ennek azonban nyomát sem találtam az igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás esetében. Kutatási eredményeimet azonban további és a következő években és évtizedekben folyamatos kutatásnak kell majd újra és újra igazolni vagy revideálni. Emlékeztetve a belügyi és rendőri körökben az elmúlt években lezajlott és mai mozgásban lévő reformtörekvésekre és reformeredményekre mindenképpen cáfolnom kell, hogy a rendőrség a kisebbségellenesség és agresszió fellelvárára, a szélsőjobboldal szövetségese volna. Elkeserítően ízléstelennek tartom a roma rendőrökkel szembeni szemrehányást, hiszen a rendvédelmi szervezetekben való részvétel lehetősége a kisebbséghez tartozók számára nem csak a tanulás és társadalmi felemelkedés egyik útját kínálja, hanem azt a lehetőséget is, hogy etnikai csoportjuk informális szószólóivá, mi több egy új, a kisebbségek érdekeit is tekintetbe vevő, - lehetőleg kommunális alapokon nyugvó - bűnmegelőzési koncepció képviselőivé léphetnek elő egy meghatározó jelentőségű államigazgatási apparátusban.

Természetesen nem vitatható, hogy bizonyos körülmények között gazdasági érdekellentétek etnikai köntösben jelentkezhettek, amint ezt a zsidó diszpóra tragikus

sorsából is jól ismerhetjük. A cigányság esetében viszont épp az a legsúlyosabb probléma, hogy a legkevésbé sincs versenyhelyzetben a legális munkaerőpiacon, hiszen többségüket az alacsony iskolázottság eleve kizárja onnan: a magyar etnikumú munkavállalónak nem kell szembenéznie cigány konkurenciával. Az érem másik oldala, hogy a cigány munkavállalókkal szemben akkora a bizalmatlanság, hogy akkor sem alkalmazzák őket, ha volna számukra feladat, hiszen a Magyarország jellemző gazdasági szereplői, a kis és középvállalatok olyan piaci kihívásokkal kénytelenek szembenézni, hogy munkáltatóként a legkisebb rizikót sem engedhetik meg maguknak. Ennek szomorú eredményei közé tartozik, hogy a megbízhatónak tartott munkavállalók több ember feladatát, sőt végezetségüket messze alulmúló feladatokat kénytelenek ellátni, míg a másik oldalon a regisztrált és látens munkanélküliség hatalmas méreteket ölt.

Mint jeleztem, a közígény és az igen szigorú követelményeket állító hazai média-etika⁶ által vezérelt tömegtájékoztató és hírközlés érzékenyen reagál a politikailag korrekt szóhasználat betartására és betartatására, de a hangmagasságra is, hiszen a magyar társadalom elutasítja az agresszív hangvételt. Ebben a helyzetben még az igaztalanul és durva hangnemben megtámadottakkal szemben is elvárás, hogy a támadásra higgadt, kultúrált hangnemben, a gorombáskodást nem viszonzva válaszoljanak. Ezt a helyzetet használják ki egyes nyilatkozók, hiszen az elvárásokat áthágó, felindult, esetleg igaztalanul vádaskodó ágálás a vizuális médiában a néző számára mégis sokszor hihetőbbnek tűnik, mint a tárgyilagos hang. Itt kell megjegyezni, hogy az egyes cigány jogvédők részéről időnként felharsanó fasisztázás, ahogy az például a Rádió úti romák kapcsán a székesfehérvári városvezetés irányában elhangzott, a többségi társadalom szélein előforduló gyűlöletbeszéd pontos megfelelője. E kettő szembenállásából sohasem lesz kommunikáció. A média nem kreál és nem gerjeszt konfliktusokat⁷, hanem a valóság egyes szeleteivel, metszeteivel, érvekkel és véleményekkel szembesíti a nézőt, de nem általánosít. Ha a hír, legyen bár politikailag korrektül fogalmazva és kontextusba ágyazva, akárcsak potenciálisan kényelmetlen információkat hordoz, vagy ilyen következtetéseket is megenged, egyes cigány jogvédők rögtön cenzúra után kiáltanak.

A tények jóvátehetetlen félremagyarázása, hogy a rendszerválás előtti kormányzatok a cigányság és kultúrája elpusztítására törekedtek volna, hiszen éppen abban az időben teremtődött meg a cigányság kulturális önmeghatározásának számos eleme és kezdődött meg a gettóként működő cigánysorok felszámolása. A cigányság gettósodása, mint a gettósodás a demokratikus társadalmakban általában nem a gazdagok összeesküvése a szegények ellen, hanem kétoldalú szociális automatizmus, társadalom rétegeiben és etnikai csoportjaiban munkáló természetes elkülönülési (nem kirekesztési!) mechanizmusok szélsőségesen negatív mellékterméke, amelynek eredménye olyan elkülönült lakókörnyezet, ahol a szociális és etnikai hátrányokat egyidejűleg kulminálnak. Nézetem szerint jelenleg nem állnak fenn egy gettólázadás feltételei, amellyel egyesek a többség társadalmat folyamatosan ijesztgetik. Magyarországon nincsenek az Egyesült Államok nagyvárosaiban kiépültekhez hasonló, szinte tiszta etnikai gettók, még a lepusztult pesti kerületekben is meghatározó a többségi társadalomhoz tartozó lakosság. A cigányság peremhelyzete

⁶ Vö. Márványi P.: A média szerepe az etnikai konfliktusok kialakulásában. Nagy G. T. (szerk.): Félünk.. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája. 1993. 01. 29. Humanitas Civitatis Alapítvány. Budapest 1993. 39-44. pp.

⁷ Márványi P. i. m. 39. p.

ugyan nagyon súlyos, de még mindig kevésbé súlyos, mint az afro-amerikaiaké. A cigány kisebbség az ellentétek mellett érzékeli a többségi társadalom segítségnyújtási szándékát is. A legitim kisebbségi önkormányzatok képesek tompítani és kezelni a feszültségeket vagy azok egy részét, és alkotmányosan beágyazott szervezetekként létükkel demonstrálják a jogok és külön-jogok meglétét. Az egyes cigány vezetők által hirdettek ellenében azt mutatják fel, hogy *nincs* jogfosztottság. A Los Angeles-ben történtek tapasztalatait természetesen le kell vonni, és ügyelni kell arra, hogy idehaza hasonló körülmények ne adódhassanak elő.

Ugyancsak rossz-szándékú félremagyarázás, hogy a kisebbségi törvény ma a cigányság szétilálását célozza meg. A kisebbségek országgyűlési képviselője - minden egyéb híreszteléssel ellentétben - nem a politikai akarathány miatt nem valósult meg, hanem mert beilleszthetetlen a jelenlegi alkotmányos rendbe. Bár sem a létező szocializmusra, sem a kisebbségi törvényre vonatkozó állítás nem tartalmaz valóságos elemeket, néhány logikai bukfencre és sok tudatlanságra építve némileg hihetővé tehetőek. Az első állítás belesimul a kommunista rendszer egészét kötelező penzumként, de tévesen általánosítva nemzet, kisebbség és társadalomellenes, totalitárius összeesküvésként leíró zszurnalizmusba. A második állítás azon a ki nem mondott, de utalásként érzékeltetett vélelmen alapul, hogy mai társadalmunk és politikai életünk a rendszerváltás előtti világgal, sőt az 1945 előtti rendszerrel is közvetlen kontinuitásban áll, a lényegét és törekvéseit tekintve annak egyenes folytatása. Mindebből kiviláglik, milyen súlyos terhek jelent és milyen mértékben instrumentalizálható az, hogy a rendszerváltásnak sem társadalompolitikai, sem gazdasági, sem alkotmányozási szinten nem sikerült egyértelműen demonstrálnia diszkontinuitását a régi rendszerrel. Azt a vádat, hogy a demokratikus kormányok tönkre akarják tenni a cigányság szervezeteit, azok fogalmazták meg, akik kizárólagos igényt tartottak volna a cigányság képviselőtére, ezt azonban demokratikus úton nem sikerült kivívniuk, ezért politikai beágyazottságuktól függően valamelyik kormánypárton keresztül igyekeztek a mindenkori koalíciós kormány egészével szövetséget kötni a cigányság demokratikus választásokban nyertes, legitim vezetése ellen. Miután ezt egyetlen kormány sem vállalhatta fel, nem maradt más hátra, mint a nyilvánosság előtt megvádolni és elítélni mindet.

A kriminológiát és kutatóját, amelyet, illetve akit a szóban forgó beszélők legszívesebben áltudományként kipellengéreznek és elhallgattatnának, azzal vádolják, hogy kriminalizálni akarja a cigány kisebbség egészét, és visszakívánja a cigányság bünygyi nyilvántartását. A kriminológiát, mint korrekt kutatómódszertanon, és egzakt következtetések levonására alkalmas kutatásokon nyugvó szociológiai tudományágot közvetett és közvetlen megtámadtatás okán is kényetlen vagyok védelmembe venni. Szerencsére demokratikus jogállamban élünk, kutatási szabadság van, és nincsenek tudományos tabuk, még ha ilyenek kialakítása némelyeknek érdekében állna is, bár előfordul, hogy a kutatót vagy a médiát bizonyos megfontolások, például a stigmatizáló megtámadtatástól való félelem, visszatartják az eredmények publikálásától. A tudományos kutatás, mint köztudott, nem azonos az intézményes adatgyűjtéssel. A kriminológus nem kívánhatja vissza a korábbi adatolási rendszert, hiszen e tudományág egyik korábbi mellékága - ma a fősodor egyik áramlata -

mutatott rá az etnikai címkézés diszkriminatív és kriminogén hatásaira.⁸ Ez azonban nem jelenti azt, hogy kisebbségi problémának ne volnának kriminológiai vonatkozásai.

A diskurzus eddigiekben kritizált mozzanataival a következő téziseket kívánom szembeállítani:

1. A cigányság problémája alapján és primér módon nem bűnüldözési vagy kriminológiai probléma, ennek ellenére szekunder módon számos kriminológiai vonatkozással rendelkezik. 2. A faji, biológiai interpretációnak nincs keresnivalója a kérdésben, minden ilyen törekvés megalapozatlan, megalapozhatatlan és súlyos veszélyekkel terhes. 3. A cigányügy elsődlegesen *szociális* probléma, amely a halmozottan hátrányos, egyben szegregált helyzetből adódik. 4. A cigányság döntő többsége *underclass* helyzetbe jutott, aminek súlyos ösztársadalmi következményei várhatóak a belátható jövőben. 5. A cigányság helyzete *egészséges*, minden jellegét figyelembevevő politikai odafigyelést és segítségnyújtást tesz szükségessé. 6. A Kádár-korszak a cigányság esetében jelentős pozitív elmozdulást hozott, amit a rendszerváltás visszafordított, de cserébe a citoyen szerveződés lehetőségét nyújtja. 7. A közvélekedés egyenlőségjelet tesz a cigányság és bűnözés közé, ennek megváltoztatásához, differenciált értelmezés kialakításához és alátámasztására szükség van kutatásra. A kérdés egyik közvetett kriminológiai vonatkozása, hogy kriminálpolitikai és benne bűnmegelőzési célkitűzések csak úgy érhetőek el, ha ismerjük a bűnözés valóságos helyzetét. Szorosan ide tartozik a megalapozatlan, például a kisebbségekkel kapcsolatos társadalmi félelem csökkentése, a lehetséges veszélyek tárgyilagos bemutatása és a mind a többségiek mind a kisebbségiek áldozattá-válásának megelőzése, csökkentése. 8. A cigányság azonosítása a bűnözéssel megalapozatlan: a cigányok bűnözése nem vagy csak valamivel magasabb a társadalmi rézsarányuk és réteg-hovatartozásuk együttes elemzése szerint várhatóan. A körükben tapasztalható bűnözés döntő hányada egy kimondottan kriminális csoport számlájára írható. Ilyen a többségi társadalomban is létezik. A cigányok által elkövetett cselekmények másik - egyébként kisebb - része a megélhetési vagy szegénybűnözés kategóriájába tartozik: ezek döntően apróbb vagyoni elleni cselekmények. 10. A cigányság helyzete súlyos aggodalmakra ad okot. A szegénységből és etnikai gettó-helyzetből fakadó lényeges veszélyforrás, hogy az ilyen helyzetben élők távlatban egyszerre válhatnak a szervezett bűnözés "munkavállalóivá" és áldozataivá. A cigány származású elkövetők számára (is) egyre szűkülnek a büntetés letöltése utáni társadalom-konform visszailleszkedés lehetőségei. 11. A tájékoztatásban különös felelősség hárul a médiákra.

A bírált nyilatkozók természetesen elutasítják, hogy a cigányság problémája elsődlegesen *szociális* probléma. Figyelmen kívül hagyják, hogy a *szociális* fogalma nem szűkíthető le a szegénységgel, segélyezéssel, gondoskodással, stb. kapcsolatos tartalmakra, ahogy azt gyakran a köznyelv teszi: elsődleges jelentésében *társadalmi*

⁸ A Labeling approche - mert hogy arról van szó - könyvtárnyi irodalmából izelítőként csak néhány német dolgozatot említek az utóbbi évekből. *Löschper G.*: Rasse als Vorurteil versus Diskursanalyse des Rassismus. In: *Kriminologisches Journal*. 1994. Heft 3. 171-209. Pp.; *Brockhaus G.*: Fremdenfeindliche Gewalt und Sentimentalität moralischer Appelle. In: *Kriminologisches Journal*. 1994. Heft 1. 3-10. Pp.; *Kaluszynski M.*: Das Bild des Verbrechens am Ende des 19. Jahrhunderts. *Kriminologisches Wissen und politische Anwendung*. In: *Kriminologisches Journal*. 1994. Heft 1. 13-35. Pp.; *Schüler-Springorum H.*: Kriminalität der Randständigen. In: *Kriminologisches Journal*. 1995. Heft 3. 163-185. Pp.; *Frehse D.*: Zur Abweichung der Angepaßten. . In: *Kriminologisches Journal*. 1990. Heft 2. 25-45. Pp.; *Cremer-Schäfer H.*: Einsortieren und Aussortieren. Zur Funktion der Strafe bei der Verwaltung der sozialen Ausschließung. In: *Kriminologisches Journal*. 1995. Heft 3. 89-119. Pp. *Stehr J.*: Soziale Ausschließung als Abwehr der Herrschaft. In: *Kriminologisches Journal*. 1994. Heft 1. 273-295. Pp.;

jelent. Amikor tehát a cigányságról, mint szociális problémáról szólunk, e népcsoport társadalmi minőségeit vesszük vizsgálat alá, nem kizárólag anyagi életkörülményeit. A fogalmak hierarchiájában való eligazodás gyakorlati szempontból is fontos. Hiszen a szegénypolitika önmagában egyetlen hátrányos csoport esetében sem elegendő szociális minőségeinek, illetve ezek releváns elemeinek megváltoztatásához, viszont a szociális részminőségek (iskolázottság, foglalkoztatottság, egészség, lelki integritás, stb.) rendszerint lassú, de kedvező változása csökkentheti a szegénypolitika szerepkörét.

A kisebbségi vezetők itt bírált csoportja számára az etnikai - voltaképpen politikai - önazonosság fontosabbnak, könnyebben körülírhatónak és politikailag könnyebben képviselhetőnek látszhat. A kizárólagosan etnikai definíció azonban csak részmozzanatokot árul el a fennálló probléma valós szociális tartalmáról, ugyanis a társadalmi többség szemszögéből a releváns mozzanat elsődlegesen egy embercsoport társadalmi helye. Ehhez kapcsolódnak hozzá - gyakran fogalomhelyettesítőként is - egyéb toposzok és konnotációk: faji, etnikai, vallási hovatartozások és ezekkel összefüggő értéktartalmak, jelző- és képzetrendszerek, amelyek utóbb megerősítőleg, pozitív vagy negatív módon visszahathatnak a csoport adott helyzetére. Amikor ezek az említett módon szubsztituálnak, jogosan beszélünk előítéletről vagy annak kezdeményeiről. A járulékos értéktartalmak objektív feltételeik módosulásával és célirányos felvilágosító munkával *megváltoztathatóak*, jóllehet az ilyen *konstrukciók* - szubjektív társadalmi valóságok - nagyon életképesek és messze túlélnek tényleges okaik kihunyát. Mivel e virtuális komplexumok nem rendelkeznek tisztán strukturált szerkezettel, részelemeik nem változtathatóak meg külön-külön, hanem csak összehangolt, *egészleges* módon. Ez az oka, amiért nem választható el a cigányság esetében a szegénypolitika az etnikai, oktatási, munkaerőpiaci és médiapolitikai stratégiáktól olyan élesen, ahogy azt sokan gondolják.

A cigányság természetesen definiálhatja magát kizárólag etnikai tartalmak mentén: ebből azonban inkább hátrányok származnak. Ebben az esetben ugyanis a cigány etnikum *egy* lesz a magyarországi kisebbségi csoportok közül, sem több, sem kevesebb, mint akármelyik másik, amelyiket átlagos vagy afeletti szociális mutatóinak köszönhetően nem terhelnek egyéb hátrányok, negatív előítéletek, ezért nem is tarthat igényt kivételezett elbírálásra sem. A pusztán etnikai öndefiníció bezárja a roma kisebbség előtt a kifelé vezető kapukat, és annak minden megnyilvánulását etnikai "lényegére" vezeti vissza: adott esetben a roma ember minden cselekedetében romasága, és nem társadalmi helye nyilvánul meg. Voltaképpen történelmi visszalépés történik: az 'ember' fogalmának behelyettesítése a 'cigány' és a 'magyar, a színesbőrű és fehérbőrű fogalmaival - amit egyébként is gyakran hallunk mindkét oldalon -, más szóval az etnikai öndefiníció és önkép merev, kontradiktórikus szembehelyezése a többségi társadalom kisebbségképével. Az eredmény éles elhatárolódás és kommunikáció lehetetlenné válása, szélsőséges etnicizálódás. A roma ember megnyilvánulását a többségi társadalom is kényszerűen az - adott esetben negatív - etnikai minőség megnyilatkozásának fogja tartani. Ad absurdum a szegénység, elesettség, putriban lakás, tisztátalanság, betegség, bűnözés a roma mivolt elválaszthatatlan jellegzetességeinek fognak tűnni. Innen már csak egy verébugrásnyira vannak az emberevés, kútmérgezés, szexuális kicsapongás vádjai, és a "tisztogatási" megoldás lehetőségének latolgatása. A kör ezzel bezárult, csak nézőpont kérdése, hogy ezzel a cigányság lépett-e ki a társadalomból vagy az zárta-e ki őt

magából. Ezzel a cigányság pontosan abba a lelki-ideológiai zsákutcába masírozna be, amelyből a többségi társadalom ügyel-bajjal kihátrálni igyekszik, és hátráltatná ezt az önkorrekcións igyekezetet is. Ebből is látható a többség-kisebbség-viszony dinamikája.

A szegregáció létrejöttében nem feltétlenül játszik szerepet a kényszer. Egy kisebbség kirekesztettségéért a többségi társadalom viseli a felelősség nagyobb hányadát. Mégsem volna jó elfeledni, hogy ez nem egyirányú utca, a kirekesztettség a kisebbségi oldalon gyakran bezárkózást, a többséggel szembeni súlyos előítéletességet, kulturálisan meghatározott alkalmazkodási hiányosságokat vagy tévutakat jelent. Nem mentes ezektől a cigányság sem, még ha egyes vezetői párbeszéd helyett minden hátrányért a többségi társadalmat akarják is pellengérré állítani.

A szociális tartalmú többletdefiníciók - nem véletlenül hangoztatják időnként egyes OCKÖ-n kívüli és belüli roma vezetők, hogy a cigányság számára nem kielégítőek a Kisebbségi Törvény nyújtotta keretek, - éppen a pozitív diszkrimináció megerősítésére hivatottak még a kisebbségekkel szemben érvényesülő pozitív különjogok rendszerén belül is. Ezért kell a cigányság problémáját elsődlegesen szociális, és osztálytársadalmi problémaként definiálni. Természetesen elengedhetetlen a jelenség etnikai és egyéb mozzanatainak számba- és figyelembevétele is a pozitív megkülönböztetés gyakorlásához.

A pozitív diszkrimináció kiterjesztésére azért van szükség, mert:

1. a cigányság legnagyobb része a társadalmi átrendeződés folyamán mára (újra) valóságos underclass helyzetbe jutott. Legalább 80%-uk nyomorog. Már nem képezik, mint néhány évtizeddel korábban a munkanélküli tartaléksereg részét. Ma az ellenkezője igaz. A munkanélküliség néhány százalékpontos csökkenéséhez legalább 10% gazdasági növekedés kellene évente. Ha valóra válna is a kínaihoz hasonló növekedési pálya Magyarországon, a gazdaság szerkezeti okokból akkor sem tartana igényt tömegesen a cigányság mai átlagos, igen alacsony képzettségi szintjén álló munkaerőre. A korábbi rendszer munka-fogalma gyökeresen átvértékelődött: a munka bizonyos formái, amelyek jövedelemszerző és értékteremtő tevékenységként nem kapcsolódnak az állami elvonási és újraelosztási rendszerhez, piacetikai okoknál fogva normasértő magatartássá váltak. Ez - ezúttal jogi formában - egyrészt fokozta a cigányság gazdasági elszigeteltségét, más oldalról viszont a legális munkavállaló reszsentimentjét erősíti a féllegális területen tevékenykedő és alkalmasint a legálisan elérhetőnél magasabb jövedelmet realizáló cigány munkavállalóval szemben. A viszonylag alacsony képzettséget igénylő legális munkatevékenységgel és a munka nélkül elérhető jövedelem csekély különbsége a legális munkaerőpiacról kiszorultakat nem az oda való visszakerülésre, hanem a szürke/fekete zóna felé vagy a munkatevékenység teljes feladására motiválja. Ez hozzájárul a cigányság szakmai képzettségi szintjének és munkaerő-potenciáljának további leépüléséhez, ami visszaható módon tovább rontja munkaerőpiaci helyzetét.

2. Feltehetően a cigányság létszáma a következő 50 évben ugyanúgy megduplázódik majd, ahogy ez az elmúlt mintegy 50 évben történt. Vagyis 2050 körül közel 1 milliós cigány népességgel kell számolnunk. A társadalom nagyobbik részének lassú lefelé csúszása és halmozottan hátrányos valamint etnikailag is körbefalazott részének növekedése tovább fokozhatja a társadalom szétforgácsolódását, belső ellenteteinek éleződését. A társadalom egészének érdekei - azok közé tartozom, akik ellenkező

vélekedésekkel szemben úgy hiszik, van ilyen -, vagy ha jobban tetszik, a többségi társadalom érdekei (engedtessek meg, hogy én személyes helyzetem okán innen is nézzem a dolgot) ennek a szélhelyzetnek a megszüntetését vagy enyhítését, a cigányság integrációját (sic!) diktálják. Politikai szempontból is megengedhetetlen, hogy egy ekkora csoport végérvényesen peremre szoruljon, hiszen ez hosszútávon aláássa a demokratikus jogállam legitimitációját is. Számos történelmi példa igazolja, hogy a belső szociális nyomás ellensúlyozásának igénye teret adhat egy autoriter vagy diktatórikus államhatalom kiépítésére irányuló kísérletnek, de arra is találunk számos példát, hogy alapjában demokratikus berendezkedések nyúlnak időlegesen autoriter eszközökhöz. Ez nem csak a magyar, hanem minden piacgazdasági társadalom jövője szempontjából figyelmeztető jel, de itthon és közvetlen nemzetközi környezetünkben ma még nincs közvetlen aktualitása.

A helyzet súlyával és legitimitációs veszélyeivel tisztában volt a pártállam is és autoriter-paternalista eszközeivel valamint ideológiai kereteiben igyekezett megoldást találni: nem eredménytelenül, amint a cigányság szociális mutatóiban akkor bekövetkezett változások jelezték. Ellenérzéseink nem mentenek fel a Kádár-rendszer tárgyilagos megítélése és a historikus szemlélet kötelezettsége alól. Vitathatatlanok a korabeli intézkedések visszásságai. Tévedés azonban azt hinni, hogy az akkori rendszer egészében tekintette lumpennek a cigányságot, szétverte hagyományos létalapjait, politikai céllal hátráltatta beilleszkedését, tudatosan aluliskolázta és rasszista célok érdekében instrumentalizálta, miközben erőszakos asszimilatív céljait takargatva üres sikerpropagandát folytatott a pozitív diszkriminációról.⁹

A cigány háziiparra és vándorkereskedelemre már évtizedekkel korábban sem volt piac. A cigányság eredeti társadalomszerkezetét keleten és nyugaton egyaránt a gazdasági modernizáció verte szét függetlenül a politikai rendszerek minőségétől. A folyamat jóval 1945 előtt megkezdődött. A cigányság etnikai tudatának megerősödése és a szubetnikai csoportjainak egységesülése pedig éppen a szocialista időszakban veszi kezdetét. Ekkor emelkedik ki az a csoport is, amelyik ma eredményesen képviseli a cigányság érdekeit. Vajon honnan keletkezett volna különben Magyarországon az a cigány értelmiség, amely létszámát tekintve egyedülálló Európában. A kommunista rendszer kezdetben támogatta a - távlati - asszimilációt, de nem erőszakos eszközökkel, csupán gyengéd nyomásgyakorlással, a többségi társadalom irányába is. Idő múltán és látszólagos sikertelenségük okán az asszimilációs törekvések csendben ad acta kerültek. Az etnikai másság persze nem számított értéknek. A lenini nemzetiségpolitika elvei az etnikai különbségeknek az osztályban való feloldódását és múzealizálódását irányozták elő, - nem éppen dialektikus módon.

A cigány gyermekeknek legfeljebb a segédmunkás-léthez elegendő (alul)iskolázottsága nem csak az ideológia által lebilincselte pártállami oktatáspolitikai bűne volt. A társadalmi csoportok státuszában bekövetkező változások csak többenemzedéknyi idő alatt érlelődnek meg. A cigányság számára korábbi helyzetéhez képest az alacsonyan képzett ipari munkásság soraiba való bekerülés egészében - lassú és csekély, a hátrányokat sokban újratermelő - emelkedést jelentett: bekerült a modern társadalmi munkamegosztásba, ipari munkával szerzett, rendszeres jövedelemhez, kiegyensúlyozott megélhetéshez jutott. A cigány gyermekek többségét nem az

⁹ Vö: Horváth A.-Bársony J. i. m. és Bársony J.-Daróczi Á. i. m.

oktatáspolitikai zárta ki a magasabb szintű oktatásból, hanem - tapasztalatból tudom - részben települtségükből adódó hátrányok, amiben egyes területeken a többségi népelességgel osztoztak, az iskoláztatás tekintetében alacsonyan motivált családi háttérük, a speciális, kognitív jellegzetességeiket figyelembevevő oktatásra felkészületlen iskolarendszer, nem utolsó sorban pedig az iskolán is átszüremkedő előítéletesség. Hasonló problémákkal küszködnek ma is a cigány gyermekek kapcsán hazánknál jóval fejlettebb és gazdagabb társadalmak iskolái is, amint a nemzetközi szakirodalom is tanúsítja.

A szocialista időszak a maga ellentmondásos módján tudatosította, hogy a hátrányos helyzet többlettámogatást igényel, és - a lehetőségek és korlátok adat szerény mértékében - a többségi társadalom ellenállása ellenére is igyekezett azt nyújtani. A cigányság sokat emlegetett önértékelési zavarait nem a korabeli nyilvános politikai megbélyegzés okozta, hanem a társadalmi mobilitásukkal kapcsolatos elkerülhetetlen érték- és normakonfliktusok, amelyeket minden nagyszabású társadalmi változás és helyváltoztatás produkál. A cigányságot nem érte nyilvános politikai megbélyegzés, bár a sajtóban elszórtan felbukkantak látenszen etnocentrikus megnyilvánulások, manipulatív szándékok: példának okáért a cigány holocaust módszeres elhallgatása. Ellenben ma is mértékadóknak számító etnográfiai, szociológiai, nyelvészeti és történeti kutatások kezdődtek, jeléül annak, hogy e népcsoport a társadalmi figyelem középpontjába került. A megbélyegzés azért sem ölthetett látványosan rasszista formát, mert a kommunizmus deklarált - sokban álságos és álszent - antifasiszta hagyományai legalábbis elvben szigorúan tiltották ezt. A szocialista időszak konszolidált szakaszában egyedül a zsidóságot érte - újra - atrocitás, amikor politikai tudatossággal instrumentálva a látens antiszemitizmust, szégyenbélyeget ragasztottak a külföldi és hazai (politikai) intézményeire, csoportjaira, eszméire, nem utolsó sorban azért, hogy a pártállam rátehesse kezét a meg- és elhurcoltaknak visszajáró pénzeszközökre. Magyarországon - más egykori szocialista országokkal ellentétben sem nevelőintézetekben, sem börtönökben nem folytak *rassz-genetikai* vagy *rassz-biológiai* kutatások. Folytak viszont egyes gyógypedagógiai intézetekben roma gyermekekkel kapcsolatos pszicho- és etno-pedagógiai kutatások. A kriminalisztikai területen egyetlen esetben, a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban indultak kísérletek a cigány bűnelkövetők dermatológiai jellegzetességeire vonatkozóan, ennek is hamarosan gátat vetett az egyre nyíltabban fellépő hatalomkritika.

Az 1961-es párthatározat fellépett a cigány lakossággal szembeni előítéletek és kiközösítés megszüntetéséért, kulturális és anyagi létfeltételeik hangsúlyozottan nem erőszakos eszközökkel történő javításáért. Nem tekintette azonban a cigányságot lumpennek, csupán egyes, a korabeli megítélés szerint társadalomra veszélyes, "be nem illeszkedett" elemeit¹⁰ ítélte átnevelendőnek. Fellépett a többségi társadalom kriminalizáló hajlandósága ellen is és leszögezte, hogy "a bűnügyi statisztika ... szerint ... alig valamivel nagyobb közöttük a bűnözők aránya, mint a nem cigány állampolgárok között." A határozat mögött ideológiai és eszmetörténeti mozzanatok is húzódtak. A kommunista rendszer a klasszikusokra hivatkozva eleve társadalomra veszélyesnek tekintett minden nem ellenőrizhető, az idealizált szocialista rétegstruktúrába nem illeszkedő életformát. Marx a Tőke I. kötetében a prostituáltakról, bűnözőkről, csavargókról, lumpenproletárokról kijelenti, hogy

¹⁰ Vö. a határozat I. c. pontját.

megtagadják osztály-hovatartozásukat, elvetik saját proletár létmódjukat, a burzsoázia viszonyaihoz alkalmazkodnak, és helyzetük ellen nem osztályuk eszközeivel tiltakoznak, így a burzsoáziához hasonló módon elégítik szükségleteiket. Ezért a kádárizmus a cigányságban egy kisebb részében bűnözési veszélyforrást is látott és *kizárólag* osztályproblémának véelve, nem vett tudomást a jelenség komplex, egyebek között kisebbségi-etnikai mozzanatairól.

A Kádár-rendszer egyénileg nem tette felelőssé a cigány állampolgárt sorsának alakulásáért. A kollektivista eszmeiség inkább belemosta az egyén felelősségét a társadalmi csoport és a társadalom-egész közös sorsába. Nem véletlenül beszélhetünk a kommunista rendszerek kapcsán a "felelőtlenség társadalmáról". Ideológiájuk nem vett tudomást az egyenlőtlenségek valós természetéről és szociológia helyett társadalom-fizikában gondolkodott. Ebben egyik okán látom annak, hogy a cigányság egyik, úgy hiszem, nagyobb része esetében súlyos hiányok mutatkoznak - az időközben elkerülhetetlenné vált - egyéni felelősségvállalása való hajlandóság és képesség tekintetében. Más oldalról viszont a mai, szélsőségesen individualista, tulajdonorientált, kompetitív viszonyok között fennáll a veszély, hogy az egyéni felelősség fetiszizálódik, hiszen helyzetünkre ráillenek - hogy a marxizmus klasszikusainál maradjunk - Engels szavai: "a társadalom (ahogy Engels értelmezte - P. Sz.) ... felbomlóban van, ... kitört a társadalmi háború, mindenki magáért áll helyt és egymagában harcol mindenki más ellen, ... függetlenül attól, akar-e nekik személyesen ártani vagy sem."

A fentiekből érthető, miért került a korabeli rendőri statisztikában külön gyűjtésre a cigány elkövetők csoportja, mégpedig az a "cigány, akit a környezte annak tart" elve, tehát a külső szemlélő megítélése alapján. Érdeemes tudni, hogy a hasonló statisztikák vezetését a nyugat-európai államokban is csak a 80-as években folyamán szüntették meg, néhol - nem nemzetiségi, hanem bizonyos tipikus - életmódbeli, szociális vagy kriminalisztikai kritériumok alkalmazásával ma is folyik adatgyűjtés. Magyarországon *e tekintetben* nem jelentkezik jelentős demokratikus deficit vagy megkésettség. Az adatgyűjtés 1988-ban megszűnt, a tényleges állapotot később belügyminiszteri rendelet erősítette meg. A mai, nem rendszeres hivatali adatgyűjtésen alapuló kriminológiai kutatások a kisebbség érdekeit szolgálják, és 3 fő területen segíthetik elő a változásokat. Ezek: a.) a többségi társadalom kisebbséghez való viszonyának tisztázása, illetve szükség szerinti megváltoztatása; b.) a kisebbség önmagához és a többségi társadalomhoz való viszonyának és saját belső és külső feltételeinek tisztázása, szükség szerinti újjárendezése; c.) az állam koordináló, támogató funkcióinak megalapozása.

Mindezek előfeltétele, hogy rendelkezünk viszonylag megbízható ismeretekkel a problémák természetéről, súlyáról, a várható ráfordítások és intézkedések minőségéről, nagyságáról és súlypontjairól. Kutatni csak úgy szabad, hogy ne kerüljünk ellentmondásba korunk etikai imperatívuszaival, egyebek között az emberi és kisebbségi jogokkal. A kutatás célja - ellentétben az intézményes adatgyűjtéssel - nem az egyén megragadása és ellenőrizhetővé tétele, hanem társadalmi mennyiségek és minőségek felmutatása, a többségi és kisebbségi társadalom valamint a politika számára való tudatosítása. Ezért nem akkor járunk el helyesen, ha - amint az egyfajta félreértett *politikai korrektség* nevében történik - eufémizáló fogalmakba csomagoljuk mondandónkat A halmozottan hátrányos helyzet vagy a veszélyeztetett marginális

csoporthoz fogalmi szummárikus főfogalomként magukban foglalják a cigányság hátrányos helyzetű csoportjaira vonatkozó kutatásokat, de a kimondottan a cigányságra vonatkozó kutatásban csak alfogalomként jelenhetnek meg, mivel tartalmuk ebben helyzetben jóval konkrétabb, egyszerre szűkebb és bővebb is főfogalmi tartalmaiknál. Ezért eufemisztikus használatuk zavarja értelmezésüket mind a többségi mind a kisebbségi társadalom köznapi és média-nyilvánosságában. Súlyos probléma, hogy a politikai korrektség leggyakrabban csak a szóhasználatban jelenik meg, ezzel elfedi a gyakorlatban olykor kézzelfoghatóan érvényesülő politikai és magánéleti *inkorrektiséget*, amelynek valós motivációit egyes aktorok aztán a political vagy economical correctness szóhasználatával és tartalmaival indokolják meg. Konkrét példaként: az étterem tulajdonosa zárórával, zártkörű rendezvényel, a munkaadó szakmai, az iskola pedig pedagógiai, higiéniai hivatkozásokkal fogja indokolni a cigány kuncsaft, munkavállaló, tanulójelölt visszautasítását. Ezért is tartom felületes megoldásnak a bűnüldözésben etnikai vagy rasszjegyekre vonatkozó hivatkozások tilalmát. Az intézmények szociológiájából tudott, hogy a tilalmas vagy negatív tartalmakkal telítődött fogalmak helyére olyan helyettes fogalmak kerülnek, amelyek voltaképpen a régi tartalmakat takarják, és közvetítik, akár csak a többségi társadalom hétköznapi nyelvhasználatában, amely az új - gyakran oktrojált - fogalmakat burkoltan ironikus mellékzékkel telíti. Tehát a kutatásban, a médiális és hétköznapi diskurzusban konkrétan, és a szükséges mértékben kell definiálni, ha a cigányság problémáiról beszélünk.

Nézzük ezután a fentiekben felvillantott három problémacsoport néhány összefüggését:

Bár az etnikai-nemzetiségi, életmódbeli, szexuális preferenciák szerinti kisebbségi vagy kvázi kisebbségi helyzet önmagában és általánosságban kriminológiailag valóban nem releváns, számos történelmi és jelenkori példát - indiánok, ausztrál aborigin-ek, afro-amerikaiak, bevándorlók, vallási és politikai csoportok, homoszexuálisok, nők, stb. - találunk arra, hogy (kvázi) kisebbségi csoportok (különös) társadalmi hely(zet)ük, másokhoz viszonyítva eltérő, esetleg deviánsnak minősülő magatartásformáik, a többség elzárkózása (és vice versa), kriminalizáló hajlandósága következtében elkövetőként vagy áldozatként, valós, vélelmezett, esetleg politikai okokból a kriminológiai kutatás látókörébe kerülnek. Csak példaként említem, hogy megtörtént ez az USA-ba bevándorló magyar közösségekkel is. Európa-szerte ma is folynak a bevándorolt és ma már véglegesen letelepült kisebbségekkel, ezek generációváltásaival és beilleszkedésével kapcsolatban igen fontos szociológiai és kriminológiai kutatások. Ezek létjogosultságát éppen pozitív módon hasznosítható eredményeiknek köszönhetően nem kérdőjelezi meg senki. A kriminológiai szempontokat kárhóztatandó, egyesek a zsidóság esetét említik. Egyrészt elfelejtik, hogy a kriminológia része a viktimológia, tehát az áldozat- és sértett-kutatás is, másrészt a zsidóság említésével a legrosszabb példát találják meg. A zsidósággal kapcsolatos két háború közötti, politikailag motivált bűnözéskutatás a nagy igyekezet ellenére nem talált semmiféle negatívumot még gazdasági területen sem, legfeljebb azt, hogy a zsidóságot kiemelkedő évezredek életmódbeli, vallási, etikai és kulturális hagyománya képessé tett a befogadó társadalmakba való maradéktalan integrációra, mégpedig olyképpen, hogy a befogadó társadalmak anyagi és kulturális szintjének emelkedéséhez is jelentősen hozzájárult. Éppen ezért a zsidóságok a nácik nem is kriminalizálták, hanem ideológiai módszerrel zárták ki a társadalmi közösségből. Amennyiben a bűnelkövetés és társadalmi beilleszkedési zavarokban mutató

feltűnően alacsony reprezentáltság okaira kérdezzük, akár a zsidóság is lehet kriminálpszociológiai kutatás tárgya.

A kriminológia történetének minden ismerője tudja, hogy ez a tudományág - és benne a kriminálpszociológia - közel 30 éve kilépett a büntetőjog szolgálóleányának szerepéből és önálló, interdiszciplináris társadalomtudományi területté vált, amely a kritikai kriminológia megjelenésével nemcsak a társadalmi, büntetőjogi, végrehajtási folyamatok objektív és szubjektív megértése, hanem önmaga reflexív vizsgálata és értelmezése felé is jelentős lépéseket tett.

Elvben bármely nép, nemzetiség, kisebbség fogalmához hozzácsapható a bűnözéssel kapcsolatos vélelem, azonban mégsem minden kisebbséghez *csapódik* hozzá. A cigányságot a bűnözéssel azonosító köz-vélelem társadalmunkban dominánsan jelen van, tehát a szubjektív társadalmi valóság elemének kell tekintenünk: a világ csak tudatállapot - mondta a boldog emlékezetű századforduló filozófusa, Ernst Mach. Ha e közhiedelem megalapozott volna, úgy ennek okait kellene vizsgálnunk. Ha nem az, a kritikai kriminológia (labelling approach) eszközeivel arra kell választ keresnünk, mi teszi a cigányságot alkalmassá az ilyenfajta címkézésre, mi váltja ki a vele kapcsolatos diffúz és speciálisan bűnözési félelmeket, ezek hogyan kapcsolódnak önerősítő módon egymáshoz. A megszerzett ismeretek birtokában lehet és kell felvenni a harcot a tévhitekkel és az általuk motivált elutasítással, valamint a bűnüldözésben érvényesülő "szelektív" észleléssel és probléma-megoldással. Más oldalról viszont jogos feltenni azt a kérdést, mennyiben járul hozzá a társadalmi és látens intézményi elutasítás az adott csoportban a normaszegő magatartáshoz, illetve a normaszegés mennyiben vezethető vissza egyediekben és általánosan a csoport által elfoglalt vagy számára kijelölt társadalmi hely(érték)ből eredő hátrányokra, a vele szembeni extern és intern kriminalizáló vagy kriminális magatartásformákra.

A cigány kisebbség ma sokkal inkább potenciális áldozatként veszélyeztetett, mint elkövetőként veszélyes. Az ezzel összefüggő viktimológiai kutatás gyermekcipőben is alig jár ma még idehaza. A számos lehetséges vizsgálati terület közül hadd említsem végül az áldozat-elkövető-cirkuláció elméleti megközelítését, amely egyfelől azt vizsgálja, hogy az áldozattá válás mennyiben predesztinálja az érintettet arra, hogy mintegy igazságtevő bosszúállással elégtételt véve a támadón vagy - alkalmasint freudi "tárgyeltolással" - harmadik személyen, maga is bűncselekményt kövessen el. Az elmélet szerint a korábban áldozattá vált elkövetők cselekményei minőségi és strukturális összefüggést mutatnak az ellenük elkövetett cselekmények jellegével, részben ezek strukturálják olyan markánssá a hátrányos helyzetű kisebbségi csoportokban felbukkanó cselekmények szerkezetét.

Amikor egy kisebbségről kialakult negatív társadalmi kép elemeit vizsgáljuk, egyben konzisztens formában újrarajzoljuk azt. A külső kép ismeretére - még ha torz is - elengedhetetlen szüksége van a kisebbségnek. Így nyílik lehetősége, hogy a kül-képet szembesítve ön-képével, letisztogatva mindkettőről az ideologikus elemeket új, valóságghűbb képet alakítson ki önmagáról, és pozitív jellegeit hangsúlyozva, diszkurzív módon azt helyezze szembe a többségi elutasítással. Számos történelmi példát ismerünk arra, hogy egyes csoportok énképének pozitív változása hozzájárult létviszonyaik és külső megítélésük jobbrafordulásához. A külső kép ismerete és az önképpel való szembesítése nélkül nem végezhető sem eredményes önnevelés, sem

sikeres társadalompedagógiai, önvédelmi, polgári jogi és szociális munka. A jogvédő politika is csak akkor eredményes, ha valóság-hű háttér-információkra támaszkodhat. Ezek híján az önkormányzati tevékenység értelme kérdőjeleződik meg, elutasításukban egy kisebbségi elitcsoport önös érdeke fejeződhet ki. Csak a tényeken nyugvó valóságismeret birtokában ragadhatja meg adekvát módon a kisebbség a többségi világhoz való kapcsolódási pontokat és változtathat saját helyzetén és askriptív társadalmi helyén. Nem szükséges tizedes pontossággal ismerni a kisebbség létszámát és arányát, a munkanélküliek, alkoholisták, bűnelkövetők, áldozatok, TBC-sek, iskolaéretlen gyermekek számát, de nagyságrendjüket igen, hogy helyzetük és megítélésük megváltozzon és a pozitív diszkrimináció gyakorlása lehetővé váljon, elfogadottsága növekedjék.

Végül itt van a kérdésben az állami szerepvállalás problémája. Senki nem vitatja, hogy az állam a társadalom funkciója, és nem megfordítva, de ettől még igaz, hogy az állam és a közsféra a maga szakapparátusaival az egész társadalmat átfogó cselekvési és intézkedési rendszerek legfőbb koordinátora. A jog eszközei, bár jelentős segítséget nyújthatnak, önmagukban elégtelenek bármely csoport hátrányos, diszkriminált helyzetének megváltoztatásához, annak legfeljebb keretfeltételeit teremthetik meg. A politikának és az államnak, különösen a kialakulóban lévő *szolgáltató* államnak, mint a jövedelmeken túl lehetőségeket és esélyeket is újraelosztó rendszernek ismeretekkel kell rendelkeznie a vele szemben fellépő, akár csak potenciális igényekről is: különösképpen akkor, ha többdimenziójú problémakezelésre van szükség. Tévedés azt hinni, hogy a cigányság esetében különválasztható az etnikai és az - itt a szegénységkezelés értelmében vett - szociális mozzanat. A cigányság esetében a hátrányos helyzetet ellensúlyozó intézkedések nagyságrendjét nem lehet az erre igényüket kimondottan bejelentők számához igazítani, mivel éppen a hátrányos helyzetből fakadóan a rászorulóknak jelentős tömege nincs is tisztában lehetőségeivel. Ennek következtében a szociális juttatások igénybevétele terén kevésbé rászoruló csoportok bizonyítottan sokkal eredményesebbek náluk. Az emberi, polgári és kisebbségi jogokat tiszteletben tartó jogállam a számára tilalmas területeken csak közvetett, tudományos - sine ira et studio - kutatással szerzett információkra támaszkodhat, ezekre viszont szükségképpen támaszkodnia kell.

II. A CIGÁNY KISEBBSÉG KRIMINOLÓGIA NÉZŐPONTBÓL

AZ ETNIKAI TÉNYEZŐ ÉS A ROMA KISEBBSÉG KRIMINOLÓGIAI NÉZŐPONTBÓL

1. Az etnikai mozzanat, mint lényeges kriminológiai probléma

A nemzeteket szétszabdalo nagyhatalmi önkény lenyomataként kusza államhatárok közé szorított közép-kelet-európai régióban, így Magyarországon is, mindig volt jelentősége és bizonyos – természetesen mindenkor relatív - értéktartalma az etnikai hovatartozásnak. Számos ok következtében ez mai is így van, sőt azt mondhatnánk, az etnikai hovatartozások és tartalmak jelentősége nem utolsó sorban kriminológiai okok miatt is valamelyest növekvőben van.

Magyarország korábban is jelentékeny átmenő és turista forgalmat bonyolított le, de 1990-től részben turisztikai, részben politikai és gazdasági okok következtében tömegesen jelentek meg illetve tartózkodtak hosszabb-rövidebb ideig külföldi polgárok az országban. Évente átlagosan 40 millió beutazó lépi át határainkat. A határokon átlépő bűnözés Magyarországon a rendszerváltás előtti évtizedekben nagyobbrészt ismeretlen volt, ha létezett, megmaradt a kishatárforgalomban és turizmusban mindig is mutatkozó kisebb szabályszegések keretei között. A határokon átlépő és fokozatosan egyre szervezettebbé váló bűnelkövetés első protostruktúrái a 80-as évek kezdetén alakultak ki, amikor a szocialista tervgazdaság a környező államokban és hazánkban is egyre több válságtünetet mutatott vagy akár szélsőséges esetben, mint Lengyelországban összeomlásba sodorta a nemzetgazdaságot, így egyre inkább erőre kaptak a gazdasági liberalizálásra irányuló törekvések. A határok megnyílásával, a gazdasági liberalizmus és privatizáció első periódusában úgy tűnt, a korábbi csírákból valóságos regionális szervezett bűnözés fog kinőni.

Hazánkban 1990-ben indult robbanásszerű növekedésnek, majd 1993-ra tetőzött a külföldi állampolgárok bűnözése. Az 1993-ban az előző évekhez képest alig növekedett az ismertté vált külföldi elkövetők száma, miközben cselekményeik száma megháromszorozódott, és csaknem elérte a 24.000-et. Míg 1990-ben egy elkövetőre átlagosan egy bűncselekmény jutott, addig 1993-ban már 4,2; 1990-ben az összes ismertté vált cselekmény 1,8 %-át, 1993-ban 5,8 %-át követték el külföldiek.

A legjelentősebb és egyben – úgy tűnik – legszervezettebb elkövetői csoportok a román állampolgárok közül kerültek ki, akik minden cselekményi területen vezető helyet vívtak ki maguknak, és ma is több mint 30%-át valósítják meg a külföldi polgárok által elkövetett összes cselekményeknek. Megjegyzendőnek tartjuk, hogy a román állampolgárságú elkövetők döntő többsége ismereteink szerint nemzetiségi hovatartozása szerint is román. Ezért a schengeni rendszerbe való belépés keretében közbiztonsági szempontból elvileg nagyon is indokoltnak látszik Romániával szemben a vízumkötelezettség bevezetése, jóllehet ezt nemzetpolitikai okok igen aggályossá, végső soron valószínűleg kivihetlenné teszik. A román polgárok bűnözési tevékenységétől messze elmaradt, de arányaiban mégsem teljesen jelentéktelen az ukrán és a délszláv, javarészt szerb elkövetők aktivitása, különösen a vagyon elleni, az erőszakos és a gazdasági bűnözés területein.

Bár általában kevés szó esik róla, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Nyugat-Európából is érkeznek szépszámmal bűnelkövetők, bizonyítékként annak, hogy a

bűnözés a globalizálódó világban nem keletről nyugatra terjed, hanem egyfajta nivellálódásnak lehetünk tanúi.¹ Az ismertté vált német és osztrák elkövetők – eltekintve vadnyugatias (sic!) közlekedési magatartásukból és ittas vezetésből eredő tömeges közlekedési cselekményeiktől – ha a románokkal nem is, de a szerbekkel nagyon is felveszik a versenyt a gazdasági cselekmények számában, a német elkövetők pedig a külföldi bűnelkövetés 1993-as csúcsevében több mint 700 cselekménnyel a külföldiek vagyoni elleni bűnözésének 4%-át valósították meg.² Más csoportokra is ráterelődött a bűnözés vélelme. Kelet-ázsiaiak, többnyire kínaiak jelentős szegmenseket hódítottak meg olcsó árúikkal a kiskereskedelem liberalizált piacán és jelentős – nem utolsó sorban feltehetőleg az üzleti konkurencia által mesterségesen is gerjesztett, mai ismereteink szerint jobbára megalapozatlan - bűnözési gyanú bukkant fel velük kapcsolatban.

Mára a külföldiek bűnözése jelentősen csökkenni látszik, és az 1995-1997 időszak statisztikai adatainak extrapolálásából kiindulva - körülbelül évi 5.000 elkövető és 10.000 cselekmény szinten valószínűleg stabilizálódni fog.³ A csökkenés ellenére ma Magyarországon a nemzetközi szervezett bűnözés valamennyi lényeges formája – illegális kábítószer-, fegyver- és üzemanyag-kereskedelem, számítógépes bűnözés, árú-, védjegy- és pénzhamisítás, ember- és leánykereskedelem, illegális szexüzet, befektetési és hitelcsalás, stb. - jelen van. Bár ezek magját, okait és mozgatóit sokkal inkább a magyar viszonyokban és a magyar elkövetői körökben kell keresnünk, mintsem a határokon túl, az etnikai mozzanat, a nemzeti illetve állampolgári hovatartozás – nemzetközi tendenciák tükörképeként is – az utóbbi évtizedben egyfajta relevanciát nyert a magyar kriminológiában és a hétköznapi tudatban is.

Érthető ez, ha meggondoljuk, hogy a külföldiek egyre fenyegetőbbnek látszó jelenléte és bűnözése komoly félelmeket ébresztett a magyar polgárok körében. Az aggodalmak fokozásban jelentős szerepet játszottak a médiák, amikor mind a menekültekkel, mind a külföldiek bűnözésével kapcsolatos problémát annak valóságos súlyához mérten messzemenően felnagyították, és szemmel láthatólag nem minden tendenciózítás nélkül hozzáláttak egy xenofóbiával telt külföldi-kép kialakításához, amely szerkezetében igen hasonlatos a “külföldinek” Németországban vagy Ausztriában honos negatív észleléséhez. Komoly mértékben közrejátszott ebben az EU-hoz való csatlakozásra való felkészülés gondolatát szem előtt tartó, azt azonban sok tekintetben félreértelmező politikai szféra is. Többé-kevésbé komolyan vehető politikusok megnyilatkozásaiban a külföldiek – természetesen főként a kelet-európaiak - közbiztonsági veszélyforrásként jelentek meg. Horn Gyula, az időközben leváltott szocialista-szabaddemokrata kormány miniszterelnöke egy 1998. tavaszi interjújában a Magyarországon elkövetett emberölések 80%-át külföldi elkövetők rovására írta, miközben az valójában a 4,5%-ot sem érte el. A “külföldit” negatív színben feltüntetni akaró törekvés egybeesett a rendőrség egyes vezető köreinek érdekeivel is, és harsány támogatást kapott részükről, hiszen elterelte a figyelmet a különösen a robbantásos merényletsorozatban

¹ Vö. *Albrecht, H.-J.*: A nemzetközi bűnözés, mint a rendszerváltás következménye. p. 216.; Póczik, Sz.: Nemzetközi szervezett bűnözés ... 32. f. (ld. irodalomjegyzék)

² Pillanatnyilag nincs arra nézve adatunk, hogy a német elkövetők döntően a régi vagy az új tartományokból érkeznek-e. A rendőrök inkább az utóbbit valószínűsítik.

³ A Szerző köszönetet mond Dr. Stauber Józsefnek, a Legfőbb Ügyészség Statisztikai és Informatikai Osztálya vezetőjének, amiért még a könyv nyomdába kerülése előtt jelezte, hogy az 1998. évi adatok feldolgozottsága alapján már látható, hogy a külföldi elkövetők száma meghaladja a 7000-et, cselekményeik száma a 12.000-t. Ez nem kérdőjelezi meg alapvetően a prognózist helyességét, hiszen minden valószínűség szerint a koszovói konfliktussal van közvetlen kapcsolatban. Ennek következtében 1998-ban a jugoszlávok átveszik a románok vezető helyét is.

megnyilvánuló szervezett alvilággal szembeni rendőri tehetetlenségről. Mint mondtuk, a kriminálstatisztika, legalábbis az utóbbi évek fejleményeinek tükrében, nem ad okot hisztérikus megnyilvánulásokra: 1997-ben csupán az összes bűnelkövető 3,4%-a volt külföldi, akik az összes cselekmény mintegy 2%-t valósították meg. Ennek oroszlánrésze, mint gondolható, nagyon elleni cselekmény volt.

A kriminalitás vagy felforgatás gyanúja azonban nem csak idegen állampolgárságú csoportokra terjedhet ki, hanem potenciálisan a mindenkori honos etnikai kisebbségekre⁴ is. Tágabb régióinkban a közelmúltban lezajlott polgárháborúk és etnikai konfliktusok ismételtén rámutattak arra, hogy Európa, de különösen a keleti régió államai etnikailag messze nem egységesek. Határaik között politikai okokból következetesen kirekesztett vagy történelmi okokból szociálisan és gazdaságilag elszigetelődött, súlyosan hátrányos helyzetű kisebbségi csoportok és idegen kultúrájú, a többségitől eltérő, szilárd identitással bíró nemzetrészek is élnek, akiket az előítéletesség, egész hálója vesz körül. E csoportok tagjait egyfelől az a veszély fenyegeti, hogy etnikai-szociális helyzetüknél fogva a nagynemzeti sovinizmus vagy a kicsoportos szélsőjobboldali terror áldozataivá válnak, másrészt – az előbbitől nem teljesen függetlenül - az, hogy kényszerű okokból a nem ritkán szervezeten és a nemzetközi térben is tevékenykedő bűnelkövetői csoportok munkatársaivá és/vagy a szervezett vagy közönséges bűnözés áldozataivá lehetnek. E halmozott veszélyhelyzet elemei gyakran együttesen jelentkeznek. A kisebbséghez való tartozás bizonyos körülmények között egymagában is a deviáns magatartás egyik stimuláló tényezőjévé válhat. Világszerte számos etnikai csoportot ismerünk, amelyek a domináns népességtől való faji, etnikai vagy kulturális különbözőségeik egyik folyamányaként – látszólagosan vagy valóságosan - felülreprezentáltak a bűnözésben és a fegyvertartásban fogvatartottak között: az Egyesült Államokban az afro-amerikaiak, latinajkúak, indián őslakosok, Ausztrália őslakosai, de említhetnénk a fejlett nyugateurópai államokban élő délszláv, olasz, török vendégmunkásokat vagy az egykori gyarmatokról bevándorolt csoportokat is.

A jelenség magyarázatára több elméletet is született. Egyes teoretikusok a jelenség okait a kisebbségek kiszolgáltatottságában, a rendőri és bírói eljárásban érvényesülő diszkriminációban, a többségi társadalmat megjelenítő középosztályok etnikai és szociális elzárkózásában, a kisebbséggel szembeni szelektív észlelési mechanizmusában vélik felismerni. A *kulturális konfliktusok elmélete* elsősorban az alulprivilegizált rétegek hiányos integrációjára és szocializációjára, alulképztségére, és alulfoglalkoztatottságára mutatnak rá. Az elmélet képviselői szerint e rétegek tagjai a törvény áthágásával igyekeznek áthidalni a saját szegényes létmódjuk és a többség viszonyai között húzódó szakadékot, és birtokba venni a középosztály szimbolikus értékeit és anyagi javait. Az egyre gyorsuló modernizáció és társadalmi – tehát vertikális és horizontális - mobilizáció folyamán kétfajta civilizáció között elterülő mezgyére csúszva saját, genuin etnikai kultúrájukat és társadalomszervezetüket egyre inkább elveszítik, miközben új helyzetükhöz való, még befejezetlen alkalmazkodásuk

⁴ Jóllehet általában igaz, hogy az ún. kisebbségek általában számbeli kisebbséget alkotnak a többségnek nevezett, uralkodó helyzetű társadalmi csoporthoz képest, ez mégsem tekinthető szabálynak. Ezért helyesebbnek tartanánk inkább domináns és nem domináns csoportokról beszélni, annál is inkább, mivel ez a pontosabb fogalomhasználat a mértékadó külföldi szakirodalomban is egyre jobban meghonosodik. E fogalomhasználat közvetve rámutat arra is, hogy rendszerint az etnikai mozzanatot kell a szociális-politikai folyamat alárendelt részeként kezelni, és nem fordítva. Az etnikai mozzanat főfogalomként való kezelése ugyanis egyrészt elfedi a társadalmi folyamat egyetemességét, és azt mint az etnikum képességét illetve teljesítményét jeleníti meg, ami ad abszurdum fajelméleti perspektívákat nyithat meg. Amint azt korábban kimutattam, ennek tudatosítása igen fontos fő témákra, a cigányságra vonatkozóan is. Vö. Póczik, Sz.: Navigare necesse est...

következtében időlegesen nem képesek azonosulni a többséggel, nem képesek megfelelően stabil társadalmi státuszt és orientációs mintákat találni, ami súlyos identitászavarok forrásává válik.

Arra is találunk azonban példákat, hogy kisebbségi csoportok éppen alacsony bűnözésükkel tűnnek ki. Valóban feltűnő, hogy milyen csekély bűnözést produkálnak az idegen országokban letelepedett japán és kínai közösségek. A kulturális konfliktusok elméletének hívei ezt azzal magyarázzák, hogy a voltaképpen fejlett társadalmi viszonyok közül érkező japánok és kínaiak idegenben is ragaszkodnak család- és közösségorientált életmódjukhoz, hagyományos kultúrájukhoz és értékrendjükhöz. Miután nem kívánnak feloldódni a domináns társadalomban, a kulturális interferenciákból és az önként vállalt gettólétből nem vagy csak csekély mértékben következnek kulturális és normakonfliktusok. A jelenség magyarázatában az is szóba jöhet, hogy a japán és kínai közösségek zártsága, a többségi társadalom felé irányuló kommunikációjuk korlátozottsága következtében a befogadó társadalom bűnüldözése nem vagy csak igen ritkán szerez tudomást az ezekben a csoportokban előforduló bűnelkövetésről. Annál is kevésbé, mert a közösség saját, a domináns társadalom felől nézve informális igazságszolgáltatási és konfliktuskezelési rendszerekkel, illetve módszerekkel rendelkezik. Másrészt a többségi társadalom részéről bűnösnek minősített magatartásformák, amilyen a kábítószer-élvezet, a védelmi pénzek követelésének és adásának egyes módjai vagy a korrupció bizonyos formái, a kisebbség szemében természetes velejárói a társadalmi életnek; harmadrészt a közösségnek létfontosságú érdekei fűződnek a makulátlanság látszatának megőrzéséhez, ezért önvédelmi megfontolásból minden eszközzel akadályozza a bűncselekmények nyilvánosságra kerülését.

Jó okkal feltételezhető, hogy az ilyen önszabályzó, a többségi társadalom igazságszolgáltatásának megkerülését szolgáló mechanizmusok a viszonylag jelentős bűnözést felmutató kisebbségek körében is működnek, ezért elméletileg az a következtetés adódik, hogy magas bűnözési mutatóik mellé igen magas látencia társul.

Egy a kultúrkonfliktus elmélethez szorosan kapcsolódó további magyarázat szerint a komplex és differenciált társadalmi közegből és kulturális környezetből – ennek fokmérőjét többen, a kérdést kissé leegyszerűsítve a történelmi időben mérhető és a társadalom nagyobbik részére kiterjedő íráskultúrában szeretnék megpillantani - érkező kisebbségi vagy bevándorló csoportok néhány nemzedéken belül kiegyenlítik hátrányaikat: feltéve, ha nem fűződik ezek fenntartásához többségi politikai érdek. Ezzel szemben az ilyen háttérrel nem rendelkező, természetes gazdasági és társadalmi közegből érkezett vagy ilyen kulturális hagyományt ápoló és örökítő közösségek sok nemzedékre megrekedhetnek, vagy esetleg egyre mélyebbre süllyednek hátrányos helyzetükben.⁵

Magyarországon és persze egész Kelet- és Közép-Kelet-Európában a bűnelkövetésben és a börtönpopulációban való kirívóan magas részesedéssel kapcsolatos gyanú a honos etnikai csoportok közül a roma kisebbséget érinti. A *romák* – vagy bevett hazai, egyben a népesség önmeghatározásául is szolgáló szóhasználattal a *cigányok* – az egész közép- és délkelet-európai régióban igen nagy számban élnek, ennek ellenére a kívánatosnál

⁵ Hivatkozásul szolgálhat tekintetben az, hogy az USA-ban az afro-amerikai népesség irányában évtizedek óta gyakorolt pozitív diszkriminációnak – affirmatív actions – számos kutató szerint alig-alig mutatkoznak pozitív eredményei.

jóval kevesebbet tudunk kultúrájukról, hétköznapjaikról, a bűnözésben való részvételükről és áldozattá válásukról. Véleményem szerint a fentiekben futólag körvonalazott elméleti kiindulásokra eredményesen támaszkodhatunk, amikor a megkíséreljük meghatározni a romák aktuális társadalmi helyzetét, a társadalomba való beilleszkedésük, integrálásuk/integrációjuk esélyeit és lényeges kriminológiai jellegzetességeit.

A romák ma tekintettel társadalmi, etnikai és földrajzi elszigeteltségükre *etno-öko*⁶-*szociális* értelemben többszörösen hátrányos helyzetű peremcsoportot alkotnak. Integrációjuk korábbi pozitív tendenciák a 80-as évek közepére ellentétükbe fordultak. A rendszerváltást követően megszületett kisebbségi törvény megnyitotta az utat a kisebbségek szabad politikai szerveződése, öngazgatása - jogi autonómia - felé, és az adott, viszonylag szűkös pénzügyi lehetőségek között anyagi eszközöket is bocsátott a kisebbségi önkormányzatok rendelkezésére. A pénzügyi háttér a kultúra és önazonosság megőrzésére szolgált, de nem lehetett alkalmas szociális feladatok ellátására, évszázados társadalmi hátrányok leküzdésére, különösen nem egy közel félmillió népesség esetében. A nemzetiségi önkormányzatok egy része – nem csak a romáké – nem volt kellően felkészülve szakmailag a pénzforrások hatékony felhasználásra, körükben is érvényesült a jellegzetesen poszt-szocialista képlet: egyik oldalon pazarlás, a másik oldalon forrásszűke. A politikai fordulat és a gazdasági átalakulás jellegéből és körülményeiből adódóan felszámolódtak a romák körül korábban szövődött, az integráció feladatait több-kevesebb zökkenővel betöltő társadalmi ellátó és segítő hálózat, a roma önkormányzatok rendelkezésére álló – a többi nemzetiség támogatottságához viszonyítva igen jelentős - pénzügyi eszközök pedig messze elégtelenek ennek újjáteremtésére. A rohamosan leépülő nagyiparban dolgozó, gyakran fegyelmi problémákkal küzdő és aluliskolázott roma munkavállalók már a 80-es évek közepétől tömegesen veszítették el munkahelyüket és a szocialista gazdaság helyére lépő szolgáltatói gazdaság modernebb vagy gyorsam modernizálódó körülményei között nem találhattak megfelelő foglalkoztatást.⁷ Ennek következtében munkanélküliségük egyes hátrányos helyzetű alrégiókban⁸ elérte a 80%-100%-ot is. Jelentős hányaduk a hosszantartó munkanélküliség következtében kikerült a munkanélküli ellátások rendszeréből, megélhetésük jószerével egyedüli forrásává az önkormányzatok által folyósított segélyei valamint a gyermekek után járó családi juttatások váltak. Ezek megszerzése illetve az elvesztésüktől való félelem arra sarkall számos – nem csak roma – családot, hogy a gyermekvállalást egyfajta túlélési stratégia részeként fogják fel és alkalmazzák. A munkaerőpiacról kiszorult, megfelelő képzettség és tőke híján lévő romák többsége számára zárva maradtak a vállalkozóvá válás lehetőségei is, ezért leginkább a fekete vagy szürke gazdaság legalitás és illegalitás határán mozgó területein keresnek megélhetést.⁹ Számosan vándorolnak továbbra is jobb megélhetés reményében a nagyobb városokba.

2. Vajon kriminológiailag releváns csoportot képeznek-e a romák?

⁶ Az "öko" szócska itt egyszerre utal ökonomiai és ökológiai helyzetükre.

⁷ A regisztrált munkanélküliek országosan ma 7,5%-os arányát kimutató statisztika a valós helyzetről igen semmit sem mond, és legkevésbé sem magyarázza, mi csökkentette 1993. óta felére a munkanélküliséget.

⁸ A fejlődő és leszakadó régiók és alrégiók problémájához ld. Nemes Nagy József: Vesztesek, nyertesek, stagnálók. In: Társadalmi Szemle. 1998. 8-9. Szám. pp. 5-18.

⁹ Tóth P.: A falusi cigányság és az informális szektor. In: Magyar Tudomány. 1997. 6. szám. 690-697. pp.

Az alcímben megfogalmazott kérdésre a romák fenti szociális helymeghatározására való tekintettel egyértelmű igennel kell válaszolnunk. Kriminológiai értelemben véleményem szerint a cigányság négy tekintetben mutatkozik relevánsnak.

- A.) mint elkövetői csoport;
- B.) mint áldozati csoport, amelyben a bűncselekmény áldozatává válás esélye jóval meghaladja más társadalmi csoportok ilyen jellegű veszélyeztetettségét;
- C.) mint a hétköznapi életben és a rendőri illetve büntetőeljárási folyamatokban érvényesülő diszkriminatív bánásmódtól különösen veszélyeztetett csoport;
- D.) mint olyan csoport, amelyhez a társadalom részéről különösen erős, és nehezen megváltoztatható bűnözési félelmek kapcsolódnak.

Itt újfólag le kell leszógeznünk, hogy számos kriminológus¹⁰ véleményével ellentétben álláspontunk szerint az etnikai tényező sem kriminológiai, sem szociológiai szempontból nem irreleváns. Hiszen a kriminológia lencséjén keresztül egy kisebbségi etnikum szociális folyamatai, valamint a közte és a többség közötti interakciók is élesebben látszhatnak. Nem is beszélve arról, hogy ilyen szempontból a többségnek a kisebbségről, annak deviáns magatartásformáiról, valamint a kisebbségnek a többségről alkotott véleménye, mint egymás közötti interakcióik attitűdbeli háttere, nem hogy nem hagyható figyelmen kívül, hanem par excellence kriminológiai probléma.

A jelzett négy területtel kapcsolatban elméletileg megalapozott, de empirikus kutatásokkal csak hiányosan megtámogatott teoretikus kiindulópontokkal rendelkezünk. A szegénybűnözés vagy megélhetési bűnözés elmélete primer módon az anyagi javak hiányára illetve elérhetetlenségére vezeti vissza a hátrányos helyzetű csoportok körében tapasztalható bűnelkövetést. A szubkultúrák és kulturális konfliktusok elmélete szerint az ilyen csoportokban vagy eleve a többségi társadalom értékrendszerétől eltérő értékek és viselkedésminták dominálnak, vagy a deviáns magatartások a többséggel szembeni egyfajta tiltakozást is megtestesítve szükségszerűen kitermelődnek. A bűnelkövetési alkalmak elmélete úgy véli, hogy a hirtelen megsokasodott, de a társadalom széles tömegei számára legális eszközökkel nem elérhető és gyakran hiányosan biztosított anyagi javak csábítása egyik jelentős tényezője a bűnözés ma szembetűnő növekedésének. Az áldozat-elkövető-cirkuláció elmélete felől tekintve a hátrányos helyzetű rétegek körében tapasztalható tömeges áldozattá válás - legalábbis részben - okozója az ugyanebben a körben tapasztalható elkövetői tevékenységnek, hiszen a mindenkori, gyakran gyermek- vagy fiatalok közötti sértettekben működésbe lépő téves sérelemkiegyenlítő mechanizmusok azt eredményezik, hogy a rajtuk esett sérelmet a társadalom véltlen tagjai torolják meg, így válnak maguk is elkövetővé. Az empirikus vizsgálatok hiányai miatt a roma kisebbség körében ezek az elméletek ma még csak részben vagy egyáltalán nem operacionalizálhatóak, ezért sok tekintetben becslésekre vagy feltételezésekre hagyatkozhatunk, a társadalom felől érkező kérdéseket pedig nem tudjuk megnyugtatóan megválaszolni. Ennek a bizonytalan állapotnak legalább részleges tisztázására indítottunk útjára 1997-ben egy szűrőpróbaszerű kutatást, amely egy későbbi, átfogó empirikus kutatás előkészítését is szolgálta. Ennek eredményeit is felmutatva próbálunk választ találni a továbbiakban a fenti problématerületek által felvetett kérdések egy részére.

¹⁰ Pl. az ismert német szociológus Fritz Sack kriminológiai szempontból teljesen irrelevánsnak tartja az etnikai hovatartozást.

A kutatás előkészítése folyamán áttekintettük a korábbi ismereteket és a rendelkezésre álló adatokat. A cigány bűnelkövetőkről 1971-től kezdve egészen a rendszerváltás közvetlenül megelőző időkhöz külön statisztika készült. E sok szempontból kárhoztatható statisztikai regisztrációnak köszönhetően vannak azonban adataink a rendszerváltás előtti, 1987-ig terjedő időszakra nézve, amelyek szolgáltatnak bizonyos kiindulópontokat.

Ha az akkori, a roma illetve többségi elkövetőkre számára és arányára vonatkozó adatokat Magyarország össznépeességére és roma népeességére vetítjük, az adódik, hogy erről a magas általánosítási szintről nézve az elkövetők között a romák mintegy kétszeresen felülreprezentáltak. Míg a többségi népeesség 8,8 %-e válik elkövetővé, addig a roma népeesség körében ez az arány 16,8 %. Jóval differenciáltabb képet nyerhetünk azonban a társadalmi rétegződés figyelembevételével. Feltételeztük, hogy 80-as években az ismertté vált elkövetők teljes köre a szegénynek mondható vagy igen szerény anyagi körülmények között élő népeességéből került ki, a roma népeességet pedig teljes egészében szegénynek feltételeztük. Ezt véve az összehasonlítás alapjául az mutatható ki, hogy a szegény népeesség 15%-át képviselő romák az elkövetőknek csak 9,1%-át adták, ami lényegesen kevesebb, mint teljes népeességszámuk alapján várható volna.

Szegénység magyarok és romák között valamint a magyar és roma bűnelkövetők száma és egymáshoz viszonyított aránya (1987)*

Magyarország össznépeessége: 10.000.000 (100%)			
Nem roma	%	Roma	%
9.500.000	95	500.000	5
Szegény			
3.340.000	30	500.000	Összes szegény 15%-a
Összes bűnelkövető : 92.643: 100%			
84.206	90,9	8.437	9,1

* A táblázatokban szereplő adatokat a szemléletesség kedvéért mindenütt kerekítettük.

Ennek alapján azonban elszórt volt a következtetés, hogy a romák elkövetőként nem számítanak releváns csoportnak, a valós helyzet távolról sem ilyen vigasztaló. A fenti statisztikai alapú gondolat kísérlet ugyanis komoly módszertani problémákat vet fel. Mindenek előtt a meglepően alacsony érték arra utal, hogy a kiinduláskor figyelembe vett premisszák valószínűleg túláltalánosítások, ezért becslési módszerünk nem kellően megbízható, finomításra vár. Azután az a kérdés vetődik fel, hogyan lehet kapcsolatba hozni ezt a viszonylag alacsony eredményt azzal a kutatási eredménnyel, hogy a fegyintézetekben fogva tartott bűnelkövetőknek mintegy 35%-a roma származású¹¹. Az utóbbi kérdésre részleges választ a következő táblázat ad.

Roma bűnelkövetők nem, kor és főbb bűncselekményi csoportok szerint

Év	1983	1984	1985	1986	1987
Romák az összes elkövető %-ában	8	8,2	8,3	8,8	9,1
Férfi	7,1	7,4	7,5	8,1	8,4
Nő	13,6	13,5	13	12,7	13,4
Gyermek	25	23	20	24	23
Fiatalkorú	18	17	17	18,5	20
Felnőtt	6,8	7,1	7,2	7,5	7,8
Roma elkövetők bűnisméltése az összes roma elkövető arányában					
Visszaeső	Átlag* 46				
Többszörösen büntetett	Átlag * 28				
Roma elkövetők cselekményeinek aránya az összes cselekményhez viszonyítva					
Erőszakos cselekmények	18,5	17,8	17,5	18,7	19,6

¹¹ Huszár L.: Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban.

Szándékos testi sértés	Átlag * 12
Garázdaság	Átlag * 23
Rablás	Átlag * 39
Vagyon elleni cselekmények	Átlag * 12

* Ezek a területeken a vizsgált időszakban csak jelentéktelen változások tapasztalhatóak.

Ebből egyértelműen kiderül, hogy a roma elkövetők igen gyakran olyan bűncselekményeket, rablást és más erőszakos cselekményeket követnek el, amelyek hosszabb szabadságvesztést vonnak maguk után. A kiszabott pénzbüntetéseket a bíró igen gyakran kénytelen szabadság-megvonással járó büntetésre változtatni, mivel az elítéltnak nem áll rendelkezésére olyan anyagi háttér, amelyből a pénzbüntetés és/vagy a sértettnek járó kártalanítás fedezhető lenne, az alternatív szankciók pedig egyáltalán nem kedveltek a magyar ítélkezési gyakorlatban. A roma elkövetők 70-75%-a egyszeres vagy többszörös visszaeső, ami arra enged következtetni, hogy a roma társadalomban ugyanúgy létezik egy kimondottan bűnelkövetésre professzionalizálódott csoport, akárcsak a többségi társadalomban. Ebből a kriminális milióból kerül ki a roma elkövetők döntő hányada. Ezek a csoportok uralják például hazánkban az utcai és a főközlekedési utak mentén virágzó prostitúciót. Meglepően magas a nők aránya a bűnelkövetők között, ezek gyakran házaló kereskedelemhez kapcsolódóan, figyelemelterelő módszereket alkalmazva követnek el lopásokat. Ugyancsak magas, és közvetett módszerrel végzett kalkuláció alapján 1990. óta is folyamatosan növekedni látszik a gyermekkorú és fiatalkorú roma elkövetők száma, ezek jobbra kortársaikkal szemben követnek el erőszakos és vagyon elleni cselekményeket.

Vizsgálatok megerősítik azt a közvélekedést, hogy igen jelentős a romák által elkövetett cselekmények körében a látencia, amit több ok is magyaráz. Egyfelől a roma elkövetők cselekményeinek sértettjei az esetek jelentős százalékában maguk is a roma etnikum tagjai, vagyis *intra-etnikai* jellegű cselekményekről van szó. A sértettek ezeket a cselekményeket csak ritkán jelentik fel, mivel mély bizalmatlansággal viseltetnek a rendőrség iránt, de azért is, mert általános tapasztalat, hogy a rendőrség igyekszik elhárítani a gyakran valóban igen bonyolult háttérű és nehezen kibogozható intra-etnikai cselekményekkel való foglalkozás felelősségét, kivéve, ha jelentős súlyú vagy főbenjáró cselekményekről van szó. Különösen a tradicionális életformát folytató, de hihetőleg a városi roma közösségekben is működik egyfajta belső igazságszolgáltatás, büntető és konfliktuskezelő mechanizmus – romani chris -, amely egyes kriminológusok véleménye szerint¹² bizonyos példaértékkel bírhat a modern kommunális és restauratív igazságszolgáltatási törekvések számára. Számos, a többségi társadalomhoz tartozó sértett sem tesz feljelentést a roma elkövető ellen. Gyakran azért nem, mert egyes sértettek maguk is súlyosan hibáztathatóak saját áldozattá válásukban és nem kívánják nyilvánosságra hozni a velük történeteket: tipikus példái ennek a prostituáltak és kitarottjaik hálójába került, és kifosztott, bántalmazott családapák, akik különben példás polgári életet élnek. Másrészt azért sem, mert a sértett oldalán a vagyon elleni cselekményekből keletkezett kár gyakran viszonylag csekély, a rendőri eljárás sikerébe vetett bizalom gyenge, a bűnüldözési procedúrában való részvétel pedig túlságosan megterhelő, vagy a sértett számára szégyenletes körülményekre deríthet fényt. Ugyancsak a feljelentéssel illetve a nyomozás sikerével kapcsolatos ellenérdekeltség irányába hat az a tarthatatlan helyzet, hogy az elkövető sikeres felderítése esetén a

¹² Vö. Verona Martinez: *Culturales jurídicas y justicia restaurativa: El caso de una comunidad gitana en gipuzkoa* című előadást, amely az 1998. augusztus 24-29. között tartott 12. Nemzetközi Kriminológiai Kongresszus IV-1. plenáris ülésén hangzott el. Lásd *The 12th International Congress on Criminology: Crime and Justice in a Changing World. Abstracts and Participant's Directory* (ed. by the International Society of Criminology, Seoul, 1998).

vagyon elleni cselekmény sértettjét nem kártalanítja a biztosító, a keletkezett kár általában csak külön eljárás keretében követelhető vissza, amit rendszerint meghiusít az elkövető vagyontalansága. Tehát a sértett végső soron a nyomozás sikertelenségében érdekelt, ha hozzá akar jutni a biztosítás jogosan járó összegéhez. A tanú nélkül zajló, csekélyebb súlyú erőszakos cselekmények felderítése ugyancsak kevés sikerrel kecsegtet.

A romák által megvalósított bűnözés kutatásában jelentkező legsúlyosabb probléma az, hogy a tíz éves vagy annál régebbi statisztikák alapján nem vonhatóak le a mai helyzetre nézve plauzibilis következtetések. A magyar társadalom 1990. óta jelentős változásokon esett át. Újraredefiniálta a tulajdonhoz fűződő jogokat, a gazdasági jószágok többsége jól azonosítható tulajdonosok magántulajdonává vált. A munka, mint olyan elvesztette önértékét, a munka-, adó- és biztosítási jog éles különbséget tesz legális és illegális munkavállalás között. Sejthető tehát, hogy a legális munkaerőpiacról kiszorult roma közösségek tagjai a létfenntartásukhoz (sic!) szükséges javakat fekete munkát vállalva vagy fekete kereskedelmet folytatva a gazdaság illegális vagy szürke zónájában termelik meg. Amikor elhagyott ipartelepeken színesfémeket, erdön-mezőn gyógynövényt, gombát és más természeti javakat gyűjtenek, selejtes, nemegyszer veszélyes ipari termékeket forgalmaznak, idegen birtokon idegen jószágokból húznak hasznot, miközben kényszerűen tömegesen szegnek meg jogszabályokat. Jelentős körökben a gyakran agresszív magatartással párosuló, kisebb nagyobb súlyú vagyoni és gazdasági cselekményekben megnyilvánuló megélhetési bűnözés, amely az egy-egy cselekmény által okozott – feltételezhetően viszonylag – csekély, de összességében nem jelentéktelen kár ellenére komoly bűnözési félelmet kelt a többségi társadalomban.

A romák bűnözésében ugyancsak jelentős részt képviselnek az erőszakos cselekmények. Régebbi rendőri tapasztalat szerint is a roma elkövetők cselekményeik elkövetésekor gyakran indokolatlan mértékű erőszakot alkalmaznak, vagy felesleges rombolást hajtanak végre. Bár cselekményeik igen gyakran torkollanak súlyos testi sértésbe, véleményünk szerint a közhiedelemmel ellentétben a romák által megvalósított erőszakos cselekmények célja csak igen ritkán az élet kioltása. Amennyire megítélhető, a cselekményeikhez kapcsolódó szélsőséges brutalitás nem etnikai specifikumokkal, hanem az elkövetők alulcivilizáltságával és zabolátlan érzelmi túlreakcióival magyarázható. Az erőszakos cselekmények elkövetői nem tanultak meg megfelelően gazdálkodni érzelmi háztartásukkal, ennek következtében érzelmi ingerküszöbük igen alacsony, konfliktushelyzetben pedig egész indulati gépezetük mozgásba lendül, és végül pusztító energiákat szabadít fel.

A kutatás megkezdése előtt azt vizsgáltuk, vajon a roma bűnelkövetők, hajlandóak-e vállalni roma identitásukat, mivel úgy gondoltuk, az identitás-választás szabadságának elve alapján ma már időszerűtlen az a közelmúltig használt módszer, miszerint valamely etnikai csoport tagja, adott esetben roma az, akit a környezete – vagy a kutatás vezetője - annak tart. A kiscsoportban végzett kutatás kellemes meglepetésként azzal az eredménnyel szolgált, hogy a fogva tartott roma elkövetők teljes számban vállalták identitásukat.

1998 nyarán egy büntetés-végrehajtási intézet börtönrészlegében önkéntes jelentkezés alapján 27 személy vállalta a részvételt. Önbevallás alapján 17 nem cigányt (63%) és 10 cigányt (37%) találtunk. A felvétel személyes elbeszélgetés keretében történt. A cigányok között nem tettünk különbséget cigány csoportidentitásuk szerint. A

szubidentitások azonosítását igen nehézkesé teszi, hogy a megkérdezettek jelentős része anyai és apai ágon más-más alcsoporthoz tartozik, így szubidentitásuk is igen bizonytalan. Ez azt jelzi, hogy a cigányság körében előrehaladóban van a belső egységesülés.

Az igen kis minta alapján óvakodtunk végleges következtetések levonásától, mégis úgy tűnt, hogy a cigányok létszáma jóval alatta marad a közfelfogásban vélelmezett 60-70%-nak, a Huszár-féle BV-tanulmány¹³ körülbelül 30%-os adata közelebb állhat a valósághoz. Valós számuk 30-40% között mozoghat - vélekedtünk. A válaszadók átlagéletkora 32 év volt, a nem cigányoké 36, a cigányoké 25. Utóbbiak 90%-a 1970 és 1980 között született, tehát átlagéletkoruk körülbelül 10 évvel alacsonyabbnak mutatkozott nem cigány sorstársaikénál.

A lakhely változása kapcsán megállapítottuk, hogy a nem cigány elkövetők 30 %-a Pest megyei születéssel és ottani állandó lakhellyel rendelkezett, életükben nem történt jelentékeny lakhelyváltás. A cigány elkövetők 60%-a állandó budapesti lakos volt, de mind vidéken születtek: elsősorban Hajdú, Szabolcs és BAZ megyében. Tehát a cigány elkövetők 80%-a egyenesen a fővárosba költözött az ország elmaradottabb vidékeiről. A cigányok esetében tehát nagy földrajzi mobilitás mutatkozott. Ez támasztotta alá, hogy a cigány elítéltek 60%-ának volt ideiglenes lakhelye vagy a fővárosban (30%) vagy vidéken, főként BAZ és Hajdú megyékben. Ez kétlakiségre illetve a főváros és Pest megye felé irányuló erős földrajzi mobilitást engedett következtetni. A hátrányos helyzetű bevándorló csoportokkal szerzett amerikai tapasztalatok figyelembevételével elméletileg a megkérdezett elkövetőket követő első, még inkább a második generációban már a bűnözés lecsengésével számolhatunk.

Míg a nem cigány elítéltek 48%-a magasabb átlagéletkoruk ellenére nőtlen volt, addig az alacsonyabb életkor ellenére a cigányoknak csak 10 %-a volt nőtlen. Körükben a nősülés tehát igen fiatalon történt. A cigány elkövetők döntő többsége élettársi vagy házasságban élt, tehát igen fiatalon családfenntartói kötelességeket vállalt. Itt jegyezzük meg, hogy véleményünk szerint mindannak nagy része, amit a köztudat ma cigány életformaként, etnoszociális jellegzetességként tart számon, nem *sajátosan* cigány, hanem a szociális fejlődésük megkésetttségéből adódik. Elsősorban a jóval korábbi magyar kubikos, szegényparaszti életformát utánozva alakul ki, és rögzül hosszú időre. Ide tartozik a viselet, a korai házasságkötés, a családban uralkodó szigorú nemi hierarchia, a gyermekek korai munkára fogása, az életszakaszoknak a többségi mintától eltérő tagoltsága stb.

A teljes mintában szereplő összes megkérdezett esetében tipikus - összesen 52% - volt az 1-2 saját gyermek. 26%-uknak egyáltalán nem volt gyermeke. Cigány/magyar összevetésben: a 35% magyarral szemben csak a cigányok 20%-ának nem volt gyermeke. Az 1 gyermekkel bírók aránya körülbelül azonos volt, de a 4 gyermekesek aránya a cigányok között 10%, miközben a magyarok között csak ennek a fele. Tehát a cigány elkövetők körében lényegesen magasabbnak mutatkozott a gyermekszám.

Az elítéltek közül átlagosan 30%-nak volt valamilyen szakmája, feltűnően magas volt viszont azok száma, akik nem fejezték be az általános iskolát. A cigányok 80%-a nem, vagy éppen csak befejezte az általános iskolát. Köztük a szakmával rendelkezők aránya

¹³ Huszár L.: Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. Belügyi Szemle. 1999. 7-8. sz. 124-133. pp. ld. 125. p.

is jóval alatta maradt a nem cigányokénak, felsőfokú képzésben akár részlegesen is résztvevő cigány elkövetőt egyáltalán nem találtunk. A tanulmányok jellegzetesen az 5-7. általános iskolai osztály közötti időszakban szakadtak félbe. A cigány elkövetők majdnem duplája hagyta ekkor abba az általános iskolát, mint a magyarok. Ez az az időszak, amikor a cigány gyermekek felnőtt korba lépése megkezdődik, illetve megtörténik.

Az elítéltek döntő többsége (63%) - a nem cigányok majd 65%-a, a cigányok 60%-a - a büntetés megkezdése előtt rendelkezett valamilyen alacsony képzettséget igénylő munkából származó jövedelemmel.

A bűnelkövetés egyes területein a *súlyos testi sértés, rablás, betörés, lopás, garázdaság* kategóriáiban a cigány elkövetők messze felülreprezentáltak bizonyultak a nem cigányokhoz képest. A cigány elkövetők között jóval kisebb volt az első büntényesek aránya, viszont a duplája a többszörös bűnismétlőké, mint a nem cigány körben. A próbavizsgálat nem igazolta azt a feltevést, miszerint a cigány elkövetők átlagban súlyosabb büntetéseket kapnak, mint a nem cigányok: úgy tűnt, inkább fordított a helyzet.

Az elítéltek a magyarokat, vagyis a többségi népességet egyértelműen pozitívan ítélték meg (*magyarnak lenni jó, a magyarok rendesek*), míg a cigányokat szinte egyöntetűen negatívan. A cigányok döntő többsége (80%) saját csoportját negatívan ítélte meg: sőt, saját csoportjukat valamivel negatívaabbnak látták, mint a nem cigányok őket. A cigányok majdnem 70%-a számára a legrokonszenvesebb etnikum a magyar volt. A magyarok közül több mint 60% a németeket tartotta a legvonzóbbnak, csak 22% tartotta a magyart a legszimpatikusabbnak. A cigányok közel 55%-a számára a legellenszenvesebb csoport éppen saját etnikumuk volt. A megkérdezett cigányok többsége valamelyik cigány alcsoportot jelölte meg ellenszenv tárgyául: vagyis az *intraetnikai és szubetnikai* előítéleteik erősebbnek bizonyultak, mint az idegen etnikumok iránti ellenszenv. Egyikük sem látta a magyarokat ellenszenvesnek, 36%-uk viszont igen erős ellenszenvet nyilvánított a románok iránt. Eközben a nem-cigányoknak csak 25%-a tartotta a románokat a legantipatikusabbnak. A cigányság körében tehát erős asszimilációs hajlandóság mutatkozik. Erősen azonosulnak a magyarsággal, teljes mértékben osztják a magyarok hagyományos előítéleteit is. A cigányok egészében nagyon pozitív magyarságképpel rendelkeznek, vélhetően a magyarság példaképszerűen áll előttük, saját etnikum irányában öngyűlölettel vegyes megvetést éreznek.

Tapasztalataink alapján nem beszélhetünk maffiaszerű szervezethez, inkább alacsony szervezethez jellemző: viszonylag rövidéletű, lazán szervezett, 4-6 fős csoportok tevékenykednek, ezek tagja egy nagyobb cselekmény vagy cselekménysorozat erejéig lépnek szövetségre. E csoportok a rokon vagy szűkebb baráti körből szerveződnek, a klasszikus értelemben vett szervezett bűnözésnek azonban nem találtuk nyomát. Időnként bevonnak a bűnelkövetésbe gyermekeket vagy fiatalkorúakat is, hogy a felnőttek felelősségre-vonásának esélyét és mértékét csökkenthessék. Nem megalapozatlan ugyanakkor az a feltevés, hogy – különösen a nagyvárosokban – bizonyos területeken a roma elkövetői csoportok a vizsgálatnál tapasztaltaknál jóval szervezettebbek. Tipikus esete ennek az utcai prostitúcióval összefüggő cselekmények köre, mint a prostitúcióra kényszerítés, személyes szabadság korlátozása, kerítés, kitartottság, markecolás. Bár a roma elkövetők cselekményei

jobbára ma még a kisstílű bűnözés kategóriájába tartoznak, félő a roma kriminális szubkultúrát érdekkörébe vonja az igazi szervezett bűnözés. Már ma is tudomásunk van olyan – gyakran fiatalos csoportokról, amelyek feltehetőleg külföldi megrendelők megbízásából autófeltöréssel mobiltelefonokat és más értéktárgyakat tulajdonítanak el.

Korábbi feltételezésekkel ellentétben a romák bűnelkövetésében - egyetlen kivétellel - nem sikerült etno-szociális jellegek nyomára bukkanni, ezért nagy valószínűséggel kizárhatjuk azt az elterjedt vélekedést, hogy a bűnözés a romák körében etnikai specifikum lenne. A kivételt a szexuális cselekmények köre képviseli. Ez minden valószínűség szerint azzal függ össze, hogy a roma kultúr-hagyományban – amelyben részben a magyar társadalom egy korábbi fejlettségi szintje tükröződik – a 12 éves kislányok, különösen vidéken már nemileg éretnek, tehát házasságra, együttélésre vagy akár prostitúcióra is alkalmasnak minősülnek. Ezeken a leánygyermekeken, mint a kiskorú veszélyeztetése miatti ítéletek magas számából kikövetkeztethető, gyakran válnak a család vagy a baráti kör idősebb férfitagjai részéről nemi zaklatás vagy erőszakot áldozatává. Az ilyen esetek döntő többsége azonban feltehetőleg ugyanúgy nem jut a rendőrség tudomására, mint a családon belül sűrűn előforduló, nem szexuális erőszak.

Mivel előfeltevésként a romák bűnelkövetésében a szegénybűnözés dominanciájával számoltunk, meglepetésként hatott, hogy megkérdezettek körében nem sikerült a bűnözés és szegénység között egyértelmű korrelációt kimutatnunk. Többségük sem gyermekkorában, sem a börtönbe kerülés előtt nem nyomorszínt, hanem inkább nagyon szerény, de azért kiegyensúlyozottnak mondható anyagi körülmények között élt. Ez arra mutat, hogy a roma bűnözői kör nem a legszegényebb, hanem a már a részleges integráció útjára lépett népességből kerül ki.

Sajnálatos módon a roma népesség áldozattá válása fehér folt a magyar kriminológia térképén, hiszen tudományos igénnyel senki sem foglalkozott a kérdéssel. Pedig a romák különösen az intra-etnikai mezőben való, és látenciában maradó áldozattá válása sokkal lényegesebb kérdés lehet, mint elkövetővé válásuk. Ugyanez érvényes a romáknak az inter-etnikai térben történő sértetté válására, különösen a romák elleni, rasszista vagy etnocentrikus motívumoktól színezett erőszakos cselekményekre. Meglepő, hogy a magyar bíróságok még az egyértelműnek látszó esetekben is sokáig vonakodtak a Btk-nak a rasszista erőszak meggátolására irányuló paragrafusait alkalmazni.¹⁴ A romák elleni cselekmények jelentős hányadát azonban nem a közönséges bűnözés, hanem a hétköznapi diszkrimináció területén kell keresnünk. A jellegzetes esetek körébe tartoznak a munkavállalási pályázatok romákat kirekesztő elbírálása, a nyilvános – főként szórakozó helyeken vagy az oktatási intézményekben alkalmanként érvényesülő diszkriminatív bánásmód. Az ilyen eseteket bűnüldözési módszerekkel felderíteni, és büntetőjogi eszközökkel kezelni a meglévő szabályozások ellenére igen nehéz, hiszen mivel az ilyen magatartások racionális, a politikai korrektség nyelvezetébe burkolt indoklására bőséges lehetőség kínálkozik, a valódi indokok pedig csak vélelmezhetőek.

Ezért is elengedhetetlen és egyre nagyobb jelentőségű az emberi jogvédő civil szervezetek munkája. A romák áldozattá válásával kapcsolatban rendelkezésre álló

¹⁴ Eredetileg a BTK (1978. Évi IV. tv) 165. §. (A nemzeti, népi, faji és vallási csoportok elleni bűncselekmények) Az 1996. évi XVII. tv. kibocsátása után ma a BTK 174. b. §.

információk ezen szervezetek tevékenységének köszönhetőek.¹⁵ Nemzetközi és magyar civil szervezetek általánosságban és egyediekben is felhívták a figyelmet arra, hogy a rendőrség és igazságszolgáltatás körében szelektív észlelés és diszkriminatív elbánás érvényesülhet a romákkal szemben. Különösen a nyomozó hatóságokat érték súlyos bírálatok emiatt¹⁶, ezek azonban a kutatás mai állása csak korlátozottan bizonyultak kellően megalapozottnak. A rendőrség körében csak korlátozott mértékű előítéletességet sikerült felfedezni. A rendőrök előítéletei és megkülönböztetésre való hajlandósága a rendelkezésre álló vizsgálatok tükrében nem haladják meg jelentősen a társadalom egészében érvényesülő sztereotipizálás és a romákkal szembeni ellenszenv mértékét.¹⁷ Mindenképpen a rendőrség javára írható, hogy rugalmasan, túlzásoktól mentesen reagált mind a kritikákra, mind a korigényekre. Az ORFK-n és a megyei rendőrkapitányságokon tervbe vették etnikai tanácsadó irodák felállítását, amelyek kisebbségi, különösen romákat érintő ügyekben professzionális segítséget tudnak majd nyújtani.¹⁸ A Rendőrtiszti Főiskolán kötelezővé váltak a roma kisebbséggel kapcsolatos tanulmányok. A rendőri szakközépiskolákban, amelyek tehetséges roma fiatalok körében tehetségkutatást folytatnak és számukra ösztöndíjakat is kínálnak, a kriminológiai alapismeretek keretében ismerkedhetnek meg a leendő rendőrök a kisebbségekkel kapcsolatos tudnivalókkal. A rendőrségi középvezetők továbbképzések keretében szerezhettek ismereteket a megfelelő kommunikációs modellekről és konfliktuskezelési módszerekről. A BRFK az utóbbi években a kisebbségekkel kapcsolatos problémák területén kezdetben gyümölcsözőnek látszó tapasztalatcserét kezdett holland partnerekkel, ez a folyamat azonban az utóbbi időben emberi és szakmai hiányosságok miatt kifulladásra látszik. Annak megállapítására, vajon érvényesül-e a romákkal szemben diszkrimináció a büntető igazságszolgáltatásban, magam is végeztem kutatásokat. Büntető bírakkal folytatott tájékozódó beszélgetéseim során arra a következtetésre jutottam, hogy a bírák hajlanak arra, hogy az ítélelhozatalban figyelembe vegyenek szociális szempontokat is. Egyes roma elkövetők esetében ez a megengedhető maximálisnál toleránsabb büntetés-kiszabási gyakorlatot jelent. A bírák tudatában vannak annak, hogy a hosszú távra nyúló szabadságvesztés az elkövetők családjának anyagi romlását és széthullását eredményezheti. Más esetekben a bírák – mint említettük – kényszerítő okok hatására nem kerülhetik meg a pénzbüntetések szabadságvesztésre való átváltoztatását.

Amint az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosának jelentése¹⁹ is megállapítja, egyértelműen hátrányos helyzetben vannak a többi, szerény anyagi javakkal rendelkező gyanúsítottakkal egyetemben a roma gyanúsítottak is a védelem és jogi képviselő terén. Ez azonban döntően nem etnikai okokra vezethető vissza. A saját védelmükért fizetni

¹⁵ Különösen említésre méltó a Dr. Furmann Imre vezette NEKI (Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda) tevékenysége, amely az ún. Fehér Könyvekben évről évre közli a tudomására jutott eseteket. A diszkrimináció felszámolása és a roma emancipáció érdekében igen fontos tevékenységet folytat a Bíró András vezette Roma Jogok Központja, a Gettó-ellenes Bizottság és a Soros-Alapítvány Roma Programja is.

¹⁶ Legújabbán Krémer B.: A cigányok és a bűnözés. In: Belügyi Szemle. 1999. 7-8. Szám. 40-51. pp. Ld. különösen 46. p. Kutatásaim szerint Krémernek a jogszolgáltatásban érvényesülő diszkriminációval kapcsolatos vádjai minden alapot nélkülöznek.

¹⁷ Vö. a Csepeli György nevéhez fűződő kutatásokat.

¹⁸ Példaadó volt ebben a tekintetben a Szolnok megyei RFK tevékenysége a 90-es évek elejétől.

¹⁹ OBH 6564/1996. számú jelentése.

nem tudó gyanúsítottak számára hivatalból kirendelt védőket a megalázóan csekély honorárium nem sarkallja hatékony munkára. Gyakran megesik, hogy a gyanúsított a bírósági tárgyaláson találkozik először védőjével, aki felkészületlen, az ügyet nem vagy alig ismeri, és leginkább a bírósággal való gyors kompromisszum elérésére törekszik.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a romák hátrányos megkülönböztetése hazánkban elsősorban és nagyjából a társadalom mai, sok tekintetben még zavaros, súlyos negatívumokat hordozó és újrateremtő állapotával, a politikai korrektség területén mutatkozó hiányosságokkal függ össze. A társadalom alapszerkezetében meghúzódó negatívumokért a bűnüldözés és igazságszolgáltatás rendszere – alrendszer lévén - önmagában nem tehető felelőssé, bár megszüntetésükért sokat tehet. A negatívumok felszámolásához jelentős mértékben hozzájárulhatnak a társadalomtudományok, így a kriminológia is azzal, hogy kutatási eredményeik és következtetések népszerű formában való közzétételével elősegítik a köztudat és a nyilvános térben való cselekvés pozitív irányú változásait.

Irodalom

- Albrecht, H.-J.*: A nemzetközi bűnözés, mint a rendszerváltás következménye. In: Irk, F. (Szerk.): Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar-német kriminológiai szimpózium 1995. Budapest 1997. Pp. 215-240.
- Állami Bér és Munkügyi Hivatal* 2095/1984. V. 5. sz. tájékoztatója a cigány népesség foglalkoztatottságáról. Budapest 1984.
- Balogh Sándor*: Kultúra, szubkultúra, bűnözés. In: Kriminológiai Közlemények 1993. No. 47. pp. 73-9.
- Bársony János*: A készülő kisebbségi törvény és a cigány kisebbség. In: Rendőrtisztai Főiskola Főiskolai Figyelő. 1993. No. 2. pp. 206-209.
- Bólyai János*: A rendőrség és a kisebbségek. In: Főiskolai Figyelő 1996. 1. Szám. pp. 30-45.
- Cigány lét, tanulmányok*. Szerk.: MTA Politikatudományi Intézet 1991.
- A cigánybűnözésről*. Az OKKRI értesítője. No. 25. Budapest. 1982
- Csalog Zsolt*: Magyarországi cigányok szociális helyzete. 1993. No. 2. pp. 186-191.
- Csányi Klára*: A kisebbségi ügyek rendőri kezelése Magyarországon. In: Belügyi Szemle. 1999. 7-8. Szám. 111-119. Pp.
- Csepeli György*: A kisebbségek diszkriminációmentes észlelésének esélyei. In: Főiskolai Figyelő 1996. 1. Szám. pp. 9-15.
- Csepeli György; Örkény Antal; Székelyi Mária*: Szeretlen módszerek. In: Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőri kezelésének tanulmányozásához. Budapest, 1997. pp. 130-172.
- Csire Tibor; Berkes, László*: A cigány önkéntes rendőri csoport tevékenysége Hajdú-Bihar-megyében. In: Belügyi Szemle 1989. No. 10. pp. 36-38.
- Csorba Zoltán*: Kisebbségek és emberi jogok a hivatalos szervek gyakorlatában. In: Rendőrtisztai Főiskola Főiskolai Figyelő. 1993. No. 2. pp. 210-215.
- Dános, Valér*: A fővárosi bűnözés szervezetsége. In: Belügyi Szemle 1987. No. 6. pp. 35-40.
- Dávid Gábor; Tauber István; Vigh József*: A hátrányos helyzet és a bűnözés összefüggései. Budapest 1984.
- Dénes Sándor; Tauber István; Tóth Lajos*: A fiatalkori bűnözés és a 80-as évek társadalma. In: Belügyi Szemle. No. 3. 1987. pp. 7-17.
- Dénes Sándor, Tauber István; Tóth Lajos*: A fiatalkori bűnözést meghatározó makrostrukturális ellentmondások. In: Belügyi Szemle. No. 6. szám. 1987. pp. 19-26.
- Enyedi György* (Szerk.): A legnagyobb kisebbség. Tanulmányok a cigányokról. Magyar Tudomány 1997. 6. szám.
- Farkas, Endre*: (Szerk.); Gyerekcigány. Budapest. 1994. pp. 43-55.
- Fenyvesi, Csaba*: A nemi bűncselekmények sértetti jellemzői egy pécsi vizsgálat tükrében. In: Belügyi Szemle. No. 11. 1988. pp. 36-39.
- Finszter Géza*: A kisebbségi probléma a rendőrségi modellek tükrében. In: Főiskolai Figyelő 1996. 1. Szám. pp. 46-52.
- Garamvölgyi László*: A fiatalkori cigánybűnözés megelőzésének problémáiról. In: Belügyi Szemle. No. 7. 1988. pp. 13-17.
- Geskó Sándor*: Rendőrök, romák, emberi jogok. In: Belügyi Szemle. 1999. 7-8. Szám. 102-110. Pp.
- Gönczöl Katalin*: A hátrányos helyzet és a bűnözés. In: Valóság 1982. No. 8.
- Gönczöl Katalin*: A bűnelkövetés családban megvalósuló társadalmi reprodukciója, In: Kriminológiai Közlemények 1986. No. 11. pp. 4-36.
- Gönczöl Katalin*: Bűnös szegények. Budapest, 1991.
- Gönczöl Katalin*: A bűnözés és bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában. In: Magyar Jog 1991. No. 11. pp. 646-652.
- Gulyás, Sándor*: Cigányokról pedagógus szemmel. In: Farkas Endre (Szerk.): Gyerekcigány. Budapest. 1994. pp. 17-29.
- Gyergyói Sándor*: A kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet. Budapest. 1990.
- Gyűrű, Imre*: A társadalmi beilleszkedés zavarai kialakulásának sajátosságai Szabolcs-Szatmár megyében. In: Kriminológiai Közlemények 1990. No. 34-35-36. pp. 5-16.
- Havas, Gábor*: A cigányság és a területi hátrányok. In: Rendőrtisztai Főiskola Főiskolai Figyelő. 1993. No. 2. pp. 195-199.
- Havas Gábor; Révész Sándor; Solt Ottilia*: Nyerőviszonyok. In: Beszélő 1995. 11.
- III Márton*: Civil társadalmi kezdeményezések szerepe a konfliktusok enyhítésében. In: Nagy G. T. (szerk.): Félünk. Konferenciakötet. Etnikai ésszociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája. 1993. 01. 29. Humanitas Civitatis Alapítvány. Budapest 1993. 45-47. pp.

- Huszár László: Roma fogvatartottak a büntetésvégrehajtásban. In: *Belügyi Szemle*. 1999. 7-8. Szám. 124-133. pp.
- Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz. Budapest. 1992.
- Kemény, István et al.: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásokról. Az MTA Szociológiai Intézet Kiadványai. Budapest. 1976.
- Kemény, István et al.; [MTA Szociológia Intézet és MTA Közgazdaságtudományi Intézet] Beszámoló a magyarországi roma [cigány] népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról. Munkaanyag. Budapest. 1995.
- Kiss Mihály: Rendőrök és romák együttműködése Veszprém megyében. In: *Belügyi Szemle*. 1999. 7-8. Szám. 120-123. Pp.
- Krémer Balázs: A cigányok és a bűnözés. In: *Belügyi Szemle*. 1999. 7-8. Szám. 40-51. pp.
- Kuratorium der Polizei Führungsakademie Niedersachsen (Hg.): Polizei und ethnische Minderheiten - ethnische Minderheiten in der Polizei. Schriftenreihe der Polizei Führungsakademie 2/95. Hannover-Lübeck-Münster 1995.
- Ligeti György: Információ-integráció. In: *Belügyi Szemle*. 1999. 7-8. Szám. 52-61. Pp.
- Miltényi László: A társadalmi beilleszkedési zavarok kulturális háttere. In: *Kriminológiai Közlemények* 1990. No. 34-35-36. pp. 49-67.
- Münnich Iván; Moksony Ferenc (Szerk.): *Devianciák Magyarországon*. Budapest 1994.
- Az MSZMP KB PB határozata a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. 1961. VI. 20. In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962*. Budapest. 1964. pp. 497-499.
- Nagy Gábor Tamás (Szerk.): *Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei*. Budapest 1993.
- Noszkai Gábor: A rendőrség és cigányság 1990 előtt és után. In: *Rendőrtiszt Főiskola Főiskolai Figyelő* 1993. No. 2. pp. 200-205.
- Noszkai Gábor: Konfliktusmegelőzés, kezelés, békéltetés. In: Nagy G. T. (szerk.): *Félünk. Konferenciakötet. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája*. 1993. 01. 29. Humanitas Civitatis Alapítvány. Budapest 1993. 103-110. Pp.
- Palásti Sándor: A diszkrimináció természete. A kisebbségek jogainak védelme a magyar jogrendszerben. In: *Társadalmi szemle*. 1998. 5. szám. pp. 67-77.
- Póczik Szilveszter: Regionalism, Federalism and the National Minorities in East-Central-Europe. In: *Kétnyelvűség - Nyelv- és Kultúrológiai Szaklap*, 2. éf. 1994. 4-5. sz. pp. 68-80.
- Póczik Szilveszter: Egy kisebbség végezete - Cigánysors és cigány Holocaust Németországban. In: *Valóság* 1996. június. pp. 73-102.
- Póczik Szilveszter: Cigányság, nyomorúság, bűnözés. In: *Népszabadság*. 1996. szeptember 28. pp. 17-18.
- Póczik Szilveszter: Cigányság, bűnözés, bűnüldözés: nyitott kérdések, adatok és tapasztalatok. In: *Belügyi Szemle* 1997. 6. szám. pp. 5-11.
- Póczik Szilveszter: Külföldi és cigány bűnelkövetők a rendszerváltás kori Magyarországon. In: Irk Ferenc (szerk.): *Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar-német Kriminológiai Szimpózium*. Budapest. 1995. augusztus 20-25. Budapest 1997. 203-210. pp.
- Póczik Szilveszter: Navigare necesse est. Válasz kritikusaimnak: megjegyzések és továbbvezető gondolatok egy hozzászólás kapcsán. In: *Belügyi Szemle* 1997. 12. szám. pp. 106-119.
- Póczik Szilveszter: Nemzetközi szervezett bűnözés tegnap és ma. In: *Társadalmi Szemle* 1997. november. pp. 19-34.
- Póczik Szilveszter: Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. In: *Belügyi Szemle*. 1999. 7-8. Szám. 15-39. Pp.
- Raskó, Gabriella: A cigánybűnözésről. In: *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*. Budapest 1982. pp. 5-58.
- Sárkány István; Tauber István: Egyes hátrányos helyzetű csoportok kriminológiai és előítéleti problémái Magyarországon. In: *Rendőrtiszt Főiskola; Főiskolai Figyelő* 1994. No. 4. 447-469.
- Szikinger István: Rendőrség a demokratikus jogállamban. In: *Mozgó Világ* 1998. 7. szám. 19-28.
- P. Szűcs Julianna (Szerk.): A rasszizmusról. *Mozgó Világ* 1998. 1. Szám.
- Tájékoztató a cigánybűnözés alakulásáról 1983-1987* (Szerk.): A legfőbb ügyész titkársága. Budapest 1988.
- Tarján G. Gábor: Szolgálunk és (elő)ítélkezünk? In: *Főiskolai Figyelő* 1996. 1. Szám. pp. 16-29.
- Tauber István: A cigánybűnözés kriminológiai problémái. In: *Rendőrtiszt Főiskolai Figyelő*. Budapest 1982.
- Tauber, István: Cigányság, társadalmi beilleszkedés, társadalmi problémák. In: *Rendőrtiszt Főiskola Főiskolai Figyelő*. 1993. No. 2. pp. 192-194.
- Tauber István: Kultúra - Társadalmi változások - Bűnözés. In: *Kriminológiai Közlemények*. 1993. No. 47. pp. 50-72.
- Tauber István: Szubkultúrák és konfliktusok Magyarországon. In: Nagy G. T. (szerk.): *Félünk. Konferenciakötet. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája*. 1993. 01. 29. Humanitas Civitatis Alapítvány. Budapest 1993. 31-35. pp.
- Tomka Miklós: Vélemények, előítéletek, társadalom. In: *Belügyi Szemle*. 1999. 7-8. Szám. 3-14. Pp.
- Vabrik László: A gyermekkorúak és az állami gondozottak bűnözéséről. In: *Kriminológiai Közlemények* 1985. No. 5. pp. 69-80.
- Vavró István: A cigánybűnözés vizsgálatának elméleti és módszertani kérdéseiről. In: *Belügyi Szemle* 1984. No. 2. pp. 65-68.
- Vigh József; Tauber István; Madácsi Imre: A hátrányos helyzet és a bűnözés kapcsolata. Budapest. 1988.

MAGYAR ÉS CIGÁNY BŰNELKÖVETŐK A BÖRTÖNBEN*

- Egy kutatás tapasztalatai -

I. A KUTATÁS SZÜKSÉGESSÉGE, ELŐKÉSZÍTÉSE

A kutatást az tette szükségessé, hogy hazánkban a cigányság problémája mára igen szövevényes ösztársadalmi, országos és nemzeti problémává vált. Az előző évszázadok és az utolsó évtizedek dokumentumainak, valamint a kortársi kutatásoknak retrospektív áttekintése során megállapítottuk, hogy kriminológiai értelemben a cigányság elkövetői csoportként, sértetti csoportként, diszkriminációtól szenvedő csoportként és a többségi társadalom bűnözési félelmeitől terhelt csoportként mutatkozik relevánsnak.

Mind a négy részterületről elmondható, hogy elméleti megközelítések gazdagon, empirikus kutatási eredmények ellenben alig vagy egyáltalán nem állnak rendelkezésre¹. A kutatás kriminológiai szempontból főként az 1. és a 3. részproblémát helyezte a középpontba, ugyanakkor kísérletet tett a cigány etnikumból származó elkövetői kör társadalmi helyének a korábbiaknál pontosabb meghatározására².

A kutatást alapos előkészítő munka előzte meg, amelynek során főbb vonalaiban áttekintésre kerültek a cigányság történetének, jelenkori társadalmi helyzetének lényegi meghatározói, a korábban készült statisztikai és kutatási anyagok, valamint felvettük a kapcsolatot a korábban kutatásokat folytatókkal, a meghatározó jelentőségű cigány szervezetekkel és tekintélyes vezető személyiségekkel. Utóbbiak számára már 1996 végén sajtótájékoztatóval egybekötött találkozón mutattuk be a kutatás tervezetének alapvonalait, fő céljait, elképzelt módszereit³. A kutatásra Tari Ferentől, a BVOP akkori parancsnokától kaptunk engedélyt. A kutatás terepéül egy Budapesthez közeleső településen elhelyezett BV intézményt választottunk. Az intézmény parancsnoka és beosztottjai munkánkat a törvényesség kereteinek szigorú betartása mellett mindvégig teljes mértékben támogatták.

1998 tavaszán a próbakutatást végeztünk, amelynek célja az időközben vázlatban elkészített kérdőívek tesztelése, valamint az elítéltek részvételi hajlandóságának megfigyelése volt. A próbakutatás céljára a teljes tervezett munkaanyagból néhány fontosabb mozzanatra vonatkozó kérdéssort emeltünk ki, és személyes interjú keretében vettük fel a válaszokat. Az interjúk során szerzett többrétű benyomásainkról munkanaplót vezettünk.

1. Előfeltevések

A kutatáshoz nem alakítottunk ki "kemény" előfeltevéseket, mert ezek óhatatlanul befolyásolták volna a kutatás eredményeit. "Puha" feltevéseinket a korábbi ismeretekből deriváltuk, tekintetbe véve azt is, hogy a cigánysággal és a cigány bűnelkövetőkkel kapcsolatban számos feltevés, legenda, előítélet van forgalomban a társadalomban és a bűnüldözés köreiben is. A cigányság döntő többségét *szegény peremcsoportként* definiáltuk,

---

* A kutatást a Soros György által létrehozott Open Society Support Foundation Research Support Scheme kutatási ösztöndíjának felhasználásával készült.

¹ Póczik Sz.: Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. Belügyi Szemle 1999. 7-8. sz. 15-39. pp. (ld 25. p.)

² I. m. uo.

³ A rendezvényen Varga Rudolf: A cigányok helyzete az észak-magyarországi régióban c. dokumentumfilmje is levetítésre került. Az eseményről Kránitz Mariann számolt be. Kránitz M.: Cigányság - kirekesztettség-bűnözés. Összefoglaló egy konferenciáról. Belügyi Szemle. 1997. 1. sz.. 39-44. pp.

amely a leghátrányosabb helyzetben lévő magyar népességrészként valószínűsíthetően kénytelen a törvényesség határán mozogva biztosítani megélhetését. A korábbi statisztikák elemzéséből valószínűsítettük, hogy létezik a cigányság körében egy hivatásszerűen, vagy félig hivatásszerűen bűnözést folytató csoport, amelyről feltételeztük, hogy szerkezete, motívumai nem különböznek lényegesen a hasonló magyar alvilági csoportokétól. A cigányoknak a büntetés-végrehajtásban való felül-reprezentációja általánosan vélelmezett, de alapján bizonyítatlan és arányaiban ismeretlen mozzanatként kutatásra várt. A cigányok által megvalósított bűnelkövetéssel kapcsolatban 3 elmélet fogalmaz meg operacionálízható okokat. Egyik szerint a cigányok bűnelkövetése egy sok évszázados életmód integráns része, egyfajta kulturális hagyomány (a kultúra fogalmát itt a legszélesebb értelemben használva). A második szerint bűnelkövetésük oka csupán a szegénységben keresendő. A harmadik értelemben a cigányság felül-reprezentációja a bűnözésben a modernizációs folyamat negatív kísérő jelensége. Előfeltevéseinkben egyik teória mellett sem köteleztük el magunkat, azt azonban korábbi kutatásaink alapján feltételeztük, hogy a cigányok cselekményeinek nincs etno-kulturális tartalma, jellege. Elképzelhetőnek tartottuk, hogy a cigány elitáltak hátrányos helyzetük miatt további hátrányokat szenvednek el a rendőri és a büntetőeljárásban, valamint, hogy diszkrimináció előfordulhat a büntetés-végrehajtásban is.⁴

2. Az előkutatás⁵

Az előkutatásban megállapítottuk, hogy a cigányok arány a börtönben mintegy 35-40%.⁶ Életkoruk alacsonyabb a többségi társadalomhoz tartozó elkövetőkénél, nagy arányban nők és fiatal koruk ellenére több gyermeket nevelnek háztartásaikban, mint a nem cigányok. Mind a cigány szülők, mind a megkérdezettek körében erős migráció mutatkozik a főváros és Pest megye irányába. Döntő többségüknek nem volt szakmája, de többségük rendelkezett legális jövedelemforrásokkal is. Bűnelkövetésükben a testi épség elleni, más erőszakos és vagyon elleni cselekmények dominálnak. Igen nagy arányban vannak közöttük bűnismétlők, de az igazságszolgáltatásban nem akadtunk diszkrimináció nyomára. Interetnikai kapcsolataikban erő asszimilációs hajlandóság működik, saját csoportjukat összességében negatívan ítélik meg. A többség társadalom azonban még nem nyitotta ki feléjük a befogadás kapuit.⁷

⁴ Az előfeltevések problémájához ld. a Szerző következő publikációit: Rendszerváltás és kriminalitás: külföldiek és cigányok a bűnpiacon. In: Valóság XXXIX. és 6. sz. 1996. június. 73-102. pp.; Cigányság: kirekesztettség, nyomorúság, bűnözés. In: Varga R. (Szerk.): A cigányság helyzete az észak-magyarországi régióban. Filmdokumentáció. Budapest 1996. 1-12. pp.; A hátrányos helyzetű cigányság és a bűnözés. In: Kerezi K. (szerk.): Kriminológia. Szöveggyűjtemény I-II. ELTE BTK Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet. 1996.; Cigányság, bűnözés, bűnildözés: nyitott kérdések, adatok és tapasztalatok. In: Belügyi Szemle 1997. 6. szám. 5-11. pp.; Egy kisebbség végzete. Cigány sors és cigány holocaust Németországban. In: Valóság XL. évf. 8. sz. 1997. augusztus 77-93. pp.; Külföldi és cigány bűnelkövetők a rendszerváltáskori Magyarországon. In: Irk F. (szerk.): Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar-német Kriminológiai Szimpózium. Budapest. 1995. augusztus 20-25. Bp. 1997. 203-210. pp.; Navigare necesse est. Válasz kritikussaimnak: megjegyzések és továbbvezető gondolatok egy hozzászólás kapcsán. In: Belügyi Szemle 1997. 12. sz. 106-119. pp.; Sozialer Wandel und grenzüberschreitende Wirtschaftskriminalität in Ungarn. In: Gropp W. (Hrsg.): Wirtschaftskriminalität und Wirtschaftsstrafrecht in einem Europa auf dem Weg zu Demokratie und Privatisierung. Leipzig 1998. 233-256. pp.; Romas in Ungarn: eine kriminologisch relevante Volksgruppe? In: Fehérváry, J./Österreichisches Bundesministerium für Inneres. (Hg.): Polizeilicher Umgang mit der organisierten Kriminalität ethnischer Gruppierungen. Wien 1998. S. 119-130. pp.; Az etnikai tényező és a halmozottan hátrányos roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. In: Gönczöl K. (szerk.): Bűnözés és bűnmegelőzés a válságrégiókban. A III. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés anyaga (Miskolc, 1998. szeptember 25-26.) Magyar Kriminológiai Társaság. Budapest. 1999. 162-203. pp.; Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. In: Belügyi Szemle 1999. 7-8. sz. 15-39. pp.

⁵ Az előkutatás eredményeit részletekbe menően publikáltuk Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból c. munkánkban.

⁶ Vö. Huszár L.: Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. Belügyi Szemle. 1999. 7-8. Szám. 124-133. pp.. Ld. 125. p. A tanulmány igen értékes, hiszen az utóbbi 10 évben nem születtek empirikus kutatások roma elitáltak és elkövetők körében. Huszár tanulmánya lényegében az egyetlen összehasonlításra alkalmas anyag. Ez annál fontosabb, mivel mind az antropológiai, mind a kriminológiai szakirodalom tele van a cigányokkal kapcsolatos légből kapott spekulációkkal. Ezek egyike, hogy a cigányok kultúráját a többségétől alapvetően eltérő értékrend jellemzi. Véleményem szerint a cigányok értékrendje a többségi társadalomával párhuzamos, pauper csoportjaikban jellegzetes szegénység-kultúra, bűnöző csoportjaikban a kriminális szubkultúrák értékrendje meghatározó. Bizonyos kollektív attitűdjeiket az évszázadokon keresztül folytatott peripatetikus, a munkamegosztás és a társadalom peremvidékein való mozgás, alkalmi forrásokot kereső megélhetés alakította ki, ez azonban nem eredményez merőben más kultúrát, "kulturális másságot", legfeljebb részmozzanatok eltérését.

⁷ Eredményünket megerősítette a BVOP börtönkutatása is. Vö. Huszár L.: i. m. 133. p.

3. A kérdőív

Az előkutatás tapasztalatai alapján véglegesítettük a kutatásban felhasználandó kérdőív tartalmait. A kérdőívet igyekeztünk úgy megszerkeszteni, hogy minél tartalmasabb információk legyenek kiszűrhetőek belőle és részeiben vagy egészében megismételhető, illetve más tömeges kutatásban felhasználható legyen. Ennek eredményeképpen egy meglehetősen terjedelmes, 9 oldalas kérdőív keletkezett, amely 8 fejezetben összesen 164 - 154 zárt és 10 nyitott -, kérdést tartalmazott. Néhány esetben a zárt kérdéssorban több válasz is megengedett volt. Egyes kérdéseket a válaszok ellenőrizhetősége és finomítása érdekében más formában újra feltettünk. A vizsgálat megkezdése előtt szóban és a kérdőívek elején írásban is felhívtuk a résztvevők figyelmét arra, hogy a válaszadás önkéntes és a személyes adatok védelmére vonatkozó szabályok betartásával történik.

A kérdőívezés és az azt követő feldolgozás célja kétfajta komparatív metszet kidolgozás volt. Az egyik metszetben a megkérdezettek jellegeit szüleikkel, esetenként korábbi felmenőikkel összehasonlításban vizsgáltuk. A másik metszetben az egyes etnikai csoportok jellegeinek különbségeit és a változások irányait vetettük össze. Ennek eredményeként egy - virtuális grafikaként elképzelve - háromdimenziós kutatási mező keletkezett, amely egyszerre regisztrálja az etnikai csoport társadalmi helyzetét az egyes nemzedékekben és annak minőségi elmozdulását az időtengely mentén, így téve lehetővé szociális változások⁸ összehasonlítását. Módszerünket annyiban tekintjük újszerűnek, hogy hazánkban a kriminológiai területen nemzedéki összehasonlító vizsgálat eddig csak elvétve készült, különösen nem több etnikai csoport szinkronikus tanulmányozásával. Ez annál is nagyobb hiánynak tűnik, mivel ilyen vizsgálatoknak az USA-ban századunk 20-as éveitől hagyománya van.⁹

II. ADATFELVÉTEL ÉS FELDOLGOZÁS

A véglegesített kérdőívek segítségével 1999. nyarán a kiválasztott börtönben, több részletben a férfi fogvatartottak körében survey-kutatást végeztünk. A lekérdezés *reprezentatív* volt. A kutatás helyeül szolgáló börtön minőségi és mennyiségi mutatóit tekintve átlagos magyar fegyintézet, a fogvatartottak teljes állományát felvettük, nem tettünk kivételt sem etnikai hovatartozás, sem korcsoport, sem az elítélés alapjául szolgáló cselekmények szerint. A kérdőívezés etnikai kutatásra irányuló célját a résztvevőkkel nem közöltük. A kérdőíveket az értékelhetőség szempontján túlmenően utólag nem szelektáltuk.

A felvétel időpontjában a parancsnokság tájékoztatása szerint a vizsgált fegyintézet börtönrészlegében 188 elítéltet tartottak fogva. Ennek megfelelően az előkészítés folyamán maximálisan ekkora mintával számoltunk. Végül 160 elítélt vállalta a kutatásban való részvételt.

Értékelhetetlennek tekintettük azokat a kérdőíveket, amelyeket a megkérdezett egyáltalán nem töltött ki, vagy értékelhetetlen, zagyva információkat adott. A kérdőíves felvételkor is

⁸ A makroszociológia, kiváltképp a historikus makroszociológia tengernyi irodalmának ismertetésétől kényszerűen eltekintünk, példaként csupán egyetlen gyűjteményes elméleti munkáról teszünk említést: Zapf, W. (Hg.): *Theorien des sozialen Wandels*. Königstein. 1979.

⁹ Egyebek között a magyar bevándorlók körében is. Ld. Beynon, E-D.: *Crime and Custom of Hungarians of Detroit*. *Journal of Criminal Law and Police Science*. Vol. 25. 1935. 755-763. pp. Idézi Póczik Sz.: *Navigare necesse est*. *Belügyi Szemle* 1997. 12. sz. 106-119. pp., ld. 116. p.

kitűnt, hogy néhány megkérdezett írás-olvasási problémával küzd. Egyesek számára a többiek segítségét nyújtottak, érthető módon azonban az egész – eléggé terjedelmes - kérdőív kitöltését nem vállalhatták át. Némely esetben az adatfelvételen való megjelenés célja – mint kitűnt - nem a korrekt válaszadás volt, inkább a szabadidő változatosabbá tétele. A megkérdezettek között, mint kiderült, több (összesen 8) külföldi – román, szerb, ukrán, albán és orosz - állampolgár is volt. Ezek többsége (5 fő) nyelvi akadályok miatt nem volt képes értelemszerűen kitölteni az ívet. A nyolc külföldi állampolgár közül 3-an – 2 román és 1 szerb állampolgár - teljesen kitöltötték az ívet. Szövegértésük és helyesírásuk alapján okkal feltételezhető volt, hogy ezek magyar nemzetiségűek vagy magyar közösségekkel szoros kapcsolatban éltek, bár nemzetiségükként nem a magyart jelölték meg. Ezzel szemben egyikük a kérdőívben külön megjegyzésben is tudatta magyar nemzetiségét. Tekintettel arra, hogy a kutatás nem irányulhatott külön a külföldi állampolgárok nemzetiségi és szociális jellegeinek feldolgozására, ezeket a személyeket a vizsgálat feldolgozásában nem vettük figyelembe.

Az felvételen való részvétel iránti készség igen nagyfokú volt, és a válaszadók döntő többsége határozottan törekedett arra, hogy értékelhető információkat nyújtson. A felvétel eredménye 147 értékelhető kérdőív volt, amelyek összesen mintegy 25.000 alapadat feldolgozását tették szükségessé.

Teljes börtönnépesség	Összes megkérdezett	Értékelhetetlen ív, (vagy idegen állampolgár)	Értékelhető kérdőív
188 fő	160 fő	13	147

A feldolgozás folyamán eredményeinket folyamatosan szembesítettük rendelkezésre álló, és összehasonlítható eredményeket tartalmazó más kutatásokkal. (Lásd a jegyzetek között!) Mivel a szociális jellegekre vonatkozó eredmények összehasonlítására nem állt rendelkezésre nem-bűnelkövető kontrollcsoport, eredményeinket, ahol szükségesnek látszott, a Kemény István nevéhez fűződő kutatásokkal vetettük egybe.

A feldolgozásban szereplő, táblázatban összesített adattömeg szélértékeit, csak különösen indokolt esetekben közöljük, hiszen nem az egész minta kumulált mutatóira, hanem elsősorban az etnikai csoportok összevethető jellemzőire voltunk kíváncsiak. A táblázatokban szereplő százalékokat 1 tizedes-jegyig adtuk meg, a szöveges részekben közölt adatokat a könnyebb áttekinthetőség érdekében minden esetben kerekítettük.

III. ÁLLAMPOLGÁRSÁG, NEMZETISÉG, ÉLETKOR

Az idegen állampolgárok kiszűrése végett az első kérdéscsoport elején feltettük az állampolgárságra vonatkozó kérdést. A következőkben ennek megfelelően az értékelhető 147 fő fogja képezni az összes megkérdezettek 100%-át.

1. Ki a cigány?

- Az etnikai hovatartozás kérdése, mint elméleti és módszertani probléma -

Tekintettel arra az elvre, hogy az identitás mai ismereteink és demokratikus társadalmi normáink szerint szabad választás kérdése, más hasonló kutatásokkal szemben¹⁰ a mi

¹⁰ Kemény I., et. al. 1971 és 1993-1994. évi kutatásai.

kutatásunkban az etnikai hovatartozás meghatározása önbevallással történt. Ebből az alapelvből, mint látni fogjuk, kiindulás-, kutatás- és feldolgozás-módszertani nehézségek is fakadtak.

Hiszen a politikai korrektség, mint elsődleges szempont nevében lehet ugyan ragaszkodni a szabad identitásválasztás elvéhez, ez azonban kutatás-módszertani alapelveként egymagában nem állja meg a helyét két lényeges okból. Ez egyik ok a valamely csoporthoz való tartozás vagy csatlakozás mélyebb, kommunikációs rétegében keresendő. Ugyanis a csoporthoz való tartozás két alapvető mozzanatot foglal magában: az odatartozás, illetve csatlakozási szándék deklarálását az egyén részéről, valamint annak megerősítését, illetve elfogadását a csoport részéről. Az egyén odatartozási vagy csatlakozási deklarációja elégtelen, sőt önvészélyes a célcsoport elfogadása vagy megerősítése nélkül, hiszen az egyén ilyenkor két csoport kítaszítottjává válhat, ami súlyos identitásválságot eredményezhet. A fent mondottak egyaránt érvényesek szociális csoportváltás - rétegváltás - és etnikai identitásváltoztatás esetében, az utóbbi esetben viszont rendszerint kiélezettebben és több nemzedékre áthúzódóan jelentkezhetnek negatív háttérhatások. A másik ok a szocializáció mintáinak kultúrgenetikus öröklődésében lelhető fel. Ezek teljes lecserélődése az asszimiláció útjára lépetteknek csak a harmadik nemzedékében következik be. Ennek megfelelően a kutatómódszertanban célszerűnek látszott - a politikai korrektség szem előtt tartásával - a két elv megfelelő mértékben súlyozott ötvözetének alkalmazása.

Mai, nem teljesen homogén nemzetiségi viszonyainkat figyelembe véve és a korrekt kutatási módszertan betartásának érdekében feltételeztük, hogy az elítéltek között lehetnek nem magyar nemzettudatú elkövetők is. Ezért a kérdőívben felajánlottuk a Magyarországon honos jelentősebb nemzetiségek (német, szerb, horvát, román, bolgár, szlovák, lengyel, kárpátukrán/ruszin, szlovén/vend) listáját a fogvatartottak nemzetiségi hovatartozásának (ön)meghatározására. (Nem iktattunk be külön izraelita csoportot, mivel hazánkban a zsidó közösség önmagát vallási kisebbségként definiálja.) Az eredmény azt mutatja, hogy a magyar állampolgárságú bűnelkövetők közül a magyar és cigány nemzetiségen kívül senki sem definiálta önmagát más nemzetiségűnek. Ez arra a körülményre vezethető vissza, hogy a magyarországi nem magyar nemzetiségek etnikai tudata az elmúlt évtizedekben igen erősen meggyengült, ami oda vezetett, hogy a döntő többség esetében lezajlott az etnikai hovatartozás, illetve a nemzettudat cseréje is, pontosabban a csoporttudatok hierarchiájában a magyar – tehát az állampolgári hovatartozás – önmeghatározásként az első helyre került, az etnikai identitás pedig hátrébb sorolódott. Meglepő módon a viszonylag nagyszámú, szomszéd nemzetekből kiszakadt magyarországi nemzetiségek sem képviselték magukat a megkérdezettek között, ami arra mutat, hogy – legalábbis döntő többségük – nem azonosítja magát (illetve nem feltétlenül) anyanemzetével. Ennek, mint nem kriminológiai kérdésnek az okait itt nem kutatjuk tovább, csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy érdemes volna mélyebb tanulmányozás alá vonni a magyarországi nemzetiségek rapid asszimilációjának okait és a szomszéd országok asszimilációs törekvéseinek gyakorlati kudarcát¹¹. Kriminológiai szempontból az egyéb nemzetiségek jelenléte a fogvatartottak esetében már a kutatás kezdetén indifferensnek látszott, és előfeltevésként meg is fogalmazódott, hiszen a magyarországi nemzetiségi és vallási kisebbségek szociális tekintetben teljesen integráltnak tekinthetők.

Tekintettel arra, hogy a kérdőívezés elsősorban, már a célcsoport kiválasztásával is, a kriminológiai kutatás céljait tartotta szem előtt, figyelembe kellett vennünk azt a körülményt

¹¹ A problémához ld. többek között Seewann, G. (Hg.): Minderheitsfragen in Südosteuropa. München 1992.

is, hogy a szabad identitásválasztáson túlmenően a származás és azzal szoros kapcsolatban a szocializálódás körülményei mélyen befolyásolják a későbbiekben a norma-konform vagy normasértő magatartáshoz való viszonyt. Másrészt szerettünk volna – ha csak egy szűk szegmensen belül is – képet nyerni arról, folyik-e egyáltalán valamiféle asszimilációs folyamat a cigányság és a többségi társadalom között. Kíváncsiságunkat legfőképpen az indokolta, hogy a jelenleg hozzáférhető publikus kutatások a roma kisebbség esetében az asszimiláció problémáját egyáltalán nem tematizálják, és a cigányságot, illetve a többségi társadalmat teljesen zárt, egymás viszonylatában szeparált entitásokként kezelik. Az etnikai csoportok egymás mellett élésének sajátosságait ismerve, az előkutatás eredményei ellenére is gyanítható volt, hogy a cigányok és a többségiek (magyarok) között van bizonyos átjárás, létezhet ingadozó vagy kettős identitás, a rokoni/származási kapcsolatokat megőrző identitásváltás. Ezért kísérletet tettünk annak megfigyelésére, mekkora a magukat már a többségi társadalomhoz soroló cigány származásúak aránya. Feltettük tehát a kérdést: *Ha Ön nem cigány/roma, vannak-e cigány rokonai?(sok/néhány/nincs)* Ennek eredményeképpen egy viszonylag széles asszimilációs sávra bukkantunk, ahol a megkérdezettek magyar nemzetiségűnek mondják magukat, de kisebb vagy nagyobb mértékben cigány rokonsággal rendelkeznek, amely szociális környezetként hihetőleg meghatározó szerepet játszott a korábbiakban vagy játszik mindmáig életükben. Annál hihetőbb ez, mivel ezekben az esetekben *számon tartott* rokonságról van szó, amellyel a kapcsolattartás folyamatosnak mondható.

2. Etnikai megoszlás: magyarok, cigányok, asszimilánsok

A fenti megfontolásokra való tekintettel tehát *magyarokat, cigányokat és asszimilánsokat* különböztettünk meg, a két utóbbi csoportot, ahol szükséges, együttesen *cigány származású* vagy *etnikai érintettségű* csoportnak fogjuk nevezni. Az etnikai megoszlás így a következőképpen alakult.

Etnikai megoszlás

Összes válaszadó (fő/%)	Magyarok	Asszimilánsok	Cigányok
147	64	22	61
100%	43,5%	15%	41,5%

Ebből adódóan több kérdés is felmerült. Elsősorban az, vajon a többségi társadalom felől a kisebbség, vagy a kisebbség felől a többségi társadalom irányában mozog-e az asszimilációs folyamata. Az asszimilációs mozgások kutatása az elmúlt évtizedekben rávilágított arra, hogy különböző etnikai csoportok együttélése esetén az asszimiláció legtöbbször kétirányú. Fő iránya rendszerint a létszámban és kulturális tekintetben domináns etnikum irányába halad, különösen akkor, ha a domináns etnikumhoz tartozás jelentős előnyökkel kecsegtet a társadalmi és gazdasági státuszt, illetve annak változását illetően. Az asszimiláció a jelentősen hátrányos helyzetű etnikumok esetében is kétirányú. Ilyenkor a kisebbség oldaláról különösen erős asszimilációs törekvés mutatkozik a domináns etnikum irányába. Kivételt képezhet ez alól a kisebbség értelmisége és/vagy politikai elitje - ha van -, amely bizonyos körülmények között szélsőséges elzárkózást mutatva az asszimiláció iránt, zárt öndefiníciót alakít(hat) ki. A domináns etnikum kisebb, deklaszálódó csoportjai ugyan feloldódhatnak a kisebbségben, ez azonban jóval kisebb mértékű és gyorsaságú folyamat. Álláspontunk szerint a cigányság esetében is tendenciaszerűen az előbb ábrázolt mozgásról van szó. Ezért módszertanilag elfogadható az a premissza, miszerint az asszimilációs sávban elhelyezkedő tömeget egészében a cigányság felől a magyarság felé tartó csoportként kell definiálnunk.

Így szembekerültünk azzal a feldolgozás-módszertani problémával, hogy ellentmondásba került egymással a szabad identitásválasztás és a származás által meghatározott szocializációs minták elve. Egyszerűbben szólva az asszimilációs sávban lévő fogvatartottak besorolásának problémája vetődött fel. A probléma megoldására több variáció kínálkozott.

A szabad identitásválasztás elvét szem előtt tartva az asszimilánsnak nevezett csoportot a többségi társadalomhoz tartozók közé kellett volna sorolnunk. Ez esetben a többségi társadalomhoz tartozók az összes megkérdezett 58,5%-át, míg a *cigányok* 41,5%-át adták volna. Így a cigányok aránya a BVOP 1995-ban végzett reprezentatív kutatásában kimutatott eredményhez - önbevallás alapján mintegy 30-40% - állna közel¹². A származás által meghatározott szocializáció elve szerint viszont az asszimilánsoknak a romák csoportjába kellene sorolódniuk. Utóbbi esetben a többségiek a megkérdezettek 43,5%-át, míg a romák a megkérdezettek 56,5%-át adták volna. A romák aránya ebben a közelítésben igen közel áll a gyakorlati bűnüldözőkkel és a börtön személyzettel folytatott beszélgetésekben általuk megadott, körülbelül 60%-os nagyságrendhez¹³. Ez azt jelzi, hogy a bűnüldözői és börtönszakmai körben a megítélés döntő szempontja továbbra is a származás, illetve a külső szemlélő nézőpontja. Ez a szemlélet nem teljesen irreleváns, különösen, ha feltételezzük, hogy egybe esik a társadalom nagyobbik részének besorolási módszerével. De azért sem, mert a származásra utaló látható jegyek, akarjuk vagy nem, továbbra is releváns kriminalisztikai mozzanatként jönnek számításba. A két fenti megoldási lehetőség egyikének vagy másikának kizárólagos alkalmazása mindenképpen sértette volna valamelyik vezérelvünket, és torzította volna a kutatás eredményeit. Kínálkozott a lehetőség, hogy az asszimilációs sávot tovább differenciáljuk aszerint, hogy a megkérdezett *sok* vagy csak *néhány* cigány rokonról számolt be, és utóbbiakat a többségiekhez soroljuk. Hiszen elvben feltehető, hogy a csupán *néhány* cigány rokonnal rendelkezők már jócskán eltávolodtak a cigányságtól. Az eljárás azonban önkényesnek tűnik, mivel az eltávolodás csak az identitásválasztásra egyértelműen igaz, a szocializációra nem feltétlenül, hiszen nem tudható, hogy a neveltetésben a cigány vagy a magyar befolyás volt-e meghatározó. Ezért az asszimiláns csoport egyben tartása látszott célszerűbbnek. Felmerült annak lehetősége is, hogy az eredményeket alternáló módon, az asszimilánsokat egyszer az egyik, másszor a másik csoportba számítva mutassuk be. Ezt a lehetőséget azért kellett elvetnünk, mert áttekinthetetlen nagyságú adattömeget eredményezett volna, miközben a kutatás heurisztikus értékét nem növelte volna lényegesen. Ezért ahhoz a – számunkra legvonzóbb - megoldáshoz folyamodtunk, hogy feloldottuk a cigány és a magyar csoport merev szembeállítását, és az asszimilációs sávhoz tartozók eredményeit minden kérdéscsoporttal kapcsolatban a két másik csoporttól elkülönítve adtuk meg. Ez részben azzal az előnnyel járt, hogy nem kellett erőszakot tennünk a kutatási eredményeken sem a szabad identitásválasztás, sem a származás meghatározta szocializáció elvének javára, részben azzal, hogy az asszimiláns csoport elkülönítésével differenciáltabb képet kaphatunk ennek a csoportnak a jellegeiről.

A továbbiakban asszimilánsnak nevezett csoporttal kapcsolatban mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy annak tagjairól nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy kicsodák valójában, ezért feltételezésekre vagyunk utalva. Feltételezésünk szerint az asszimilánsok csoportja további alcsoportokra bontható. A feltehetően az asszimiláns csoport kisebbségét alkotó *valódi* asszimilánsok között főként a magyarságba asszimilálódó vagy asszimilálódott cigányokat, kisebb részben a cigányság felé asszimilálódó magyarokat találunk. Előbbiek esetében az identitásváltás nagyobb hányada lezajlott, az új csoporthoz való tartozás igénye

¹² Huszár L. i. m. 125. és 131. pp. Sajnálatos módon a BVOP vizsgálata kutatásunk idején még nem jelent meg. Ma már hozzáférhető.

¹³ Vö. Póczik Sz.: Cigányság, bűnözés, bűnüldözés: nyitott kérdések, adatok és tapasztalatok. In: Belügyi Szemle 1997. 6. sz. 5-11. pp.; 7. p.

megfogalmazódott, a befogadás gesztusa a többség részéről folyamatban van, vagy már megtörtént. Az asszimilánsok zöméről azonban feltételezhető, hogy esetükben az asszimiláció *látszólagos* vagy kezdeti mozzanatánál tart, miközben ők befejezett tényként beszélnek róla. Látszólagos asszimilánsokon azokat értjük, akik anyagi javaikat tekintve jelentős felemelkedést tudhatnak maguk mögött, és asszimilációra készülve megfogalmazták igényüket az identitásváltásra, vagy azokat, akik voltaképpen cigányok, de súlyosan hátrányos múltbeli vagy jelenkori körülményeik mellé "súlyosbító" elemként társuló cigányságukat lehetőleg eltagadják. A látszólagos asszimilánsokra egyaránt jellemző, hogy befogadási igényüket a többség (még) nem méltányolja, elutasítja. Bár a fenti elméleti fejtegetés a probléma mélyebb megértéséhez elkerülhetetlen volt, a kutatásra gyakorlati következményekkel nem járt. Elképzelhetőnek tartjuk e körülmények későbbi vizsgálatát. Meg kell jegyeznünk, hogy véleményünk szerint az asszimiláns csoport nagyobb részét a többségi percepció továbbra is cigányként érzékeli, amit a börtönnépesség cigány részére vonatkozó, közszájon forgó 60%-os becslés is alátámaszt.

Elvileg a csoport-hovatartozások további finomítását célozta, hogy a vegyes származásúak számára felkínáltuk ennek jelzését (*félcigány; negyedcigány*). Mivel negyedrészen cigány származásút nem találtunk, joggal feltételezzük, hogy ezek az asszimilációs sáv azon részében helyezkednek el, amely *néhány* cigány rokonról számolt be. Ez annál is valószínűbb, mivel csupán valamelyik nagyszülői pár volt cigány, így az identitásképzésben a magyar azonosságtudat válhatott meghatározóvá. Mint fentebb jeleztük, a szocializációra ez nem feltétlenül igaz. Félig cigány származásúnak 6 fő vallotta magát. Mivel a keveredés további szabályszerűségeinek kutatása nem volt célunk, nem firtattuk, hogy a szülők közül az apa vagy az anya volt-e cigány származású. Ezek a válaszadók fenntartás nélkül cigány azonosságtudatúnak mondták magukat, így besorolások egyértelműen a cigány csoportba történt.

Összességében meg kell állapítanunk, hogy a börtönben fogvatartottak között a cigány származású csoport – még ha az asszimilánsokat le is számítjuk – a maga mintegy 42%-ával rendkívül magas arányt képvisel, népességszámához képest rendkívüli mértékben felülreprezentált. Az asszimilánsok figyelembevételével részarányuk meghaladná az 50%-ot. Ez a kimagasló adat több mint elgondolkoztató, és rámutat arra, hogy a cigány népesség problémája ma a magyar társadalom és politika legfontosabb, kiemelten kezelendő kisebbségi kérdését jelenti.

Egyes vélekedések szerint különbség tapasztalható az egyes cigány szubetnikumok szociális és magatartásbeli jellegei között. Az állítást nem látjuk feltétlenül bizonyítottnak, még kevésbé egyértelműen bizonyíthatónak, de a későbbiekben kísérletet lehet tenni elkülönített vizsgálatunkra. A szubetnikai hovatartozás mindazonáltal meghatározó szerepet játszik a romák identitásképzésében és identitásaik struktúrájában. Ezt bizonyítja, hogy a roma megkérdezettek a félig cigány származásúak kivételével szinte mindannyian megjelölték szubetnikai hovatartozásukat. Így (az asszimiláns csoport figyelembevételével) a cigány alcsoportok vonatkozásában következő megoszláshoz jutottunk:

Cigány származásúak és asszimilánsok

	Összes	Asszimiláns	Félcigány	Beás cigány	Oláh cigány	Magyar cigány
Fő	83	22	6	7	19	29
%	100%	26,5%	7,2%	8,4%	22,9%	35%

Mint ahogy a hazai cigányság létszámáról sincsenek megbízható adataink¹⁴, az sem tudható pontosan, milyen arányokat képviselnek ezen belül az egyes szubetnikumokhoz tartozók. Becsült adatok szerint a hazai cigányság legnagyobb létszámú alcsoportja a magyar cigányoké (kb. 70%), további 20%-ot tesznek ki az oláh és 10%-ot a beás cigányok¹⁵. A fogvatartottak körében a beás és az oláh cigány csoport aránya körülbelül megfelel a cigány csoportban elfoglalt népességi arányuknak. A magyar cigányok aránya a cigány fogvatartottak körében országos népességi arányuknak csupán a fele. Ha ezek az arányok a cigány bűnelkövetők teljes körében irányadónak tekinthetők, ahogy feltételezzük, akkor ez mindenképpen a magyar cigányok csekélyebb elkövetési hajlandóságát mutatja. E mögött magasabb fokú integráltságuk állhat, amelynek kezdetei a 18. század közepétől formálódó *Regulatio Cigarorum*-ig nyúlnak vissza.¹⁶ A magyarnak cigányokkal összehasonlítva jóval kevésbé tekinthető integráltnak a számban utánuk következő oláh cigányok csoportja. A beások viszonylag kicsiny létszámú, tradicionálisan élő csoportja a teljes roma népességben és annak bűnelkövetői köreiben sem játszik jelentős szerepet.

A szubetnikai arányokra vonatkozó ingadozó becslések és az integráltság, modernizáltság imaginárius szintje együttesen túl "puha" tényezők, semhogy elméletet építsünk rájuk. Érdemesebb hát a rendelkezésre álló adatokhoz ragaszkodva következtetések után nézni. Az igen kétséges hitelességű népességarányok figyelmen kívül hagyásával az - itt - 5 csoport összehasonlításából bizonyos aspektusban az tűnik ki, hogy egyenes arányosság áll fenn az integráltság foka és a bűnelkövetési hajlandóság között, hiszen a cigány etnikai közegekből származó elítéltek között a magyar cigány és az asszimiláns elítéltek együttes aránya 62%.

Ez a *kultúrkonfliktus-elmélet* képviselőinek véleményét látszik alátámasztani, miszerint egy integrációban lévő kisebbség esetében minél haladottabb fokú a mobilizáció és modernizáció, illetve az azzal együtt járó belső dezintegráció és státuszbizonytalanság, annál erősebb a deviáns - adott esetben a bűnelkövetői - hajlandóság. Ez a magatartás az elmélet szerint különösen a vagyon elleni cselekmények területén jelentkezik és a többségi társadalom anyagi és szimbolikus javainak megszerzésére, a szociális szakadék áthidalására irányul. Tehát a modernizáció egyfajta, szükségszerű kísérőjelenségeként értelmezhető.

3. Átlagéletkor és életkori struktúra

A továbbiakban arra voltunk kíváncsiak, milyen eltérés mutatkozik a magyar és a cigány elkövetők életkori sajátosságaiban.

A fogvatartottak átlagéletkora etnikai csoportonként

Összes	Magyarok	Asszimilánsok	Cigányok
31 év	34 év	33 év	28 év

A felmérés tanúsága szerint a fogvatartottak átlagéletkora 31 év. A többségi elkövetők valamint az asszimilánsok csoport átlagéletkora nagyjából megegyezik. Ezzel szemben a *cigány* elkövetők átlagosan mintegy 6 évvel fiatalabbak náluk. Kutatásunk ezen a ponton

¹⁴ A becslések 140.000-tól 500.000-ig terjednek. (A 140.000-es szám valamelyik cigány nyelvjárást aktívan használókra vonatkozik.) Álláspontunk szerint az MTA-kutatással (Kemény et al. 1994.) összehangban 400.000-500.000 áll a legközelebb a valósághoz. Ebben a számban minden bizonnyal benne foglaltatik az általunk asszimilánsnak nevezett csoport is.

¹⁵ Dr. Gémes Balázs etnográfus szíves közlése alapján.

¹⁶ A cigányok magyarországi történetéhez a legújabb szakirodalomból ld.: Nagy Pál: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. A Csokonai Vitéz Mihály Főiskola Kiadója, Kaposvár 1998. ld. különösen 238-270. pp.

revideálta az előkutatásban kapott eredményt, ahol is 10 év korkülönbség mutatkozott. Az életkori struktúra az egyes csoportokban következőképpen alakul.

Fogvatartottak életkori struktúrája

Életkori csoportok	Összes fő/%	Magyar	Asszimiláns	Cigány
20 alatt (1979 után született)	1:0,6%	0:0%	0:0%	1:1,6%
20-30 (1968-78 közt született)	76:51,7%	24:37,5%	12:54,5%	40:65,6%
31-40 (1958-67 közt született)	47:32%	25:39%	4:18,2%	18:29,5%
40 felett (1958 előtt született)	23:15,7%	15:23,5%	6:27,3%	2:3,3%

A teljes minta tekintetében a fogvatartottaknak több mint 50%-a 20 és 30 közötti, további 32%-a 30 és 40 közötti volt. Vagyis a bebörtönzöttek 84%-a életkorban 20 és 40 közé esik. Ez megfelel annak az általános tapasztalatnak, hogy a bűnözői karrier a 30. életév táján jutnak csúcspontjukra, majd 40 éves kor felett hanyatlásnak indulnak¹⁷. Ez a kép tükröződik vissza a *többségi* társadalomhoz tartozó elkövetők korszerkezetében, ahol a 20-30-as és a 30-40-es korosztály egyaránt 40%-os arányban van jelen.

Ezzel szemben a *cigány* csoportban az életkori struktúra is arra utal, hogy fiatalabb elkövetőkkel van dolgunk. A cigányoknak mintegy 66%-a 20 és 30 közötti. Ebből arra következtethetünk, hogy a cigányok körében a bűnözői karrier korábban kezdődnek, viszont korábban is érnek véget. A jelenséget az magyarázza, hogy a cigányság körében a felnőtté válás is korábban következik be, mint a magyar referenciacsoportban. Körükben a 14-16 éves fiatalemberek és a 12-14 éves leányok már felnőttként vagy kvázi felnőttként gondolkodnak és cselekszenek.

Az *asszimiláns* csoport a két másik csoport között helyezkedik el. Körükben a fogvatartottak több mint felét a 20 és 30 közöttiek teszik ki. Tehát részük a többségi társadalom felé való elmozdulás a bűnelkövetők életkori struktúrájában is tükröződik.

Az életkori szerkezet vizsgálatakor nem mellékes annak alakulása az egyes, cigány etnikai térhez kötődő alcsoportokban. Ezért azt külön vizsgálat tárgyává tettük.

Cigány származásúak és asszimilánsok átlagéletkora alcsoportok szerint (év)

	Összes	Félcigány	Beás cigány	Oláh cigány	Asszimiláns	Magyar cigány
Fő	83	6	7	19	22	29
		27 év	28 év	28 év	33 év	29 év

A táblázatban foglaltak tanúsága szerint a cigány származásúak alcsoportjaiban nem mutatkozik az átlagéletkor tekintetében jelentős fluktuáció. Az egyes csoportokban tapasztalható átlagéletkor 27 és 29 év között váltakozik.

IV. SZÜLŐK, ISKOLÁZOTTSÁG, FOGLALKOZÁS

A kérdőívvezés ide vágó blokkjaiban elsősorban a megkérdezettek az iskolázottság és a munkához való viszony mutatóira, ezek részletesebb körülményeire és változásaira voltunk kíváncsiak.

1. Szülők halálózása

¹⁷ Az életkor problémájához vö.: Molnár J.: Életkor és bűnözés. Budapest, 1996.

Tekintettel a fogvatartottak viszonylag fiatal – 31 éves – életkorára, feltételeztük, hogy szüleik nagyobb részben ma is élnek, esetleg aktívan tevékenykednek. Miután a gyermeknemzés legaktívabb időszak a 20. és a 30. életév közé esik, a szülők átlagos életkorát becsülhetően 50-60 éves kor körül kell meghatároznunk. A szociális helyzet igen lényeges mutatójának tartjuk az egyes korcsoportok halálozási arányát. A szülők megléte, vagy viszonylag korai elhalálozása mindenképpen lényeges momentum a következő generáció indulási esélyei tekintetében is. Ugyanakkor annak a ténynek az ismeretében, hogy a cigány népesség átlagéletkora átlagosan mintegy 10 évvel alatta marad a többségi népességének, elvben arra lehetett volna számítani, hogy a cigány fogvatartottak szülei szignifikánsan kisebb arányban lesznek életben, mint a többségi populációból származó elkövetők esetében. Ezzel szemben azonban figyelembe kellett venni, hogy a cigány börtönnépesség esetében alacsonyabb az átlagéletkor, és az egész cigány népesség esetében jóval alacsonyabb az aktív gyermeknemző életkor is mindkét nem esetében.

A válaszadó szülei ma is élnek vagy meghaltak

	Magyarok	Asszimilánsok	Cigányok	Összes
Összes válaszadó: fő és %	64:100 %	22:100 %	61:100 %	
Mindkét szülő él	22:34,4%	8:36,4%	23:37,7%	36,2%
Egyik szülő sem él	19:29,7%	6:27,3%	13:21,3%	26,1%
Csak az apa él	3:4,6%	3:13,6%	7:11,5%	9,9%
Csak az anya él	20:31,3%	5:22,7%	18:29,5%	27,8%

A felvétel tanúsága szerint nem mutatkozik szignifikáns különbség a két élő és a két halott szülővel rendelkezők aránya között az egyes népességi kategóriákban. A megkérdezettek 26%-a esetében egyik szülő sem él, ami meglehetősen magas mortalitási mutatóra utal egy 50-60 éves népességi csoport esetében. A két élő és két halott szülővel rendelkező cigány csoport jobb, és a magyar csoport negatívabb értéke a cigány szülők minden bizonnyal alacsonyabb, illetve a magyar szülők csoportjának átlagosan magasabb életkorából adódik. (Emlékeztetőleg: a megkérdezett magyarok 15%-a 40 évesnél idősebb, a megkérdezett cigányok 65% 30 évnél fiatalabb volt.) A magyarországi férfiak korai és magas halálozási mutatóit ismerve, kevésbé csodálkozhatunk azon, hogy a megkérdezettek átlagosan 28%-ában csak az anya él.

2. Iskolázottság változása az előző nemzedékhez viszonyítva

A megkérdezettek körében az iskolai végzettség általános szintje nagyon, vagy viszonylag alacsony. A szülők és a saját iskolai végzettség tekintetében azt tapasztaltuk, hogy a magyar fogvatartottak zömét közel egyenlő arányban adják a 8 általános iskolai osztályt végzettek és a szakmunkás képzettséggel rendelkezők. A várakozásoknak megfelelően a szülői pár férfitagjainak végzettsége rendszerint egy fokkal megelőzi a nőkéét, akik jobbra – 40%-ot közelítve – csupán általános iskolát fejezték be. Az iskolázottsági szint változását vizsgálva a táblázat jól mutatja, hogy a magyar megkérdezettek körében szüleikhez képest jelentősen csökken azok száma, akik nem fejezték be a 8. osztályt. Ennek ellentétjeként az apák nemzedékéhez képest az utódok - megkérdezettek - körében valamelyest emelkedik az általános iskolát befejezők aránya. Valamelyest csökken viszont a szakmunkásvizsgát szerzők aránya, míg az érettségizettek aránya stagnál. A megkérdezettek körében elvételre találunk felsőfokú végzettségűt is. A magyar megkérdezettek döntő részében az apákhoz viszonyított iskolázottsági szint stagnálása vagy bizonyos csökkenése jellemző.

A megkérdezettek iskolai végzettsége csoportonként a szülőkkel való összehasonlításban¹⁸

Etnikai csoportok	Magyarok			Asszimilánsok			Cigányok		
Össz. válaszadó: fő/%	64:100 %			22:100 %			61:100 %		
Családtagok	Apa	Anya	Válaszadó	Apa	Anya	Válaszadó	Apa	Anya	Válaszadó
Kisegítő iskola	1:1,5%	-	-	-	-	2:9%	2:3,3%	2:3,3%	-
Kevesebb 8 osztálynál	3:4,7%	7:11%	2:3,1%	2:9%	4:18,2%	-	12:19,7%	28:45,9%	19:31,1%
8 osztály	27:42%	37:57,8%	29:45,3%	8:36,4%	11:50%	7:31,8%	42:68,9%	29:47,5%	39:63,9%
Szaktunókészítő	28:43,8%	17:26,6%	27:42,2%	10:45,5%	5:22,7%	12:54,5%	5:8,2%	2:3,3%	2:3,3%
Technikus	1:1,5	-	-	-	1:4,5%	-	-	-	-
Érettségi	4:6,2%	3:4,7%	4:6,2%	-	-	1:4,5%	-	-	1:1,6%
Felsőfokú végzettség	-	-	2:3,1%	2:9%	-	-	-	-	-

Lényegesen rosszabb kép bontakozik ki a *cigányok* körében, ahol a fogvatartottak körében a befejezetlen, vagy éppen csak a befejezett általános iskola a jellemző - közel 71%-os arányban¹⁹. Az iskoláztatási adatok abszolút értékeit csoportonkénti összehasonlításban vizsgálva azt látjuk, hogy a *cigány* csoportban a csak 8 osztálynál kevesebbet végzetek aránya 10-szer nagyobb, mint a magyar csoportban, és a csak 8 osztályt végzetek aránya is jelentősen meghaladja a magyaroknál tapasztalt arányokat. Ezzel szemben a szaktunókészítő végzettségük aránya a magyar csoportban regisztrált érték 10%-át sem éri el²⁰. Ez azt jelenti, hogy a cigány csoportot még a bűnelkövetőkön belül is rendkívül aluliskolázottnak kell minősítenünk, hiszen zömüket egy teljes iskolai fokozat választja el magyar sorstársaitól. Ez a fokozat pontosan az a lépcső – vagyis a szakképzettség – amely a társadalmilag elfogadható életre már egyáltalán valamilyen eséllyel kecsegtet²¹.

A *cigány* megkérdezettek csoportjában az apák iskolai végzettségéhez hasonlítva a csak 8 osztályt befejezők aránya 69%-ról 64%-ra, a szaktunókészítő végzettségük aránya 8-ról 3%-ra csökken. A két tényező csökkenése a 8 osztálynál kevesebbet végzők arányának növekedésében ellentételeződik: ez az apákhoz képest a megkérdezett utódok esetében mintegy 50%-kal növekszik. Vagyis a cigány *fogvatartottak között apáikhoz viszonyítva az iskolázottság stagnálása (esetleg enyhe csökkenése) tapasztalható, ami össztársadalmi hasonlításban nagymérvű viszonylagos csökkenést jelent.*

Az *asszimiláns* csoportban ezzel szemben a képzettségi szint valamelyes növekedését látjuk. A nyolc osztálynál kevesebbet végzetek – a csekély számú kisegítő iskolást leszámítva – eltűnnek, és szüleikhez képest csökken a csak 8 osztályt végzetek aránya is. Igen jelentősen növekszik viszont a szaktunókészítő végzettségük aránya, amely egészében magasabb, mint a magyarok körében. Egészében az asszimiláns csoport iskolázottsági színvonala messze meghaladja a cigány csoportét és a magyarok képzettségi szintjéhez áll közel.

A képzettség tekintetében összehasonlítás tárgyává tettük a cigány csoport két legnépesebb alcsoportját, a magyar és az oláh cigányokat.

¹⁸ Eredményeink többé-kevés párhuzamba állíthatóak, Kemény et al. eredményeivel és - mutatis mutandis - hasonló tendenciákat tükröznek.

¹⁹ A BVOP vizsgálata a miénkhez igen közeli értékeket mutatott ki, a magyarok körében 44%-ot, a cigányok körében mintegy 82%-ot. Huszár L. i. m. 126. p.

²⁰ Megjegyzendő, hogy a BVOP reprezentatív vizsgálata szerint, amely kizárólag önbevalláson alapuló etnikai azonosításon alapult, és nem számolt átmeneti népességgel, a fogvatartott cigányok felének van legalább szaktunókészítő végzettsége. Vö. Tari, F.: Gypsy minority in the Hungarian prison system. In: Boros, J. (ed.): Ethnic and religious minorities in prisons. National Prison Administration and Council of Europe, Budapest, 1997. 97-109. pp. ld. 100. p.

²¹ Kemény et al. kutatásai szerint a cigány fiataloknak ezerszer kisebb esélye van felsőfokú végzettség megszerzésére, mint a nem cigány kortársaiknak. Vö. még Czene G.: Ezreléknyi esély a diplomára - Roma fiatalok a felsőoktatásban. Népszabadság. 1999. szeptember 15. 29. p.

Meggérdezett magyar és oláh cigányok iskolázottsága összehasonlításban

Etnikai csoportok	Magyar cigányok			Oláh cigányok		
Összes válaszadó: fő és %	29:100 %			19:100 %		
Családtagok	Apa	Anya	Válaszadó	Apa	Anya	Válaszadó
Kisegítő iskola	-	-	-	2:10,2%	2:10,5%	-
Kevesebb 8 osztálynál	6:17,2%	15:51,7%	6:17,2%	4:21%	8:42,1%	5:26,3%
8 osztály	20:69%	12:41,4%	20:69%	13:68,4%	9:47,4%	14:73,7%
Szakkunaksképző	3:10,3%	2:6,9%	2:6,9%	-	-	-
Technikus	-	-	-	-	-	-
Érettségi	-	-	1:3,4%	-	-	-
Felsőoktatási végzettség	-	-	-	-	-	-

Ebben a körben igen pregnánsan látszik a képzettségi szint stagnálása. Mindkét cigány csoportban az általános iskolai végzettségük teszik ki a fogvatartottak derékhadát 70% körüli arányukkal. A jobban iskolázott magyar cigány megkérdezettek 17%-a apáihoz hasonlóan 8 osztálynál kevesebbet járt iskolába, 69% elvégezte a 8 általánost, a szakkunak végzettségük aránya az apákhoz képest valamelyest csökken. Az oláh cigányok körében nem találtunk sem a szülői, sem az utód nemzedékben szakkunak végzettséget. Az apák nemzedékéhez képest valamivel többen végzik el az általános iskolát, de nő az azt befejezni nem tudók aránya is.

Az iskolázottság változását – növekedését és csökkenését -, az egyéni életutakban is vizsgáltuk. Az összehasonlítás alapja továbbra is a családok mértékadó tagja, vagyis az apa iskolázottsága volt. Ennek eredményeképpen megállapítható, hogy a magyar csoportban az iskolázottság 30% esetében csökkent, miközben csak alig több mint 20% esetében nőtt. Vagyis a trend egyértelmű csökkenést mutat. A cigányok csoportjában a csökkenés és a növekedés közel azonos, tehát az iskolázottsági szint változatlan maradt. Az asszimilánsok csoportjában az iskolázottság csekély növekedése regisztrálható.

Meggérdezettek iskolázottsági szintjének változása az apa iskolázottságához képest

Etnikai csoportok	Magyarok			Asszimilánsok			Cigányok		
Összes válaszadó: fő/%	64:100 %			22:100 %			61:100 %		
	Csökkent	Nőtt	Változatlan	Csökkent	Nőtt	Változatlan	Csökkent	Nőtt	Változatlan
	19:29,7%	15:23,4%	30:46,9%	4:18,2%	5:22,7%	13:59,1 %	13:21,3%	14:22,9 %	34:55,8 %
Abszolút változás	- 6,3%			+ 4,5%			+ 1,6%		

Mindkét csoportban látható, hogy a növekedés és a csökkenés – a várhatónak megfelelően - egyaránt igen kismértékű ugrásokban, egyfelől az apák szintje feletti vagy alatti mező irányában történik. A változások jellemzően a befejezetlen és a befejezett általános iskola, valamint kisebb részben az általános iskola és a szakkunak végzettség között történnek. Több szint átugrása lefelé, vagy felfelé csak kivételesen fordul elő.

Anyák képzettségi szintjéhez képest tapasztalt változás jelentősebb. A cigány és az asszimiláns csoportban egyaránt 46% körül mozog azok aránya, akik anyjukhoz képest magasabb végzettséghez jutottak. A magyar csoportban ez valamivel kevesebb. Figyelembe kell azonban ismét vennünk, hogy a cigányok és az asszimilánsok esetében a növekedés az anyák be nem fejezett általános iskolai tanulmányaihoz képest a 8 osztály elvégzését jelenti. A magyar csoportban ezzel szemben a 39%-os növekedésen rendszerint valamilyen szakkunak megszerzését kell érteni, ami lényegesen nagyobb ugrásnak tekinthető. A

magyar csoportban a csökkenés leszámítása után 23,4, az asszimilánsok esetében 27,5, a cigányok között 36,1%-os abszolút növekedést tapasztalhatunk, amit a két utóbbi csoportban az alacsonyabb kiindulási szintről való elrugaszkodás magyaráz.

Iskolázottsági szint változása az anya iskolázottságához képest

Etnikumok	Magyarok			Asszimilánsok			Cigányok		
Összes válaszadó fő/%	64:100 %			22:100 %			61:100 %		
Változás	Csökkent	Nőtt	Változatlan	Csökkent	Nőtt	Változatlan	Csökkent	Nőtt	Változatlan
Értéke	10:15,6%	25:39%	29:45,4%	4:18%	10:45,5%	8:36,5%	6:9,8%	28:45,9%	27:44,3%
Abszolút változás	+23,4%			+27,5%			+36,1%		

Összegezve megállapítható, hogy a megkérdezettek egészében lecsúszó, vagy megrekedt, iskolázottságát tekintve kilátástalan helyzetű csoportot alkotnak. Mindhárom vizsgált alcsoportjukban a szülőkre az alacsony iskolázottság a jellemző, amely az utódok nemzedékében stagnál, vagy piaci értékét tekintve romlik. Ez a mai hazai munkaerőpiacon fokozott súlyú esélyvesztéssel jár együtt, és az ennek eredményeként fellépő kilátástalanság-érzéssel súlyosbodva valamennyi csoportban a deviáns magatartásformák kialakulásának irányába hat. Ezt erősíti az utóbbi 10 esztendőben lezajlott társadalmi átalakulás, amelynek folyamán a gyenge esélyekkel rendelkező szociális csoportok esélytelensége mind nyilvánvalóbbá vált, a szociális polarizáció felerősödött, a leszakadók számára az emberhez méltó élet lehetősége is megkérdőjeleződött. Ugyanakkor a piacgazdaság megjelenésével megszaporodtak az elsajátítható javak, amelyek az elkövetési alkalmak egyre szélesebb és vonzóbb palettáját kínálják, különösen azok számára csábítóak, akik egyszer már ezek közelébe jutottak.

3. Szülők foglalkozása és a foglalkoztatottság változása a megkérdezettek között

A következőkben a szülők foglalkozási struktúráját vizsgáltuk függetlenül attól, élnek-e vagy sem. Táblázatunkból kiderül, hogy a nők mindhárom csoportban igen magas számban tevékenykednek háztartásbeliként. A háztartásbeli nők aránya a magyarok és az asszimilánsok között egyaránt hozzávetőlegesen az összes egyharmada. Ezzel szemben a cigányok csoportjában mintegy a duplája, közel 70%. Tehát mindhárom, - de leginkább a *cigány* - csoportról elmondható, hogy a házastársak munkamegosztásában egyfajta tradicionalitás jellemző. A megkérdezettek családját szemmel láthatóan csak részben érte el a szocialista időszakban érvényesülő teljes foglalkoztatottságra és a nők munkába állítására irányuló törekvés. A nők esetében a háztartásbeli státusz negatív következményei jól ismertek. Ezek között mindenekelőtt a rendkívül alacsony jövedelem, az esetlegesen meglévő képzettséggel elsajátított készségek leépülése, és ezzel az újbóli munkába állásra való esélyek csökkenése említhető.

Apák és anyák (korábbi vagy mai*) foglalkozása

Etnikai csoportok/	Magyarok		Asszimilánsok		Cigányok	
Foglalkozás	Apa	Anya	Apa	Anya	Apa	Anya
Háztartásbeli	-	21:33,3%	-	8:36,4%	-	41:69,5%
Nem dolgozik/ott	-	-	2:9%	-	3:5,1%	-
Alkalmi munkás	4:6,4%	-	1:4,5%	-	8:13,6%	6:10,2%
Segédmunkás	13:20,6	11:17,5%	5:22,7%	1:4,5%	18:30,5%	4:6,8%
Betanított munkás	7:11,1%	14:22,2%	6:27,3%	8:36,7%	20:33,9%	7:11,9%
Szakmunkás	31:49,2%	11:17,5%	6:27,3%	1:4,5%	6:10,1%	1:1,7%
Vállalkozó	4:6,3%	3:4,8%	2:9%	2:9%	4:6,8%	-
Tisztviselő	2:3,2%	1:1,6%	-	1:4,5%	-	-
Szellemi	2:3,2%	2:3,2%	-	1:4,5%	-	-
Összes válaszadó fő/%	63:100 %		22:100 %		59:100 %	

* Ha még aktív munkatevékenységet folytatnak. A %-os értékeket egy tizedes jegyre kerekítettük.

Az *asszimilánsok* és a *cigányok* szülői csoportjában egyaránt találunk elenyésző számban olyan apákat, akik nem folytattak/folytatnak pénzkereső munkatevékenységet. Kikövetkeztethetjük, hogy a munkátlan életmód a szülők nemzedékében nem tekinthető jellemzőnek. A csekély számú nem dolgozó esetében bizonyosak lehetünk abban, hogy maguk és családjuk megélhetését valamilyen illegális tevékenységből fedezték. A kérdőív tanúsága szerint a 4 nem dolgozó apa közül 3 esetében a megkérdezett az apa börtönviseltségéről tudósít. A férfiak legtöbbször három csoportban volt állandónak tekinthető munkahelye, ahogy ez a szocialista időszakban - amire a szülők aktív életkorának nagyobbik hányada esik -, elvárható volt.

Egyébként a foglalkoztatási struktúra megfelel az iskoláztatási szerkezet alapján várhatónak. Vagyis az *asszimilánsok* csekélyebb, a *cigányok* jelentős mértékű elmaradása tapasztalható a *magyar* csoporttól. A magyarok között a két legalacsonyabb foglalkoztatási kategóriába (segéd és betanított munkás) együttesen az apák 32, az asszimiláns apák 50, a cigány apák 65%-a esik. Ezzel szemben a szakmunkás csoportban ugyanez a megoszlás 49, 27 illetve 10%-ot mutat. A magyar és az asszimiláns szülői csoportban egyaránt találunk csekély mértékben olyanokat, akiknek a szülei irodai, vagy esetleg szellemi tevékenységet folytattak. Ez a réteg a cigány csoportban teljesen hiányzik.

A foglalkoztatási struktúra egészét tekintve a fogvatartottak szülei annak alsó egyharmadában helyezkednek el. A megkérdezettek szüleire vonatkozó foglalkoztatási struktúra alapján a cigányok foglalnak helyet, ami nyilvánvalóan egyben - elvileg - a legszerényebb jövedelmi viszonyokat is jelenti. Annál is inkább, mivel az anyák döntő többsége háztartásbeli és a cigány csoportban igen magas a gyermekek száma.

Ezt követően a megkérdezettek foglalkozási területének változását vizsgáltuk az apákhoz viszonyítva. Szembetűnő, hogy mind a magyar mind a cigány csoportban, mégpedig közel azonos, mintegy 8%-os mértékben nő azok száma és aránya a szülőkhöz viszonyítva, akik börtönbe kerülésük előtt nem tanultak, és nem volt munkahelyük. Ezzel szemben az asszimiláns csoportban ugyanez felére csökken.

Apák és megkérdezettek foglalkozása összehasonlításban

Etnikai csoportok/	Magyarok		Asszimilánsok		Cigányok	
	Apa	Válaszadó	Apa	Válaszadó	Apa	Válaszadó
Foglalkozás						
Nem tanult/dolgozott	-	5:7,8%	2:9%	1:4,5%	3:5,1%	8:13,3%
Tanuló volt	-	3:4,7%	-	-	-	1:1,6%
Alkalmi munkás	4:6,4%	11:17,2%	1:4,5%	5:22,7%	8:13,6%	18:30%
Segédmunkás	13:20,6	9:14%	5:22,7%	3:13,6%	18:30,5%	12:20%
Betanított munkás	7:11,1%	5:7,8%	6:27,3%	2:9%	20:33,9%	8:13,3%
Nem dolgozik, vagy kvalifikálatlan munkát végez	38,1%	46,8% (+8,7%)	63,5%	49,8% (-13,7%)	83,1%	76,6% (-6,5%)
Szakmunkás	31:49,2%	20:31,2%	6:27,3%	8:36,3%	6:10,1%	5:8,3%
Vállalkozó	4:6,3%	9:14%	2:9%	3:13,6%	4:6,8%	7:11,6%
Tisztviselő	2:3,2%	-	-	-	-	-
Szellemi	2:3,2%	-	-	-	-	-
Rokkant nyugdíjas	-	2:3,1%	-	-	-	1:1,6%
Öregségi nyugdíjas	-	-	-	-	-	-
<i>Kiegészítő jövedelem szociális segélyekből és más járadékokból</i>		11:17%		3:13,6%		20:33,3%
<i>Kiegészítő tevékenységként illegális ipart/kereskedelmet üz</i>		11:17%		9:40,9%		15:25%
<i>Fő vagy kiegészítő tevékenységként bűnözik**</i>		14:21,9%		4:18,2%		18:30%
Összes válaszadó fő/%	63:100 %	64:100%	22:100 %	22:100%	59:100 %	60:100%

* Ha még aktív munkatevékenységet folytatnak. A %-os értékeket egy tizedes jegyre kerekítettük.

** A válaszadó saját bevallása szerint

Szembeötlő, hogy a *magyar* csoportban erősen növekszik, az *asszimilánsban* erősen, a *cigányban* kisebb mértékben csökken a *kvalifikációt nem igénylő* tevékenységet végzők aránya. Ennek megfelelően a *magyarok* körében csökken a szakmunkát vagy más kvalifikált munkát végzők aránya, a cigány csoportban ugyanez tapasztalható kisebb mértékben, míg az *asszimiláns* csoportban növekszik a szakképzettséget igénylő tevékenységgel pénzt keresők aránya.

Mindhárom csoportban 5-8%-kal növekszik a vállalkozók száma, róluk nem tudjuk eldönteni, hogy valójában iskolázásra épülő foglalkozást folytatnak-e.

A foglalkoztatási struktúra vizsgálata kapcsán kitértünk annak vizsgálatára is, milyen gazdálkodási vagy igazgatási területen dolgoztak, vagy dolgoznak a megkérdezettek szülei, és ez hogyan változott a megkérdezettek csoportjaiban. A válaszok közül csak a releváns területeket emeltük ki. Így a következő kép bontakozik ki.

Apák (korábbi vagy mai*) és a megkérdezettek mai** foglalkozási területe összehasonlításban

Etnikai csoportok	Magyarok		Asszimilánsok		Cigányok	
	Apa	Válaszadó	Apa	Válaszadó	Apa	Válaszadó
Ipar	25:43,1%	21:36,2% (-6,9%)	9:42,9%	7:35% (-7,9%)	19:38,8%	15:28,8% (-10%)
Mezőgazdaság	14:24,1%	13:22,4% (-1,7%)	4:19%	4:20% (+1%)	20:40,8%	19:36,5% (-4,3%)
Egyéb	19:32,8%	24:41,4% (+8,6%)	8:38%	9:45% (+7%)	10:20,4%	18:34,6% (+14,2%)
Kumulált változás		4%		5,3%		9,5%
Összes válaszadó fő/%	58:100 %	58:	21:100 %	20:	49:100 %	52:

* Ha még aktív munkatevékenységet folytatnak. A %-os értékeket egy tizedes jegyre kerekítettük.

**A börtönbe kerülés előtt.

A megkérdezettek apái körében a két domináns foglalkoztatási terület az ipar és a mezőgazdaság volt, ezen a két foglalkozási területen mozgott az apák - sorrendben - 67, 62 és 65%-a.

A *magyar* és az *asszimiláns* apák körében az iparban foglalkoztatottak aránya egyaránt 43%, a mezőgazdasági dolgozóké 20-24 % között mozog. Valamivel alacsonyabb a *cigány* apák körében az ipari dolgozók száma, szignifikáns eltérést mutat viszont a mezőgazdasági munkások aránya, amely közel duplája (41%) a magyarok és asszimilánsok körében tapasztalt megfelelő aránynak. Nyilvánvalóan azért, mert a szülők generációja nagyjából vidéki, falusias lakóhelyen élt vagy él ma is. A mezőgazdaságban - és vidéken - foglalkoztatottak körében alacsonyabb jövedelmi színvonal volt elérhető már a Kádár-korszak utolsó évtizedében is, különösen a nem kvalifikált munkakörökben. Még inkább így van ez ma. Tehát a cigány családok a foglalkoztatottság helye és a gazdálkodási terület tekintetében is hátrányosabb helyzetben voltak, mint a magyar elkövetők szülei. A magas ipari foglalkoztatottság mögött minden bizonnyal nagy élőmunka igényű munkahelyek álltak, amelyeken a vizsgált csoport alacsony képzettségi szintjét figyelembe véve igen gyenge jövedelem realizálódott. Az *asszimiláns* szülők foglalkoztatási terület szerinti megoszlása két lényeges mozzanatra mutat rá. Körükben kiugróan magas az *egyéb*, - tehát javarészt *szolgáltatási* (pl. közlekedés, egészségügy, közigazgatás) - területen dolgozók aránya, a két mások csoport értékeihez viszonyítva viszont alacsonyabb a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya: vagyis a modernizáció jeleként jelentős részük erősen távolodóban van a hagyományos munkaterületektől, ami egyben a rurális lakhelyhez való kötődés, illetve az ottani - eredeti - közösségbe való beágyazottság lazulását is jelenti. Az asszimiláns csoport szüleinél a szolgáltatásban végzett tevékenység mindkét nem esetében jobbra a *közlekedés*, *egészségügy* és *kereskedelem* területein folyik. Összegezve: a megkérdezettek apái nagyobb

részben ipari vagy mezőgazdasági területen folytattak viszonylag, vagy nagyon alacsony képzettséget igénylő és alacsony jövedelmet biztosító tevékenységet.

A válaszadók körében jelentős változás tapasztalható mindhárom csoportban a szülők nemzedékéhez képest. Az *iparban* foglalkoztatottak arányában - valószínűleg összefüggésben a nagyipar leépülésével - jelentős visszaesés mutatkozik mindhárom csoportban. A visszaesés a magyar és az asszimiláns csoportban 7%, a cigányok körében 10%. A *mezőgazdaságban* foglalkoztatottak aránya mindhárom csoportban csak igen csekély csökkenést mutat, csak a cigány csoportban haladja meg a 3%-ot. Az *egyéb* terület a megkérdezettek körében már nem annyira (köz)szolgáltatást, sokkal inkább - 50-60%-ban - kereskedelmet jelent. Mindhárom csoportban jelentős, a magyar csoportban 10%, az asszimilánsban 7%, a cigányban 14%-os az ebbe az irányba való elmozdulás. Tehát mindhárom csoportra igaz, hogy a szolgáltatói/kereskedelmi tevékenység az általános tendenciával egybevágóan erősödik a termelésben - 1. és 2. gazdasági szektor - való részvétel rovására. A foglalkozási területen tapasztalt *kumulált változás* figyelembevételével a magyar és az asszimiláns csoportban a teljes változás közel együtt halad (4-5%), míg a cigány csoportban ennek a duplája (10%).

4. Szülők és a megkérdezettek megélhetése

A szülők jelenlegi megélhetését vizsgálva a válaszok a magyaroktól kiindulva az asszimilánsokon keresztül a cigány csoportig egyfajta *foglalkoztatási lejtőt* mutatnak. Míg a magyarok csoportjában az aktív korban lévő apák 55%-a, addig a cigány csoportban csak mintegy 44%-a folytat kereső tevékenységet. A cigány csoportban kapott érték így is messze meghaladja az 1993-1994 évi MTA-felmérésben közölt átlagos 26,2%-os foglalkoztatottsági arányt.²² Még szembevetőbb a különbség, ha figyelembe vesszük, hogy a fogvatartottak átlagéletkorára tekintettel apáik életkora 50 év körül mozoghat, vagy meghaladja azt. Hiszen ebben a korcsoportban az MTA-felmérés az átlagtól erősen csökkenő foglalkoztatottságot jelez. Az eltérés mögött elméletileg több ok húzódhat meg. Nem kizárt, hogy az MTA-felmérésben közölt adat a viszonylag kis mintavétel miatt a cigány népesség egészére nem tekinthető irányadónak²³, túl nagy torzítást mutat. Kevésbé valószínű, hogy a munkaerő-piaci helyzet változása és a megtett intézkedések hatására a cigány férfiak átlagos foglalkoztatottsága 1994 és 1998 között majdnem 10%-kal, sőt korszpecifikusan jóval afölött bővült volna. Valamelyes bővülés természetesen elképzelhető, hiszen beindultak egyes helyeken foglalkoztatási programok. Harmadrész elképzelhető, hogy a cigány elkövetők szülei esetében olyan alcsoporttal van dolgunk, amely igen határozottan igyekszik kitörni súlyosan hátrányos helyzetéből, keményen harcol felemelkedése érdekében és ebben a "harcban" masszívan alkalmazza mind a legális mind a normasértő eszközöket. Vagyis nagy arányban előfordulhat, hogy az aktív munkatevékenység alatt feketemunkát kell érteni. Összességében hasonló képet mutat, és hasonló kérdéseket vet fel a munkaképes korú magyar apák foglalkoztatottsága is.

²² Kemény I.; Havas G.; Kertesi G.: Beszámoló a roma népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról. Az MTA Szociológiai és Közgazdaságtudományi Intézetének közös adatfelvétele. Budapest 1994. Kézirat.

²³ A teljes - becsült - kb. 500.000-es cigány népességhez képest viszonylag kicsi volt 2%-os a minta.

Munkaképes korban lévő apák és anyák jelenlegi megélhetési forrása

Etnikai csoportok/	Magyarok		Asszimilánsok		Cigányok	
	Apa	Anya	Apa	Anya	Apa	Anya
Megélhetési forrás						
Aktívan dolgozik	11:55%	12:41,4%	5:50%	-	14:43,8%	4:13%
Munkanélküli ellátás	4:20%	5:17,3%	2:20%	2:20%	6:18,8%	3:9,7%
Szociális segély	-	1:3,4%	-	2:20%	3:9,3%	7:22,6%
Rokkant nyugdíj	5:25%	11:37,9%	3:30%	5:50%	9:28,1%	12:38,7%
Nincs jövedelme	-	-	-	1:10%	-	5:16,1%
Összes válaszadó fő/%	20:100%	29:100%	10:100%	10:100%	32:100%	31:100%

Az aktívan dolgozó anyák aránya a cigány csoportban azért olyan alacsony, mert eleve többségük háztartásbeli. Mindhárom csoportban 20% körüli a munkanélküli ellátásban részesülők aránya, tehát azoké, akik nem túlságosan régen kerültek ki a munkanélküli járadék köréből. A magyar csoportban szociális segélyből élőt csak a nők között találtunk, ott is csak elenyésző mértékben. Ezzel szemben az asszimiláns és a cigány csoportban a megkérdezettek anyái kb. 20%-ban ezt tekintik fő jövedelmi forrásuknak.

Mindhárom csoportban igen magas mind a férfiak, mind a nők körében a rokkantnyugdíjasok aránya. A férfiak körében átlagosan 28%, a nők körében 42 %, ami az átlagosan 31 éves korú mintavételben az aktív életkorú szülők igen rossz egészségi állapotára utal, még akkor is, ha elfogadjuk a 94-es MTA-kutatás álláspontját, miszerint a rokkantsági ellátás igen nagy arányban menekülő út a munkanélküliség elől. Különösen érvényes ez a *cigány* csoportra, amelyről megállapítottuk, hogy a szülők életkora alacsonyabbra tehető, mint a magyar csoport esetében. A rokkantsági ellátásban részesülő szülők aránya mind a férfiak mind a nők tekintetében kiemelkedően magas az *asszimilánsok* körében. A jelenségre nem tudunk egzakt magyarázattal szolgálni. Az ilyen köztes csoportoknál általánosan tapasztalt jelenség a korai halálozás, illetve a korai és súlyos egészségromlás. Magyarázatképpen felmerülhet egyrészt az etnikai identitásváltással kapcsolatos konfliktushelyzetek folyamatos stresszkeltő hatása, de még inkább az, hogy esetükben egyúttal társadalmi státuszváltásról, feltörekvésekről vagy annak kísérletéről is szó van. Az ezzel együtt járó fokozott megerőltetés, különösen, ha identitásválsággal társul, súlyosan egészségromboló hatású lehet. Természetesen ez még nem kielégítő magyarázat sem az adott helyzetre, sem arra, miért tapasztalunk az *asszimiláns* csoportban a lerokkantott anyák esetében 10%-ot meghaladó többletet a két másik anyai csoporthoz képest. Valószínűleg figyelembe kell venni azt is, hogy az asszimiláns csoport magasabb civilizáltsága következtében eredményesebben tudott élni a rokkantság nyújtotta menekülés lehetőségével.

Egyik csoport esetében sem találtunk az apai körben jövedelemmel nem rendelkezőket. Az asszimiláns csoport anyái esetében azonban 10%, a cigány anyák esetében 16% a semmilyen jövedelemmel nem rendelkezők aránya, ami az anyák eltérő mértékű, de mindkét csoportban magas háztartásbeli státuszával függhet össze.

5. A munkavállalást kiegészítő jövedelemforrások

A megkérdezettek megélhetésének fő forrását a foglalkoztatásra vonatkozó adatok mutatják. Külön kigyűjtöttük azokat, akik megélhetésük lényeges forrásai között megemlítették segélyekből, nem legális munkavégzésből vagy bűnözésből származó jövedelmeket. A válaszadók bevallása alapján ezek jelentősége a magyar csoporttól a cigányok felé haladva növekszik.

A megkérdezetteknek a (legális) munkavállalást kiegészítő jövedelemforrásai

Etnikai csoportok/	Magyarok	Asszimilánsok	Cigányok
Kiegészítő jövedelemforrások	Válaszadó	Válaszadó	Válaszadó
<i>Szociális segélyekből, és más járadékokból</i>	11: 17%	3: 13,6%	20: 33,3%
<i>Illegális ipari/kereskedelmi tevékenységből</i>	11: 17%	9: 40,9%	15: 25%
<i>Bűnözésből*</i>	14: 21,9%	4: 18,2%	18: 30%
Összes válaszadó fő/%	64: 100%	22: 100%	60: 100%

* A válaszadó saját bevallása szerint

A magyar és az asszimiláns csoportban a segélyek fontossága közel azonos, a cigány csoportban annak 2-szerese. Az asszimiláns csoport kiemelkedik a fekete gazdasági tevékenység tekintetében. Ez egyébként magas fokú integráltságára utal, hiszen a csoport tagjai rendelkeznek az ehhez szükséges kvalitásokkal, készségekkel és információkkal. A bűnözés megélhetési forrásként való fontossága a magyar és az asszimiláns csoportban közel azonos, a cigány csoportban azonban jóval meghaladja azt.

Összességében úgy tűnik, hogy mindhárom csoportra - illetve egy részükre - igaz, hogy a legális munka, a feketegazdasági tevékenység, a szociális juttatások, valamint a bűnözés egyénenként nyilván eltérő mértékben, de egyaránt fontos szerepet játszik a megélhetés forrásai között. E négy forrás bizonyos fajta rendszerré, a megélhetés pilléreivé szerveződik, amely vélhetően a cigány csoportban a legcsiszoltabb, olyannyira, hogy - mint látni fogjuk - sokszor jelentős anyagi előrelépést is lehetővé tesz.

A fenti adatok természetesen csak a bűnözésre vonatkozó konkrét - persze továbbra is önbevalláson nyugvó - információkkal összevetve válnak világosabban értelmezhetővé.

V. LAKÓHELY, MIGRÁCIÓ, MOBILITÁS

1. Lakóhely

Az alábbi táblázat az elítéltek lakóhely szerinti megoszlását mutatja csökkenő sorrendben. A fogva tartás helyének kijelölését a BVOP elosztó helye végzi. Az elosztásban két fő szempont érvényesül: a börtönök szabad férőhelyei szerinti arányos elosztás, valamint az, hogy a mindenkori fogvatartott lehető legközelebb kerüljön lakhelyéhez. Alszemponként e kettőhöz járul még a dolgozó elítéltek esetében a munkahely valamely szakma iránti igénye. Ennek megfelelően az elítéltek lakhely szerinti megoszlása alapján szigorú szabályszerűséget felállítani nem lehetett. Az adatfelvétel helyéül szolgáló fegyintézet börtönrészlege átlagos magyar végrehajtási hely, így annak összetétele is feltételezhetően megfelel az átlagos összetételnek. Ezért tendenciák kimutatására alkalmasnak tartható. A magyar csoportban a legtöbben a fővárosból valók, valamint Pest, BAZ, Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyei illetőségűek. Az asszimiláns csoportban Pest és BAZ megye vezet a sort, ezeket egy széles középmezőny követi. A cigány csoportban a vezető BAZ és Hajdú-Bihar megyét szintén magas arányokkal Jász-Nagykun-Szolnok és Nógrád megye követi. Budapest és Pest megye csak a középmezőnyben foglal helyet.

Lakóhely szerinti megoszlás

Magyar		Asszimiláns		Cigány	
Pest	9:14,8%	B.A.Z.	3:13,6%	B.A.Z.	11:18,3%
Budapest	9:14,8%	Pest	3:13,6%	Hajdú-Bih.	11:18,3%
B.A.Z.	6:9,8%	Baranya	2:9%	Jász-N-Sz.	8:13,3%
Bács-Kiskun	5:8,2%	Fejér	2:9%	Nógrád	8:13,3%
Hajdú-Bihar.	5:8,2%	Győr-M-S.	2:9%	Bács-Kisk.	4:6,9%
Békés	4:6,6%	Hajdú-Bih.	2:9%	Somogy	4:6,9%
Szabolcs-Szatmár	4:6,6%	Heves	2:9%	Budapest	3:5%
Fejér	3:5%	Szabolcs-Sz.	2:9%	Pest	2:3,4%
Somogy	3:5%	Békés	1:4,5%	Szabolcs-Sz.	2:3,4%
Jász-Nagykun-Sz.	2:3,2%	Jász-N-Sz.	1:4,5%	Zala	2:3,4%
Komárom-E.	2:3,2%	Komárom-E.	1:4,5%	Baranya	1:1,7%
Vas	2:3,2%	Veszprém	1:4,5%	Csongrád	1:1,7%
Veszprém	2:3,2%	Bács-Kisk.	-	Fejér	1:1,7%
Zala	2:3,2%	Csongrád	-	Heves	1:1,7%
Heves	1:1,6%	Nógrád	-	Veszprém	1:1,7%
Nógrád	1:1,6%	Somogy	-	Békés	-
Tolna	1:1,6%	Tolna	-	Komárom-E.	-
Baranya	-	Vas	-	Tolna	-
Csongrád	-	Zala	-	Vas	-
Győr-Moson-S.	-	Budapest	-	Győr-M-S.	-

2. Migráció az elítéltek és szüleik nemzedékében

Kísérletet tettünk az elítéltek családjában honos migrációs magatartásának felületi vizsgálatára. Rákérdeztünk a nagyszülői a szülői és a megkérdezetti generációk megyék, illetve a főváros szerinti lakhelyére. Ez természetesen csupán a jelentősebb, tehát régiók (megyék) közötti mozgásra utal, és nem foglalja magában a falu és város közötti elmozdulásokat.

Azt tapasztaltuk, hogy a szülői generációban és a válaszadók generációjában a migráció összesített és átlagos szintje 20%. Vagyis az elkövetők, illetve szüleik közel negyede mutat fel jelentős földrajzi mobilitást. A szülői generációban a legnagyobb, közel 30%-os helyváltoztatási hajlandóság a magyar csoportban található, míg az asszimiláns csoporton áthaladva a cigány csoport felé ez jelentősen - mintegy harmadára csökken. A megkérdezetti körben a migráció a magyar csoportban erősen csökken, (és alatta marad az asszimiláns csoporténak). Ezzel szemben az asszimiláns és cigány csoport helyváltoztatási hajlandósága a szülői generációhoz képest hasonló arányban - az asszimiláns csoportban a cigány csoport mutatóját valamelyest meghaladó mértékben - erősödik.

Migráció a szülők és megkérdezettek nemzedékében csoportonként

Magyar		Asszimiláns		Cigány	
Szülő	Válaszadó	Szülő	Válaszadó	Szülő	Válaszadó
18:28%	13:20,3%	4:18,2%	5:22,7%	7:11,5%	9:14,8%
Változás	-7,7%*	+4,5%		+3,3%	

* A zárójelben megadott +/- jel a válaszadók körében a migrációnak a szülői generációhoz viszonyított változását jelzi.

Tendenciaként *mindhárom csoportban* megállapítható, hogy a megyéket átlépő földrajzi elmozdulások a munkavállalással és megélhetéssel összefüggésben, nagyrészt az ország keleti részében, a kevésbé fejlett területekről a fejlettebbek (iparosodottabbak) irányába és viszonylag kis lépésekben, egy-egy megyés ugrással történnek. Szabolcs megyéből a vándorlás részben Borsod, részben Hajdú-B. felé, Békésből szintén Hajdú megyébe, illetve

Bács-Kiskunba tart; a Dunántúlon az agrár jellegű Zala, Somogy és Tolna megyékből Fejér és Baranya irányába mozog. A magyar csoportban a megkérdezetti körben a migrációs hajlandóság csökkenése, valamint a két másik csoportban érzékelhető növekedése arra enged következtetni, hogy a két utóbbi csoport mobilizációja és "helykereső" magatartása erősödik. Feltételezhető, hogy a földrajzi mobilizációval összefüggő státuszbizonytalanság, stressz- és konfliktushelyzetek jelentős szerepet játszanak bűnelkövetésükben is.

A migráció regionális és mennyiségi vonatkozásait szemlélteti a következő táblázat, amely (megkérdezettek és) százalékok szerint mutatja a három csoport három generációjának megyénkénti lakhelyeit, illetve ezek változását. Az adatok ez esetben nem csak az elvándorlást, hanem az odavándorlást is figyelembe veszik, tehát a terület vonzerejére is rámutatnak.

A megkérdezettek és két felmenő generációjuk lakhelye megyék szerint

Etnikum Nemzedék/ Lakhely	Magyar			Asszimiláns			Cigány		
	Nagy- szülő	Szülők	Válasz- adó	Nagy- szülő	Szülők	Válasz- adó	Nagy- szülő	Szülők	Válasz- adó
Baranya	1:1,7%	1:1,7%	-	1:4,5%	2:9%	2:9%	-	-	1:1,7%
Bács-K.	6:10,3%	5:8,6%	5:8,2%	-	-	-	3:5,3%	4:6,6%	4:6,9%
Békés	3:5,2%	4:6,9%	4:6,6%	1:4,5%	1:4,5%	1:4,5%	1:1,7%	-	-
B.A.Z.	9:15,5%	8:13,8%	6:9,8%	2:9%	3:13,6%	3:13,6%	10:17%	12:20%	11:18,3%
Csongrád	-	-	-	-	-	-	-	-	1:1,7%
Fejér	3:5,2%	2:3,4%	3:5%	1:4,5%	1:4,5%	2:9%	1:1,7	2:3,4%	1:1,7%
Győr-M-S	-	-	-	1:4,5%	2:9%	2:9%			
Hajdú-B.	7:12%	5:8,6%	5:8,2%	3:13,6%	2:9%	2:9%	11:19%	11:18,3%	11:18,3%
Heves	-	-	1:1,6%	1:4,5%		2:9%	2:3,4%	1:1,7%	1:1,7%
Jász-N-Sz.	2:3,4%	2:3,4%	2:3,2%	3:13,6%	3:13,6%	1:4,5%	7:12%	7:11,7%	8:13,3%
Komár-E.		3:1,7%	2:3,2%	1:4,5%	2:9%	1:4,5%	1:1,7%	-	-
Nógrád	1:1,7%	1:1,7%	1:1,6%				6:10,3%	6:10%	8:13,3%
Pest	6:10,3%	8:13,8%	9:14,8%	2:9%	3:13,6%	3:13,6%	2:3,4%	2:3,4%	2:3,4%
Somogy	3:5,2%	2:3,4%	3:5%	1:4,5%	1:4,5%	-	4:6,9%	5:8,3%	4:6,9%
Szabolcs- Sz.	6:10,3%	6:10,3%	4:6,6%	3:13,6%	2:9%	2:9%	7:12%	5:8,3%	2:3,4%
Tolna	2:3,4%	1:1,7%	1:1,6%	1:4,5%	-	-	1:1,7%	-	-
Vas	1:1,7%	1:1,7%	2:3,2%	-	-	-	-	-	-
Veszprém	2:3,4%	2:3,4%	2:3,2%	-	-	1:4,5%	1:1,7%	2:3,4%	1:1,7%
Zala	2:3,4%	2:3,4%	2:3,2%	-	-	-	1:1,7%	1:1,7%	2:3,4%
Budapest	4:6,9%	5:8,6%	9:14,8%	1:4,5%	-	-	-	2:3,4%	3:5%
Összes válaszadó	58	58	61	22	22	22	58	60	60

A táblázatban foglalt összesítésből deriváltuk a következő táblázatot, amely arra igyekszik választ adni, hogy az egyes csoportok megkérdezettjei és szüleik a megyék esetében elvándorlást vagy bevándorlást mutatnak-e, illetve hogyan viszonyulnak egymáshoz az egyes csoportokban tapasztalt folyamatok. Az asszimilánsokat és cigányokat az előbbi csoport igen kis létszáma miatt ez esetben, mint *cigány származásúakat*, kivételesen együtt kezeltük.

BAZ megyében a magyar és a cigány/asszimiláns csoportban egyértelmű elvándorlási trend tapasztalható. Nyilvánvalóan a korábbi iparosítással függött össze, hogy ez alól a cigány szülők csoportja bevándorlóként kivételt képezett. Ugyancsak egyértelmű mindkét csoportban az elvándorlás Hajdú-Biharban (a szülői generációban) és Szabolcs-Szatmárban, ahol minden csoportban erős elvándorlás mutatkozik. Mindkét csoport részéről erős bevándorlási tendencia mutatkozik a főváros felé, de ugyancsak jelentős a Pest megyébe irányuló migráció. Bács, Békés, Fejér, Komárom és Somogy megyékben a magyar és a cigány/asszimiláns csoport viszonyában ellentétes migrációs trend zajlik. Bács megyében a magyar szülői nemzedék elvándorlása ellenében a cigány szülői nemzedék bevándorlása tapasztalható, ezzel ellentétes tendencia látszik viszont Békés megyében. Fejér megyében a magyar szülői nemzedék elvándorlásával szemben a cigány szülői nemzedék bevándorlása volt jellemző.

Komárom megyében a magyarok mindkét nemzedékének bevándorlásával szemben a cigány/asszimiláns megkérdezettek elvándorlása áll.

Elvándorlás és bevándorlás az egyes megyékben magyarok és a cigány származásúak viszonylatában				
Etnikum Nemzedék/ Lakhely	Magyar		Cigányok és asszimilánsok együttesen	
	Szülők	Válaszadó	Szülők	Válaszadó
Baranya	-	Elvándorlás	Bevándorlás	Bevándorlás
Bács-Kiskun	Elvándorlás	-	Bevándorlás	-
Békés	Bevándorlás	-	Elvándorlás	-
B.A.Z.	Elvándorlás	Elvándorlás	Bevándorlás	Elvándorlás
Csongrád	-	-	-	Bevándorlás
Fejér	Elvándorlás	Bevándorlás	Bevándorlás	-
Győr-M-S.	-	-	Bevándorlás	-
Hajdú-Bihar	Elvándorlás	-	Elvándorlás	-
Heves	-	Bevándorlás	Elvándorlás	Bevándorlás
Jász-N-Sz	-	-	-	Elvándorlás
Komárom-E.	Bevándorlás	Bevándorlás	-	Elvándorlás
Nógrád	-	-	-	Bevándorlás
Pest	Erős bevándorlás	Bevándorlás	Bevándorlás	-
Somogy	Elvándorlás	Bevándorlás	Bevándorlás	Elvándorlás
Szabolcs-Sz.	-	Erős elvándorlás	Erős elvándorlás	Erős elvándorlás
Tolna	Elvándorlás	-	Elvándorlás	-
Vas	-	Bevándorlás	-	-
Veszprém	-	-	Bevándorlás	-
Zala	-	-	-	Bevándorlás
Budapest	Erős bevándorlás	Erős bevándorlás	-	Erős bevándorlás

Ha eltekintünk az egyértelmű el-, illetve bevándorlási övezetektől, a szülői nemzedékekben viszonylag világosan kirajzolódik az a fővárosból jól ismert tendencia, hogy a magyarok és a cigányok földrajzi mobilizációja ellentétes irányú. Tehát joggal következtetünk arra, hogy az elvándorló magyarok helyét, munkavállalói státuszát és lakókörnyezetét cigány, vagy közelebbről-távolabbról cigány származásúak veszik át.

A két alapvető etnikai csoport szülői generációjában ellentétes migrációt felmutató megyék		
Nemzedék/ Lakhely	Magyar szülők	Cigány és asszimiláns szülők
Bács-Kiskun m.	Elvándorlás	Bevándorlás
Békés m.	Bevándorlás	Elvándorlás
B.A.Z. m.	Elvándorlás	Bevándorlás
Fejér m.	Elvándorlás	Bevándorlás
Somogy m.	Elvándorlás	Bevándorlás
A két alapvető etnikai csoport megkérdezetti generációjában ellentétes migrációt felmutató megyék		
	Magyar megkérdezettek	Cigány és asszimiláns megkérdezettek
Baranya m.	Elvándorlás	Bevándorlás
Komárom-E. m.	Bevándorlás	Elvándorlás
Somogy m.	Bevándorlás	Elvándorlás

A tendencia - kevésbé pregnánsan - ugyancsak tetten érhető a megkérdezettek generációjában, különösen Baranya, Komárom és Somogy megyékben. A megkérdezettek körében az ellentétes migrációs folyamatot ez érintett megyékben a fenti táblázat alsó része mutatja.

2. Megkérdezettek és szüleik lakhelye településtípusok szerint

A fogvatartottak és szüleik generációjának csoportonkénti és település-típusonkénti megoszlását a következő táblázatban gyűjtöttük össze.

A magyar szülői csoport az adatok tanúsága szerint jóval nagyobb hányadban városlakó (56%), és igen nagy arányban (mintegy 40%) nagyvárosokban él. A cigány és asszimiláns csoport szülei közel azonos mértékben (kb. 60%) nem városias településeken, jobbra kisebb falvakban laknak vagy laktak. A megkérdezettek generációjában a városlakó magyarok aránya 10% növekedést mutat, ám az átlagot jóval meghaladó, mintegy 25-27%-nyi - drasztikus - emelkedés jelentkezik a megkérdezett cigányok és asszimilánsok között a városlakók arányában.

Szülők és megkérdezettek lakhelye településtípusonként

Etnikai csoport	Magyar		Asszimiláns		Cigány	
	Szülők	Válaszadó	Szülők	Válaszadó	Szülők	Válaszadó
Tanya	3:4,7%	1:1,6%	4:18%	-	1:1,6%	1:1,6%
Falu	17:26,6%	11:17,7%	11:50%	8:36,4%	20:32,8	9:14,8%
Nagyközség	8:12,5%	9:14,5%	2:9%	3:13,6%	16:26,2%	13:21,3%
Kisváros	10:15,6%	13:21%	1:4,5%	5:22,7%	7:11,5%	12:23,5%
Nagyváros	26:40,6%	28:45,2%	4:18%	6:27,3%	17:27,9%	25:41%
Összes	64:100%	62*:100%	22:100%	22:100%	61:100%	61:100%

* A 64 válaszolóból 2 hajléktalant találtunk.²⁴

Még szemléletesebben mutatja ezt a következő táblázat, amelyben a fő település-típusonkénti változást ábrázolja.

Szülők és megkérdezettek lakhelye fő településtípusonként

Etnikum	Magyar		Asszimiláns		Cigány	
	Szülő	Megkérdezett	Szülő	Megkérdezett	Szülő	Megkérdezett
Község	39%	32,2%	59%	50%	60%	36,1%
Város	56%	66,2%	22,5%	50%	40%	64,5%
Nagyváros	40,6%	45,2%	18%	27,3%	27,9%	41%

Szemléletesen látszik, hogy az asszimiláns és a cigány megkérdezettek csoportban a nagyvárosi lakosság növekedése duplája, vagy még több a magyar csoportban tapasztalt városba költözésnek. Mindhárom csoportban csökken a falusias lakóhelyen élők aránya, de legerősebben a cigány csoportban, ahol a szülők generációjához képest majdnem csak megfeleződik. A kisebb falvakból a magyar megkérdezettek körében is elvándorlást látunk, az asszimiláns és a cigány megkérdezettek esetében az ilyen településekről való elvándorlás jóval (és hasonló mértékben) meghaladja a magyarok elvándorlását.

Tehát levonhatjuk azt a következtetést, hogy a megyék, illetve régiók közötti migrációhoz igen intenzív mozgás társul az egyes településtípusok között, mégpedig a falusias települések irányából az urbanizáltabb, vagy erősen urbánus településformák irányába. A cigány és az asszimiláns csoportban a megkérdezetteknek egyaránt 35-36%-a költözik más típusú lakóhelyre szüleikhez képest. Ezzel szemben ez az arány a magyarok körében csupán mintegy 20%. A magyarok körében viszonylag lépcsőzetes migráció tapasztalható, vagyis az elvándorlók rendszerint szüleik lakhelyénél eggyel fejlettebb településtípusba költöznek, vagyis faluból nagyközségbe, nagyközségből kisvárosba és így tovább. Még így is viszonylag magas (28%) azok aránya a költözők között, akik több lépcsőfokot ugranak át. Az asszimiláns és cigány csoportban a migránsok körében sokkal nagyobb ugrások tapasztalhatóak, hiszen a

²⁴ A BVOP vizsgálata is arról számol be, hogy a hajléktalanság nem tekinthető jellemzőnek az elítéltek között. Huszár L. i. m. 128. p.

költöző asszimilánsok 33%-a kerül tanyasi vagy falusi környezetből kisvárosokba, a cigányok költözők 38%-a falusi környezetből nagyvárosba kerül. Figyelemreméltó, hogy a cigány költözők 50%-a költözésekor több településtípust ugrik át.

4. A lakásviszonyok és változásai az egyes csoportokban

Mindhárom csoportban a legjellemzőbb lakásfajta a családi ház, a magyar csoportban 69%-ban, az asszimilánsok 77%-ában, a cigányok 66%-ában ilyenben laktak a szülők. A *cigány* csoportban is csak elenyésző mértékben találtunk olyan szülőket, akik putriban laktak: 2 család. A fejlettebb településtípusok felé irányuló vándorlással a családi ház, mint jellemző lakásfajta ugyan megmarad, de jelentősége csökken. A *magyar* megkérdezettek körében 61%, az asszimilánsok körében 55%, a cigányok körében 64% lakik ilyenben. A családi házat követi gyakoriságban a bérlakás és az öröklakás. A cigányok között viszonylag gyakori a szükséglakás (16%), ilyet viszont a másik két csoportban nem találtunk²⁵.

Miután a családi házas lakásfajta dominál, mind a szülők mind az elkövetők generációiban viszonylag nagy - a magyar átlagot jelentősen meghaladó -, lakásnagyságokkal és szobaszámokkal találkoztunk. Bár a megkérdezettek generációjában az átlagos lakásnagyság alig - legfeljebb átlag 2-3 m²-rel - változik a megelőző nemzedékhez képest, jelentősen nő az egy főre eső lakóterület, ami a megkérdezettek körében a szülők általában jónak mondható lakásviszonyaihoz képest is jelentős javulást mutat.

Szülők és megkérdezettek lakásméretei (önbevallás alapján)

Etnikai csoport	Magyar		Asszimiláns		Cigány	
	Szülők	Válaszadó*	Szülők	Válaszadó	Szülők	Válaszadó
Lakás jellegei						
Átlagos lakásméret	81,5 m ²	82 m ²	74,5 m ²	71 m ²	68 m ²	71 m ²
Átlagos fő/lakás*	4,7 fő	2,2 fő	9,2 fő	3,6 fő	6,5 fő	4,5 fő
Átlagos m ² /fő	17,3 m ²	37,3 m ²	8,1 m ²	19 m ²	10,5 m ²	15 m ²
Átlagos szobaszám	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
Komfort	2,9	3,6	2,5	2,75	2,27	3
Felszereltség	3,5	3,8	3,3	3,45	3,1	3,8

* A megkérdezett között 2 hajléktalant találtunk.

** Magyarországon ma átlagosan 2,5 fő jut egy lakásra (KSH).

A legjobb helyzetben a *magyarok* vannak. Ha hihetünk a válaszadóknak, átlagosan több mint 30 m² jut egy főre. Tehát a szülői generációhoz viszonyítva a magyar válaszadók körében legalább kétszeresére növekszik az egy főre eső lakótér nagysága. Az *asszimilánsok* esetében valamelyest alacsonyabb átlagos lakásnagyság mellett hasonló történik, bár az 1 főre jutó lakásnagyság csak 20 m² a válaszadók körében. A sor végén, mint általában, a *cigányok* állnak. A cigány válaszadók körében csak 15 m² az átlagos lakásnagyság, ami 1,5-szeres, növekedést jelent, vagyis lakásaik kb. egyharmaddal nagyobbak, mint szüleiké volt. A 71 m²-es lakásnagyság a magyar átlag feletti, az egy főre jutó 15 m²-es lakótér, valamint a szobák száma pedig eléri a magyar átlagot. *A szóban forgó cigány csoport esetében már a szülők generációjában is pregnánsan mutatózó emelkedő trend volt megfigyelhető a cigányság széles tömegeihez képest, a válaszadók nemzedéke pedig a lakások legfontosabb mutatói tekintetében lassan eléri a magyar átlagot.*

A lakás komfortfokozatát és felszereltségét egy-egy 4 fokú skálán mértük. A komfort mérésében, a villany, a vízvezeték, a szennyvízcsatorna és a fürdőszoba szerepelt 1-1 ponttal, a felszereltségben a rádió, a TV, a mosógép/centrifuga és a hűtőszekrény megléte szintén 1-1

²⁵ Huszár az általunk festette képnél jóval sötétebben ítéli meg a lakásviszonyokat. A magyar valóságtól ismeretében túlzónak tűnik az általa használt 1 fő/1 szoba, mint vonatkoztatási norma, és nem méri a nemzedéki változást.

ponttal. A komfort tekintetében nem számoltunk a központi fűtéssel, hiszen a vidéki lakások jelentős százalékát ma is kályhával fűtik, másrészt a fogalom valójában többféle fűtést módot takar, ezért nem tekinthető mérvadónak. A felszereltségben nem vettük figyelembe a telefont, mert az még néhány évvel ezelőtt is luxusnak számított és csak esetlegesen fordult elő.

Összességében a szülői generációban tapasztalt komfort mindhárom csoportban kielégítőnek mondható. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy majdnem mindenütt volt villany és vezetékes víz. Rádiót és TV-t szinte mindenhol találunk, ezek meglehetősen fontosabbnak tűnik a mosógépnél és a hűtőszekrénynél.

Mindhárom csoport válaszadói generációjában jelentős előrelépést tapasztaltunk a szülőkhöz képest mind a lakások komfortját, mint felszereltségét tekintve. A komfortfokozatban a magyarok és a cigányok csoportjában körülbelül egyforma ugrás mutatkozik. Ezzel szemben az asszimiláns csoportban a fejlődés lényegesen lassúbb mindkét területen. A szülői generáció értékei a cigány csoport szülő értékeit meghaladják, de a válaszadói generációban már nem érik el a cigány csoport által produkált értékeket. A cigány csoport nagyobb mértékű vagyonosodására utal, hogy a felszereltség tekintetében a szülői generáció a legalacsonyabb értéket produkálja, majd a válaszadói generációban ez eléri a válaszadó magyar csoport szintjét, vagyis a két csoport kiegyenlítődik.

Jogosan feltételezhetjük tehát, hogy a cigány fogvatartottak a cigányságnak ama rétegéhez tartoznak, amelyik az elmúlt évtizedekben rendkívül erős földrajzi mobilitást mutatott fel és jelentős vagyoni változásokon esett át. Bizonyos értelemben ez a csoport az elmúlt évtizedek folyamatainak nyertese, hiszen a korábbiaknál fejlettebb, jobb lakóhelyet talált, gyors ütemben javított lakásviszonyain és vagyoni helyzetén.

5. A lakások belső környezete

Lakások berendezettsége

Lakás belső minősége (berendezés)	Magyar		Asszimiláns		Cigány*				
	Szülő	Válaszó	Szülő	Válaszó	Szülő	Válaszó			
Lepusztult	-	1: 1,64%	-	-	-	-			
Szegényes	3:4,6%	2:3,1%	-	1:4,5%	3:5,2%	2:3,5%			
Egyszerű	17:26,6%	13:20,3%	8:36,4%	8:36,4%	18:31,6%	12:21%			
Rendes, tiszta	35:54,7%	32:50%	12:54,5%	9:40,9%	32:56,1%	30:52,6%			
Újszerű	7:11%	13: 20,3%	2:9%	4:18,2%	3:5,2%	9:15,8%			
Luxus	2:3,1%	3: 4,6%	-	-	1:1,8%	4:7%			
Válaszó csoportokban a lakásminőség változása									
Változás (+, -, 0, fő, %)	+ : 16: 25%	- : 8 12,5%	0: 40 62,5%	+ : 5 22,7%	- : 5 22,7%	0: 12: 54,5%	+ : 16: 28%	- : 4: 7%	0/0: 37 65%
Átlagos változás	+12,5		0		+21%				

* A cigányok közül 4 nem adott értékelhető felvilágosítást, így 57 válaszadó válaszait vettük figyelembe.

A lakások belső minőségét tekintve a magyar csoportban meglehetősen állandóság mutatkozik a két generáció között. A szülők zöme, 80%-a egyszerű, vagy rendes/tiszta környezetben nevelte gyermekeit. A megkérdezettek mintegy 60%-ának viszonyai nem változnak szüleikhez képest, 25% viszonyai javulnak. A szülők generációjához képest megduplázódik a korszerű minőségben berendezett lakások aránya. A megkérdezettek 70%-a rendszeren vagy egyszerűen berendezett lakást tudhat maga mögött, 20% pedig újszerűnek mondja lakása minőségét.

Az asszimiláns csoport viszonyai kisebb eltérésekkel hasonlóan mutatkoznak a magyar csoporthoz. Az egyszerű viszonyok között élők aránya változatlan marad, viszont itt is megduplázódik az újszerű berendezéssel rendelkezők aránya. A lakberendezés minőségének

javulása azonban kevésbé egyértelmű, mint a magyar csoportban, hiszen 5% lefelé, és ugyanennyi felfelé mozdult el szülei viszonyaihoz képest. Ebben a körben van egy szembetűnően *lecsúszó* csoport, hiszen a szülői generációban nem találtunk kimondottan szegényes körülményeket, a megkérdezettek majdnem 5%-a viszont már ilyenek között él.

A *cigány* csoport esetében rögtön szembetűnik, hogy a megkérdezettek szüleinek zöme, több mint fele a magyar szülőkhöz hasonlóan tiszta/rendes viszonyok között élt, az újszerűség azonban csak felükre jellemző. A szegényes körülmények aránya megfelel a magyar szülők körében tapasztalt arálynak. A megkérdezettek nemzedékében a magyar megkérdezettek jellemző szintre csökken a szegényes körülményekről tudósítók aránya, a maguknak *luxus* körülményeket teremtők aránya majdnem kétszeresen meghaladja a magyar csoportban tapasztalható, miközben a szülők generációjában elmaradt attól.

A három csoport közül a legnagyobb arányú - a magyar csoportét meghaladó - javulás a cigány csoportban következik, ahol a megkérdezettek 28%-ának javultak a körülményei szüleihez képest. Az átlagos (tehát a romlást is figyelembe vevő) változás is itt a legnagyobb: a magyar csoportét majdnem kétszeresen meghaladó javulást tapasztalunk, miközben az asszimiláns csoportban a javulás és a romlás kiegyenlíti egymást. Míg a magyar és az asszimiláns csoportban jelentős lecsúszás is mutatkozik, a cigány csoportban a lecsúszók aránya csak fele-harmada a két másik csoporténak.

6. A lakókörnyezet jellege

A lakókörnyezet minősége

Lakókörnyezet/ Etnikai csoport	Magyar		Asszimiláns		Cigány*				
	Szülő	Válaszadó	Szülő	Válaszadó	Szülő	Válaszadó			
Nemzedék									
Lepusztult	-	-	-	-	1:1,8%	-			
Szegényes	1:1,64%	2:3,1%	-	-	2:3,5%	2:3,5%			
Egyszerű	22:34,4%	18:28,1%	8:36,4%	6:27,3%	18:31,6%	14:24,6%			
Rendes, tiszta	29:45,3%	25:39%	12:54,5%	13:59%	25:43,9%	24:42,1%			
Újszerű	12:18,8%	19:29,7%	2:9%	3:13,6%	11:19,3%	15:26,3%			
Luxus	-	-	-	-	-	2:3,5%			
Válaszadói csoportokban a lakásminőség változása									
Változás (+,-,0)	+ :14 21,9%	- :9 14%	0:39 60,9%	+ : 4 18,2%	- : 2 9%	0:12 54,5%	+ :15 26,3%	- : 4 7%	0:38 66,6%
Átlagos változás	+7,9%		+9,2%		+19,3%				

* A cigányok közül 4 nem adott értékelhető felvilágosítást, így 57 válaszadó válaszait vettük figyelembe.

A lakókörnyezet változása tekintetében a *magyar* csoportban ismét inkább stabilitás tapasztalható: közel ugyanolyan mértékben látunk változásokat, mint a lakásminőség esetében. Valamelyest növekszik a *lecsúszó*, *szegényes* környezetbe kerülők aránya a szülői generációhoz képest. Mintegy 10%-kal emelkedik a szülőkhöz képest az újszerű épített környezetben lakók aránya.

Az *asszimiláns* csoportban sem a szülők, sem a megkérdezettek nem élnek szegényes környezetben. Az elmozdulás alapvetően az *egyszerű* felől a *rendes/tiszta*, illetve az újszerű lakókörnyezet felé történik. Ez már a szülői generációban is szembetűnően komoly értéknek számított. Mind a *magyar*, mind az *asszimiláns* csoportban 20%-körüli azok aránya, akik javítanak a helyzetükön, de mindkét csoportban kirajzolódik egy ezzel ellentétes folyamat is.

A cigány csoport zömét az egyszerű és a rendes/tiszta környezetben élők adják (65-75%). Ezek aránya mindkét generációban többé-kevésbé hasonló a másik két csoport értékeihez. A szegényes lakókörnyezetben élők aránya mindkét generációban alacsony, a megkérdezettek körében változatlan a szülőkhöz képest. Az újszerű környezetben élők aránya mindkét generációban szintén körülbelül megfelel a magyarok értékeinek. A megkérdezettek körében már jelentkezik a luxus jellegű lakókörnyezetben élők csoportja, amivel a másik két etnikai

csoportban nem találkozunk. A szüleikhez képest helyzetükön javítók aránya meghaladja a két másik csoportban mértet, a rosszabb környezetbe kerülők aránya viszont messze elmarad attól. Az átlagos változás a másik két csoporthoz viszonyítva kétszeresen pozitív tendenciát mutat.

Táblázatunk arról tanúskodik, hogy *a cigány csoportban igen erőteljes, a magyar és az asszimiláns csoportnál erőteljesebb, pozitív irányú életmód és környezetváltozás zajlik, amelynek meglétére a megkérdezettek szüleinek nemzedékében is megalapozottan következtethetünk. Ennek kitüntetett jele - mondhatni egyfajta státusz-szimbóluma - a szép, nagyméretű, igényesen berendezett lakás és az igényes lakókörnyezet felé törekvés. A megkérdezettek körében a lakás és a lakókörnyezet büszkeség tárgya, amire abból is következtethetünk, hogy a kérdőívet egyébként hiányosan kitöltők is kevés kivétellel nyilatkoztak lakásviszonyaikra vonatkozóan. E tekintetben a magyar tendenciával párhuzamos fejlődést látunk, ahol a lakás színvonala az életminőség fokmérője.*

VI. A MEGKÉRDEZETTEK CSALÁDI KÖRNYEZETE GYERMEKKORBAN, A NEVELTETÉS KÖRÜLMÉNYEI

1. Szülők együttélésének keretei

Mindhárom csoportban a döntő együttélési forma a házastársi kapcsolat (80-85%). Az *asszimiláns* csoportban az élettársi kapcsolatot nem találtuk jellemző formának.

A szülők családi állapota

Szülők	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Házasságban éltek	51:83,6%	19:86,4%	47:79,6%
Élettársi kapcsolatban éltek	5:8,2%	2:9%	9:15,3%
Apa/anya új élettárral élt	5:8,2%	1:4,6%	3:5%
Összes válaszadó	61:100%	22:100%	59:100%

A *cigány* szülők csoportjában is, a magyar normáknak megfelelően, a hivatalos házasság dominál. Tehát az élettársi kapcsolatnak több kutató által is dokumentált dominanciája az általunk vizsgált cigány csoport szüleinél nem volt egyértelműen jellemző, bár arányában kétszer annyi cigánynál találkozunk vele, mint magyarnál.

2. A megkérdezettek nevelői

Két felnőttből álló családban nevelkedik a válaszadók - sorrendben a *magyarok* 88,2%-a, az *asszimilánsok* 78,2%, a *cigányok* 81,6%-a.

A megkérdezett neveltetés nevelői környezete szerint

Ki nevelte?*	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Szüleim együtt neveltek	41:69,5%	13:59%	40:66,7%
Apám mostohaanyámmal	2:3,4%	-	2:3,3%
Anyám mostohaapámmal	9:15,3%	4:18,2%	7:11,6%
Anyám egyedül	5:8,5%	2:9%	2:3,3%
Apám egyedül	1:1,7%	1:4,5%	-
Állami gondozásban (is) volt	6:10,1%	5:22,7%	17:28,3%
Nevelőszülőknél (is) volt	1:1,7%	1:4,5%	8:13,3%
Testvéreim állami gondozásban voltak	3:5%	-	2:3,3%
Összes válaszadó	59:100%	22:100%	60: 100%

* A családban nevelkedő gyermekek is kerülhettek időlegesen állami gondozásba, vagy nevelőszülőkhöz

Egy vér szerinti szülővel nevelkedik az egyes csoportok 10,2; 13,5 és 3,3%-a. A teljes és sértetlen (tehát vérszerinti apa és anya együttélésén nyugvó) családban nevelkedők aránya a magyar és a cigány csoportban hasonló: 70, illetve közel 70%. Ennél jóval kevesebb az asszimiláns csoportban. Mint várható volt, a cigány csoportban a legmagasabb az egykori állami gondozottak aránya.²⁶ Az állami gondozás ideje tapasztalat szerint általában 1-3 év, utána a gyermek visszakerült a családjába. Az állami gondozás csak néhány megkérdezett esetében terjed ki hosszabb időre, vagy a teljes gyermek és kamaszkorra.

3. A gyermekek száma a családban

A testvérek számát illetően a magyar csoportban kiegyensúlyozott kép mutatkozik. Legjellemzőbb, hogy a két szülőnek összesen 2-5 gyermeke van. (!!Ahol 1 testvér van, ott 2 gyermek van a családban!!) A válaszadók 22%-a még ötnél is több testvérgyermekről számol be (általában 6-7). Mindenesetre jellemzően igen nagy családokról van szó, hiszen 53%-ban 3-nál több gyermek van a családban vagy kapcsolódik hozzá.

Testvérek száma

Testvérek* száma	Magyar	Asszimiláns	Cigány
0	7:10,9%	1:4,5%	2:3,3%
1	9:14%	2:9%	-
2	14:21,9%	4:18,2%	1:1,6%
3	7:10,9%	4:18,2%	4:6,5%
4	8:12,5%	2:9%	8:13,1%
5	5:7,8%	2:9%	3:4,9%
Több	14:21,9%	7:31,8%	43:70,5%
Válaszadók száma	64:100%	22:100%	61:100%

* Édes, fél, vagy mostohatestvér

Segéd tábla:

A szülők gyermekeinek száma összesen (a testvérek számából számolva)

Gyermekek száma	Magyar	Asszimiláns	Cigány
1	7:10,9%	1:	2:3,3%
2	9:14%	2:9%	-
3	14:21,9%	4:18,2%	1:1,6%
4	7:10,9%	4:18,2%	4:6,5%
5	8:12,5%	2:9%	8:13,1%
Több mint 5	19:29,7%	9:40,9%	46:75,4%
Válaszadó	64:100%	22:100%	61:100%

²⁶ Hasonló tapasztalatokról számol be Huszár L. i. m. 127. p. A BVOP vizsgálata ugyan a mienkkel szemben 4-szer annyi állami gondozottat talál, mint a magyarok körében, ha összevonnjuk a mi asszimiláns és cigány csoportunkat, hasonló adathoz jutunk.

Az *asszimiláns* csoportban a jellemző minta a 3-4 gyermekes család, 32%-ban azonban 6-nál több gyermek van a családban. Egészében az *asszimilánsok* a magyar családok nagysága felé közelítenek.

Nem így a *cigány* csoport, amelyben a 6 gyermeknél többel rendelkező családok meghaladják a 70%-ot, ami mai viszonyok között már igen-igen nagy családnak mondható. Ezek között azonban számosat találunk, ahol szélsőségesen magas, 10-15 főt is eléri a gyermekek száma.

Önmagában a gyermekek száma azonban - hiszen a fél és mostohatestvéreket is beszámítottuk -, nem árulja el a szülői család aktuális nagyságát. Hiszen az édes, fél- és mostohatestvérek életkorban jelentősen eltérhetnek egymástól, másrészt nem feltétlenül élnek ugyanabban a családban. A testvérek száma azonban jelzi, hogy hányfelé oszlik a család jövedelme.

Egy iskolázottsága után ítélve igen alacsony jövedelemtermelő képességű népesség tehát igen magas gyermekszámot produkál.

Ha azonban együttesen figyelembe vesszük a migráció pozitív irányait, a lakáshelyzet és a lakókörnyezet javulását, valamint a magas gyermekszámot, el kell gondolkoznunk azon, hogy a *családok jövedelemtermelő képessége sokkal nagyobb, mint azt iskolázottsági szintjük indokolná. A megélhetés területén, tekintettel jövedelmeik sokirányú megoszlására, viszonylag szerény körülményeik ellenére is igen sikeresek. Ebben véleményem szerint csak másodlagos szerepet játszanak a segélyek és szociális juttatások, fontosabb a minden piaci szegmenst, legális, féllegális és illegális jövedelemforrást kiaknázó leleményesség.*

4. A neveltetés részletesebb körülményei

Boldog gyermekkor					
Magyar		Asszimiláns		Cigány	
Igen	Nem	Igen	Nem	Igen	Nem
46: 75,4	15: 24,6%	15: 79%	4: 21%	33: 73,3%	12: 26,6%

A megkérdezettek 75-80%-a etnikai hovatartozástól függetlenül boldog gyermekkorról emlékezik meg. Az 1-2% eltérések jelentéktelenek, véletlen tényezőre vezethetőek vissza. Nem elhanyagolandó tényező azonban, hogy a válaszadóknak minden csoportban közel negyede, - de legtöbben mégis a cigány csoportban - boldogtalan gyermekkorról számolnak be. Tehát jelentős hányaduk felnőtt korában is őrzi a gyermekkori rossz emlékeket.

Annak felderítése érdekében, milyen tényezők hatására fordul szembe a személyiség gyermek- és fiatalkorban az uralkodó normákkal, megpróbáltunk tisztázni néhány lényegesebb motívumot a szülőkhöz, a lakókörnyezet társadalmához, az iskolához való viszonyról, valamint a szülők családjának életviteléről. Ennek érdekében az alábbi táblázatban szereplő kétértékű kijelentésekből álló kérdéssort tettük fel a megkérdezetteknek. A kérdések úgy voltak összeállítva, hogy azonos, vagy közel azonos tartalmú, illetve egy-egy mozzanatot elmélyítő kérdésekre többször is választ kellett adni, hogy ezzel segítsük a feldolgozásnál körültekintőbb tájékozódást: az illem diktálta válaszok kiszűrését. A kérdésekkel érzékeny személyes és érzelmi mezőket érintettünk, ami abból is jól kitűnik, hogy a többi kérdéshez viszonyítva szignifikánsan romlott a válaszadási hajlandóság. A megkérdezettek közül sokan csak hiányosan vagy egyáltalán nem töltötték ki azt a kérdéssort, amelyik érzelmileg kényelmetlen, vagy a családra szégyenletes momentumokra emlékeztethette a válaszadókat.

Ennek eredményeképpen távolról sem tudunk olyan egyértelmű képet rajzolni a válaszokból, mint a korábbiakban, sokkal inkább ingatag alapokon nyugvó, közvetett módszerrel szerzett konklúziókhöz jutottunk, amelyeket bizonyos óvatossággal kell fogadnunk.

Gyermekkor és neveltetés részletesebb körülményei

Kétértékű kijelentések		Magyar		Asszimiláns		Cigány	
1	2	1	2	1	2	1	2
Szüleim szerettek	Elhanyagoltak	46:71,9	8:12,5%	19:86,3%	1:4,5%	43:70,5%	9:14,7%
Szüleim nem bántottak	Bántalmaztak	32:50%	13:20,3%	11:50%	2:9%	36:59%	10:16,4%
Segítettek a tanulásban	Nem	40:62,5%	5:7,8%	12:54,5%	4:18,2%	24:39,3%	11:18%
A családban mindenki szeretett	Senki sem szeretett	39:61%	-	17:77,3%	1:4,5%	38:62,3%	2:3,2%
Csak Anyám szeretett	Nem	21:32,8%	3:4,7%	11:50%	1:4,5%	20:32,8%	7:11,5%
Csak Apám szeretett	Nem	15:23,4%	6:9,3%	6:27,2%	2:9%	16:26,2%	6:9,8%
Szerettem a (nevelő)szüleimet	Nem	14:21,9%	2:3,1%	7:31,8%	1:4,5%	13:21,3%	2:3,2%
Csak Anyámat szerettem	Nem	18:28,1%	3:4,7%	7:31,8%	-	18:29,5%	3:4,9%
Csak Apámat szerettem	Nem	13:20,3%	6:9,3%	5:22,7%	1:4,5%	13:21,3%	7:11,5%
A családban egyetértés volt	Gyakori veszekedések	37:57,8	13:20,3%	17:77,3%	3:13,6%	31:50,8%	11:18%
Szomszédokkal jóban	Rosszban voltunk	48:75%	4:6,2%	20:91%	1:4,5%	42:68,8%	1:1,6%
Apám nem italozott	Italozott	32:50%	16:25%	10:45,5%	4:18,2%	22:36%	13:21,3%
Anyám nem italozott	Italozott	44:68,8%	2:3,1%	11:50%	1:4,5%	31:50,8%	2:3,2%
Apám nem volt részeges	Részeges volt	29:45,3%	15:23,4%	11:50%	-	20:32,7%	10:16,4%
Anyám nem volt részeges	Részeges volt	32:50%	2:3,1%	12:54,5%	1:4,5%	26:42,6%	3:4,9%
Apám nem verte anyámat	Verte	26:40,6%	5:7,8%	12:54,5%	-	20:32,7%	6:9,8%
Apám szabadidejét a családdal töltötte	A haverjaival	43:67,2%	2:3,1%	15:68,2%	-	33:54%	3:4,9%
Apám nem kártyázott	Rendszeresen kártyázott	38:59,3%	7:10,9%	15:68,2%	1:4,5%	21:34,4%	10:16,4%
Rendszeresen jártam iskolába	Rendszertelenül	50:78,1%	9:14%	16:72,7%	3:13,6%	31:50,8%	9:14,7%
Az iskolában jól éreztem magam	Rosszul	41:64%	10:15,6%	12:54,5%	4:18,2%	32:52,4%	9:14,7%
Tanárok jók voltak hozzám	Megaláztak, utáltam őket	38:59,3%	4:6,2%	18:81,8%	1:4,5%	42:68,8%	7:11,5%
Az iskolatársaimmal jóban voltam	Kiközösítettek	46:71,8%	4:6,2%	18:81,8%	1:4,5%	44:72,1%	2:3,3%
Szabadidőmben általában otthon voltam	Általában csavarogtam	35:54,6%	14:21,8%	11:50%	4:4,5%	23:37,7%	12:19,7%
Apám sohasem volt börtönben	Volt börtönben	48:75%	8:12,5%	15:68,2%	2:9%	26:42,6%	20:32,8%
Anyám sohasem volt börtönben	Volt börtönben	55:85,9%	2:3,1%	17:77,2%	1:4,5%	37:60,6%	6:9,8%
Testvéreim nem voltak börtönben	Voltak már börtönben	47:73,4%	3:4,6%	17:77,2%	2:9%	23:37,7%	15:24,6%
Megéltünk a szüleim keresetéből	Nélkülöztünk	40:62,5%	7:10,9%	11:50%	2:9%	17:27,8%	11:18%

A három csoport általános összehasonlíthatósága érdekében a szürke sorokban szereplő 15 mutatót összesítettük. Ennek eredményeképpen ismételen kirajzolódott a magyaroktól a cigányok felé irányuló, már ismert lejtő, hiszen a kumulált értékek alapján a magyar csoport 62, az asszimilánsok 58, a cigányoknak csupán 44%-ánál mutatkoznak jónak mondható viszonyok. A kifejezetten negatívnak tekinthető összviszonyok uralkodtak a magyar családok 12, az asszimilánsok 8 és a cigány családok 15%-ában. Tehát a leginkább negatív viszonyok a cigány családokban uralkodtak, érdekes viszont, hogy a negatív családi viszonyok tekintetében a magyar családok megelőzik az asszimilánsokat.

A magyarok mintegy 70%-a szeretetteljes szülői attitűdről számol be, a maradék 30%-nál feltehetőleg ez nem állt fenn, 12% kimondottan elhanyagoltnak tudta magát. A gyermekek 50%-át nem bántalmazták, 20% viszont gyakori bántalmazásról tudósít. (Tehát ebben a csoportban, de valószínűleg a társadalom széles rétegeiben is, a családok 50%-ában jelen van a gyermekek testi fenytése vagy bántalmazása.) 40%-uk nem kapott segítséget a tanulásban. 30% esetében kiderül, hogy csak az anyja szerette és csak őt szerették viszont, ugyanez az apákra vonatkozóan 20%. Ez mindenképpen viszonylagossá teszi a fenntartás nélküli (mindkét) szülői szeretetre vonatkozó 70%-os értéket. 10% kimondottan ellenségesen nyilatkozik az apjáról. Ez arra enged következtetni, hogy a családok 50-60%-ában a gyermeknek ambivalens érzelmeket táplált, valamelyik szülő iránt, aki rendszerint az apa volt. Ez azért ad okot aggodalomra, mert fiúgyermekek esetében a társadalmilag releváns minták és értékek közvetítésében az apák különösen kitüntetett szerepet játszanak, márpedig vizsgálatunkban kizárólag férfi elítélteket kérdeztünk meg.

A magyar válaszadók közel 60%-a a család légkörét jónak ítéli (egyetértés volt), 20% kimondottan konfliktusosnak látja szülei házasságát. A fennmaradó 20%-ról szintén feltehető, hogy gyakran előfordultak egyenetlenségek, viszont a közvetlen lakókörnyezettel a döntő többség kiegyensúlyozott viszonyt ápolt.

A magyar válaszadók 50-60%-ánál nem volt problémás alkoholfogyasztás, 25% esetében viszont az apa erősen italozó életmódot folytatott, a fennmaradó 25%-ban az alkohol kisebb-nagyobb jelentőséggel jelen lehetett. 40%-ban nem volt jellemző a nőekkel szembeni brutális bánásmód, 10%-ban igen, a fennmaradóban nem eldönthető, csak sejtethető időnkénti jelenléte. Elképzelhető, hogy éppen a szégyenkezés miatt nem kaptunk választ 50%-tól. Az apák közel 70%-ban szabadidejükben családjukkal foglalkoznak, a fennmaradók feltehetően kevésbé. A szerencsejáték (kártya) csak kis mértékben (10%) van jelen.

A magyar válaszadók 80%-a rendszeresen látogatta az iskolát és 60-65%-uk jól érezte magát az iskolai közegben, tanáraikról kellemes emlékeket őriznek, tehát 40%-ra - viszonylag magas arányra - ennek ellenkezője igaz. 15-20% egyértelműen kerüli az iskolát és rendszeresen csavarog. Az apák 13%-ról tudjuk, hogy volt börtönben. A testvérek kb. az apák 1/3-ának arányában válnak börtönviseltté.

A magyar válaszadók 63%-ban a család számára a szülők jövedelme tisztességes megélhetést nyújtott, a fennmaradók esetében megélhetési gondokkal kell számolnunk, amelyet egyéb jövedelmekkel hidaltak át, hiszen csak 11% panaszkodik nélkülözésről. (vö. a fogvatartottak megélhetését tárgyaló részeket!)

Az asszimilánsok a magyarokat meghaladó arányban számolnak be feltétlen szülői szeretetről. 50% szintén nem emlékszik bántalmazásra. Az elhanyagolást és bántalmazást elszenvedők jóval kevesebben vannak, mint a magyar csoportban, viszont a válaszadók kevesebb segítséget kaptak a tanulásban. Összességében a válaszadók 50-60%-ban itt is ambivalens módon viszonyultak az egyik szülőhöz, illetve az hozzájuk. Az apjukkal rossz viszonyban lévőek aránya hasonlít a magyar csoporthoz.

A válaszadók 77%-ban jó családi légkörre emlékeznek és 90%-ban jó volt a viszony a szomszédsággal is. A magyar csoportnál valamivel alacsonyabb a kimondottan konfliktusos családok aránya. Ez esetleg arra utalhat, hogy *az asszimilánsok családja a maguk szintjén kínosan igyekeznek megfelelni a társadalmi elvárásoknak.*

Az alkoholfogyasztással kapcsolatos szokások többé-kevésbé megfelelnek a magyar csoportból ismert viszonyoknak. Az apák közel 20%-a - valamivel kevesebben, mint a magyar csoportban - italozó életmódot folytatott. A nőekkel szembeni brutalitás is valamivel kevésbé jelentkezik, mint magyar csoportban. A szerencsejáték alig nagyobb mértékben játszik szerepet.

A magyar csoporthoz igen közel áll a rendszeresen iskolába járók és az iskolát kerülők aránya is, viszont valamivel kisebb azok aránya, akik az iskolában jól érezték magukat. Tanáraikról 80% kellemes emlékeket őriz. A magyar csoporthoz hasonlóan alacsony (5%) a tanáraik vagy társaik által kiközösítettek aránya, viszont a magyar csoporthoz képest csak 1/5 a csavargó hajlamúak aránya. A börtönviselt apák, anyák és testvérek aránya magyar csoport arányaihoz közel áll, de annál valamivel negatívabb.

A magyar csoportnál valamivel kisebb a szülői keresetből rendszeren megélők aránya, de csak 9% nélkülözött, tehát jelentős pótlólagos jövedelmeknek kellett lenniük.

Összességében az asszimiláns csoport mutatói nagyjából, kis eltérésekkel, megfeleltethetőek a magyar csoport jellegeinek, egyes mozzanatok esetében pozitívabbak annál.

A cigány csoport válaszadói szintén 70%-ban számolnak be arról, hogy szüleik szerették őket - úgy tűnik ezt a kérdést a legtöbben "illemszerűen" igennel válaszolják meg. A két másik csoporttal összevetve azonban itt a legmagasabb a szüleik által kifejezetten "elhanyagoltak"

aránya (15%). A két másik csoportnál jóval többen számolnak be arról, hogy nem bántalmazták őket a szüleik. A tanulásban segítséget kapók aránya messze elmarad mindkét másik csoport értékeitől. A válaszolók 50-60%-ának esetében ambivalens az egyik szülőhöz való viszony. A két másik csoportot meghaladó arányban találkozunk anyai szeretet hiányával, illetve az apa elutasításával.

A jó és rossz családi légkör arányai kb. megegyeznek a magyar csoportban tapasztalhatóakkal, azonban a másik két csoportnál valamivel alacsonyabb a szomszédsággal jó viszonyban lévők aránya.

Az egyáltalán nem italozó apák aránya ebben a csoportban csupán 36%, tehát a feltehetően viszonylagos rendszerességgel, de még a közösség által tolerált módon italozó apák aránya 44%, míg a kimondottan italozó életmódot folytatók aránya 20%, mint a másik két csoportban. Az asszimiláns csoportéval azonos, de a magyar csoportnál jóval alacsonyabb a nem italozó nők aránya. Tehát vélelmezhetően ebben a csoportban játszik a legjelentősebb szerepet az alkoholfogyasztás.

Ebben a csoportban a legalacsonyabb a nem bántalmazott, és a legmagasabb a rendszeresen bántalmazott nők aránya, vagyis vélhetően a családok 60%-ában időnként előfordult az asszonyok bántalmazása. Az apák a másik csoportoknál jóval kisebb arányban töltik szabadidejüket családjukkal, és feltehetőleg jóval többen üznek szerencsejátékot.

A két másik csoporthoz viszonyítva 20-30%-kal kevesebb gyermek látogatta rendszeresen az iskolát, 35%-uk sejtetően több-kevesebb rendszerességgel járt iskolába, míg 15%-uk ott csak mutatóban fordult elő. (A rendszertelen iskolalátogatást a megkérdezettek minden bizonnyal úgy értették, hogy "alig".) Az iskolai összbemutató tekintetében a másik két csoporttal szemben kevesebben érzik jól magukat. A tanárok velük szembeni magatartásával kapcsolatban a másik csoport értékeinél 2-3-szor többen számolnak be negatív élményekről, megaláztatásról, az iskolatársakkal kapcsolatos vélekedés egybeesik a két másik csoportban tapasztalhatóval. Az adatokból arra lehet következtetni, hogy a válaszadók több mint 60%-a szabadidejében nem családi körben volt, esetleg csavargott.

Mind az apák, mind az anyák, mind a testvérek tekintetében sejtető, hogy a két másik csoportnál 2-3-szor többen voltak börtönben, mint a másik két csoportban. A családtagok átlagosan 3-3,5-ször nagyobb gyakorisággal kerülnek börtönbe, mint a magyar családokban.

A szülők jövedelméből alig 30% - a magyar családok fele aránya - élt meg tisztességesen, bár csak 20% számol be nélkülözésekről. A megélhetési források ismeretében alaposan feltételezhető, hogy a fennmaradó 50% esetében jelentős pótlólagos jövedelem jelentkezett.

Összességében a gyermekkori családi és környezeti mikrostruktúrák tekintetében egyfajta, a magyar csoporttól a cigány csoport felé mutató lejtő figyelhető meg a három csoport összehasonlításában. Az asszimilánsok valamivel gyengébb mutatókkal rendelkeznek, mint a magyarok, de egészében együtt haladnak velük. A cigányok egyértelműbben kirajzolódó lemaradással követik őket.

VII. A FOGVATARTOTTAK KÖRÜLMÉNYEI ÉS ÉLETMÓDJA

1. Családi állapot és gyermekek

A családi állapot felvételéből kiderül, hogy a válaszadók körében 60-80%-os a párkapcsolatban élők aránya: a magyarok körében azonban jóval kevesebb, mint a másik két csoportban. Ez arra utal, hogy *a stabil párkapcsolat létesítése az asszimiláns és a cigány csoportban korábbra esik.*

Családi állapot

Családi állapot	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Nőtlen	26:43,3%	5:23,8%	13:22,4%
Élettárssal él	16:26,6%	7: 33,3%	33:56,9%
Nős	3:5%	4: 19%	9:15,5%
Elvált	12:20%	5:23,8%	3:5,2%
Özvegy	3:5%	-	-
Összes válaszadó	60:100%	21:100%	58:100%
Párkapcsolatban él/t	34:56,6%	16:76%	45:77,6%

A magyar csoportban, a magasabb átlagéletkor ellenére a legnagyobb hányadot a nőtlenek teszik ki. Az asszimiláns és cigány csoportban a nőtlenek aránya ennek csak a fele.

Ellentétes tendencia mutatkozik az élettársi együttélések tekintetében. A magyar csoporthoz képest az asszimiláns és cigány csoportban az élettársi kapcsolatok aránya erősen növekszik. Míg az asszimiláns csoportban csak valamivel magasabb, a cigány csoportban 2-szeres a magyar csoportban tapasztaltnak²⁷.

A fentiekből részben következik, hogy a magyar csoportban alacsony a nők aránya, ez azonban a aránylag fiatal átlagéletkor ellenére 16-19% a másik két csoportban.

Az elváltak aránya a magyar és az asszimiláns csoportban 20% körül mozog, míg a cigány csoportban elenyésző.

A szülőkkel összehasonlításban vizsgáltuk a párkapcsolatban élők megkérdezettek kapcsolatának minőségét.

A párkapcsolatban élő szülők és válaszadók családi állapota összehasonlításban

Etnikai csoport	Magyar		Asszimiláns		Cigány	
	Szülők	Válaszadó	Szülők	Válaszadó	Szülők	Válaszadó
Nemzedék/ Együttélés jellege						
Házasságban éltek	83,6%	52,9%	86,4%	42,8%	79,6%	26,6%
Élettársi kapcsolatban éltek	16,4%	47%	13,6%	33,3%	20,3%	73,3%
Házasságban élők arányváltozása	-30,7%		-43,6%		-53%	
Élettársi viszonyban élők arányváltozása	+30,6%		+19,7%		+53%	

A táblázatból jól látszik, hogy a párkapcsolatban élők körében szüleikhez képest 30-50%-kal csökkent a házások aránya és 20-50%-kal - a cigány csoportban a legnagyobb mértékben, 50%-kal - növekedett az élettársi kapcsolatban élőké. A párkapcsolatok területén ez, az általános magyar fejlődéssel párhuzamosan, de azt meghaladóan a hagyományos együttélési minták fokozódó gyengülését jelzi.

2. Gyermek számának változása a megkérdezettek szüleinek generációjához viszonyítva

A három csoport összehasonlításában szembeötlő, hogy a magyar csoport felől a cigányok felé haladva egyre növekszik a gyermekkel rendelkező válaszadók aránya.

A magyar csoportban a válaszadók 45-50%-ának, az asszimilánsok 40-45%-ának nincs sem saját, sem nevelt gyermeke. 23%-uk 1 saját vagy nevelt gyermekkel rendelkezik. 16%-nak két saját gyermeke van, de alig 10%-uk neveli maga. A 3 vagy több gyermekkel bírók aránya

²⁷ Vö. Huszár L. i. m. 126. p.

rohamos csökkenést mutat. Erőteljesen növekszik viszont a szülői generációhoz képest az 1 gyermekesek aránya, töredékére esik vissza a 3, vagy annál több gyermeket nemzettek aránya.

A gyermektelen *asszimilánsok* értékei a magyar csoportéhoz közelítenek, de jóval nagyobb arányban van egy gyermekük, akit a magyaroktól valamelyest elmaradó arányban nevelnek maguk. A kétgyermekesek és a családjukban 2 gyermeket nevelők arányai egybeesnek a magyar csoportnál tapasztaltakkal. A magyar csoportnál jóval alacsonyabb a 3 és 4 gyermekesek aránya, egyben töredékére csökken a szülői nemzedékhez képest. 5 vagy több saját gyermekekkel bírót nem is találtunk. E tekintetben is erőteljes igazodást az asszimilánsok részéről a többségi társadalom attitűdjeihez.

Gyermeke száma a szülők és megkérdezettek családjában valamint utóbbiak saját gyermekei

Csoport	Magyar			Asszimiláns			Cigány		
	Szülők gyermekei összesen.	Válaszadó családjában	Válaszadó saját gyermekei	Szülők gyermekei összesen.	Válaszadó családjában	Válaszadó saját gyermekei	Szülők gyermekei összesen.	Válaszadó családjában	Válaszadó saját gyermekei
0	-	32:50,8%	29:46%	-	10:45,5%	9:40,9%	-	22:36%	20:32,8%
1	10,9%	14:22,2%	15:23,8%	4,5%	4:18,2	8:36,3%	3,3%	9:14,7%	12:16,7%
2	14%	6:9,5%	10:15,8%	9%	2:9%	3:13,6%	-	12:16,7%	17:27,8%
3	21,9%	6:9,5%	5:7,9%	18,2%	3:13,6%	1:4,5%	1,6%	8:13,1%	6:9,8%
4	10,9%	2:3,2%	2:3,1%	18,2%	2:9%	1:4,5%	6,5%	1:1,6%	2:3,2%
5	12,5%	1:1,5%	-	9%	1:4,5%	-	13,1%	6: 9,8%	4:6,5%
5-nél több	29,7%	1:1,5%	2:3,1%	40,9%	-	-	75,4%	4:6,5%	-
Válaszadók száma/ %	63: 100%			22:100%			61:100%		

A *cigány* csoportban a két másik csoporthoz viszonyítva jelentősen csökken a gyermektelenek és az 1 gyermekesek aránya (33%, ill. 17%). A 2 gyermekesek aránya viszont messze, 3-szorosan, a 3 gyermekesek aránya pedig valamelyest meghaladja a másik két csoport értékeit.²⁸ A szülői generációhoz képest erőteljesen megnövekszik az 1-3 gyermekesek aránya, erőteljesen csökken viszont a sokgyermekesek aránya. Ez azt jelenti, hogy a cigányok körében, bár továbbra is viszonylag nagy családokról van szó, csökkenően van a gyermekszám és vele a családnagyság. Ők ebben a tekintetben is távolabbról követik a két másik csoportban zajló változásokat.

E tendenciák értelmezésében figyelembe kell azt is venni, hogy viszonylag fiatal generációról van szó, - ezt jelzi a gyermektelenek magas aránya is mindhárom csoportban -, amely a következő évtizedekben további gyermekeket fog nemzeni.

3. Gyermekek elhelyezése a fogvatartás idején

Gyermekek elhelyezése a fogvatartás ideje alatt mindhárom csoportban döntően, 80-85%-ban a jelenlegi vagy volt feleségnél/élettársnál történik.

Gyermekelhelyezés a fogvatartás idejére

Gyermek elhelyezése	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Rokonoknál	2:5,8%	-	-
Nagyszülőknél	3:8,8%	1:5,5%	6:13,6%
Jelenlegi feleség/élettársnál	22:64,7%	11:61,1%	35:85,3%
Volt feleség/élettársnál	5:14,7%	3:16,6%	-
Állami gondozásban	2:5,8%	3:16,6%	3:6,8%
Válaszadók száma	34	18:	44:

²⁸ Vö. uo. 127. p.

A *cigány és a magyar* csoportban hasonló arányban fogadják be őket a nagyszülők vagy más rokonok. Az *asszimiláns* csoportban kiugróan magas az állami gondozásba kerülők száma, amit nem tudunk egyértelműen magyarázni. Figyelembe kell venni, hogy esetükben túl kicsi a minta ahhoz, hogy egy egész transz-etnikai csoportot reprezentáljon. Az *asszimilánsokkal* kapcsolatos eddigi megfigyelések közé illeszkedő magyarozatként kínálkozhat, hogy ez a köztes helyzetbe került csoport egyrészt "modernizációs" effektusként, másrészt etnikai okokból is fokozottan építi le rokoni kapcsolatainak "családi" jellegét, vagy éppen mindkét oldali rokonságuk gyanakvással figyelik őket, sőt elfordul tőlük, amit az etnikai identitásváltás esetében más csoportoknál is igen gyakran tapasztalunk.

4. A megkérdezettek magánéletének szinterei

Az életvitel tekintetében lényeges és meghatározó szerepet játszanak azok a szinterek, ahol egy csoport mindennapi tevékenysége zajlik. Ezek általában és fontossági sorrendben a munkahely, a család, a baráti vagy ismeretségi kör, valamint az utóbbival való időtöltés helye, amely igen gyakran valamely szórakozóhelyhez kötődik. Az összehasonlíthatóság érdekében itt csak magánélet két alapvető szintjét vettük figyelembe.

A magánélet fő szinterei

Etnikai csoport	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Család	43:72,8%	13:65%	45:81,8%
Baráti kör/szórakozóhely	16:27,2%	7:35%	10:18,2%
Összes:	59:100%	20:100%	45:100%

Azt tapasztaltuk, hogy az élet fő szintere mindhárom csoportban a család, azonban igen jelentős szerepet játszik a baráti körben vagy a szórakozóhelyeken eltöltött idő is. A táblázatban látható adatokból nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, azonban feltűnik, hogy az *asszimiláns* csoport esetében mennyivel nagyobb arányban mutatkozik fontosnak a baráti körben eltöltött idő, mint a másik két csoportban. A cigány csoportban a munkahely/család - sokkal inkább persze a család - a leginkább, a baráti kör a legkevésbé meghatározó a három csoport összehasonlításában.

Az apák életmódjával való összevetés arra utal, hogy a magyar csoportban valamelyest, a cigány csoportban feltehetően a munkahelyek felszámolódásának következtében (is), erősen növekszik az idejüket főként a családban töltők aránya. Ezzel szemben az *asszimilánsok körében apáikhoz viszonyítva erősen növekedni látszik a nyilvános térben töltött idő jelentősége*. (Valószínűleg nem a kis mintából adódó véletlenszerűségről van szó, hiszen a család, mint fő élettér fontossága szembeűnő hasonlóságot mutat az apák és a válaszadók körében.) Ennek okait jelenleg pontosan nem ismerjük. Sejtethetően az *asszimilánsok körében növekszik az a képesség, hogy a többség körében és a többség által dominált nyilvános térben mutatkozzanak*.

5. Alkoholfogyasztási szokások

Az alkoholfogyasztás és a bűnelkövetés, valamint az áldozattá válás közötti összefüggéseknek széles szakirodalma van. Elterjedt nézet szerint a társadalom alsóbb rétegeiben az egyik legelterjedtebb deviancia a rendszeres alkoholfogyasztás, iszákosság, alkoholizmus. Ezért vizsgálat tárgyává tettük a megkérdezettek alkoholfogyasztási szokásait.

A megkérdezettek alkohol- és drogfogyasztási szokásai

Etnikai csoport	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Rendszeres alkoholfogyasztó	29:45,3%	7:31,8%	20:32,8%
A rendszeres fogyasztás kezdete	17-18. között	16. életév	17-18. életév között
Alkoholfogyasztás gyakorisága			
Heti néhányszor	29:45,3%	7:31,8%	15:25%
Ritkán előfordul (havonta)	19:29,7%	7:31,8%	25:41%
Lerészegedés gyakorisága			
Heti 1-szer vagy többször	12:18,8%	1:4,5%	7:11,5%
Ritkán előfordul (havonta)	32:50%	12:54,5%	18:29,5%
Kábítószer-fogyasztás			
Alkalmoszerűen előfordul	9:14%	3:13,6%	3:5%
Rendszeresen	1:1,5%	-	3:5%

A rendszeres alkoholfogyasztás elkezdése mindegyik csoportban kései kamaszkorra esik. A 3 csoport átlagát figyelembe véve átlagosan viszonylag jelentős arányban, a válaszadók 34%-ának életében van jelen rendszeresen az alkohol és 11,5%-ukkal fordul elő, hogy rendszeresen lerészegednek. Ezzel szemben 34%-uk csak viszonylag ritkán iszik alkoholt és 45%-uk csak igen ritkán iszik többet a kelleténél.

A válaszadók *magyar* csoportjában a másik két, egymáshoz hasonló adatot produkáló csoporthoz viszonyítva szembetűnően magasabb a rendszeres alkoholfogyasztók aránya, és ott a legmagasabb a heti gyakorisággal fogyasztók és lerészegedők aránya is. A heti gyakorisággal ivók aránya a *magyar* csoport felől a *cigányok* felé csökken. Ez legalábbis ebben a körben megkérdőjelezi a cigányok szélsőségesen intenzív alkoholfogyasztására vonatkozó közkeletű nézetet.

Az alábbi táblázatban a szülők életmódjából kiemeltük az apák italozási szokásaira vonatkozó adatot és egybevetettük a megkérdezettek adataival.

Rendszeres italozók és lerészegedők az apák és a válaszadók generációjában

Etnikai csoport	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Rendszeresen italozó apa	25%	18,2%	21,3%
Rendszeresen italozó válaszadó	45%	31,8%	25%
Rendszeresen részeg apa	23,4%	-	16,4%
Rendszeresen részeg válaszadó	18,8%	4,5%	11,5%

Látható, hogy mindhárom csoportban növekedett a válaszadók körében a rendszeresen italozók aránya, átlagosan 12,5%-kal: legnagyobb mértékben a magyar csoportban, jelentősen az asszimilánsban és csak valamelyest a cigányok között. Ugyanolyan mértékben, egyaránt 4,5% körüli mértékben csökkent viszont a magyar és a cigány csoportban a rendszeresen leittasodók aránya apáikhoz viszonyítva. Az asszimiláns csoport leittasodóinál tapasztalt kevéssé értelmezhető adat lehet egyrészt az igen kis mintából eredő véletlenszerű hiba, feltűnő viszont, hogy pontosan egybeesik a két másik csoportban észlelt csökkenéssel, ezért beleillik a jelzett tendenciába.

Egyrészt levonható az a következtetés, hogy az italozás szokása mindhárom csoportban terjed, aminek pontos okát nem ismerjük. Feltételezhető, hogy a megélhetési problémák fokozódására adott válasz és/vagy a javuló anyagi helyzet következménye is. Másrészt úgy tűnik, lassan a korábbiakhoz képest kulturáltabb ivási szokások alakulnak ki a válaszadók nemzedékének mindhárom etnikumában.

A magyar és asszimiláns csoportban egyaránt 14% azok aránya, akik már fogyasztottak, vagy alkalmoszerűen fogyasztanak kábítószerrel. Ez a cigány csoportban elenyésző, akárcsak a rendszeres fogyasztók aránya.

6. Testi és mentális egészség

A fogvatartottak testi és mentális egészségi állapotát egészében gyengének, mondhatni rossznak találtuk. Átlagosan valamivel több mint 28%-uk állt már egyszer vagy többször pszichiátriai kezelés alatt, 30,5%-uknak volt öngyilkossági kísérlete, 33,5%-uk állt hosszantartó kórházi kezelés alatt, és 18%-uk súlyos vagy elhúzódó betegségben szenved.

Fogvatartottak egészségi és mentális állapota								
Magyar			Asszimiláns			Cigány		
Pszichiátriai kezelés alatt állt								
1-szer	Többször	Összes	1-szer	Többször	Összes	1-szer	Többször	Összes
12:18,7%	2:3,1%	14:21,9%	6:27,3%	1:4,5%	7:31,8%	15:24,6%	4:6,5%	19:31,9%
Öngyilkossági kísérlete volt								
10:15,6%	3:4,7%	13:20,3%	7:31,8%	-	7:31,8%	18:29,5%	6:9,8%	24:39,3%
Hosszantartó (1 hónapnál hosszabb) kórházi kezelés alatt állt								
18:28%	2:3,1%	20:31,2%	6:27,3%	1:4,5%	7:31,8%	18:29,5%	5:8,2%	23:37,7%
Súlyos betegségben szenved								
10:15,6%			4:18,2%			12:19,7%		
Összes válaszadó								
64:100%			22:100%			61:100%		

A három csoport közül a *magyarok* örvendenek a legjobb, bár jónak nem mondható egészségi állapotnak, az egymáshoz közelebb álló mutatókkal rendelkező *asszimiláns* és a *cigány* csoport státusza szignifikánsan rosszabb. Kumulált mutatóikat tekintve a magyarok felől a cigányok felé haladó lejtő képe bontakozik, hiszen a *cigány* csoportban messze a legmagasabb az *öngyilkossági* kísérlete(ke)t és hosszú *kórházi* kezelést maguk mögött tudók aránya. (Az összegzés az összes értékek függőleges sorainak átlagolásával történt, ennek eredményeképpen a *magyarok* 22; az *asszimilánsok* 28,5; a *cigányok* 32%-a tekinthető valóban betegnek, vagy a betegség állandó fenyegetésében élőknek.

Azt természetesen nem tudjuk eldönteni - mint kevésbé lényeges körülményt nem is vizsgáltuk -, hogy a fogvatartottak betegségei, illetve pszichiátriai gyengeségei mennyiben állnak összefüggésben a fogvatartással, és mennyiben folyamodnak az elítéltek "időleges menekülési útként" testi vagy lelki betegség szimulálásához és kórházi tartózkodáshoz.

Összességében kiviláglik, hogy az *asszimiláns* és *cigány* csoportot *súlyos lelki tehertertelek* nyomasztják, *hajlamosak a szélsőséges, a valóságot elutasító, azzal szembenézni nem akaró probléma- és konfliktusmegoldásra, érzelmi háztartásukkal, indulataikkal nem tudnak kellőképpen bánni. Közvetve megengedhető az a következtetés, hogy súlyosan megszenvedik a társadalmi adaptációval járó nehézségeket.*

VIII. BŰNÖZŐ KARRIER

1. Gyermek- és fiatalkori áldozattá-válás

Az *áldozat-elkövető-cirkuláció elmélete* feltételezi, hogy a bűnelkövetők korábbi életük, leginkább gyermek- vagy igen fiatal koruk folyamán maguk is áldozattá váltak, ezért a későbbi bűnelkövetésben egyfajta reakciót kell látnunk, amely mintegy célt tévesztve - a pszichológiából ismert tárgyeltolás jelenségéhez hasonlóan - ártatlan emberek ellen irányul,

illetve az elkövetőt korábban bűnelkövetésre kényszerítették, - tehát egyszerre vált áldozattá és elkövetővé -, ami megalapozta későbbi elkövetői hajlandóságát. Az elméletet mindenképpen kérdésessé teszi, hogy az elkövetők egy bizonyos része bűnöző milióból származik, ahol az elkövetés és áldozattá-válás mindennapos cirkulációban jelentkezik, nem eldönthető melyik, vagy milyen aktus váltotta ki a láncolatot, így feloldhatatlan "a tyúk, vagy a tojás volt-e előbb?" jellegű apóriához jutunk²⁹. Jelen kutatásunkban ennek ellenére próbára tettük az elméletet.

Gyermek vagy ifjú korban súlyos bűncselekmény sértettjévé vált			
Etnikai csoport	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Összesen	4:6,2%	1:4,5%	17:27,8%
Áldozattá válás módja (az összes eset %-ában)			
Meg akarták ölni		1:100%	5:29,4%
Súlyosan bántalmazták	3:75%	-	10:58,8%
Kirabolták	1:25%	-	-
Megzsarolták	-	-	1:5,9%
Egyéb	-	-	2:11,7%
Gyermek vagy ifjú korban bűncselekmény elkövetésére kényszerítették			
Összesen	2:3,7%	2:9%	8:13,1%
A kényszerítő személye (az összes eset %-ában)			
Szülő	1:50%	1:50%	-
Testvér	-	-	1:12,5%
Barát	1:50%	1:50%	6:75%
Összes válaszadó	64:100%	22:100%	61:100%

A táblázatban foglalt adatok azt mutatják, hogy a *magyar* csoportban mind a fiatalkor sértetté válás, mind a bűncselekmény elkövetésére való kényszerítés csak elenyésző arányban fordul elő. Hasonló mondható el az *asszimiláns* csoportban a sértetté válásról, a bűncselekményre kényszerítés azonban már megközelíti a 10%-ot amelyet nem hagyhatunk teljesen figyelmen kívül.

A *cigány* csoportban viszont már igen jelentős arányban jelentkezik az áldozattá válás fiatal korban. Ez önmagában nem bizonyítja - még ilyen szűk körben sem - az említett elmélet helyességét, azonban alátámasztja azt a már korábban kifejtett álláspontomat, hogy a *cigány* etnikum áldozattá válása igen fontos, kutatásra érdemes kriminológiai probléma³⁰. A fiatal korban áldozattá vált cigányok majdnem 30%-a arról számol be, hogy meg akarták ölni. Nem tudjuk eldönteni, hogy valóban történt-e erre kísérlet vagy csak szándékról, esetleg üres fenyegetésről volt-e szó, de ha így áll a dolog, akkor is bűncselekményről van szó. Az áldozattá váltak nagyobb része súlyos bántalmazásról tudósít. Ugyancsak nem elhanyagolható a bűncselekményre kényszerítettek aránya. Az ilyen esetekben leggyakrabban a baráti kör, ritkábban a testvérek, esetleg a szülők nyomására kerül sor a cselekmény elkövetésére.

2. Bűnözésre hajlamosító tapasztalatok az elítéltek ifjúkorában

Állami gondozásban, javítóintézetben vagy fiatalkorúak börtönében voltak

Etnikai csoport	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Bűnöző családi milióban* volt	8:12,5%	2:9%	20:32,7%
Állami gondozásban volt	6:9,3%	5:22,7%	17:27,8%
Javító-nevelő intézetben volt	11:17,2%	7:31,8%	30:49,2%
Fiatalkorúak börtönében volt	8:13,1%	5:22,7%	28:45,9%
Összes válaszadó	64:100%	22:100%	61:100%

* Apja börtönben volt

²⁹ Az elmélet gyengeségeit, heurisztikus hiányait már korábban szóvá tettem. Vö. Póczik Sz.: Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. Belügyi Szemle 1999. 7-8. sz. 15-39. pp. ld. 31. és köv. p.

³⁰ Uo. 32. p.

Magyar csoport átlagban 13%-ának, az asszimilánsok 21,5%-ának és a cigány válaszadók 39%-ának fiatalkorában játszott szerepet a 4 felsorolt intézmény valamelyike, vagy több ezek közül, ami bűnözésre hajlamosító minták és mentál-környezeti tényezők halmozott jelenlétét jelenti. Ha csak a javító intézetekben és a fiatalok börtönében megfordulókat vesszük figyelembe, akkor átlagosan a magyarok 15%-ának, az asszimilánsok 27%-ának és a cigányok 47,5%-ának már nagykorúvá válása előtt bizonyosan kibontakozóban volt bűnöző karrierje, - de, mint látni fogjuk -, az átlagolás kedvezőbb képet mutat a valóságosnál!

3. Az első bűncselekmény elkövetésének ideje és körülményei

Alábbi táblázatunk jól mutatja, hogy az első cselekménykori átlagéletkor a magyar csoportban jóval magasabb és a cigány csoport felé haladva, ahol nem éri el a nagykorúsítás életkorát, fokozatosan csökken. Az asszimiláns csoportban az első cselekmény elkövetése rendszerint a nagykorúvá válás után egy éven belül bekövetkezik.

A cigány válaszadók 60%-a az első cselekménye idején kisebb részben gyermek-, nagyobb részben fiatalok, aminek aránya a magyar csoportban csak a fele.

Életkor az első bűncselekmény idején

Etnikai csoport	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Átlagéletkor az első bűncselekmény idején	23,4	18-19 között	17
Első cselekményt 18 év alatt elkövetők	20:34,5%	3:15,8%	29:59,2%
Gyermekkorú elkövetők	5:8,6%	2:10,5%	2:4%
Összes válaszadó	58:100%	19:100%	49:100%

Ugyanakkor említésre méltó, hogy mindhárom csoportban találtunk olyanokat, akik az első cselekményt igen kis gyermekként, 6-8 évesen követték el.

Az első bűncselekmény végrehajtásában az elkövetők 40-50%-a kapott segítséget másoktól. Ez az arány a magyar és az asszimiláns csoport egymáshoz hasonló értékeinél a cigány csoportban jelentősen magasabb. Egyik csoportban sem jellemző a család részéről érkező segítségnyújtás, az a megkérdezettek 80-90%-ában a baráti kör részéről érkezett.

Az első bűncselekmény elkövetésében segítséget kapott

Etnikai csoport	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Összesen	25:39%	9:40,9%	32:52,5%
A segítségnyújtó (az összes eset %-ában)			
Szülőktől	-	2:22,2%	1:3,1%
Testvérektől	1:4%	-	2:6,2%
Barátoktól	24:96%	7:77,8%	29:90,6%
Összes válaszadó	64:100%	22:100%	61:100%

Ez mindenképpen strukturálisan és mennyiségileg is relativizálja azt a korábbi megállapításunkat, hogy általában egyik csoportban sem tekinthető jellemzőnek a bűncselekményre kényszerítés. A fentiekből ugyanis kiviláglik, hogy az első bűncselekmények nagy arányában a kényszer nem két ellentétes akarat összecsapásának és az egyik érvényesülésének eredménye, hanem sokkal inkább a vonatkoztatási csoport belső szociális dinamikájának eredője, amely végső soron és többé-kevésbé internalizálódik, és a cselekvő számára is saját elhatározásként jelenik meg. Azt viszont továbbra is fenntarthatjuk, hogy a család egyik csoportban sem játszik közvetlenül iniciatív szerepet a bűnöző életmód kezdeteinél.

4. A bűnelkövetés bevallott okai

Különösen érdekes kérdésnek ígérkezett, hogy az elítéltek milyen mozzanatokot jelölnek meg a bűnelkövetés indokaként. Első megtekintésre is világos, hogy a bűnelkövetés két alapvető indoka, ahogy ez várható is volt, a hirtelen felindulás és az anyagi javak megszerzése.

A bűnelkövetés indokai

Etnikai csoport	Magyar	Asszimiláns	Cigány
Hirtelen érzelmi felindulás	30:49,2%	7:31,8%	19:33,3%
Bosszúvágy	3:4,9%	1:4,5%	-
Megélhetés, anyagi javak	27:44,2%	13:59%	33:57,9%
Megbízás	1:1,6%	1:4,5%	5:8,7%
Összes válaszadó	61:100%	22:100%	57:100%

A három csoport összehasonlításában a hirtelen felindulás, vagy más erős érzelem a *magyar* csoportban játszik a legnagyobb szerepet (55%), és jóval meghaladja a megélhetési okból elkövetők arányát.

Ezzel szemben a megélhetési, anyagi okok az igen közeli értékeket mutató *asszimiláns* és *cigány* csoportban jóval nagyobb, mintegy 60%-os jelentőséggel bírnak a válaszadók saját értékelése szerint. Sejthetjük tehát, hogy a megkérdezettek e része egyik jelentős jövedelemforrásának tekinti a bűnelkövetést, és azzal következetesen és céltudatosan él.

5. A bűncselekmény előkészítése, egyéni vagy csoportos végrehajtása

A bűncselekmény előkészítése						
Etnikai csoport	Magyar		Asszimiláns		Cigány	
Hirtelen elhatározásból	45:76%		17:77,2%		45:77,5%	
Gondos felkészüléssel	14:24%		5:22,8%		13:22,4%	
A bűncselekmény egyéni vagy csoportos végrehajtása						
Rendszerint egyedül	39:66,1%		14:63,7%		27:46,5%	
Rendszerint csoportosan	20:33,9%		8:36,3%		31:53,5%	
Összes válaszadó	59:100%		22:100%		58:100%	
Együttjárás						
	Egyedül	Csoportosan	Egyedül	Csoportosan	Egyedül	Csoportosan
Hirtelen elhatározással	71,5%	55%	70,5%	56,8%	62%	70,5%
Felkészüléssel	45%	30%	43,3%	29,5%	34,5%	37,9%

Az adatokból megállapítható, hogy minden csoportban a válaszadók 77%-a hirtelen elhatározásból követ el bűncselekményt, és csak 23%-a készül fel arra előzőleg. A *magyar* és az *asszimiláns* csoportban egyaránt 64-66%-uk rendszerint egyedül követi el cselekményeit, a csoportos elkövetés 34-36%-os. Ezzel szemben a *cigány* csoportban mintegy 20%-kal magasabb a csoportos elkövetés aránya.

A négy tényező együttjárásából kiderül, hogy a magyar és a cigány csoport a vizsgált vonatkozásban nem mutat figyelembe vehető eltérést. A *cigány* csoportban viszont jelentősen magasabb a *hirtelen* elhatározással történő *csoportos* elkövetés, és valamivel magasabb a *felkészülés* és *csoportos* elkövetés együttjárása, ami a másik két csoporthoz viszonyítva valamelyest magasabb fokú szervezethez utal. Ez azonban nem alapozza meg azt a feltételezést, miszerint általában cigány szervezett bűnözésről kellene beszélnünk. Annál is kevésbé, mivel egyrészt a csoportos elkövetés még nem jelent szervezett bűnözést, a cigány elkövetők legnagyobb többsége ugyan csoportosan, de hirtelen elhatározásból követi el

cselekményeit, tehát hiányzik a tervezés és a gondos felkészülés, állandó, hierarchikus szervezet, stb. mozzanata.

A nagyobb szervezettség és a csoportos elkövetésre való hajlandóság, amit a fentiekben feltártunk, megalapozza azt a korábbiakban kifejtett nézetünket, hogy cigány elkövetői csoportok az igazi szervezett bűnözés munkavállalóivá válhatnak³¹. Itt emlékeztetünk rá, hogy a cigány csoportban az elkövetés alapvető indokait vizsgálva közel 9%-nyi megbízásos elkövetőt találtunk.

6. A szabadságvesztés büntetések száma, hosszúsága, teljes ideje

A megkérdezettek korábbi és mába nyúló bűnöző tevékenysége visszatükröződik a szabadságvesztés büntetések összes számában. Az adatok igen egyértelmű tendenciákat tárnak elénk.

A magyar csoportban első börtönbüntetését tölti a válaszadók valamivel több mint 50%-a, tehát a válaszadói csoport legnagyobb szelete. Az *asszimiláns* és a *cigány* csoportban ez az arány egyébként csupán 18-19%. Meglepő azonosság tapasztalható a második és a többedik büntetését töltő *asszimilánsok* és *cigányok* arányában. A másodikát töltők aránya mindkét csoportban 26-27%, az ennél többször büntetettek aránya mindkét csoportnál 54-55%. Utóbbiak mindkét esetben az elítéltek legnagyobb szeletét alkotják.

Tehát az *asszimiláns* és a *cigány* csoportban a bűnismétlők aránya egyaránt mintegy 80%, a magyar csoportban talált érték majdnem kétszerese. A két utóbbi csoport közötti egybeesések semmi esetre sem lehetnek véletlenek. Következésképp e két csoportban a bűnelkövetési gyakoriság - nyilván nem bagatell, hanem nagyobb súlyú cselekményekről van szó -, majdnem kétszeres, meghaladja az azonos mutató magyaroknál talált nagyságát.

Az elítéltek börtönbüntetései száma a folyamatban lévővel együtt

Etnikai csoport	Magyar	Asszimiláns	Cigány
1-ször	34:53,2%	4:18,2%	11:18,9%
2-szor	10:15,6%	6:27,3%	15:25,9%
Többedszer	20:31,2%	12:54,4%	32:55,2%
Bűnismétlő összesen	30:46,9%	18:81,8%	47:81%
Válaszadók száma	64:100%	22:100%	58:100%

Itt kell említést tennünk arról a ma már közismert megfigyelésről, hogy egyes európai és tengerentúli országokban a többségtől látható rasszjegyekben is különböző, egyúttal halmozott szociális hátrányokat felmutató kisebbségek - párhuzamban a magyarországi cigány kisebbséggel -, a többségnél jóval gyakrabban, az USA-ban, akárcsak az általunk vizsgált csoportban kétszeres gyakorisággal kerülnek (többször) börtönbe. Ennek fontosabb okai között fel szokták sorolni a bűnüldözés diszkriminációra hajló észlelési mechanizmusait, a kisebbség anyagi és kulturális hiányaiból következő relatív védtelenségét, a kisebbségnek a szegregációból adódó devianciáit, valamint legfontosabb tényezőként azt, hogy esetükben a bűnözés részben - kényszerű okokból - a megélhetés, a szociális lépéstartás és felemelkedés egyik forrásává válik. Nézetem szerint elsősorban ez utóbbiról van szó, amint ez az elkövetés bevallott okainak elemzéséből is leszűrhető. Láttuk azt is, hogy az asszimiláns és a cigány csoportban a bűnözésre kondicionáló ifjúkori minták és tapasztalatok, valamint a kései gyermek- és ifjúkorban kezdődő bűnöző magatartása szignifikánsan gyakrabban fordul elő, mint a magyar csoportban. Ennek ellenére nem zárhatjuk ki, hogy mindebben szerepe lehet a

³¹ Uo. 30. és köv. p., valamint Póczik, Sz.: Romas in Ungarn: eine kriminologisch relevante Volksgruppe? In: Fehérváry J./Österreichisches Bundesministerium für Inneres (Hg.): Polizeilicher Umgang mit der organisierten Kriminalität ethnischer Gruppierungen. Wien 1998. S. 119-130. pp., ld. 126. p.

többségi társadalom és igazgatásában működő - álláspontom szerint nem szándékolt, hanem strukturálisan meghatározott - szelektív és diszkriminatív mechanizmusoknak. Annál is inkább, mivel az igazgatás, legkivált a bűnüldözés olyan tételes normatív "pozitív" és csak korlátozottan nyitott alrendszer, amely a társadalmi történésekre szinkronikusan reagál, de nem, vagy csak rendkívül korlátozott mértékben veheti figyelembe azoknak szociálgenezisét és távlati következményeit. Ha vannak is diszkriminatív mechanizmusok, meglétükre e vizsgálat keretében csak igen szűk metszetben tehetünk kísérletet. Felderítésükre alapvetően más, tömeges és kimerítő esetelemzésen - befejezett bűnügyi akták feldolgozásán - nyugvó kutatómódszertan alkalmazható, ezért arra csak egy másik, ismét hosszas előkészítést igénylő munkában tehetünk majd kísérletet.

Közvetve a fenti problémához is kapcsolódik az elítélti csoportok összesen börtönben töltött idejének vizsgálata. Figyelemmel arra, hogy 3 összehasonlítható népességről van szó, kumulatív mutatóként sokat mondó lehet az eddig szabadságvesztésben eltöltött idő átlagos hosszúsága, amely közvetve utal az egyes csoportok korábban, és utolsóként elkövetett bűncselekményei összegének átlagos súlyosságára.

Az elítéltek átlagosan börtönben töltött ideje a megkérdezés időpontjáig						
Etnikai csoport	Magyar		Asszimiláns		Cigány	
	Év	Hónap	Év	Hónap	Év	Hónap
Börtönben töltött idő átlagosan	5	6	9	0,5	7	4
Válaszadók száma	54:100%		17:100%		54:100%	
Megoszlás 5 éves bontásban						
0-5 év	34:63%		2:11,7%		23:42,5%	
5 év felett - 10 év alatt	11:20,3%		8:47%		16:29,6%	
10 vagy több	8:14,8%		6:35,2%		24:44,4%	
5 évnél több összesen	19:35,2%		82,2%		74%	
A megkérdezéskor folyamatban lévő szabadságvesztés kiszabott hossza (esetleges enyhítés nélkül)						
Idő	6	0	5	10	5	5
Válaszadók száma	57:100%		18:100%		47:100%	

A magyar csoportban a fogvatartásban eltöltött átlagosan 5,5 év, amely csak fele-kétharmada az asszimiláns és a cigány csoportban tapasztaltnak³². Itt a legmagasabb a viszonylag még alacsonynak mondható, átlagosan 5 év alatti fogvatartás aránya. Ebbe a körbe tartozik a magyar válaszadók kétharmada. A válaszadók 35%-a töltött eddig 5 évnél hosszabb időt fogvatartásban.

Bár a kis válaszadói minta fenntartásokra int, úgy tűnik, a legsúlyosabb bűnözői előéletekkel az asszimiláns csoportban találkozhatunk. A minta legnagyobb szeletét az eddig 5-10 évet "leülők" adják, de arányukat megközelíti a 10 évnél többet fogságban töltők aránya. Többségük tehát összességében súlyos büntetéseket tudhat maga mögött.

A cigány csoportban egyaránt magas az 5 év alatti és a 10 év feletti időt fogvatartásban töltők aránya, és a három csoportból köztük a legmagasabb a 10 évnél több időt fogságban töltők aránya.

Ha az asszimiláns csoport átlagos magas fogvatartási idejére vonatkozóan egy véletlen, felfelé torzító tényező szerepét is feltételezzük, az adatok akkor is azt mutatják, hogy az asszimiláns és a cigány csoportban az 5 évnél hosszabb időt fogvatartásban töltők aránya több mint kétszerese a magyar csoport hasonló alcsoportjának.

Ha az előbbieken elvben feltételeztük egy, a kisebbséggel szemben diszkriminatív tényező érvényesülését az igazságszolgáltatásban, itt egyértelműen kiderül, hogy az nem lehet elsődleges és döntő jelentőségű, - bár részleges szerepe továbbra sem teljesen kizárható -,

³² A börtönben töltött időre, valamint az ítéletek hosszára vonatkozó kutatásaink bizonyos részletektől eltekintve összecsengenek a BVOP vizsgálatának eredményeivel.

hiszen ha így volna, az asszimiláns és cigány elkövetők átlagosan minden cselekményükért kétszer olyan súlyos ítéletet kellett volna kapniuk, ami természetesen még gondolatkísérletnek is abszurdum. *Tehát le kell szögeznünk, hogy az asszimilánsnak mondott, és a cigány csoport bűnözői karrierjeit összességében sokkal súlyosabb cselekmények jelölik ki, mint a magyar csoportét.*

Hogy az előbb vázolt és sokat emlegetett feltételezés valójában mennyire abszurd, azt pontosan mutatja a három csoportban az utolsó, a megkérdezéskor éppen folyamatban lévő szabadságvesztés ítéletek hosszúságának összehasonlítása. Az utolsó ítélet ugyanis mindhárom csoportban 5,5-6 év. Látszik tehát, hogy *az ítélethozatal nem diszkriminatív, sőt a nagyobb súlyú bűnözői múlttal terhelt asszimiláns és cigány csoport esetében átlagosan és összességében relatíve enyhébb.* Itt statisztikai bizonyítást nyert korábbi, néhány interjúm alapuló feltételezésem, mely szerint a bírák a cigány vádlottak sanyarúbb körülményeit hajlamosak az ítélethozatalban enyhítő mozzanatként érvényre juttatni.

7. A megkérdezetteket sújtó ítéletek alapját képező cselekmények

A megkérdezettek többsége arról számolt be, hogy az utolsó és korábban kimért ítéletek alapjául nem egy cselekmény, hanem rendszerint halmazat szolgált. A kérdőívek áttekintéséből kiderült, mely cselekmények fordulnak elő leggyakrabban. Ezeket, és főcsoportjaikat az alábbi táblázatban foglaltuk össze. A táblázat alján található cselekmények egyrészt viszonylag ritkábban fordulnak elő az általunk vizsgált csoportban, de a bűnügyi statisztika szerint is, ezért összehasonlításra nem alkalmasak, másrészt nem képezhető belőlük csoport és nem sorolhatóak be más, a vizsgálatban lényegesnek mutakozó főcsoportokba sem, ezért azokat a továbbiakban nem elemeztük. (A vizsgálat survey-technikai okokból el kellett néhol tekintenünk a cselekmények hivatalos megnevezésének és besorolásának alkalmazásától.) Az elemzés első lépcsőjében az egyes fő- és alcsoportokban észlelt arányokat az *összességhez* viszonyítottuk.

A válaszadókat a következő cselekményért (is) ítélték el korábban és legutóbb - Fő tábla

Etnikai csoport	Magyar		Asszimiláns		Cigány	
	Korábban	Most	Korábban	Most	Korábban	Most
Cselekmény						
Élet elleni	1:1,8%	24:31,6%	4:10,8%	3:7,1%	2:2,2%	6:7,6%
(Súlyos) testi sértés	3:5,5%	6:7,9	5:13,5%	5:11,9%	7:7,7%	4:5%
Élet és testi épség elleni össz.	4:7,4%	30:39,5%	9:24,3%	8:19%	9:9,9%	10:12,6%
Rablás	7:12,9%	12:15,8%	7:18,9%	8:19%	25:27,5%	20:25,3%
Betörés	18:33,3%	10:13,1%	10:27%	5:11,9%	20:22%	15:19%
Lopás	10:18,5%	8:10,5%	3:8,1%	5:11,9%	15:16,5%	11:13,9%
Zsarolás	2:3,7%	1:1,3%	-	1:2,4%	2:2,2%	2:2,5%
Csalás	1:1,8%	3:3,9%	1:2,7%	1:2,4%	3:3,3%	2:2,5%
Sikkasztás	2:3,7%	2:2,6%	-	-	1:1%	1:1,2%
Gazdasági cselekmény	1:1,8%	2:2,6%	1:2,7%	-	4:4,4%	2:2,5%
Vagyoni és gazdasági összes	41:75,9%	38:50%	22:59,5%	20:47,6%	70:76,9%	53:66,9%
Garázdaság	1:1,8%	1:1,3%	3:8,1%	4:9,5%	6:6,6%	3:3,8%
Rongálás	2:3,7%	-	1:2,7%	1:2,4%	-	-
Személyi szabadság korlátozás	-	-	1:2,7%	2:4,7%	3:3,3%	3:3,8%
Nemi erőszak	2:3,7%	2:2,6%	-	-	2:2,2%	2:2,5%
Megrontás	-	1:1,3%	-	-	-	1:1,2%
Egyéb erőszakos cs-ek össz.	5:9,2%	4:5,3%	5:13,5%	7:16,6%	11:12%	9:11,4%
Kiskorú veszélyeztetése	-	-	-	1:2,4%	-	2:2,5%
Közlekedési cselekmény	3:5,5%	2:2,6%	1:2,7%	2:4,7%	1:1%	2:2,5%
Kábítószerezéssel kapcsolatos cselekm.	1:1,8%	1:1,3%	-	-	-	1:1,2%
Okirathamisítás	-	1:1,3%	-	3:7,1%	-	1:1,2%
Egyéb	-	-	-	1:2,4%	-	1:1,2%
Összes	54:100%	76:100%	37:100%	42:100%	91:100%	79:100%

Az élet és testi épség elleni cselekmények átlagos gyakorisága az elítélés okai között az aktuális ítéletekben 23,7%, a korábbi ítéletek között 13,8%. Az eltérés okait mindjárt látni fogjuk.

Az ilyen cselekmények aránya az utolsó büntetés okai között a *magyar* csoportban igen magas, mégpedig a rendszerint halállal végződő élet elleni cselekmények magas aránya miatt. Hozzá kell tennünk, hogy ez az elkövetői kör általában első büntényes, tagjai korábban csak ritkán követtek el törvénybe ütköző cselekményt.

Az *asszimiláns* csoportra mért aktuális ítéletek között ez a cselekménycsoport ugyan 20%-kal kisebb, mint a magyarok esetében, azonban 25%-ban van jelen a megelőző büntetések között, többek esetében ismétlődően fordul elő, mégpedig elsősorban a mindkét ítéletcsoport okai közt *kiemelkedően jelentkező súlyos testi sértések* miatt. Ugyanakkor a korábbi ítéletek okai között, a két másik csoporthoz viszonyítva szintén igen magas az élet elleni cselekmények aránya. Látni fogjuk, hogy az *asszimilánsok* igen magas arányban képviseltetik magukat az egyéb erőszakos cselekmények területén is, tehát igen *agresszív hajlandóságú csoportnak mutatkoznak*.

A *cigány* csoportban viszont a korábbi és aktuális ítéletek okai között ez a deliktum-csoport csak 10-12%-ban van jelen. A súlyos testi sértések aránya mindkét ítéletcsoportban csak fele az asszimilánsok között mértnek, és a magyarok értékei felé tart. Az élet elleni cselekmények aránya is összességében alacsony szinten marad. Ha a cigány és az asszimiláns csoportot összevonnánk, mint ahogy minden bizonnyal a többségi társadalom (és intézményei) is egy csoportként kezeli őket, arra a néhol hangoztatott megállapításra juthatnánk, hogy az élet és testi épség elleni cselekmények oroszlánrészét cigányok - részben/egészben cigány származásúak - követik el. A cigányokkal kapcsolatos elemzésünk egyik lényeges nyeresége az, hogy kimutattuk: a magukat *cigányként* azonosítók között nem kiemelkedően magas az élet- és testi épség elleni cselekmények aránya. Ezt az is alátámasztja, hogy az ilyen cselekmények látenciája igen alacsony, elkövetőik ritkán kerülnek el a felelősségre vonást.

Az ítéletek alapjául szolgáló cselekmények derékhatát mindhárom csoportban a közvetlen *haszonszerzésre irányuló vagyoni* és (jóval kisebb részben) gazdasági cselekmények adják, amelyek az egyes etnikai csoportok és ítéleti kategóriák sorrendjében (kerekítve) 76/50; 60/48 és 77/67 %-ban fordulnak elő, vagyis összességében ebben a főcsoportban az asszimilánsok valamelyest elmaradnak a magyarok és a cigányok között. A három legjellemzőbb alcsoport a rablás, betörés és a lopás, főként ezekre irányítottuk figyelmünket.

A *rablások* tekintetében mindkét ítélet típusban az arányok a magyarok felől a cigányok felé haladva emelkednek, tehát ebben a csoportban a cigányok vezetnek a ranglistát, jóval megelőzve az asszimilánsokat is. A *betörések* tekintetében kiegyenlítettebb kép mutatkozik: a magyarok paraszthajszállyal vezetnek, de mindhárom csoportban a két ítélet típus átlagában 20-23%-os arány mutatkozik. A *lopások* tekintetében - ismét csak csekély mértékben - a cigányok vezetnek a magyarok előtt, az asszimilánsok 5% körüli mértékben elmaradnak mögöttük.

Az *egyéb erőszakos cselekményekben*, főként a garázdaságban és rongálásban - mint jeleztük -, az asszimilánsok a listavezetők, körükben kétszeres gyakorisággal fordul elő az ítélet okai közt, mint a magyarok esetében, de a cigányok között is jóval gyakrabban fordul elő, mint a magyar elkövetői körben.

A továbbiakban a közvetlen haszonszerzésre irányuló, majd az összesített erőszakos cselekmény belső struktúráját vizsgáltuk, az egyes alcsoportokat a főcsoport egészéhez viszonyítottuk.

Ebben az összesítésben a *haszonszerzésre irányuló cselekmények* közül a *rablás és a betörés* fej-fej mellett vezet az ítéletek okai között. A zsarolás, csalás, sikkasztás alcsoportjaiban nem keletkeztek összehasonlításra alkalmas adatok. A *rablást* illetően a cigány és asszimiláns csoport azonos arányban, mintegy 10%-kal vezet a magyarok előtt. (Rablás arányai a három csoportban a két ítélet típus átlagában: 24,2; 35,9; 36,7%. Cigányok és asszimilánsok átlaga 36%). A *betörés* tekintetében azonos átlagértékekkel (35,1; 35,2; 28,5%) a magyar és az asszimiláns csoport vezet a tőlük kb. 8%-kal elmaradó cigányok előtt. A *lopás* vonatkozásában a három csoport 20-22%-os összátlagban egymás mellett halad.

1. segéd tábla: Vagyon elleni és gazdasági cselekmények összessége a korábbi és aktuális büntetés okai között

Etnikai csoport Haszonszerző cselekmény	Magyar		Asszimiláns		Cigány	
	Korábban	Most	Korábban	Most	Korábban	Most
Rablás	7:17%	12:31,5%	7:31,8%	8:40%	25:35,7%	20:37,7%
Betörés	18:43,9%	10:26,3%	10:45,4%	5:25%	20:28,6%	15:28,3%
Lopás	10:24,4%	8:21%	3:13,6%	5:25%	15:21,1%	11:20,7%
Zsarolás	2:4,8%	1:2,6%	-	1:5%	2:2,8%	2:3,7%
Csalás	1:2,4%	3:7,8%	1:4,5%	1:5%	3:4,3%	2:3,7%
Sikkasztás	2:4,8%	2:5,2%	-	-	1:1,4%	1:1,9%
Gazdasági cselekmény	1:2,4%	2:5,2%	1:4,5%	-	4:5,7%	2:3,7%
Összes	41:100%	38:100%	22:100%	20:100%	70:100%	53:100%

Ennek alapján megállapítható, hogy a közvetlen haszonszerzésre irányuló cselekmények mint büntetési okok struktúrájában a 3 csoport nem mutat jelentős eltéréseket. Az asszimiláns és a cigány csoportban együttesen a személy elleni, míg az asszimiláns és a magyar csoportban együttesen a tárgyak elleni agresszió erősebben jelentkezik. Tehát az asszimiláns csoport esetében a bűnelkövetésben nagyobb fokú agresszivitás mutatkozik, mint a másik csoportokban.

Az *erőszakos cselekmények* összesítésében a rongálás, személyi szabadság korlátozása, szexuális cselekmények és a megrontás nem szolgáltak kellően operacionalizálható adatokkal, ezért azokat a továbbiakban nem elemeztük. Tekintettel arra, hogy a rablás vagyoni vonatkozásokon túl súlyos erőszakos cselekmény elkövetésével, vagy annak fenyegetésével párosul, azt ebben az összesítésben is szerepeltettük az "erőszak rablás során" című sorban.

Itt is megmutatkozik, hogy a korábbi és aktuális ítélet okai között a *magyar és az asszimiláns* csoportban kiemelkedően, a cigányok értékeit messze meghaladóan magas a két ítéletfajta átlagában az *élet és testi épség elleni* cselekmények aránya - (csoportonkénti sorrendben átlag 45, 37,6; 22,7%. Három csoport közös átlaga: 35,1%) - de legmagasabb a magyar csoportban. Mint azonban várható volt, egészében mégis a *rablással összefüggő erőszakos cselekmények* állnak az élen, ezek csoportonkénti arányában viszont a *cigány* elkövetők állnak az élen, míg a magyar és asszimiláns elkövetők kb. 20%-kal lemaradva követik őket³³. ("Rablás során" csoportonként a két ítélet típus átlagában: 34,9; 33,3; 55,3%. Összes átlag 41%.) Ez a korábban mondottakkal szemben arra utal, hogy a cigány csoportot is igen agresszív elkövetési módszerek jellemzik, különösen a vagyon elleni cselekményeik területén, de nem csak ott. Ugyanis a cigány elkövetők, de még inkább az asszimilánsok esetében kiemelkedően nagy arányban találunk garázdaságot a büntetés okai között. (Garázdaság csoportok sorrendjében, kétfajta ítélet átlagában: 4,2%;11,1%; 10,5%)

³³ A cselekmények tekintetében kutatásunk egészében megerősíti a BVOP vizsgálati eredményeit. Vö. Huszár L. i. m. 129. p.

2. segédtábla: Az erőszakos bűncselekmények összessége a korábbi és aktuális büntetés okai között

Etnikai csoport	Magyar		Asszimiláns		Cigány	
	Korábban	Most	Korábban	Most	Korábban	Most
Cselekmény						
Élet elleni	1:6,2%	24:52,2%	4:19%	3:12,5%	2:4,4%	6:15,4%
(Súlyos) testi sértés	3:18,8%	6:13%	5:23%	5:20,8%	7:15,5%	4:10,2%
Élet és testi épség elleni összes	4:25%	30:65,2%	9:42%	8:33,3%	9:19,9%	10:25,6%
Erőszak rablás során	7:43,8%	12:26%	7:33,3%	8:33,3%	25:55,5%	20:51,3%
Garázdaság	1:6,2%	1:2,2%	3:1,4%	5:20,8%*	6:13,3%	3:7,7%
Összes erőszakos cselekmény	16:100%	46:100%	21:100%	24:100%	45:100%	39:100%

* Az asszimiláns aktuális ítéleteinek okai között egy hivatalos személy elleni erőszakot találtunk, amely a főtábla egyéb sorában szerepel. Ezt ebben az összesítésben - jobb híján - a garázdaságok között szerepeltetjük.

Ennek megfelelően megállapítást nyerhet, hogy *míg a magyar csoportban csak az indulati cselekmények esetében - tehát a teljes bűnözési mező egy szegmensében - mutatkozik felfokozott, romboló agresszió, addig az asszimiláns és a cigány csoport bűnelkövetésének valamennyi lényeges területén fokozott agresszivitás nyilvánul meg.*

IX. BÁNÁSMÓD A VIZSGÁLATI ÉS BÜNTETŐELJÁRÁSBAN, VALAMINT A FEGYINTÉZETBEN, AZ ELÍTÉLTEK JÖVŐKÉPEI

1. Előzetes letartóztatás, vizsgálati fogság, büntetőeljárás

Az előzetes fogvatartás körülményei, a rendőri és vizsgálati eljárás, valamint a bírósági eljárás folyamán elszenvedett sérelmek miatt eddig is számos panasz jelentkezett, amit az állami és civil jogvédő szervezetek jelentései is tanúsítanak. Előfeltevésként elképzelhetőnek tartottuk, hogy az ítéletet megelőző fogvatartás általában véve igen hátrányos, megalázó volta és körülményei tekintetében esetleg lehetnek különbségek a többségi társadalom tagjai, tehát a magyarok javára és a roma fogvatartottak kárára. Ezért nem mulaszthattuk el ennek megvizsgálását. Olyan tényezőket vettünk figyelembe, amelyek még igen csekély előfordulás esetén is komoly hiányosságot, vagy az emberi jogok súlyos sérelmét jelentik. Tekintve, hogy a vizsgálatban való részvételtől senki sem várhatta helyzetének megváltozását, nincs okunk komolyan kételkedni a válaszok tartalmában, bár mint látni fogjuk, bizonyos mozzanatok esetében a szubjektív elemekkel számolnunk kell. Az elítéltek átlag mintegy 30%-a nehezményezett valamilyen, az ellene folyó vizsgálat rendőri vagy a bírói szakaszában előállt hátrányos körülményt. Az adatok áttekintéséből sejthető, hogy az etnikai valenciákkal rendelkezők, tehát az *asszimilánsok és cigányok* a magyaroknál hátrányosabb helyzetbe kerülnek a büntetőeljárás és annak előkészítése folyamán. Ez a két csoport összességben 7-8%-kal gyakrabban szerez negatív tapasztalatokat, mint magyar sorstársaik. Az összességében negatív tapasztalatok hiányáról vagy kifejezetten pozitívumokról beszámoló aránya pedig mintegy 15%-kal kevesebb az *etnikailag* színezett csoportokban, mint a magyarok körében. Ennek megfelelően revideálni kényszerülünk azt a korábbi nézetünket, miszerint az adott kisebbséghez tartozókat a vizsgálat során nem éri diszkrimináció és/vagy bántalmazás³⁴.

Az elítéltek állítása szerint közel 70%-ukat a rendőri és vizsgálati eljárás során *bántalmazták*.³⁵ A bántalmazott válaszadók döntő többsége néhány pofonról számol be, de nem kevés azok száma is, akiket összeverték. Ezzel szemben csak néhányan tesznek említést

³⁴ Póczik Sz.: Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. Belügyi Szemle. 1999. 7-8. sz. 34. p.

³⁵ Hasonló eredményre jutott a nemzetközi Turtúra és Megalázó Bánásmód Elleni Bizottság is 1997 évi Magyarországi vizsgálata során.

másfajta megaláztatásról. Tehát az előzetes letartóztatásban, illetve vizsgálati fogságban hazánkban – bármilyen szomorú is -, a bántalmazás bevett gyakorlatnak tekinthető. Világosan kirajzolódik, hogy a *bántalmazottak aránya a magyarok felől a cigányok felé tartva egyértelműen növekszik*. Az asszimilánsok és a cigányok - különösen az utóbbiak - körében a bántalmazottak aránya hasonló és az átlagot meghaladóan magas: 73 és 80%.

A felvételtől nem derül ki, hogy a megkérdezettek által bántalmazásnak minősített esetek milyen arányában került sor jogszerűen, fegyelmi okok miatt kényszerítő eszközök alkalmazására. Nem megalapozatlan a feltételezés, hogy ilyen esetek viszonylag gyakran előfordulnak. Rendőri tapasztalatok és információk szerint a cigány származásúakkal szemben viszonylag gyakran válnak szükségessé indokolt kényszerintézkedések. Ezt az információt azonban ellenőrizni nem tudjuk. Ha igaz, akkor sem valószínűsíthető, hogy ezek száma az itt tapasztalt arányt megközelítené. *Tehát fenn kell tartanunk álláspontunkat, hogy a vizsgálati eljárás során az erőszak alkalmazása, különösen a cigány származásúakkal szemben tipikus jelenség.*

Előbbi vélelmünket alátámasztja az az igen aggasztó mozzanat, hogy az elítéltek mintegy negyede *kényszervallatásról* számol be, amelynek arányai a magyar csoport felől indulva a cigányok felé egyenesen emelkedik, és körükben jóval meghaladja az átlagot. Az akár vallomástétel, akár más cél érdekében, vagy egyéb okból bántalmazottak körében az etnikai kapcsolattal rendelkezők magasabb aránya egyértelműen jelzi, hogy az eljárás hatósági résztvevői részéről velük szemben jóval kisebb a respektus, a gátlások ereje és a viszontreakciótól - bepanaszolástól, meghurcoltatástól - való félelem. Kikövetkeztethető, hogy a kollektív intézményi mentalitás inkább megengedhetőnek tartja a cigányokkal, illetve a cigánynak vélt személyekkel szembeni erőszakot, és nagyobb védelmet nyújt az erőszakot alkalmazóknak, mintha azt a többségi társadalomhoz tartozó vádlotton követnék el.

Az *ellátásra* (étkezés) átlagosan alig 10% panaszkodik, tehát az ezzel kapcsolatos problémák nem tekinthetők súlyosnak vagy általánosan jellemzőnek. Az előzetes fogvatartásban lévők az üzemi étkeztetés színvonalának megfelelő ellátást kapnak, ami persze nem a Ritz szállodák színvonala, de fogyasztható és tápláló. Ezt a magyarok 60%-ának elégedettsége jelzi. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az ellátásra vonatkozó panasz az asszimiláns és a cigány csoportban magasabb, és a magyarhoz képest növekedőben van. Ezt magyarázhatják egyrészt az ízlésbeli és mennyiségbeli szokások eltérései, de nem zárhatjuk ki teljességgel, hogy egyfajta rejtett diszkrimináció is szerepet játszhat. Az ilyenfajta sikanizálás lehetőségeit a katonaviselt férfiak mind jól ismerik.

Bánásmód előzetes letartóztatásban, vizsgálati fogságban és a büntetőeljárás folyamán

Kétértékű kijelentések		Magyar		Asszimiláns		Cigány		Panasz Átlaga
1	2	1	2	1	2	1	2	
Nem bántalmaztak, nem aláztak meg	Bántalmaztak, megaláztak	23:35,9%	34:53,1%	6:27,3%	16:72,7%	9:14,7%	49:80,3%	68,7%
Nem kényszerítettek erőszakkal vallomásra	Kényszerítettek	26:40,6%	10:15,6%	16:72,7%	5:22,7%	11:18%	21:34,4%	24,2%
Rendes ellátást kaptam	Nem	38:59,3%	4:6,3%	7:31,8%	2:9%	25:41%	8:13,1%	9,5%
Engedtek mosakodni, WC-re járni	Nem	45:70,3%	5:7,8%	16:72,7%	2:9%	32:52,5%	7:11,5%	9,4%
Cella tágas, világos volt	Szűk, sötét	21:32,8%	23:35,9%	11:50%	4:18,2%	17:27,8%	17:27,8%	27,3%
A rabtársaimmal kijöttem	Bántalmaztak	47:73,4%	1:1,5%	15:68,2%	-	35:57,4%	1:1,6%	1%
Beszélhettem ügyvéddel	Nem	43:67,2%	5:7,8%	9:40,9%	4:18,2%	25:41%	12:19,6%	15,2%
A védő lelkiismeretesen foglalkozott az ügyemmel	Nem törődött az ügyemmel	32:50%	11:17,2%	9:40,9%	6:27,3%	20:32,8%	16:26,2%	23,6%
Bírám méltányosan, megértően viselkedtek	Méltánytalanul, gorombán	16:25%	32:50%	6:27,3%	8:36,4%	9:14,7%	29:47,5%	44,6%
1. fokú ítélet igazságos volt	Nem	15:23,4%	32:50%	9:40,9%	10:45,5%	12:19,6%	30:49,1%	48,2%
2. fokú ítélet igazságos volt	Nem	15:23,4%	26:40,6%	7:31,8%	8:36,4%	12:19,6%	28:45,9%	41%
Származásom miatt nem szenvedtem hátrányt	Hátrányt szenvedtem	0:0%	0:0%	5:22,7%	2:9%	9:14,7%	22:36%	22,5%
Benyomások átlaga		Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	27,9%
%		45,6	26	43,9	25,4	29,5	33	
Összes megkérdezett		64:100%		22:100%		61:100%		

A *tisztálkodás* és a szükség végzésének megtagadása nem jellemző, azonban - a magyaroktól a cigányokig enyhén emelkedő mértékben - minden csoportban átlag 9,5%-ban előfordul, ami nem teljesen elhanyagolható.

A válaszadók közel 30%-a panaszkodik a szűk, sötét, *zsúfolt cellákra*, etnikai diszkrimináció azonban nem vélelmezhető, hiszen a lelegégedetlenebbek éppen a magyarok. Az előzetesen fogvatartottak társaik általi bántalmazása ezzel szemben ritkaságszámba megy.

A fogvatartottak 15%-a arról számolt be, hogy nehezítették, akadályozták, hogy kapcsolatot teremtsenek *ügyvédjükkel*. Ez még 1%-nyi előfordulás esetén sem volna elhanyagolható. Ennek kapcsán is egyértelműen kiviláglik az etnikai vonzásban élők diszkriminációja: az asszimilánsok és cigányok esetében majd 20%-os gyakorisággal, tehát a magyaroknál mért értéknél közel háromszor gyakrabban fordul elő.

A válaszadók körülbelül negyede úgy véli, *ügyvédje elhanyagolta* őt és ügyét, ezzel hozzájárult a túlzóan súlyos ítélethez. Itt is tetten érhető az etnikai kötődésű vádlottak hátrányosabb helyzete, hiszen közel 27%-uk esetében lelkiismeretlen módon járt el a védő. Bár a vádlottak aligha tudják szakmai körütekintéssel megítélni a védő munkáját, annak magatartásából és számos más jelből a vádlott is következtethet védője ügyszeretetére. Valószínűsíthető, hogy az "elhanyagoltak" esetében jobbra kirendelt védőkről volt szó, bár egyes tapasztalatok szerint a kisebb büntetőügyeket a vádlott által fizetett védők sem követik teljes odaadással. Az ügyvédi munkával kapcsolatos hiányosságokra ombudsmani vizsgálat is utalt, és a korábbiakban magam is felhívtam rá a figyelmet.³⁶

A *bírák viselkedésében* az elítéltek 50%-ot megközelítő arányban találtak kivetnivalót, etnikai mozzanatokra utaló tendenciát nem találtunk. Meg kell azonban állapítani, hogy hazánkban a büntetőeljárások folyamán igen gyakran tapasztalható, hogy a bíró a szükséges fegyelemtartás és tekintélynyilvánítás mértékén túl türelmetlen, lekezelő, goromba hangot üt meg a vádlottal, és közvetve kinyilvánítja elfogultságát. Ez tükröződik vissza a panaszok magas számában és arányában.

Az *ítélethozatal* és bíraskodás tekintetében inkább pozitív jelenségnek tartható, hogy az elítélteknek csupán 40-48%-a tartja igazságtalannak a reá mért büntetést. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a fennmaradó rész legalábbis el tudja fogadni az ítéletet, 20-30% pedig igazságosnak tartja azt. Más oldalról viszont elgondolkoztató, hogy az elítéltek 50-60% nem tud azonosulni a büntetés súlyával, tehát az ítélet várt és feltételezett nevelő, jövőbeli visszatartó hatása nem érvényesül, végelemzésben újabb normasértést kiváltó indulatokat gerjeszt. *Az elítéltek szubjektív véleményében az ítélethozatalt befolyásoló etnikai részrehajlás nyomait nem leltük fel, ami a bírák egészében jó bizonyítványát támasztja alá.*

E részvizsgálat legszubjektivebb, tehát legtöbb hibalehetőséget tartalmazó mozzanata az a kérdés volt, hogy az elítélt véleménye szerint *szenvedett e hátrányt származása miatt*. A magyar csoportban ilyen csak különleges körülmények együttállása esetén lett volna lehetséges (pl. ha a hatóság vele szemben eljáró képviselője cigány), ilyet azonban elvételre sem találtunk, ezért teljesen figyelmen kívül hagytuk. A válaszokból csakúgy, mint a többi sor elemzéséből az világott ki, hogy a *cigányokat* súlyos hátrányok, gyakori *diszkrimináció* éri a vizsgálati eljárásokban, amit szubjektíven és összességében többé-kevésbé helyesen érzékelnek.³⁷ Az *asszimilánsok* csoportja ebben a vonatkozásban is köztes csoportnak mutatkozik, őket a magyaroknál gyakrabban, a cigányoknál ritkábban éri hátrány és megkülönböztetés. Ez arra utal, hogy az asszimilánsok percepciója, a cigányokkal való azonosításuk a bűnüldözésben kevésbé egyértelmű, mint arra a "Ki a cigány" c. módszertani fejtegetésben utaltunk. A cigányoktól való elkülönülésük minden valószínűség szerint

³⁶ OBH 6564/1996. számú jelentése, valamint Póczik Sz.: i. m. uo.

³⁷ Megállapításunk egybehangzik az eddigi is nyomon követett BVOP-kutatás eredményével. Huszár, L. i. m.

habituális jegyekben is megnyilvánul és ez "puhítja fel" a többségi részről történő azonosításukat, besorolásukat.

2. A börtönélet körülményei

A börtön teljes lakosságának 15-17%-a talált valamilyen kivetnivalót fogvatartásának körülményei, a börtönrendszer vagy a személyzet, illetve a rabtársak általi bánásmód miatt.

Kéértékű kijelentések		Magyar		Asszimiláns		Cigány		Panasz Átlaga
1	2	1	2	1	2	1	2	
Elégedett az elhelyezéssel	Elégedetlen	28:43,7%	25:39%	15:68,2%	5:22,7%	25:41%	19:31,1%	30,9%
Elégedett az ellátással	Elégedetlen	36:56,2%	12:18,7%	8:36,4%	6:27,3%	26:42,6%	13:21,3%	22,4%
Emberségesen bánnak velem	Embertelenül	46:71,1%	5:7,8%	14:63,6%	2:9%	29:47,5%	9:14,7%	10,5%
Jóban vagyok rabtársaimmal	Bántalmaztak	54:84,4%	0:0%	15:68,2%	1:4,5%	40:65,6%	0:0%	4,5%
Származásom miatt nem ért hátrány	Hátrányok érték	0:0%	1:1,5%	12:50%	0:0%	24:39,3%	7:11,5%	4,3%
Benyomások átlaga		Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	Pozitív	Negatív	14,5%
%		63,9	21,8	57,3	12,7	47,2	15,7	
Összes megkérdezett		64:100%		22:100%		61:100%		

A legtöbb panasz (31%) az *elhelyezés*, tehát a lakókörletek állapota, nagysága, minősége miatt érkezett, főként a magyar csoport részéről.

A fogvatartottak mintegy 20%-a kifogásolta az *ellátás* minőségét. Csoportonkénti szignifikáns eltéréseket nem sikerült kimutatni. A fogvatartottak ellátásáról az előbbi alfejezetben megállapítottuk, hogy az nem mindenki ízlése szerint való házikoszt, de élvezhető, tápláló. Úgy gondolom, a 20%-nyi - feltehetően ízlésbeli és mennyiségbeli preferenciák miatti - kifogás miatt nem érheti szó az ellátás egészét.

Az ör- és börtönszemélyzet viselkedése, *embertelen magatartása* miatti kifogások átlagos 10%-nyi aránya szintén nem engedi meg az a feltételezést, hogy a börtönben részükről a fogvatartottak elleni inzultusok jellemzőek volnának. Annál is kevésbé, mivel a három csoport átlagában 61% szerint a bánásmód kifejezetten emberséges. Meg kell jegyeznünk, hogy az elítéltek embertelen bánásmódról beszámoló kisebbségének belső szerkezetében az *arányok a magyar csoport felől a cigányok felé egyre emelkednek*. Itt is figyelembe kell azonban venni, hogy, mint arról - más, ezúttal hiteles - források³⁸ beszámolnak, a cigány származásúak körében gyakrabban fordulnak elő fegyelmi problémák. A fegyelmező eszközök alkalmazását sokan igazságtalan, embertelen bánásmódként élik meg. Másrészt az sem kizárt, hogy a szelektív percepció, mint strukturális ok következtében a személyzet részéről velük szemben valamivel gyakrabban kerül sor fegyelmezésre. Egészében azonban le kell szögeznünk, indokolatlan azt hinni, hogy a börtönszemélyzet diszkriminatíven, agresszíven viszonyulna a fogvatartottakhoz, vagy azok kisebbséghez tartozó tagjaihoz. Hiszen még a cigány származásúnak sejtethető elítéltek 50-60%-a is kimondottan emberséges elbánásról tudósít.

A *rabtársakhoz való viszony* az elítéltek egészében kiegyensúlyozottnak, jónak mondható. A magyarok 80%-a, a cigány környezetből származók 65-70%-a nyilatkozott ilyen értelemben. Összesen 1 fő számolt be arról, hogy rabtársai bántalmazták. Tehát a legendák világába kell utalnunk a börtönökben dúló etnikai konfliktusokról, kínzásokról, megerőszakolásokról szóló,

³⁸ Huszár L.: i. m. 131. p.

alighanem amerikai filmek által inspirált híreszteléseket. Az adatsorból annyi azért kitűnik, hogy a kisebbségek viszonya a többséghez kevésbé jó, mint a többségieké egymás között.

A cigányok 11%-a érzi úgy, hogy származása miatt hátrányok érték, ezt azonban igen viszonylagossá teszi, hogy az asszimilánsok részéről, akiket többségi környezetük valószínűleg szintén cigányként észlel, egyetlen ilyen értelmű nyilatkozatot sem találtunk. Tehát kiviláglik, hogy az embertelen bánásmód miatt panaszkodók egy része azt nem etnikai motivációkra vezeti vissza.

Az alfejezet összegzéseként megállapítható, hogy az asszimiláns és cigány elitáltak általános közérzete rosszabb a börtön magyar etnikumú fogvatartottjaiénál, tárgyilagos megítélés szerint azonban nem állítható, hogy hátrányosabb helyzetben volnának a többi elitálnél, bármiféle diszkrimináció, durva bánásmód céltáblái volnának. Hasonló eredményre jutott a BVOP kutatása is, amelyet egyfajta önkontrollként figyelemmel kísértünk.³⁹

3. A fogvatartottak jövőképei

A börtönből való szabadulás utáni újrakezdés tekintetében kiemelkedő fontosságú tényező, hogy az elitáltak milyen feltételek közé kerülnek ki illetve vissza a civil életbe, milyen feltételekkel számolnak és elhatározások vezetik őket.

E keretfeltételek egyik lényeges momentuma a *családjukhoz* való, illetve a család hozzájuk való viszonyulása, vagyis számíthatnak-e a családjuk támogatására. A teljes megkérdezetti kör mintegy 62%-a számít családjá segítségére a szabadulás után. Aggasztóan magas - mintegy 40% - tehát azok átlagos aránya, akik mögött nem áll majd érzelmi és/vagy anyagi támogatás a család részéről. A család fogalma alatt ebben a kontextusban nem feltétlenül házastársat kell érteni, hiszen fiatal, nem feltétlenül nő csoportról van szó, hanem sokkal inkább a szélesebb értelemben vett családot, közvetlen rokonságot.

A családi támogatásra legerősebben a *cigány* csoport számít, őket követik a magyarok. A sor végén az *asszimilánsok* helyezkednek el, akikről már korábban sejteni engedték, hogy feltehetően rohamos modernizációjuk következtében nagyon meggyengültek a szélesebb családi kötődéseik. A magyar csoporttal azonos arányuk véli úgy, hogy bizonyosan nem számíthat a családjára. Korábban láttuk, hogy a börtönbe kerülés előtt - a másik két csoportot meghaladóan - a cigányok majd 80%-a párkapcsolatban élt, érthető, miért magasabb köztük a továbbra is aktív párkapcsolat aránya. Feltűnő, hogy a három csoport közül a magyarok körében bomlékonyabbnak mutatkozik a párkapcsolat, mint az azonos értékeket mutató másik két csoportban. A jelenséget egyrészt magyarázhatja, hogy a magyarok körében a társ börtönbe kerülése rontja családról a környezet által alkotott értékítéletét, ezért a házastárs vagy élettárs igyekszik kiszabadulni a kapcsolatból. A *cigány és asszimiláns* csoportban nem feltétlenül ez a helyzet. Ennél azonban keményebb magyarázatként kínálkozik, hogy a magyar csoportban a börtönbe került férfi jövedelemszerző funkciója betöltetlen marad, ezért a nő kénytelen új élettárs után nézni. A cigány csoportban ezzel szemben a rokonság gondoskodik az asszony és a gyermekek eltartásáról. Mindenesetre a felbomlott párkapcsolat mind pszichológiai, mind pénzügyi tekintetben igen jelentősen rontja a szabadulók újrakezdési esélyeit.

A *baráti kapcsolatoknak* a segítségnyújtásban játszott szerepét nem szabad túlzottan nagyra értékelnünk. Hiszen a haverokból és a barátokból álló környezetbe való visszatérés sejtetően inkább a bűnelkövetés felé tereli a szabadulókat. A válaszadók átlag mintegy 50%-a számít

³⁹Huszár L.: i. m. uo.

segítségükre, ugyanakkor 60%-uk mégis inkább elkerülné őket. Tehát a korábbi magán kapcsolatrendszerhez való viszony több mint ambivalens, inkább negatív.

A jövő a szabadulás után

Kétértékű kijelentések		Magyar		Asszimiláns		Cigány		Pozitív átlag
1	2	1	2	1	2	1	2	
1. Vár a családom	Senki sem vár	45:70,3%	5:7,8%	14:63,6%	4:18,2%	50:81,9%	0:	71,9%
2. Vár a párom	Időközben elhagyott	23:35,9%	13:20,3%	9:40,9%	3:13,6%	36:59%	9:14,7%	45,3%
3. Családom segít majd	Nem	48:75%	9:14%	13:59%	3:13,6%	43:70,5%	2:3,3%	68,2%
1-3. sorok átlaga		60,4%	14%	54,5%	15%	70,5%	6%	61,8%
4. Barátaim segítenek	Nem	34:53,1%	13:20,3%	11:50%	3:13,6%	22:36%	10:16,4%	
5. Kerülöm majd a régi haverokat	Megkeresem őket	34:53,1%	8:12,5%	14:63,6%	0:0%	39:63,9%	0:	
6. Van lakásom	Már nincs	50:78,1%	6:9,4%	15:68,2%	3:13,6%	40:65,6%	3:4,9%	70,6%
7. Biztosan lesz munkám	Nem hiszem	46:73,9%	4:6,2%	16:72,7%	2:9%	39:63,9%	7:11,5%	70,1%
8. Biztosan megélek majd a keresetemből	Nem	45:70,3%	4:6,2%	17:77,3%	2:9%	37:60,6%	9:14,7%	69,4%
9. Biztosan nem bűnözöm többet	Lesz még cselekmény	48:75%	6:9,4%	15:68,2%	3:13,6%	33:54%	7:11,5%	65,7%
10. Igyekszem nem bűnözésből élni	Bűnözésből fogok élni	50:78,1%	1:1,5%	15:68,2%	1:4,5%	43:70,5%	2:3,3%	72,2%
11. Biztos nem kerülök vissza a börtönbe	Úgyis visszakerülök	52:81,2%	4:6,2%	16:72,7%	1:4,5%	35:57,4%	4:6,5%	70,4%
6-11. sorok átlaga		76,1%	6,5%	71,1%	9%	62%	8,7%	69,7%
Összes megkérdezett		64:100%		22:100%		61:100%		

Az elítéltek *jövőprognózisa* átlagosan 70%-ban egyértelműen pozitív, és az asszimilánsokon keresztül a cigányok felé haladva szinte minden tekintetben szignifikánsan romlik, de még utóbbiak körében is meghaladja a 60%-ot.

A magyarok 80%-ának, az asszimilánsok 65-68%-ának van szabadulásának időpontjára biztos lakása. Az asszimilánsok viszonylag nagy hányada a fogvatartás idején elveszítette a lakását.

Míg a magyarok és asszimilánsok 73-74%-a számít arra, hogy kap munkát, addig a cigányoknak csak 64%-a vélekedik így. Hasonló arányok mutatkoznak a *munkavállalásból* származó *keresetből* való megélhetési esélyek latolgatásában. A magyarok felől a cigányok felé haladva egyre többen vélik, hogy nem lesznek képesek megélni munkajövedelmükből. A munkavállalási és becsületes megélhetési esélyekre vonatkozó prognózisok a végzettségek arányában számított, fentebb közölt valós esélyek ismeretében teljesen irreálisnak mutatkoznak. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy büntetett előéletű munkakeresőkről van szó, akiket eleve bizalmatlansággal fogad a munkaerőpiac. Esélyeik annál is rosszabbnak tűnnek, mivel a magyar gazdasági átalakulással eltűntek azok az államilag "szponzorált" munkahelyek, ahova utógondozás keretében korábban elhelyezték a szabadulókat. Tehát azzal kell számolni, hogy döntő többségük megélhetését az illegalitás és legalitás határmezsgyéjén mozgó tevékenységekből fogja fedezni, végül nagy eséllyel újra bűnelkövetővé válik.

A *bűnelkövetés abbahagyására* vonatkozó egyértelmű elhatározásban a magyarok és cigányok közti lejtő a sorrendben 75-68-54%-os arányokból egyértelműen kitűnik, és hasonló arányokban ezt támogatják az ismételt börtönbekerülésre vonatkozó előrejelzések is. A bűnöző életmód abbahagyására, az ismételt börtönbekerülés elkerülésére irányuló igyekezet, erősebb-gyengébb eltökéltség valamivel nagyobb arányokban jelentkezik, mint a szilárd elhatározás. Az *asszimiláns* és a *cigány* csoportban nagyobb arányban mutatkozik a bűnöző életmód folytatását bekalkuláló jövőkép, mint a magyarok között. A fogvatartottak 5-7%-a van meggyőződve arról, hogy újra börtönbe fog kerülni.

A fenti részeredményeket *összegezve* - és figyelembe véve, hogy a megkérdezettek átlag 70%-a, az *etnikai érintettségűek* 80%-a bűnismétlő - megállapítható, hogy az elítéltek jövőképei rengeteg irreális elemet tartalmaznak, inkább vágyfantáziák, mint reális esélyfelmérések. Más kutatások is rámutattak, hogy az elítéltek fantasztikusnak nevezhető optimizmussal néznek a jövőbe, - amíg ítéletüket töltik.⁴⁰

X. ETNIKAI CSOPORTOK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA

1. Interetnikai baráti kapcsolatok

Az etnikai határok zártságát, illetve nyitottságát vizsgálva érdeklődtünk az elítéltek interetnikai tartalmú baráti kapcsolatairól.

Az egyes etnikai csoportok cigányokkal folytatott baráti kapcsolatai

Hány cigány barátja van?	Összes válaszadó: fő és %	Magyarok	Asszimilánsok	Cigányok
Sok	48:32,6%	3:4,7%	9:40,9%	36:59%
Néhány	70:47,6%	33:51,5%	13:59%	24:39,3
Nincs	29:19,8	28:43,8%	0:0%	1:1,6%
Összes válasz	147:100%	64: 100%	22:100 %	61:100%

Elő kutatásunk arra utalt, hogy a börtönökben fogva tartott többségi és roma elkövetők között csak igen korlátozott kapcsolattartás van. Jelen vizsgálatunk arról győzött meg, hogy a többségi mintegy fele az előfeltételezésekkel ellentétben viszonylag szoros kapcsolatot ápol cigányokkal. Ezzel szemben ennek a csoportnak a másik fele teljes elzárkózást mutat velük szemben. Mindez arra enged következtetni, hogy a cigányság és a többség között az emberi kapcsolatokban a fenntartások ellenére is viszonylag jelentős átjárás mutatkozik. Kézenfekvő a következtetés, hogy a *cigány származásúak* részéről a befogadás gesztusa iránti folyamodás nem eredménytelen. Ez – legalábbis a bűnelkövetői körben – a többség részéről egyfajta toleranciát, befogadó készséget tükröz a kisebbség irányába.

Az egyértelműen a *cigány* etnikumhoz tartozó csoport döntő hányada, mintegy 90%-a jobbára, vagy nagyobb részben saját etnikumához tartozókkal tart fenn baráti kapcsolatokat.

Az *asszimiláns* csoport baráti kapcsolatai is elsősorban a cigány etnikumhoz kötődnek. Ez megerősíti azt a meggyőződésünket, hogy szocializációjukban elsősorban a roma csoporthoz kapcsolódnak, asszimilációjuk tehát befejezetlen, illetve reverzibilis: identitásválasztásuk annyiban önkényes, hogy a befogadás gesztusa velük szemben nem, vagy csak korlátozottan történt meg, illetve nem találtak megfelelő kapcsolatot a választott befogadó csoport tagjai felé. Az adatok természetesen nem adnak felvilágosítást sem e barátságok minőségéről, sem arról, hogy a megkérdezettek a válaszadáskor csak börtön-barátságaikról számoltak-e be, vagy a civil életben kötött baráti kapcsolataikról is.

2. Az egyes csoportok képe önmagukról és egymásról

Ebben az alfejezetben elsőként az egyes csoportok önmagukról és a másik csoportokról alkotott általános, a jó és rossz fogalmi mentén komprimált képét vizsgáltuk. Mindhárom csoportban hasonló, 78-82%-ban azt találtuk, hogy a magyart tekinti a *jó*, tehát saját maga számára is viszonyítási alapként szolgáló csoportnak. A magyarokkal kapcsolatban

⁴⁰ Hasonló következtetésre jutott Huszár L.: i. m. 130. p.

megjegyzendő, hogy nem szívesen alkottak értékítéletet a cigányokkal kapcsolatban, volt olyan, aki szöveges jegyzetben tudatta, hogy véleménye szerint nincs különbség ember és ember között. Ez az emberi egyenlőség eszméjének, valamint az emberi jogi és kisebbségjogi szempontoknak az elterjedtségét és hatékonyságát jelzi az elitáltak körében, jóllehet nyilvánvalóan nem alapos, inkább homályos filozófiai és jogelméleti ismeretekről van szó körükben. Mérőszámok ez idő szerint nem állnak rendelkezésre, de a következtetés nem megalapozatlan, hogy a nem fogvatartásban élő, tehát civil társadalmi többség körében, amely képzettségi szintje egészét tekintve jóval a megkérdezettek felett áll, az emberi jogi szemlélet még ennél is sokkal elterjedtebb lehet. Ez közvetve rávilágít ama megállapításunk helyességére, hogy az etnikai kisebbségekkel, kivált a cigánysággal kapcsolatos elfogadó/befogadó magatartás a magyar társadalomban erősödőben van.⁴¹

Az egyes csoportok általános képe önmagukról és egymásról

Kétértékű kijelentések		Magyar		Asszimiláns		Cigány	
1	2	1	2	1	2	1	2
Magyarnak lenni jó	Rossz	50:78,1%	8:12,5%	18:81,8%	2:9%	50:82%	4:6,5%
Cigánynak lenni jó	Rossz	6:9,4%	19:29,7%	4:18,2%	6:27,3%	34:55,7%	19:31,1%
Összes megkérdezett		64:100%		22:100%		61:100%	

A lekérdezés eredménye, tehát hogy *magyarnak lenni jó*, a magyar nemzetiségűek esetében nem meglepő. Alapesetben a domináns etnikum tagjai mindenkor úgy érzik, hogy odatartozni jó. A cigányokkal kapcsolatos vonakodó válaszadás ellenére is a magyarok közel 30%-a úgy véli, *cigánynak lenni rossz* dolog.

Az *asszimiláns* csoport a magyarokéhoz szembetűnően hasonló eredményeket produkált. Ez azt jelzi, hogy identitásában és sztereotíp véleményalkotásában ez a csoport szinte teljesen azonosul a magyarsággal. Csupán a "*cigánynak lenni jó*" válaszok a magyaroknál tapasztalt érték dupláját elérő, 18%-nyi aránya jelzi, hogy a csoport szorosabban kötődik a cigányokhoz. Ugyanilyen irányú, halvány utalásként volna felfogható, hogy a magyaroknál 2,5%-kal kevesebben látják rossznak a cigány identitást, és 4%-kal többen jónak a magyar identitást. Elméletileg utóbbiban közrejátszhat bizonyos neofita buzgalom. Ilyen kis minta esetében ilyen kis eltérések azonban elhanyagolhatóak.

A *cigányok* körében a másik két csoportnál (az asszimilánsoknál csak paraszthajszállal) többen ítélik jó dolognak a magyarsághoz tartozást, amit úgy is lefordíthatnánk: "De jó lenne magyarnak lenni!" Ezt támasztja alá, hogy a két másik csoportnál kevesebben tartják rossznak a magyarsághoz tartozást.⁴² Ugyanakkor érthető módon a cigányok 55%-a úgy véli, *cigánynak lenni is jó*. Tanulságos azonban, hogy a három csoportból éppen a cigányok között - bár csak kis különbséggel - a legmagasabb a "*cigánynak lenni rossz*" vélekedés aránya. Mindez megerősíti az elő kutatás eredményét, miszerint a cigányok erősen hártják saját identitásukat és igen erős közeledési - megkockáztatjuk - asszimilációs hajlandóság munkál bennük.

Hasonló eredményre vezetett a legrokonszenvesebb, illetve legellenszenvesebb nemzetekre vonatkozó kérdés, aholis a saját etnikumokat is beleértve 11 közvetlen közelségben élő nemzetiséget soroltunk fel. A *magyar* csoportban a (saját nemzeten kívül) legszimpatikusabb nemzetnek a német bizonyult (44%), a legelutasítottabbnak fej-fej mellett a cigány és román (33; 32%). Az *asszimiláns* csoportban azonos arányban (27%) a legszimpatikusabbnak minősített 2 nemzet a magyar és a német volt, a leginkább elutasított pedig a román (45%). A *cigányok* körében messze a legszimpatikusabbnak mondott csoport a magyaroké (50%),

⁴¹ Vö. a szerzővel készült interjú-részletet Almási B. Csaba összeállításában: Romadrámák. Vasárnap Reggel. 1999. szeptember 19. 4. p.

⁴² Nem az összes megkérdezett adott választ, ezért a pozitív és negatív pólusok egymáshoz viszonyítva nem azonos mértékben nőnek/csökkennek.

amely kétszer olyan rokonszenvesnek tűnik számukra, mint saját etnikumuk. Rokonszenv tekintetében a magyarokat a németek követik a sorban (20%). A korábbiak ismeretében nem tűnik megdöbbentőnek, némileg mégis meglepő, hogy a cigányok negyede saját etnikumát véli a legellenszenvesebbnek, amivel a cigányok számára a cigányok válnak az ellenszenv-rangsor vezetőjévé. Utánuk következnek a románok (17%), majd ugyanilyen arányban az ukránok, aminek nem tudjuk magyarozatát adni. Nem elképzelhetetlen, hogy van bizonyos rivalitás a cigányok és ukránok között az üzleti területen. *Ismét szembetalálkozunk azzal, hogy a cigányok egyfajta öngyűlöletet, saját etnikumukkal szembeni megvetést éreznek. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy mind az asszimiláns, mind a cigány csoport messzemenően azonosul a magyarok nemzeti sztereotípiáival, előítéleteivel, amire már az előkutatás során is következtetni lehetett.*

3. A két alapvető etnikai csoport önértékelése

A két alapszempont - az asszimilánsokat itt nem vehettük figyelembe, és nem sorolhattuk egyik alapszempontba sem - etnikai önértékelésének vizsgálatára ellentétes állításokból összerakott kérdéssort alkalmaztunk. Figyelemmel az etnikai önkép, valamint a más etnikumokról alkotott képzetek ellentmondásos szerkezetére, olyan kérdéseket is feltettünk, amelyek esetében az egyirányú válaszok végelemzésben kizárják egymást, hiszen hogyan lehet *gazdag* az, aki teszem azt, *lusta*. Ezekre a kérdésekre a megkérdezettek 60-70%-a válaszolt minden csoportban. A válaszok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a nemzeti és etnikai önértékelések részben sztereotípiákon, részben tapasztalatokon nyugszanak. A két tényező közötti arány természetesen nem egyértelműen megítélhető. Gyanítható azonban, hogy a sztereotíp mozzanatok túlsúlyban vannak. Azzal azonban számolni kell, hogy - különösen a negatív mozzanatok esetében - elég nagy súllyal játszhatnak közre az egyén által befogott társadalmi térből származó tapasztalati tényezők.

Magyar és a cigány csoport véleménye saját csoportjáról

Csoportok		Magyarok önmagukról		Cigányok önmagukról	
Jellemzők (általában ilyenek)					
+	-	+	-	+	-
Becsületes	Becstelen	35:54,7%	10:15,6%	11:18%	18:29,5%
Jómódú	Szegény	26:40,6%	24:37,5%	8:13,1%	41:67,2%
Egyenes	Hazudik	28:43,7	14:21,9%	7:11,5%	34:55,7%
Jószívű	Szívtelen	35:54,7%	10:15,6%	32:52,4%	11:18%
Szerény	Erőszakos	33:51,6%	9:14%	17:27,8%	19:31,1%
Tiszta	Piszkos	34:53,1%	5:7,8%	11:18%	24:39,3%
Gyermekét szereti	Elhanyagolja	39:60,9%	5:7,8%	26:42,6%	14:22,9%
Gyengéd	Durva	32:50%	6:9,4%	8:13,1%	17:27,8%
Szorgalmas	Lusta	37:57,8%	7:10,9%	11:18%	26:42,6%
Megbízható	Megbízhatatlan	32:50%	12:18,7%	9:14,7%	24:39,3%
Okos	Buta	31:48,4%	5:7,8%	7:11,5%	24:39,3%
Segítőkész	Kihasznál	34:53,1%	12:18,7%	13:21,3%	23:37,7%
Válaszok száma		396	119	160	275
Válaszok átlaga		76,9%	23,1%	36,8%	63,2%
Megkérdézetti átlag		51,5%	15,5%	21,8%	37,5%
Összes megkérdezett		64:100%		61:100%	

A várakozásoknak megfelelően a magyar csoport önképe igen pozitív, hiszen a válaszadók átlagosan közel 80%-a látja összességében ilyennek saját csoportját. Ezzel ellentétes eredmény azért is váratlan lett volna, mivel a nemzetek és etnikumok az esetleges negatív tapasztalatok ellenére - amelyeket általában a csoport és az egyén egyaránt hárít -, összességében pozitív önértékelést mutatnak föl, amely az egyéni identitásnak is igen fontos összetevője.

Ezzel a tapasztalattal élesen szemben állnak a *cigány* csoport esetében mért értékek. Ezek ugyanis arról tanúskodnak, hogy a cigányok súlyosan negatív önértékeléssel bírnak. Válaszaik között 60%-ot meghaladták a negatív értékítéletek, ennek megfelelően a pozitív oldal a 40%-ot sem érte el, ami példátlanul tekinthető a nemzetek, nemzetiségek és más kisebbségi csoportok között végzett kutatásokban. Ebből is levonhatjuk azt a következtetést, hogy a cigányok etnikai identitástudatát mérhetetlen belső feszültségek jellemzik. Figyelemreméltó, hogy a magas pozitív értékek a közismerten sztereotip cigány tulajdonságok esetében rajzolódnak ki, mint a gyermekszeretet és a jószívűség, amit azonban a statisztikai tapasztalatok semmiben nem támasztanak alá. *A negatív sztereotípiák és tapasztalatok rendkívül magas arányai az önmegítélésben arra utalnak, hogy a cigányságon belül ugyanazok a negatív mozzanatok okoznak - nagymérvű - feszültségeket, mint amelyek a cigányok és magyarok közti feszültségeket gerjesztik. A cigányok rendkívül negatív önértékelése minden bizonnyal egyik jelentős gátja integrációjuknak is, hiszen folytonos és halmozott kisebbségi érzésük, mintegy intern mechanizmusként blokkolja a többséghez való kapcsolódásukat és visszakényszeríti őket maguk által is megvetett körülményeik közé.* (Megjegyzendő, hogy hasonlóan negatív a rendőrök önértékelése.) *A kisebbségi tudat bezárkózásra, egyben önpusztító vagy a külvilág ellen irányuló agresszióra hajlamosító hatása az individuálpaszichológiából igen jól ismert.*

A fentiek ismeretében nem kerülhettük meg a három csoport egymásról alkotott véleményének vizsgálatát.

A táblázatból kitűnik, hogy a *magyarok* 80%-ban igen negatív, megvető, elítélő, következőképp elzárkózó értékelést adnak a cigányokról.

Ezzel szemben a *cigány* csoport több mint 70%-ban egyértelműen pozitívnak látja a magyarokat, akik láthatóan, mintát, referenciacsoportot jelentenek számukra.

Etnikai csoportok véleménye egymásról

Csoportok		Magyarok a cigányokról		Asszimilánsok a				Cigányok a magyarokról	
				Magyarokról		cigányokról			
Jellemzők (általában ilyenek)									
+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
Becsületes	Becstelen	6:9,4%	33:51,6%	11:50%	3:13,6%	6:27,3%	5:22,7%	25:41%	7:11,5%
Jómódú	Szegény	4:6,2%	41:64%	3:13,6%	14:63,6%	1:4,5%	15:68,2%	21:34,4%	17:27,9%
Egyenes	Hazudik	6:9,4%	34:53,1%	6:27,3%	9:40,9%	4:18,2%	8:36,4%	19:31,1%	14:22,9%
Jószívű	Szívtelen	20:31,2%	22:34,4%	14:63,6%	2:9%	11:50%	3:13,6%	26:42,6%	9:14,7%
Szerény	Erőszakos	9:14%	33:51,6%	12:54,5%	3:13,6%	7:31,8%	9:40,9%	29:47,5%	8:13,1%
Tiszta	Piszkos	4:6,2%	34:53,1%	11:50%	1:4,5%	5:22,7%	6:27,3%	27:44,3%	8:13,1%
Gyereket szereti	Elhanyagolja	22:34,4%	21:32,8%	14:63,6%	1:4,5%	9:40,9%	5:22,7%	33:54%	5:8,2%
Gyengéd	Durva	6:9,4%	34:53,1%	8:36,4%	2:9%	3:13,6%	4:18,2%	24:39,3%	6:9,8%
Szorgalmas	Lusta	3:4,7%	37:57,8%	12:54,5%	3:13,6%	5:22,7%	8:36,4%	30:49,2%	6:9,8%
Megbízható	Megbízhatatlan	7:10,9%	34:53,1%	11:50%	3:13,6%	8:36,4%	7:31,8%	26:42,6%	11:18%
Okos	Buta	3:4,7%	38:59,4%	13:59%	2:9%	9:40,9%	6:27,3%	25:41%	6:9,8%
Segítőképz	Kihasznál	8:12,5%	39:60,9%	7:31,8%	8:36,4%	7:31,8%	6:27,3%	22:36%	15:24,6%
Válaszok száma		98	400	122	51	75	82	307	112
Válaszok átlaga		19,7%	80,3%	70,5%	29,5%	47,8%	52,2%	73,3%	26,7%
Mégkérdézettségi átlag		12,7%	52%	46,2%	19,3%	28,4%	31%	41,9%	15,3%
Összes megkérdezett		64:100%		22:100%				61:100%	

Az *asszimilánsok* számára szintén referenciacsoportot képeznek a magyarok, akikkel lényegében azonosítják magukat. A cigányokhoz való viszonyuk azonban jóval pozitívabb, hiszen közel 50-50%-ban oszlanak meg a pozitív és negatív értékelések, jóllehet a negatív oldal értéke csekély mértékben magasabb. Vagyis az *asszimiláns* csoport, mint szinte végig a kutatás folyamán, köztes népeességnek bizonyult, amely - mint látható - nemcsak értékeiben, hanem értékítéleteiben is a két alapsóport között, de mindkettőtől szignifikánsan különbözve foglal helyet. Joggal vélhetjük úgy, hogy lassan tovatűnő cigány múltja felértékelődően van.

Miközben identitásválasztásában magyarnak mondja magát, és körülményeiben, életmódjában a magyarok felé közelít, valahányad-fokú - egyre hátrább szoruló - szubidentitásként ma még őrzi szociális és etnikai származásának maradványait és abból eredő kapcsolatait. *Már* magyarként lassan ezek is önbecsülésének részét képezhetik, és a kiemelkedés teljesítményének tudatával együtt gyorsíthatják végleges integrációját.

XI. ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

1. Módszertani eredmények

Módszereink és kutatáselméleti megfontolásaink helyességét a kutatás eredményei nagy mértékben igazolták. Helyesnek bizonyult, hogy az asszimilánsok csoportjának elkülönített kezelése, mert az a két másik csoporttól lényegi tekintetben különbözőnek mutatkozott. Ezzel sikerült áthidalni a politikai korrektség diktálta szabad identitásválasztás elve és a szocializációs minták fontosságának figyelembevételét elengedhetetlennek tartó kutatás-módszertani követelmény közötti diszkrepanciát. A magyar társadalomban jelentős asszimilációs folyamatok zajlanak a cigányság felől a magyarság irányába. Megalapozottan gondoljuk, hogy ez a az egész társadalomra érvényes. Az identitásváltás háttérében nagyszabású szociális mozgások is végbemennek. Ezek meglétéről a további kutatás nem feledkezhet meg. Kriminológiai szempontból sikerült tisztázni, miből adódnak a börtönben levő cigányság létszámának megítélése körüli anomáliák, és hogyan kell az arányokat helyesen értelmezni. Helyesnek bizonyult módszerünk, hogy az elítéltek társadalmi közegében zajló szociális folyamatok vizsgálatában *nemzedéki összehasonlításokra* kell támaszkodnunk. Jelentős segítséget nyújtott kutatásunk önellenőrzésében, hogy párhuzamosan más kutatások eredményeibe is bepillantottunk és ezekkel szembesítettük saját tapasztalatainkat. A 3+1 dimenzióssá bővített interpretációs modellünk tehát kiállta a gyakorlat próbáját.

2. Szociális jellemzők

A fogvatartottak között 43,5%-a magyart, 41,5%-nyi cigányt és 15% asszimilánst találtunk. A közvetlenül, vagy közvetve a cigány etnikai közegekből származó elítéltek között *a magyar cigány és az asszimiláns* elítéltek együttes aránya 62%. A fogvatartottak átlagéletkora 31 év. Döntő többségük 20 és 40 év közötti. A *cigány* elkövetők mintegy 6 évvel fiatalabbak a másik két csoport átlagánál. A *cigányok* életkori struktúrája fiatal elkövetőkre utal. Bűnözői karrierjeik korábban kezdődnek, és korábban is érnek véget, mint a másik két csoportban. Az *asszimiláns* csoport a két másik csoport között helyezkedik el, de inkább a magyarokra hasonlít.

A megkérdezettek iskolai végzettsége alacsony. Szüleikre is alacsony iskolázottság volt jellemző, amely az utód-nemzedékben abszolút értékben stagnál, piaci értékét tekintve romlik. A *magyar* fogvatartottak zömét közel egyenlő arányban adják a 8 általános iskolai osztályt végzettek és a szakmunkás képzettséggel rendelkezők. Iskolázottsági szintjük apáikhoz viszonyítva stagnál. Az *asszimiláns* csoportban a képzettség a magyarokéhoz áll közel. A *cigány* fogvatartottak körében a befejezetlen, vagy éppen csak hogy befejezett

általános iskola jellemző. A 8 osztályt vagy kevesebbet végzettek aránya 10-szer nagyobb, mint a magyar csoportban. A szakmunkás végzettségűek aránya a magyar csoportban mért érték 10%-át sem éri el.

A munkátlan életmód a szülők nemzedékében nem volt jellemző. A fogvatartottak szülei a foglalkoztatási struktúra alsó egyharmadában helyezkedtek el, a foglalkoztatási struktúra a cigányok álltak. A *magyar* megkérdezettek csoportjában erősen növekszik, az *asszimilánsban* erősen, a *cigányban* kisebb mértékben csökken a *kvalifikációt nem igénylő* tevékenységet végzők aránya. Mindhárom csoportban nő a vállalkozók száma. A megkérdezettek apái közel 70%-ban az iparban és a mezőgazdaságban alacsony képzettséget igénylő, alacsony jövedelmet biztosító feladatkörökben dolgoztak. A *magyar és az asszimiláns* apák körében az ipari dolgozók aránya magasabb, mint a *cigány* apák körében.

Az aktív korban lévő *magyar és cigány* apák közel fele folytat ma is kereső tevékenységet. Utóbbiak foglalkoztatottsága messze meghaladja a cigány férfiak foglalkoztatottságának országos arányát. A cigány szülők igyekeztek kitörni súlyosan hátrányos helyzetükből. Mindhárom szülői csoportban, de különösen az asszimilánsok körében magas mind a férfiak, mind a nők körében a rokkantnyugdíjasok aránya. Hasonló köztes csoportoknál általánosan jelenség a korai egészségromlás és halálozás.

A *magyarok és a cigányok* földrajzi mobilitása alapvetően ellentétes irányú. Az elvándorló magyarok helyét, munkahelyeit, lakókörnyezetét cigányok vagy cigány származásúak veszik át. A szülőkhöz viszonyítva a *magyar* megkérdezettek közt a migráció erősen csökken. Az *asszimiláns* és *cigány* csoport helyváltoztatási hajlandósága erősödik. A megyéket átlépő földrajzi elmozdulás *mindhárom csoportban* munkavállalással és megélhetéssel függ össze, egy-egy megyés ugrással a keleti, a kevésbé fejlette területekről a fejlettebbek irányába mozog. A *magyar* szülők jóval nagyobb hányadban városiak. A *cigány és asszimiláns* szülők jobbra kisebb falvakban laktak. Erősen emelkedik *cigány és asszimiláns* városiak aránya, ezzel párhuzamosan csökken a falun élők aránya. A *magyarok* elvándorlók szülei lakhelyénél eggyel fejlettebb településtípusba költöznek. Az *asszimiláns és cigány migránsok* körében nagyobb ugrások tapasztalhatóak: a *cigány* migránsok 50%-a több településtípust ugrik át.

A szülők és az elkövetők generációjában a magyar átlagot meghaladóan nagy lakásnagyságokkal és szobaszámokkal találkoztunk. A megkérdezettek körében jelentősen nő az egy főre eső lakóterület. A szülői generációban a lakások átlagos komfortja mindhárom csoportban kielégítőnek mondható. Mindhárom válaszadói csoportban jelentős előrelépést tapasztaltunk a lakások komfortját és felszereltségét tekintve. A komfortfokozatban a *magyarok* és a *cigányok* csoportjában hasonló mértékű mutatkozik. Az *asszimiláns* csoportban a fejlődés lassúbb. A *cigány* csoport gyors vagyonosodására utal, hogy felszereltségben a szülők a legalacsonyabb szinten állnak, a válaszadók azonban elérik a válaszadó magyar csoport szintjét.

A cigány fogvatartottak a cigányságnak ama rétegéhez tartoznak, amelyik az elmúlt évtizedekben rendkívül erős földrajzi mobilitást mutatott fel és jelentős vagyoni fejlődésen esett át. Bizonyos értelemben ez a csoport - a cigány etnikai közösség egészéhez viszonyítva - az elmúlt évtizedek relatív nyertese, a korábbiaknál jobb lakóhelyet talált, gyors ütemben javított lakásviszonyain. A cigány csoportban ma is erőteljes, a magyar és az asszimiláns csoportnál erőteljesebb életmód- és környezetjavulás zajlik. Tehát egy iskolázottsága után ítélve alacsony jövedelemtermelő képességű népesség nemcsak igen magas gyermekszámot

produkál, hanem összességében is javítani képes körülményein. Sejthető tehát, hogy jövedelemtermelő képességük sokkal nagyobb, mint azt iskolázottsági szintjük indokolná. A gyermekkori családi és környezeti mikrostruktúrák, a szülők életmódja tekintetében a magyar csoporttól a cigány csoport felé mutató lejtő figyelhető meg. Az asszimilánsok valamivel gyengébb mutatókkal rendelkeznek, mint a magyarok, de egészében együtt haladnak velük. A cigányok egyértelmű lemaradással követik őket.

A válaszadók nagyobb része párkapcsolatban él, a magyarok azonban jóval kisebb arányban, mint a másik két csoportban. Növekszik az élettársi kapcsolatban élők aránya. A magyar csoport felől a cigányok felé haladva egyre növekszik a gyermekes válaszadók aránya. Az asszimilánsok értékei a magyar csoportéhoz közelítenek. A megkérdezettek esetében a nagycsalád dominál, de a megelőző generációhoz képest csökkenően van a gyermekszám.

Az italozás mindhárom csoportban terjed, amely feltételezhetően a megélhetési problémák fokozódására adott válasz, de a javuló anyagi helyzet következménye is lehet. A rendszeres alkoholfogyasztás kezdete mindegyik csoportban a kései kamaszkorra esik. A fogvatartottak egészségi állapotát rossznak találtuk: a magyarok felől a cigányok felé haladva romlik. Az asszimiláns és cigány csoportot súlyos lelki tehertételek nyomasztják, súlyosan megszenvedik a társadalmi adaptációval járó nehézségeket.

A cigányok etnikai identitástudatát mérhetetlen belső feszültségek jellemzik. Úgy tűnik, többségük egyfajta önmegvetést érez. Igen erős közeledési hajlandóság munkál bennük, más oldalról viszont elzárkózás mutatkozik a többséggel szemben. A cigányságon belül ugyanazok a negatív mozzanatok okoznak nagymérvű feszültségeket, mint amelyek a cigányok és magyarok közti feszültségeket gerjesztik.

3. Kriminológiailag releváns tapasztalatok és következtetések

A fogvatartottak között a cigány csoport népességszámához képest kimagasló mértékben felülreprezentált. A magyarok felől a cigányok felé haladva egyre nagyobb szerepet játszik a bűnöző családi milió, állami gondozás, javító-nevelő intézet, fiatalkorúak börtöne. Az első cselekmény elkövetésének átlagos ideje a cigányok között a legalacsonyabb, az első elkövetés idején nagyobb részük fiatalkorú. A bűnelkövetés két alapvető indoka a hirtelen felindulás és az anyagi javak megszerzése.

A három csoport összehasonlításában a hirtelen felindulás a magyar csoportban játszik a legnagyobb szerepet. A megélhetési, anyagi okok az igen közeli értékeket mutató asszimiláns és cigány csoportban jóval nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a magyarok körében. E két bűnelkövetői csoport jelentős jövedelemforrásának tekinti a bűnelkövetést. A cigány elkövetők esetében nem beszélhetünk szervezett bűnözésről, fennáll azonban a veszély, hamarosan megjelenik. Az asszimiláns és a cigány csoportban a bűnismétlők aránya a magyar csoportban talált érték majdnem kétszerese. Az asszimiláns és a cigány csoport bűnözői karrierjeit súlyosabb cselekmények jelölik ki, mint a magyar csoportét. Az asszimiláns és a cigány csoport bűnelkövetésében fokozott agresszivitás nyilvánul meg.

Az ítélelhozatalban nem játszik közre etnikai diszkrimináció. Ezzel szemben előzetes letartóztatásban, vizsgálati fogságban a bántalmazás igen gyakori. A bántalmazottak aránya a magyarok felől a cigányok felé tartva növekszik. Az asszimilánsok és a cigányok esetében

gyakori a kényszervallatás. Nem jelentéktelen azok száma, akiket akadályoznak ügyvéddel való kapcsolatteremtésben. A kirendelt védő igen gyakran, az asszimiláns és cigány vádlottak esetében kirívó gyakorisággal hanyagul bánik a rá bízott ügygel. Az etnikai érintettségű elítélteket nem éri diszkrimináció, megalázó bánásmód a büntetés-végrehajtásban börtönben.

4. Néhány társadalomelméleti következtetés - Kitekintés egy magasabb általánosítási szintre -

Az általunk vizsgált három bűnelkövetői csoport sorsában, jellegeiben és ezek változásában három szélesebb társadalmi és etnikai csoport egy-egy rétegének sorsa tükröződik vissza, amelyeket ugyanazzal az elnevezéssel magyarokként, asszimilánsokként és cigányokként illelhetnénk. *A három csoport sorsának alakulása a társadalmi változás, modernizáció, mobilizáció, felemelkedés, lesüllyedés, valamint - miután etnikai csoportokról van szó, - integráció és asszimiláció fogalom - és összefüggésrendszereiben érthető meg.*⁴³

A *magyarok* csoportja vegyes társadalmi képlet, amelyben egyaránt megtalálhatóak a felemelkedő, stagnáló és süllyedő alcsoportok, összességüket mégis leginkább a stagnálás, süllyedés jellemző. Társadalmi helyük alacsony, az innen felfelé való elmozdulás többségük számára kilátástalannak látszik. Szociális mutatóik összessége szerint a három etnikai csoport élén állnak. Anyagi viszonyaik nem elviselhetetlenül rosszak, hiányzik azonban a társadalmi húzóerő és az elszántság a további felfelé kapaszkodáshoz, ezért a társadalmi páternoszter mai középgenerációjukat inkább lefelé viszi. Szüleik a kádári konszolidáció relatív nyertesei voltak, akik minden bizonnyal a nagyszülői generáció zsellérparaszti és nyomor-proletár szintjéről emelkedtek az 50-60-es években kiegyensúlyozottabb szintre, és gyermekeik többségének már valamilyen szakmát is tudtak adni. Ezeknek a szakmáknak az értékét leminősítette a 80-as évektől meginduló gazdasági átalakulás. Energiáikat ma nem annyira, illetve csak kisebb részben a társadalmi felemelkedés, sokkal inkább az anyagi javakban mért színvonal megtartása, a süllyedés elleni küzdelem, valamint a kétségbeesés leküzdése köti le. Ebben az összefüggésben érthető meg bűnözésük szerkezete is: körükben az érzelmileg motivált cselekmények dominálnak.

A *cigány származásúak* esetében a mai modernizációs problematikák mellé társulnak a tradicionalitás felbomlásából, az asszimilációs kérdésből és az integrációból adódó nehézségek. Körükben a tradicionális cigány minta a megélhetés kultúrájában rendkívül hatékonynak bizonyult, olyannyira, hogy a hazai "cigánykérdés" keletkezése, vagyis idestova 300 éve akadályozza a cigányság integrációját és asszimilációját. Köszönhető ez annak is, hogy a cigányok bevándorlása a trianoni katasztrófaig folyamatos volt, a már beágyazottá vált cigány csoportok helyére és mellé délkeletről (Belső Romániából) újabb és újabb hullámokban jobbra menekülő oláh és beás cigányok érkeztek.⁴⁴ Életmódjukat *peripatetikusként*, megélhetésüket - eufémisztikusan - *vegyesnek* szoktuk mondani, ami nem jelent mást, mint a természeti és társadalmi környezet kóborlás közbeni kiélését. Ebben meghatározott helye, értéke volt a bűnelkövetésnek, mint a megélhetés egyik lényeges forrásának is. Ez a fajta magatartás máig hagyományozódott és ma is hatékony. Ennyiben valóban van etnokulturális meghatározottsága a cigányok bűnözésének.⁴⁵

⁴³ Ennek az összefüggésrendszernek vagy részeinek fontosságára a korábbiakban már néhány szerző felhívta a figyelmet. Pl. Sárkány I.; Tauber I.: Egyes hátrányos helyzetű csoportok kriminológiai és elítélési problémái Magyarországon. Főiskolai Figyelő - Rendőrtisztviselői Főiskola. 1994. 4. sz. 447-469. pp.

⁴⁴ A két román államban a 19. század közepéig rabszolgaként adták-vették őket, a szabadokat pedig tüzzel-vassal üldözték.

⁴⁵ Korábban úgy gondoltam, ilyen egyáltalán nincs. Vö. Póczik Sz.: Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. Belügyi Szemle 1999. 7-8. sz. 31. p.

A cigányság szociálisan együttmozgó egészéből az utóbbi 2-3 generációban kiemelkedett egy őseihez képest csillagászati sebességgel modernizálódó és mobilizálódó csoport, amely feltételezésünk szerint nagyobb részt a magyar cigányok közül került ki. Életmódjában, értékeiben, anyagi javaiban még mindig jókora, de egyre csökkenő elmaradással követi a magyarság átlagának alsó szegmenseit, sőt bizonyos tekintetben már el is érte azok szintjét.

Helyváltoztatásuk, felemelkedésük nem egyenletes és fokozatos volt, hanem sok tekintetben féloldalas, kiegyensúlyozatlan társadalmi változás, amelynek egyes alrendszerei fejlettségüket tekintve előreszaladtak, mások messze lemaradtak, így a közöttük lévő összekötő kapocs csak mesterségesen teremthető meg. Példaként hadd emlékeztessünk a rendkívül alacsony iskolázottsági szint és az anyagi javakban való hallatlan előrelépés diszkrépanciájára. Világos, hogy az alacsony iskolázottság nem alapozhatta meg az anyagi felemelkedést és az elért szint fenntartásában is súlyos akadály. A kettő között kapocs aligha lehet más, mint féllegális és illegális tevékenységek rendszere, beleértve természetesen a vagyon elleni bűnözést is. A kiegyensúlyozatlanságok leküzdése, vagy akár csak működő rendszerként való fenntartása elképzelhetetlen terheket ró az adott csoportra, hiszen folyamatosan fennáll a veszély, hogy ez az ingatag rendszer összeomlik, gazdája pedig újra a putriban találja magát. Ráadásaképpen a csoport szembesülni kénytelen a mintaként szolgáló többségi társadalomba való befogadtatási kérelmének, asszimilációs igényének elutasításával. Asszimilációját és integrációját kemény mutatóinak alacsony színvonalán kívül akadályozza belső zártsága is, nevezetesen az, hogy nem rendelkezik a megfelelő kommunikációs mechanizmussal és készséggel a befogadásért való eredményes folyamodáshoz, valamint az is, hogy az *etnikai státuszkonfiguráció súlyos kiegyensúlyozatlanságát* a többségi társadalom a saját leegyszerűsített percepciójával is pontosan érzékeli. Magyarul: egy ilyen kis közösség esetében a - szó szerint - "csóró" cigány és a luxusautóban feszítő cigány vállalkozó sztereo-típusai nem illeszthetők össze. Ez fokozott mértékben hív életre deviáns magatartásformákat, és reflexként erősíti a bűnelkövetésre, különösen annak erőszakos formáira irányuló hajlandóságot, és súlyosan rombolja a közösség mentális és testi egészségét, önmagáról alkotott képét.

Mivel a cigányság számára a magyarok - értsd: a magyar középrétegek - életmintája követendő példává vált, a közeli jövőben újabb és újabb cigány csoportok fognak nekirugaszkodni a vázolt modernizációs ugrásnak, és vállalják a vele járó megrázkódtatásokat. Számolni kel azzal, hogy a cigányság körében a bűnelkövetés továbbra is problematikus jelenség marad. Ma még nem megítélhető, hogy a felvételben szereplő generáció utódai esetében a kiegyensúlyozatlanságok növekedni vagy csökkenni fognak-e, illetve a bűnözési hajlandóság fennmarad, vagy lecsengésnek indul. *A cigányság feltehetően még több generáció időtartamára nagyban jelen lesz a kiegyensúlyozatlan modernizáció következtében fellépő, tehát strukturális eredetű bűnözés területén.*

A cigány származásúak speciális csoportját képezik az *asszimilánsok*. Ezek minden tekintetben köztes csoportnak bizonyultak. Szociális mutatóikat tekintve inkább a magyarokhoz állnak közel, devianciák és bűnözési jellegzetességek tekintetében inkább a cigányokhoz, de mindkét csoporttól elég markánsan különböznek. Legfőképp abban, hogy megtalálták az utat a többségi társadalommal való azonosulás és a befogadtatás felé. A többségi társadalom, mint ez kutatásunk több részletéből is kitűnik, első látásra cigányként sorolja be őket, civilizáltságuk és habituális jellegeik alapján azonban, mintegy hallgatólagosan, elfogadja a cigányoktól való különbözőségüket. Származásukat tekintve minden valószínűség szerint nagyjából a magyar cigányság városiasodó részéből válnak ki. Általában enyhébb, de némely vonatkozásban nagyobb mértékben ugyanazokkal a

szociális kiegyensúlyozatlanságokkal és konfliktusokkal kénytelenek megküzdeni, mint a cigányok. Anyagi javaikat tekintve megközelítőleg a magyarok szintjére jutottak, és megjelent körükben a stagnálás, a megrekedéstől való félelem és a szociális páternoszter leszálló ága. *Egészében azonban konszolidációs periódusban vannak, amelyben ugyan egy vagy több nemzedékre megrekedhetnek, de eséllyel kísérhetik meg stabilizálni elért eredményeiket, és utódnemzedékük számára olyan sanszokat nyújtani, amelyek közvetve csökkenthetik a bűnözésnek a megélhetésben játszott szerepét.* A sikeres konszolidációval jelentősen csökkeni fog erőszakos bűnelkövetésük is. Asszimilációs elszántságuk abban is megnyilvánul, hogy fokozottan építik le az őket a cigánysághoz fűző családi kapcsolatokat, és a többségi társadalomban jelen levő folyamatok körükben fokozott erősséggel jelentkeznek. Mivel a többség részéről a befogadás gesztusa még nem egyértelmű, befejezett és visszafordíthatatlan, mindennapi kapcsolatrendszerükben kénytelenségből visszanyúlnak eredeti etnikumukhoz. Konszolidációjukban erősen zavaró tényező, hogy régi közösségükben felbomlóban lévő értékrendet hagynak maguk mögött, és új közösségükben anómikus viszonyok közé, egy felbomlóban lévő értékrendbe érkeznek. A két értékbizonytalanság között nincs stabilizációs "port", ahol a kemény indikátorok megnyugvásának, kiegyensúlyozódásának idejére, értékminták tekintetében biztonsággal horgonyt vethetnének. Bár az asszimilánsok magyarnak mondják magukat, a valóságban ugyanakkora távolság választja még el őket új csoportjuktól, mint amekkora már elválasztja őket a régitől. Ennek jeleként sokkal kiegyensúlyozottabban ítélik meg mindkettőt, mint azok magukat és egymást.

Kutatásunk eredményei rávilágítanak, hogy a közvélemény a cigány származásúaknak a bűnözésben való részvételét túlzóan, de nem teljesen helytelenül ítéli meg, hiszen azok mind az elkövetők között, mind a büntetés-végrehajtásban fogvatartottak között *felülreprezentáltak*. Ugyan, kénytelenek vagyunk sajnálkozva megállapítani, hogy a cigány elkövetőkkel és elkövetési módszereikkel kapcsolatos vélekedések nem minősíthetők ab ovo *előítéletnek*. A cigányok bűnelkövetésével kapcsolatos - előítélettel csontosodott - közmegítélés több évszázad tapasztalatának általánosításából kristályosodott ki. A korábbiakban utaltunk rá, hogy az előítélet ugyan nagyjából sztereotípiák gyűjteménye, azonban gyakran tartalmaz tapasztalati elemeket is. Az egyén gondolkodásának kereteit általában - speciális tapasztalatok híján - ezek a sztereotípiák jelölik ki, és irányelvként meghatározzák a *helyes és eredményes*, illetve *helytelen és eredménytelen* magatartásformákat, illetve ezek keveredésének még elfogadható arányait. A (nem csak etnikai) csoportokról alkotott sztereotípiák funkciója, hogy - ezek elsajátításával és vállalásával - megerősítsék az egyén identitástudatát, és kijelöljék számára a saját csoportja és más csoportok közti távolságot, a kapcsolatteremtésnek a csoport részéről való támogatottságát vagy elutasítottságát, illetve annak várható előnyeit és kockázatait. A hazai többségi társadalom a cigányságot ma még szinte teljes egészében idegen, kényszerűen tolerált, de el nem fogadott csoportként érzékeli, amellyel igen kockázatos kapcsolatba kerülni. A közmegítélés szerint az (önkéntes vagy kényszerű) kapcsolatteremtés legnagyobb kockázata a bűncselekmény sértettjévé válás. Mint láttuk, ez a félelem a masszívan jelen levő előítéletes képzeteken túl tartalmaz valós elemeket is. A társadalmi tudatformálás legfontosabb feladata ezért az, hogy az individualizáció értéksemlegesen kezelt folyamatára támaszkodva az egyén megítélését helyezze előtérbe a generalizáló etnikai megítéléssel szemben.

A fentiek ismeretében kell kialakítani a legitim roma szervezetekkel egyetértésben a cigány etnikum számára egy sajátos kommunikációs stratégiát, amelyet nevezhetnénk egyfajta "nemzetstratégiának" is. Ezen túlmenően ki kell alakítani egy, a cigány etnikumra szabott közbiztonsági, bűnmegelőzési stratégiát, amelynek javarészben - más eredménnyel kecsegtető lehetőség híján - a kommunális bűnmegelőzés koncepcióján kell nyugodnia. Alapvetően a

cigány kisebbségi társadalomnak magának kell kitermelnie azokat a struktúrákat, amelyek hatékony kriminálprevenációt eredményezhetnek, a többségi társadalom intézményrendszere annyiban tud segítséget nyújtani, hogy know-how-ként rendelkezésre bocsátja szakmai ismereteit, tapasztalatait és kutatási eredményeit. A következő években e nagyszabású munkához kell közös erővel hozzálátnunk.

III. IDEGENEK, BEVÁNDORLÓK, MENEKÜLTEK

BEVÁNDORLÁS ÉS MENEKÜLTÜGY MAGYARORSZÁGON AZ EZREDFORDULÓN

I. Történelmi előzmények

Magyarország a középkorban a népek vándorútján helyezkedett el, államiségének kialakulása is szorosan egybefonódik a keletről nyugat felé tartó népvándorlások utolsó hullámával. A későbbiekben viszont a nyugat-keleti vándorlás, főként német telepesek bevándorlásának célországává vált. A kései középkorban és az újkor évszázadaiban az ország a latin kereszténység keleti végvidékeként került évszázadokig tartó, és már ekkor százezres tömegeket mozgó háborúk keresztútjába. A török háborúk elmúltával az elpusztult vidékeket újra csak idegen - jobbra szláv és német - telepesek népesítették be. A hosszú 19. század folyamán nagy számban vándorolnak be zsidók és örmények. A 20. században újra idegen tömegeket űz a háború az országba. Tehát Magyarország történelme folyamán sokszor volt kénytelen választani: elűzi vagy befogadja a határaitra érkező idegeneket. Magyarország némi büszkeséggel nevezi magát befogadó országnak: történelme folyamán egész népeket fogadott be, amit a ma politikusai igyekeznek is instrumentalizálni.¹ Végül a sok évszázados betelepülés az ország feldarabolásához nyújtott ideológiai alapot. 1918 után az országnak egyrészt az utódállamokból elűzött magyar menekültek tömegét kellett fogadnia, másrészt disszimilációs hisztéria vette kezdetét, amely végül a magyarlelkű zsidóság kirekesztésébe és a holocaustba torkollott. A 20. század folyamán, különösen annak második felében az ország kibocsátó területté vált, amelyet tömegesen hagytak el gazdasági és politikai okokból kivándorlók, vagy menekültek. A legújabb politikai és társadalmi rendszerváltás tágabb időszakában zajló kül- és belpolitikai folyamatok, az ország geostratégiai helyzetének megváltozása újra napirendre tűzte a menekültekérdést mind magyar-magyar viszonylatban, mind Magyarország és Dél-Kelet-Európa, sőt tágabb területek viszonylatában is. Magyarország újra a nemzetközi migráció fő áramába került.²

Joggal gondolható, hogy Magyarország azon országok egyike, amelyeknek a legtöbb történelmi tapasztalata van a menekültekérdés kezelésében. Mégsem minden tekintetben kielégítő a helyzet. A menekültekkel kapcsolatos jognak kétségtelenül igen régi hagyományai vannak. A középkor egyedi királyi döntésein alapuló joggyakorlatát a 18. században váltotta fel a menedéki kérdéssel kapcsolatos tételes jog és az ahhoz kapcsolódó királyi rendeletek sora³, de a külföldiekkel, bevándorlókkal, menekültekkel kapcsolatos jogi szabályozás csak a 19. század végére válik ki a büntetőjogi környezetből.⁴ 1930-tól a külföldiek ellenőrzése a Belügyminisztérium (BM) által felügyelt Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) létrejöttével a rendőrség hatáskörébe került. 1918-1924 között 350 000 magyar menekült érkezett az országba. A velük kapcsolatos igazgatási ügyeket az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH)⁵ hét kirendeltsége intézte. Magyarországnak a katonai és hadifoglyokról szóló 2. genfi egyezményhez, valamint a Népszövetséghez való

Jegyzetek:

¹ Szt. István király Imre herceghez intézett, és mai politikusok által unásig emlegetett *Intelmei* valóban figyelmeztetnek ugyan az egynemzetiségű ország gyengeségére és az idegenek megbecsülésére, de ez véleményem szerint nem erkölcsi, hanem konkrét és általános hatalmpolitikai megfontolásokról fakadt. Egyfelől: az akkori legfelső világi és egyházi igazgatásban vezető szerepet vivő német jövevények asszimilációja nem fejeződött be, továbbra is védelemre szorultak. Másfelől: a befogadott idegen csoportok mindenkor a feltétlenül királyhű alattvalók számát gyarapították.

² Tóth J.: Menedékjog kérdőjelekkel. Bp. 1994. 73. p.

³ 1723. évi CXIII. törvénycikk.; 1765. évi XXVII. törvénycikk.; 1776. dec. 5-i királyi rendelet.

⁴ Vö. 1886. évi idegenrendészeti törvény; 1903. évi V. törvénycikk., 1905. évi VIII. törvénycikk.

⁵ A Magyar Királyi Miniszterelnök 1920. 3240. (IV. 19.) sz. rendelete az OMH létrehozásáról és működéséről.

csatlakozásával teremtődtek meg azok a jogi keretek⁶, amelyek az 1939-ben az országba menekülő lengyel katonák, majd a későbbiekben a német táborokból menekülő ellenséges hadifoglyok befogadását lehetővé tették.

A világháború után nem beszélhetünk kiérlelt jogi háttérről, sem rendszerszerűen működő menekültügyi apparátusról, a nemzetközi jogi környezet befolyásának megálljt parancsolt a politika. Bár az 1949. évi Alkotmány menedékjogot kínált annak, akit "demokratikus magatartásáért, a társadalmi haladás, a népek felszabadítása, a béke védelme érdekében kifejtett tevékenységért üldöznek"⁷, menekültek befogadása mindenkor a kommunista párt direktíváit követő belügyi és igazgatási szervek rendszerint titkos ad hoc intézkedései szerint történt.

II. Változások a 80-as és 90-es évek fordulóján

A jelentős fordulat akkor következett be, amikor a Ceaucescu-rezsim brutális üldözése elől nagy számban áramlottak román állampolgárságú magyarok Erdélyből Magyarország jelenlegi határai mögé. 1988 és 1989 között 34 000 személy érkezett, 67%-uk illegálisan. Átlagéletkoruk 31 év volt. 55%-uk szakmával rendelkezett, 7,5%-uk értelmiségi, 14%-uk szakképzetlen volt. 1990-ig 90%-uknak sikerült munkába állnia. 10%-uk települt tovább.⁸ 3000 családregyesítési eljárás indult. Az irántuk való spontán társadalmi és nemzeti szolidaritás, az erősödő belső ellenzék és a kommunista párt reformista csoportjainak nyomása alatt a politikai vezetés lépéskényszerbe került és rövid hezitálás után kiállt a menekültek mellett, egyúttal közvetve hitet tett az emberi és kisebbségi jogok védelme mellett is⁹. Az első lépéseket nem a jogi keretek megteremtése, hanem az azonnali gyakorlati cselekvés, fájdalommentes problémamegoldás szükséglete szülte. Hirtelenjében kiépült kormányzati és helyi szinten egy - lényegében informális - koordinációs, intézményi, szociális ellátási mechanizmus¹⁰. Ez a magyar állampolgárok által igénybe vehető szociális ellátásokat kiterjesztette a menekülőkre és igyekezett továbbiakkal elősegíteni integrációjukat. Magyarország került a diplomáciai konfrontációt a Varsói Szerződés ortodox-kommunista rezsimeivel, mégis igyekezett a szélesebb nemzetközi nyilvánosság előtt leleplezni a román rendszer embertelenségét. Így a menekültügyi jogi kereteinek megteremtésére post festa és nem is teljesen a hagyományos jogalkotási hierarchia sorrendjében került sor.

1989. március 1-jén Magyarország az Európán kívüli területek menekültjeit kizáró *földrajzi korlátozás fenntartásával*¹¹ csatlakozott az *1951. évi genfi egyezményhez* és az *1967. évi jegyzőkönyvhöz*¹², de ezt az aktust alkotmányjogilag csak az Alkotmány nyolc hónappal későbbi, október 23-án kihirdetett módosítása alapozta meg. A magyar Kormány megállapodást kötött az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával (ENSZMF, angol rövidítése

⁶ A gyakorlati teendőket a BM Segélyezési és Szociális Főosztály, a Menekültügyi Iroda, valamint a HM XXI. Főosztály végezte a lengyel menekültek saját érdekvédelmi szervezeteinek hatékony közreműködésével. Vö. *Tóth J.* i. m. 69. p. és köv. pp.

⁷ Az akkori Alkotmány (1949. évi. XX. tv.) 65. §.

⁸ *Márkus I.*: A magyarországi menekültügyi aktuális kérdései. Belügyi Szemle 1990. 6. sz. 27-33. pp. Ld. 27. p.

⁹ *Szokai L.; Tabajdi Cs.*: Mai politikánkról és nemzetiségi kérdésekről. In: Magyar Nemzet. 1988. február 13.

¹⁰ A BM vezetése alatt álló Menekültügyi Tárcaközi Bizottság és a megyei tanácsok koordinációs bizottságairól van szó. Ezek körlevelei, valamint a BM szerveinek utasításai pótolták a jogszabályokat. Ide tartozik még a 49/1988-as Minisztertanácsi rendelettel létrehozott Letelepítési Alap is.

¹¹ Az egyezmény I. cikk B (1) a.) pontja szerint.

¹² 1989. évi 15. törvényerejű rendelet a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény, valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről.

UNHCR) arról, hogy az *budapesti irodát* létesít¹³, valamint a romániai menekültek számára 5 millió US-dollár segélykeretet nyújt¹⁴. Ebből az egyszeri segélyből nőtt ki azóta a szokásos évi támogatási program.

A törvényi szintű szabályozások megszületéséig minisztertanácsi, ill. kormányrendeletek, valamint törvényerejű rendeletek sora biztosította a menekültügy kezelésének jogi háttérét. Ezek a rendeletek szabályozták a *menekültként való elismerés* feltételeit és szabályait, valamint a *menekült jogi státuszát*¹⁵. Ezek értelmében a menekültként elismert személyeket - fő szabályként - a magyar állampolgárokkal azonosan kell kezelni, de nem rendelkeznek választójoggal, a honos nemzeti és etnikai kisebbségek külön jogaival, nem hadkötelesek, munkavállalásuk a magyar állampolgársághoz nem kötött foglalkozásokra korlátozott, úti okmányaikra külön rendelkezések vonatkoznak¹⁶. Integrációjukat díjmentes nyelvoktatás segíti, honosításuk kedvezményes elbírálás alá esik¹⁷.

Bicskén, Békéscsabán és Hajdúszoboszlón létrejöttek az első *befogadóállomások*¹⁸ azzal a feladattal, hogy a menekülteknek ideiglenes szállást és ellátást nyújtsanak, beilleszkedésüket, foglalkoztatásukat vagy továbbtelepülésüket a helyi közigazgatással, az egyházakkal, civil szervezetekkel és a Vöröskereszttel együttműködve elősegítsék. 1989. áprilisában az érintett régiók rendőrkapitányságaira telepített kirendeltségekkel (Budapest, Bicske, Szeged, Békéscsaba, Hajdúszoboszló, Nyíregyháza) megalakul a *Belügyminisztériumban a Menekültügyi Hivatal* (MH). Azért ott, mert a menekülők javarészt illegális bevándorlóként, vagy az országban illegálisan tartózkodóként elsősorban *rendészeti* hatáskörbe tartoztak. A szociális ellátásukkal kapcsolatos koordinációs, finanszírozási és szakigazgatási teendők is a BM-ben futottak össze. Ezen az *új, demokratikus kormányzat* sem kívánt változtatni, ezért a BM-re ruházta menekültügyben a hatósági jogalkalmazó szerepét, a befogadóállomásokkal kapcsolatos központi igazgatási feladatokat, ezek finanszírozását és az integrációs mechanizmusok működtetését¹⁹. Más szaktárcák kiegészítő ágazati tevékenységeket láttak el: gyermekek iskoláztatása²⁰, beilleszkedés segítése²¹ stb.

III.

A menekültpolitika változói és változásai a 90-es években

1991-ben a kormány felújította a korábbi Menekültügyi Tárcaközi Bizottság (MTB) tevékenységét. Bővült a befogadó állomások és átmeneti szállások együttműködése a helyi önkormányzatokkal, ezek igazgatási szerveivel és a karitatív szervezetekkel. Törvényi szinten újraszabályozták a pénzeszközök felett rendelkező alapot²², a Menekültügyi Hivatal helyébe - továbbra is a BM kebelében, de országos hatáskörű szervként - a *Menekültügyi és Migrációs Hivatal* (MMH) lépett.²³ 1992-ben Magyarország az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság

¹³ 23/1990 (II. 7.) Minisztertanácsi rendelet

¹⁴ Megállapodás a Magyar Népköztársaság Kormánya és az Egyesült Nemzetek Szervezete Menekültügyi Főbiztossága között (1989. október 4.)

¹⁵ 101/1989. (IX. 28.) Minisztertanácsi rendelet a menekültként való elismerésről.

¹⁶ Vö. az 1989 évi 15. tvr. 28. cikkelye és a Függelék 1-16. bek.

¹⁷ 1989. évi 15. tvr. 34. cikkely; későbbiekben az állampolgárságról szóló 1993. évi LV. tv. 4. és 23.§.

¹⁸ 64/1989. (VI.30.) Minisztertanácsi rendelet a menekülteket befogadó állomásokról.

¹⁹ 39/1990.(IX.15.) Korm. r.

²⁰ 47/1990.(IX.15.) Korm.r. a művelődési és közoktatási tárca menekült gyermekek oktatásával kapcsolatos feladatairól.

²¹ 49/1990.(IX.15.) Korm. r. a Népjóléti Minisztérium kapcsolatos feladatairól

²² A korábbi Letelepedési Alap Menekülteket Támogató Alap néven került az 1993. évi XXI. tv-be.

²³ 43/1993. (III.3.) Korm. r.

Végrehajtó Bizottsága és a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) tagja lett²⁴. Az 1991-es bécsi, kelet-nyugati migrációval foglalkozó miniszteri konferencia eredményeként 1993-ban megindult Budapesten a *Migrációs Információs Program*.

Időközben világossá vált, hogy nem mulékony jelenségről van szó. Romániában a forradalmat követő, minden addigit felülmúló etnikai üldözések újabb magyar menekülési hullámot váltottak ki. A jugoszláv utódállamokban folyó háború most már többségében nem magyar menekültáradatot indított útjára. Az etnikai tisztogatások elől - jobbra Bosznia-Hercegovinából - menekülő 48 000 ember nem tartozott a genfi konvenció alá. Antall József miniszterelnök 1991 augusztusában Mohácson mondott beszédében proklamálta, hogy Magyarország humanitárius megfontolások alapján befogadja a menekülteket, akik így ideiglenes védelem alatt álló személyként - "menedékesként" - végeredményben a menekülteket megillető jogokhoz és ellátásokhoz jutottak. A déli határon 20, majd további 12 ideiglenes szállást állítottak fel. Ezek 20 000 főnyi délszláv menekültet láttak el nemzetiségi megkülönböztetés nélkül. A többieket magánszállásokon helyezték el.

Anyagilag Magyarország ebben az időszakban az európai átlag felett teljesített menekültügyben²⁵. A 10 000 főre eső menekültek számát tekintve Európában a 4. helyen állt, a GDP arányában viszont messze az első volt: 850 menekültre esett 1 millió dollár GDP-érték, amennyi Svájcban, Németországban és Svédországban 170-200 menekültre jut. Részleges vagy teljes integrációjuknak a gyenge magyar infrastrukturális viszonyok és eltartóképesség ellenére kellett végbemennie.

Amíg tehát korábbiakban menekült magyarok letelepítése és teljes integrációja volt a cél, most olyan tömegek áramlottak be, amelyek - kulturális és nyelvi elkülönülésük miatt - nem számíthattak gyors integrációra, de arra nem is tartottak igényt, hiszen vagy minél előbb haza, vagy tovább szerettek volna települni.

Mára lecsillapodtak a nagy menekült hullámok. A balkáni háborút lezárta a törékeny dayton-i szerződés, a Magyarországhoz közeli szovjet utódállamok nem süllyedtek polgárháborúba, határvillongásaik befagytak, nem csaptak át totális összecsapásba. Így a keletről várt háborús menekülők tömege sem jelent meg a határoknál. Keleti szomszédainknál egyelőre nem történt újabb véres magyarüldözés. Ma a legfőbb problémát a nem európai menekülők jelentik. Helyzetük sok tekintetben nem kellően rendezett. Méltányossági és emberiességi alapon támogatás nyújtható számukra, de nem részesedhetnek az egyezmény garanciáiból: elvben nem vonatkozik rájuk a visszafordítás tilalma. Egyes szakértők szerint szükség volna olyan más intézményektől független szervezetre vagy főhatóságra, amely kizárólag az immigrációval foglalkozna²⁶, és magára vállalná a köztes feladatokat is. Hiszen Magyarországnak határozott elképzelésekkel felvértezve kell a jövőre készülnie. A balkáni puskaporos hordó újabb robbanása több mint valószínű, a posztszovjet területek hosszú távú stabilitása igen kétséges. Romániában és Szerbiában a kormányzati hatalmon pillanatnyilag kívül, Szlovákiában viszont azon belül is léteznek szélsőségesen sovíniszta erők, amelyekről távolról sem idegen az etnikai tisztogatás békés vagy akár agresszív módszere²⁷. Számolnunk

²⁴ 44/1993 (III.12.) Korm. r. a Magyar Köztársaság Kormánya és a Nemzetközi Migrációs Szervezet közötti 1992. IV.7-én aláírt megállapodásról.

²⁵ Márkus I.: Kényszernépvándorlás Magyarországra. Rendészeti Szemle 1992. 7. sz. 3-8. pp.

²⁶ Tóth J.: Menedékjog, 78. p.

²⁷ Szlovákia továbbra is életben tartja a Benes-dekrétumot, amelynek értelmében a 2. világháború eseményeiért a magyarságot (is) kollektív felelősség terheli, Meciar miniszterelnök 1997 nyarán nyilvánosságra került cinikus lakosságcsere indítványa pedig hovatovább a boszniai tisztogatásokat juttatja eszünkbe. Vö. Chmel, R.: A szlovák politika végzete. Népszabadság 1997. november 1. 21. p.

kell azzal, hogy a jövőben mind cél-, mind tranzitországnak egyre inkább ki leszünk téve az illegális migráció nyomásának.

A menekülteket leszámítva 1991 és 1997 között összesen 100 060 illegális beutazó került a határőrség látókörébe, 60%-uk román állampolgár volt. A romániai gazdasági és politikai konszolidáció eredményeképpen ez a szám rohamosan csökken, a tavalyi 4500 fő alig negyede az 1991 évinek. Mivel azonban Magyarországot a román polgárok - illegális munkavállalóként - célországának tekintik, jelenlétükkel még sokáig számolni kell. Évenként növekszik viszont a délszláv területről érkező illegális beutazók száma. Az Európán kívüli területek fő kibocsátó országai Törökország - ahonnan főként kurdok érkeznek -, valamint Irak, Banglades, Pakisztán, India, Ruanda, Sri Lanka és a Fülöp-szigetek. Kisebbszámúan érkeznek menekültek Kínából és Vietnámból is. Jelentős részüket embercsempészek juttatják be, ill. ki a határokon.

Magyarországon az *embercsempészet* az időközbeni szigorítások ellenére viszonylag enyhe megítélés alá eső, maximum 5 év szabadságvesztéssel és kitiltással sújtható *büntetti* tényállás. Csak akkor áll fenn, ha bizonyítható az anyagi haszonszerzés, és az embercsempész-szervezethez való tartozás vagy ilyen szervezet által történt megbízás.²⁸ A bizonyítás nehézsége miatt az ilyen cselekmények döntő hányada csak a *vétségnek* minősülő "segítés" kategóriájába kerül. A csempészek és segítők többnyire magyar, jugoszláv és román állampolgárok, akik igen szervezeten, szakszerűen és korszerű technikával dolgoznak. A Magyarországot mielőbb elhagyni akaró illegális bevándorlókat vagy menekülteket a közösségi szálláshelyek környékén portyázva rábeszéljük szolgálataik igénybevételére, majd gyakran bántalmazták, megfélemlítik, megszarolják vagy cserben hagyják. Ennek következtében a szállásokról 1996-ban 1800 fő tűnt el. Az embercsempészek székhelyei a határmenti nagyvárosok. Erős hierarchizáltságuk miatt irányítóik - általában letelepedett vagy tartózkodási engedéllyel bíró külföldiek - igen nehezen felderíthetők. Bevett eszközeik, ill. módszereik közé tartoznak a hamis úti okmányok, a hatóságokat félrevezető akciók, de nem riadnak vissza a határőrizeti szervek megfélemlítésétől vagy korrumpálásától sem. A hatóságok 1995-ig 845 embercsempész és 1331 segítő személyt fogtak el, akik becslések szerint mintegy 20 000 főt juttattak át a határokon.²⁹ Ez mindenképpen összehangoltabb határőrizeti munkát, a rendőrség és határőrség szorosabb együttműködését, esetleg a határőrség nyomozati jogainak további bővítését teheti szükségessé³⁰.

A sürgető gondok ellenére a 90-es évek elején nem beszélhettünk egységes menekültügyi koncepcióról, inkább a korábbi ad hoc döntések hagyománya öröklődött tovább. A hiányokat a kormányok is érzékelték. Ennek köszönhetően mind törvényalkotói, mind szervezeti, mind nemzetközi szinten, nem utolsósorban a jogharmonizáció területén folyamatos - bár a politikai és gazdasági rendszerváltással összefüggő törvénykezési nagyüzem miatt némileg lassú, de egyre körvonalazottabb - munka folyik mindmáig annak érdekében, hogy az ország pótolja az említett hiányokat és törvényhozási és végrehajtási szinten összhangba kerüljön nemzetközi politikai környezetével, valamint válaszolni tudjon a kor kihívásaira. Ezzel igyekeztek egységesíteni és összhangba hozni a hazai szabályozásokat és lehetőség szerint a gyakorlatot is a Magyarországra részben már korábban - a helsinki

²⁸ A korábbi BTK ezt a cselekményt 2 évig terjedhető szabadságvesztéssel rendelte sújtani, amit 1993-ban 5 évre emelt a törvényalkotó. Ld. az 1978. évi IV. tv. (BTK) 218. §. 1. bek. A "segítők" a cselekmény vétségi alakzatát valósítják meg, amely 2 év szabadságvesztéssel büntethető.

²⁹ Vö. *Szűcs J.*: Embercsempészek: az illegális migráció haszonélvezői. Belügyi Szemle 1996. 3. sz. 77-79. pp.; *Teke A.*: reflexió az "Embercsempészek: az illegális migráció haszonélvezői" című cikkhez. Belügyi Szemle 1996. 5. sz. 97-98. pp.; *Szecsei J.*: Embercsempészet Magyarországon a 1990-es években. Belügyi Szemle 1997. 7-8. sz. 93-98. pp.;

³⁰ Ez korlátozott mértékben időközben meg is történt. Vö. a határőrizetről és a határőrségről szóló 1997. évi XXXII. tv. 22. §. 2. bek. b. pont

folyamat során - elviekben kötelezővé vált emberi jogi egyezményekkel.³¹ A korábbi bevándorlási törvényt³² 1993-ban felváltotta az új *idegenrendészeti és bevándorlási törvény*.³³ Részben a civil szervezetek - az ún. NGO-k (non-governmental organization) -, részben a hivatalos tudományosság műhelyei kiterjedt kutatásokba és publikációs tevékenységbe kezdtek a legális és illegális bevándorlás problémakörében, és rávilágítottak a fennálló szabályozások és a gyakorlat ellentmondásaira.³⁴ A jogi előkészítő munka folyamán megszületett az új menekültügyi törvényjavaslat³⁵, amely 1997 decemberében került a parlament napirendjére. A törvényt az országgyűlés december 9-i ülésén el is fogadta.

IV.

Bevándorlási és menekültpolitika 1993-1997.

1. A legális beutazás és bevándorlás keretei

Az új törvény megszületéséig és alkalmazásáig a korábban hatályos szabályozások szerint folyt a munka³⁶, amelyeknek az említett 93. évi *idegenrendészeti törvény* adott keretet. Az idegenrendészeti feladatok - a vízumkiadásra jogosított szervek mellett - a rendőrség, a határ-, valamint a vám-, ill. pénzügyőrség helyi és (másodfokon) országos idegenrendészeti szerveihez tartoznak³⁷. Ezek a bevándorlási kérelmekkel kapcsolatban előzetes bizonyítási eljárást folytatnak. Határozataik törvényességi felülvizsgálatával kapcsolatban a bíróság soron kívül jár el. 1. és 2. fokú határozataikat, valamint a bírósági határozatokat a külföldi anyanyelvén, vagy általa értett más idegen nyelven hirdetik ki.³⁸ A külföldiek adatait kezelő szervek kezelik és a beutazási, ill. tartózkodási engedély lejárta után 5 évig nyilvántartják a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiek adatait. Ugyanezek és a nemzetbiztonsági szolgálatok kezelik és tartják nyilván a beutazási és tartózkodási tilalom alá vont külföldiek adatait, valamint közlik azokat az adatigénylésre jogosult szervezetekkel: az idegenrendészeti, menekültügyi hatósággal és bírósággal, valamint a nemzetközi szervezetekkel.³⁹

Idegenrendészeti jogkörbe tartoznak a *külföldiekkel és bevándorlókkal* kapcsolatos engedélyügyek, a jogsértő vagy közrendet veszélyeztető külföldiekkel szembeni korlátozó

³¹ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (ENSZ Közgyűlés 217 (III) sz. határozata 1948; Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya: Magyarországon kihirdette az 1976 évi 8. tvr.; Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (Magyarországon ld. 1976 évi 9. tvr.); Helsinki Konferencia Záródokumentuma; Gyermekek Jogairól Szóló Egyezmény (Magyarországon ld. 1991 évi LXIV. tv.); Egyezmény a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód ellen (Magyarországon ld. 1988 évi 3. tvr.); Polgári személyek háború idején való védelméről szóló egyezmény (Magyarországon ld. 1954 évi 32. tvr.); A faji diszkrimináció minden formájának megszüntetéséről szóló 1965. évi nemzetközi egyezmény, valamint a menedékből való kizáró rendelkezéseik miatt a népirtást és háborús bűnöket elkövetők megbüntetéséről szóló nemzetközi dokumentumok; Európai Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről (Magyarországon ld. 1993 évi XXIII. tv.), amely lehetővé teszi, hogy a jogsérelmet szenvedettek az Európa Tanács Emberi Jogi Bizottságához, ill. Bíróságához forduljanak. Vö. még az 1993. évi LXXXVI. tv. általános indoklása.

³² 1989. évi XXIX tv.

³³ 1993. évi LXXXVI. tv. a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról (kihirdetve 1993. X. 14-én)

³⁴ Vö. pl. *Tóth J.*: i. m.; *Tóth J.*: A menekültügy a közigazgatás feladat- és szervezeti rendjében. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1994; *Sík E.*; *Tóth J.* (szerk): Táborlakók, diaszpórák, politikák. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve 1995. Budapest 1996.; *Einvahter J.*; *Horváth L.*; *Izing A.*: Menekültek és menedékesek Magyarországon: Bicskén és Nagyatádon. Székesfehérvár 1996.; *Gartner, I.*: Az idegenrendészettel összefüggő jogszabályok végrehajtásának problémái az ügyészi tevékenység tükrében. *Ügyészek Lapja* 1997. 1. 57-64. pp.

³⁵ A Magyar Köztársaság Kormánya T4559. sz. törvényjavaslata a menedékjogról.

³⁶ 1993. évi LXXXVI. tv. részletes indoklása; 64/1994. (IV.30) Korm.r. rendelet a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló 1993. évi LXXXVI. tv. végrehajtásáról 26. és köv. §-ok; 9/1994. (IV. 30.) BM r. a külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló 1993. évi LXXXVI. tv. és az 64/1994. (IV.30) Korm.r. végrehajtásáról.

³⁷ A határőrség korábban idegenrendészeti ügyekben nem rendelkezett saját eljárási jogkörrel, csupán ún. eljárást kezdeményező szerv volt. Az 1993. évi LXXXVI. tv. hatályba lépésével maga is idegenrendészeti hatósággá vált. Vö. még az idegenrendészeti tv. végrehajtási utasításként kiadott 64/1994. (IV.30.) Korm.r. és a 9/1994 (IV. 30.) BM r., valamint a 1/1995. (I.6.) IM r.

³⁸ 1993. évi LXXXVI. tv. 47-50.§.

³⁹ Uo. 52-59.§.

intézkedések és szankciók. A törvény hatálya nem terjed ki a menekültként elismertekre és a menedéket kérőkre, kivéve, ha utóbbiak kérelmét jogerősen elutasították.⁴⁰ A külföldi érvényes *úti okmánnyal* és vízummal, ill. tartózkodási engedéllyel, megfelelő és igazolható anyagi fedezet birtokában a *határátkelőhelyeken* a vám-, pénzügy- és határőrség ellenőrzése mellett léphet be az országba, kivéve ha beutazási és *tartózkodási tilalom* alatt áll.⁴¹ A tilalmat a rendőrség, határőrség nemzetbiztonsági szolgálatok a belső rend védelme, közegészségügyi, munkaerőpiaci (és egyéb) okokból rendelhetik el. A vízumot és tartózkodási engedélyt *meg kell tagadni* vagy *vonni*, ha a tartózkodás és kiutazás anyagi feltételei nem biztosítottak, beutazási *tilalom* áll fenn, vagy annak akárcsak *feltételei* is adottak, esetleg más, például adatközléssel vagy közegészségüggyel kapcsolatos ok merül fel. Aki a szükséges feltételekkel nem rendelkezik, vagy tilalom alatt áll, visszairányításra kerül abba az országba, amelyből érkezett, vagy amely őt visszafogadni köteles. A vízummal kapcsolatos döntéssel szemben nincs, de a beutazással és tartózkodással kapcsolatban van helye közigazgatási vagy bírói jogorvoslatnak. Jogorvoslati eljárásban az érintett személytől a róla vezetett adatokról szóló tájékoztatást nem lehet megtagadni.⁴² A külföldi 30 napot meghaladó tartózkodás esetén köteles lakcímét bejelenteni, az illetékes hivatal pedig nyilvántartásba venni.

Bevándorlási engedélyt kaphat az a külföldi, aki 3 évig jogszerűen tartózkodott Magyarországon és vele szemben kizáró ok nincs, lakhatása és megélhetése biztosított. Kedvezményes elbírálásban részesül a családegyesítést szolgáló bevándorlás, valamint a magyar nemzetiségűek visszahonosítási kérelme. A bevándorolt személyt saját személyi és úti okmánnyal kell ellátni.⁴³

2. Az illegális beutazással, illetve bevándorlással kapcsolatos szabályozások és gyakorlat 1997 végéig

Az illegális beutazás, valamint a legtöbb idegenrendészeti rendelkezés megszegése - ideértve az illegális tartózkodást is - Magyarországon *nem bűncselekmény*, csupán szabálysértés, amely csekély pénzbírsággal sújtható. A szabálysértéssel kapcsolatos eljárást a rendőrség folytatja le.⁴⁴

A törvény értelmében *illegális beutazónak* az a külföldi minősül, aki a ki-be-utazás szabályait megszegi vagy ezt megkísérli; illegálisan munkát vállal, beutazási, ill. tartózkodási jogosultság megszerzése érdekében a hatósággal hamis adatot közöl; kiutazása korábban a magyar állam költségén történt és azt nem térítette vissza; akinek beutazása a nemzet- és közbiztonságot, a gazdasági rendet, közegészséget és környezetet sérti vagy veszélyezteti; akit kiutasítottak, aki tevékenységével vagy (pl. terror-) szervezeti hovatartozásával az alkotmányos rendet és biztonságot veszélyezteti, fegyver-, sugárzóanyag- vagy kábítószer-csempészetet, ezekkel illegális kereskedelmet, embercsempészetet folytat, vagy - a magyar törvények szerint - 5 évnél súlyosabb szabadságvesztéssel sújtható bűncselekményt követett el.⁴⁵ A beutazási és tartózkodási tilalmat, valamint annak tartamát az Országos Rendőrfőkapitányság (ORFK) vagy a Határőrség Országos Parancsnoksága (HÖR OP) rendelheti el a rendőrség, határőrség vagy a nemzetbiztonsági szolgálatok helyi szerveinek

⁴⁰ 1993. évi LXXXVI. tv. részletes indoklása az 1-3. §-hoz.

⁴¹ Uo. a 4-7. és 23-51. §-hoz.

⁴² Uo. a 8-16. és 52-59. §-hoz.

⁴³ Uo. a 17-22. §-hoz. Ld. még: 64/1994. (IV.30.) Korm. r. 26. és köv. §-ok.

⁴⁴ 17/1968 (IV. 14.) Korm.r. 4-6. §.

⁴⁵ 1993. évi LXXXVI. tv. 23. §.

javaslatára⁴⁶. A tilalom fenntartásának indokoltságát ugyanezek a szervek évente felülvizsgálják.

A *jogellenes beutazóval* szemben - a nemzetközi jogi kötelezettségek figyelembevételével, vagyis az (illegális) immigráns számára nem biztonságos országba való visszafordítást kivéve - személyes szabadság korlátozására, kiutasításra, idegenrendészeti őrizetre, kitoloncolásra, kötelező tartózkodási hely kijelölésére, útlevel elvételére vonatkozó intézkedések foganatosíthatóak.

A *visszafordításról* a rendőrség, ill. másodfokon a bíróság dönt. Az illegális beutazó a visszairányítás ellen az illetékes Határőrigazgatóságnál fellebbezhet, ennek azonban halasztó hatálya nincs.⁴⁷ Az illegális beutazó *úti okmányai* az ellene folytatott eljárás időtartamára elkobozhatók, ill. visszatarthatók, amely ellen az idegenrendészeti hatóságnál fellebbezés nyújtható be. Az elvesztett okmányok helyett a hatóság ideiglenes tartózkodási engedélyt ad ki, vagy azokat pénzbiztosíték ellenében visszaszolgáltatja.⁴⁸ Három napon belül megfellebbezhető, szóbeli vagy írásbeli határozatban *kiutasításra* kerül az a külföldi, akivel szemben beutazási és tartózkodási tilalmat rendeltek el, ilyen áll fenn, vagy kiutazási kötelezettségének nem tett eleget. Ezt az illetékes Rendőrfőkapitányság (RFK) vagy a HÖR igazgatóság rendelheti el. Ha a külföldi a jogerős határozatnak nem tesz eleget, *jogellenes belföldi tartózkodás vétségét*⁴⁹ valósítja meg, ami *elvileg* 1 év szabadságvesztéssel büntethető. A kiutazás anyagi fedezetének hiányában a költségeket a hatóság megelőlegezi. Ha kül- és belbiztonsági érdekek úgy kívánják vagy az érintett nem rendelkezik a szükséges anyagi háttérrel, a határozat azonnal - előzetesen (!) - végrehajtható.

Kitoloncolásra kerül az a külföldi, aki szándékos bűncselekményt követett el és büntetés-végrehajtási (BV) intézetből vagy idegenrendészeti őrizetből szabadul. Ennek költségeit a hatóság lehetőség szerint az érintett javainak szükséges mértékű lefoglalásából fedezheti. A vonatkozó bírói vagy idegenrendészeti határozat ellen fellebbezésnek helye nincs.⁵⁰ Magyarországnak a környező országokkal kötött ún. tolonc-egyezményei a kitoloncolás kezdeményezését, a kitoloncolt átadását és átvételét részletesen szabályozzák.⁵¹

Az útlevel vagy vízum hiánya miatt visszafordított külföldi visszaszállítása és annak költségei a külföldit szállító légi-, vízi- vagy vasúti jármű üzemeltetőjét terheli.⁵² A törvény szabályozza a külföldiek személyi okmányaival kapcsolatos anyagi jogokat, a hatóság tennivalóit és a hontalanok úti okmánnyal való ellátásának rendjét, valamint felhatalmazza a kül-, bel- és pénzügyminisztert a hatáskörükbe tartozó külön kérdéskörök - vízum, idegenrendészeti őrizet, kötelező tartózkodási hely, illetékek stb. - rendeleti szabályozására.⁵³ Megjegyzendő, hogy az idevágó pénzügyi szabályozások a mai napig nem születtek meg.

A kiutasító határozat nem hajtható végre, ha a beutazót a visszafogadásra kötelezett ország(ok)ban faji, vallási, nemzeti, társadalmi vagy politikai alapú üldözés,

⁴⁶ Uo. 24. §.

⁴⁷ Uo. 25. § (4).

⁴⁸ Uo. 30. §.

⁴⁹ Uo. 31. §.; 35. §. 1. bek.; valamint BTK 214. §. 1957. évi VI. tv. 43. §. 1. bek. b. pont; a 45. §. 1. bek.; a 62.§. 1-2. bek.; 1990. évi XCIII. tv. 34. §. 3. bek. és V. fej.; 9/1994 (IV.30.) BM r. 6.§. 2. bek. és 15. melléklet VII. 4. pont.

⁵⁰ 1993. évi LXXXVI. tv. 46. §.

⁵¹ Magyarországnak Ukrajnával (1995. évi. XXIV. tv.), Romániával (1995. évi. XXV. tv.), Szlovákiával (1996. évi. VIII. tv.), Ausztriával (1996. évi. V. tv.), Csehországgal (1996. évi. VII. tv.), Lengyelországgal (1996. évi. IX. tv.), Svájjal (1996. évi. IV. tv.), újabban Jugoszláviával van tolonc-megállapodása. Utóbbi igen nehézkesen, leginkább csak viszonzossági alapon működik, így gyakorlati jelentősége elhanyagolható.

⁵² 1993. évi LXXXVI. tv. részletes indoklása a 60. §-hoz és a 1993. évi LXXXVI. tv. 60. §.

⁵³ Uo. indoklás a 61-63. és 64-65. §-hoz.

szabadságjogainak korlátozása, embertelen bánásmód fenyegeti, vagy attól való félelme megalapozott⁵⁴, és ezt bejelenti, valamint mindaddig, amíg a beutazó származása vagy befogadásra kötelezett országa nem tisztázódik. Ügyükben a másodfokú hatóság 8 napon belül döntést hoz, amely bíróság előtt megtámadható.⁵⁵ Az ilyen személyek számára *kötelező tartózkodási hely jelölhető ki*.⁵⁶ Az idegenrendészeti hatóság ilyen döntése ellen fellebbezés nem nyújtható be, de ellene a bíróságnál törvényességi felülvizsgálat kérhető.⁵⁷ A kötelező tartózkodási hely lehet a *külföldi korábbi szállása, karitatív szervezet vagy erre kijelölt közösségi szállás*, ha a külföldi eltartása és lakhatása nem biztosított.

A közösségi szállásra való szállítást rendszerint 1 napos pihentetés előzi meg az ún. *kijelölt pihenőszálláson*. A *közösségi szállásokat* a HÖR OP Idegenrendészeti Főosztály vagy az ORFK Idegenrendészeti Hatóság üzemelteti regionális rendszerben, a nagy határforgalmú régiókba, valamint a Budapest-Ferihegyi Repülőtérre telepítve. Orvosi vizsgálat és 72 órás egészségügyi megfigyelés (karanténzás) után az érintett külföldi kiutaztatásának vagy további, ideiglenes tartózkodásának feltételeit itt teremti meg. A szállás elhagyható, aminek feltételeiről a hatósági határozat tételesen rendelkezik, kivéve ha időközben a kiutazás feltételei megteremtődtek.⁵⁸ A szállásokat általában igen szerény körülmények jellemzik, gyakran zsúfoltak, csak alapvető szükségletek kielégítésére alkalmasak. Az érintettek a szálláson belüli kisegítő tevékenységeket végezhetnek, munkára azonban nem kötelezhetőek.

Szükség esetén *idegenrendészeti őrizet is elrendelhető*, ha az érintett a végrehajtást megtagadja, akadályozza, kötelező tartózkodási helyét engedély nélkül elhagyja, vagy más jogellenes cselekményt követ el, BV-intézetből szabadult vagy várható magatartása az őrizetbe vételt indokolja. Az őrizet elrendelése az illetékes idegenrendészeti hatóság mérlegelésétől függ. Az őrizet 5 napra rendelhető el, de a kiutazásig meghosszabbítható. Az *őrizetbe vétel* után az érintett átmenetileg *rendőrségi fogdába* kerül. Az őrizetről és annak helyéről szóló határozatot az illetékes HÖR Igazgatóság adja ki.⁵⁹ Az őrizetre rendőrségi fogdában vagy BV-intézetben kerül sor⁶⁰ az elzárásra vonatkozó szabályok⁶¹ szerint. Erről az illetékes diplomáciai testületet értesítik. Az érintett mindkét helyen érkezésekor *anyanyelvén vagy más általa értett nyelven tájékoztatást* kap jogairól és kötelességeiről, amit ő és a tolmács aláírásával is igazol. Az őrizetet elrendelő határozatot nem lehet megfellebbezni, de az illetékes bíróságtól törvényességi felülvizsgálat kérhető, ennek azonban halasztó hatálya nincs. A bírói határozatokat mind az érintett, mind a hatóság megfellebbezheti: a fellebbezésnek halasztó hatálya nincs.⁶² Harminc napon túl az őrizet szükségességét az illetékes bíróság havonta vizsgálja, meghosszabbíthatja vagy megszüntetheti. Az őrizet idejére az érintett családtagjairól és értékei megőrzéséről a hatóság gondoskodik. Amennyiben a jogerős bírói döntés a kötelező tartózkodási helyre vagy idegenrendészeti őrizetre vonatkozó határozatot törvénytelennek ismeri el, az érintett polgári perben kárigénnyel élhet.⁶³ Az őrizet *végrehajtása* felett a kijelölt ügyész törvényességi felügyeletet

⁵⁴ Ezeket a körülményeket a határozatot hozó szerv vizsgálni köteles. Ld. 9/1994. (IV. 30.) BM.r. az 1993. évi LXXXVI. tv. és a 64/1994. (IV. 30.) Korm.r. végrehajtásáról 27.§.

⁵⁵ 64/1994. (IV. 30.) Korm.r. 32-35. §. Ld. még: 1996. évi XXXVIII. tv. a nemzetközi bűnügyi jogsegélyről. 7.§.

⁵⁶ 1993. évi LXXXVI. tv. 32.§.

⁵⁷ 1993. évi LXXXVI. tv. 43. §. 5. bek.

⁵⁸ A HÖR Rendészeti Főigazgató, az ORFK Közbiztonsági Főigazgató és Bűnügyi Főigazgató együttes intézkedése (2/1996) a 1993. évi LXXXVI. tv.-ből fakadó feladatok végrehajtására: 17. pont. Az intézkedés egyes vélemények szerint valószínűleg más jogszabályba ütközik, változtatása folyamatban van.

⁵⁹ Uo. 19-25. pont.

⁶⁰ 1993. évi LXXXVI. tv. 37.§.

⁶¹ 1979. évi 11. tvr. és 1/1995 (I.6.) IM r. az idegenrendészeti őrizet büntetés-végrehajtási intézetben történő végrehajtásának szabályairól; 19/1995. (XII. 13.) BM r. a rendőrségi fogdák rendjéről.

⁶² 1993. évi LXXXVI. tv. 36-42.§.

⁶³ Uo. 45.§.

gyakorol.⁶⁴ Ha az őrizet 30 napot meghaladja, az őrizetes átkerül az erre kijelölt BV-intézménybe⁶⁵.

Ha terhes vagy beteg, térítésmentes *civil gyógyintézményi ellátásban* részesül⁶⁶, de köteles betartani a gyógyítással kapcsolatos előírásokat. A BV-intézmény kijelölt területén a házirendnek megfelelően *szabadon mozoghat*. Az intézmény szabályait megszegő őrizettest elkülönítik. A szökést megkísérlőkkel szemben fegyver nem használható. Egyebekben a szokásos börtönrezsím irányadó: a lakóhelyiségben 8 m³ légtér, 2,5 m² mozgástér, világítás, fűtés, fürdő és WC-használat, háromszori étkezés, szabad vallásgyakorlat, szabadban való tartózkodás, havonta kétszeri látogatás, ügyvéddel és diplomatákkal való korlátlan és ellenőrizetlen kapcsolattartás, korlátlan postai érintkezés. Az őrizetes személyes tárgyait a veszélyeseket kivéve magánál tarthatja, vagy az intézetnél letétbe helyezheti, fizetőeszközeivel szabadon rendelkezik, polgári ruhát viselhet, ennek hiányában a BV ellátja ilyennel, valamint a tisztálkodásához szükséges eszközökkel. Házasságkötés, beteglátogatás, temetés címén eltávozást kaphat. Igénybe veheti a helyileg adott művelődési lehetőségeket, kérést, panaszt terjeszthet elő. Jogai csak rendkívüli esemény⁶⁷ - például terrorcselekmény, szökési kísérlet, öngyilkossági kísérlet - esetében korlátozhatóak.

Az idegenrendészeti törvénnyel kapcsolatos feladatokban szoros együttműködés van a határőrség és a rendőrség között: az idegenrendészeti őrizetre vonatkozóan együttműködési megállapodás született a Határőrség és az Igazságügyi Minisztérium alá rendelt BV OP között.⁶⁸ Az idegenrendészeti őrizetbe vétel és őrizet, a kiutasítás, a kötelező tartózkodási helyre vonatkozó *rendelkezések* törvényességi felügyeletét az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglaltaknak megfelelően a bíróság látja el.⁶⁹ Ebbe a folyamatba az NGO-k jelenléte és részvétele saját kezdeményezésükre történhet.

Számukra, akárcsak a hatóságok számára is a legtöbb feladatot az *Európán kívüli menekülők* jelentik.⁷⁰ Ha ezek menekült státuszért folyamodnak, vagy visszafordításukat kizáró okra hivatkoznak, a velük kapcsolatos eljárást az MMH koordinálja. A menekültöt az ORFK vagy a HÖR - a Ferihegyi Repülőtéren az MMH - munkatársa hallgatja meg. A meghallgatásáról szóló - a személlyel kapcsolatos, esetleges korábbi idegenrendészeti eljárás dokumentációját is tartalmazó - jegyzőkönyv és a kérelem a HÖR vagy az ORFK idegenrendészeti hatóságától az MMH Budapesti Helyi Szervéhez kerül. A kérvényt a MMH továbbítja az ENSZ MF budapesti képviselőjéhez, és annak döntéséről értesíti az idegenrendészeti hatóságot. Az ENSZMF elutasító döntése esetén, valamint a kiutasítottak esetében az MMH az idegenrendészeti hatóság megkeresésére elvi nyilatkozatot tesz arról, álláspontja szerint fennáll-e a visszafordítást kizáró ún. *tilalmi ok*. Ezt követi az ezzel kapcsolatos vizsgálat lefolytatása. A döntéshozatalban az MMH nyilatkozata döntő súllyal esik latba. A döntés meghozataláig a menekült a Bicskei Befogadóállomásra kerül, felmerülő költségeket az MMH fedezi. Az idegenrendészeti eljárást a Fejér megyei RFK

⁶⁴ Ld. Útmutató az idegenrendészeti őrizet végrehajtásának törvényességi felügyeletéről.

⁶⁵ Ld. 1/1995 (I.6.) IM r. az idegenrendészeti őrizet BV-intézetben történő végrehajtásának szabályairól. A férfiak a Nagyfai Börtön és Fogházba, a nők a Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézetbe kerülnek.

⁶⁶ Uo. 9.§.

⁶⁷ Együttműködési megállapodás a BM Határőrség és az IM BV OP között az idegenrendészeti őrizet BV-intézményben történő végrehajtásáról. 1. sz. melléklet.

⁶⁸ Ld. a HÖR Rendészeti Főigazgató, az ORFK Közbiztonsági Főigazgató és Bűnügyi Főigazgató együttes intézkedése (2/1996) a 1993. évi LXXXVI. tv.-ből fakadó feladatok végrehajtására, valamint Együttműködési megállapodás a BM Határőrség és az IM BV OP között az idegenrendészeti őrizet BV-intézményben történő végrehajtásáról.

⁶⁹ 1993. évi LXXXVI. tv. részletes indoklása a 21-51. §-hoz.

⁷⁰ A velük kapcsolatos ügyintézés és segítségnyújtást a menekültügyi törvény megszületéséig az MMH, a HÖR OP és az ORFK magasabb vezetői között létrejött gentlemen's agreement hivatott gyorsítani.

Igazgatásrendészete folytatja le. A visszafordításra vonatkozó tilalmi ok fennállása esetén a Helyi Szerv kötelező tartózkodási helyül valamelyik befogadó állomást jelöli ki.

A hatóságok tapasztalatai szerint az Európán kívüli menekülők többsége Magyarország érintésével nyugati államokba igyekeznek. Általában illegálisan és/vagy hamis okmányokkal lépnek hazánk területére és távoznak innen. Menedék iránti kérelmüket a be- vagy kilépés közben a határon való feltartóztatásuk, vagy az országban való elfogásuk, ill. idegen országból való visszatoloncolásuk alkalmával jelentik be. Valójában azonban nem kívánnak élni a felkínált menedékkal, kérelmükkel csak a felelősségre vonást és az idegenrendészeti intézkedéseket kívánják elkerülni. Általában bizalmatlannak mutatkoznak mind a magyar, mind az ENSZ szervekkel szemben. Elhelyezésüket követően újra kapcsolatba lépnek utaztatóikkal és mintegy 80%-uk illegálisan elhagyja kijelölt tartózkodási helyét, az országban bujkálva továbbutazási alkalomra vár. Elfogásuk esetén gyakran hamis adatokat közölnek: az új eljárás tovább hátráltatja helyzetük rendezését. A velük kapcsolatos hatásköri széttagoltság erősen nehezíti azonosításukat és mozgásuk figyelemmel kísérését. Menekülésüket vélhetően nem politikai, hanem döntően gazdasági okok motiválják. 1997 első 3 negyedévében 836 Európán kívüli menedékkérő ügyében indult eljárás. Ebből 652 fő az ENSZMF döntésének megszületése előtt illegálisan elhagyta a bicskei állomást és ismeretlen helyre távozott. A felkutatásuk többnyire sikertelen maradt. 1997 szeptemberében 47 fő volt az ENSZ-mandátum, vagy tilalmi ok alapján befogadottak száma. Többségük a Vöröskeresztnél nyert elhelyezést. Közülük 11 fő ismeretlen helyre távozott. 95 fő került idegenrendészeti intézkedésre várva a Fejér megyei RFK-hoz. 180 esetben nem született döntés, mivel az érintettek személyazonosságát nem sikerült tisztázni. 9 fő esetében az MMH a visszafordításra tett javaslatot.⁷¹

V.

A korábbi gyakorlattal kapcsolatos hiányok, ellentmondások, kritikák

A korábbi jogalkotás létrehozta a menekültügyre vonatkozó ágazati szabályozásokat, azonban a sok jogforrás apró részletekben eltérő meghatározásai felpuhították a menekült-definíciót, a menekültügyek szabályozásának módosításai terjedelmes kodifikációs munkát igényeltek.

Az Alkotmányban megfogalmazottak némileg tágabbak, némileg szűkebbek a genfi konvenció menekült-fogalmánál, mivel a jogalkotó menedéket kívánt nyújtani a *nyelvi okokból üldözötteknek*. A menedéknyújtáshoz viszont az üldöztetéstől való megalapozott félelem helyett az *üldöztetés tényét* kívánta meg, ugyanakkor nem tekintette a menedék alapjának a *sajátos társadalmi csoporthoz tartozás* miatti üldöztetést.⁷² Ezt a hiányt az 1997 évi alkotmánymódosítás küszöbölte ki.⁷³ Az Alkotmány ma sem utal közvetlenül a nemzetközi egyezményre és az abban foglaltakkal ellentétben a *menedékjog* fogalmát használja, de nem írja körül az abból kizártak körét. Ezért összhangba kellett hozni az Alkotmányban vagy külön törvényben a magyar előírásokat a nemzetközi szerződések

⁷¹ Az adatokat Répási Károly, az MMH Helyi Szerv vezetője szíves tájékoztatása alapján közlöm.

⁷² Vö. Tóth J.: A menedékjogi törvényről - de lege ferenda. Magyar Jog 1996. 8. szám. 461-470. pp., ld. 461. p.

⁷³ 1997. évi LIX. tv. a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról. 65. §. 1. bek. Kihirdetve 1997. július 15-én. (Magyar Közlöny 1997. 63. szám. 4587. p.) Eszerint "A Magyar Köztársaság ... menedékjogot nyújt azoknak a nem magyar állampolgároknak, akiket hazájukban, ill. szokásos tartózkodási helyük szerinti országban faji, nemzeti hovatartozásuk, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozásuk, vallási, ill. politikai meggyőződésük miatt üldöznek vagy üldöztetéstől való félelmük megalapozott." A 2. bek. a leendő menedéki tv-t. a 2/3-os törvények közé sorolja. Tóth Judit véleménye szerint alkotmányjogilag aggályos, hogy a csoportok és személyek státuszára vonatkozó törvények egyik részének parlamenti elfogadásához minősített többség kell, a másikhoz egyszerű többség is elegendő. Vö. Tóth J.: A menedékjogi törvényről, 462. p.

tartalmával és fogalomrendszerével. A genfi konvencióhoz való csatlakozáskor Magyarország élt a földrajzi korlátozás lehetőségével, ez azonban az Alkotmányban nem szerepelt. Tehát a legfőbb jogforrás kétségbevonhatóvá tette azt, az ebből fakadó konzekvenciák azonban nem érvényesülhettek a gyakorlatban. Az Alkotmány minden megkötés nélkül tiltja a menedéjjoggal bíró személy más államnak való *kiadatását*, de a Büntető Törvénykönyv (BTK) 9. §-a nem tesz különbséget a menedékjog birtokosa, és az azért folyamodó, még befejezetlen eljárás alatt álló személy között.

A szabályozásokból az új menedéki törvény megszületéséig nem volt egyértelmű, hogy Magyarország a más államok által elismert, ill. az ENSZ MF mandátumos menekülteknek is biztosítja-e a menekült státuszt: a genfi konvencióhoz való csatlakozás és a menekültként való elismerés dokumentumaiból arra lehetett következtetni, hogy nem.⁷⁴ Tehát ezek továbbra is *külföldinek* minősültek. Ha nemzetközi kötelezettségek következtében vissza nem fordíthatóak, kötelező tartózkodási hely vagy közösségi szállás kijelölése mellett ideiglenes tartózkodási engedélyt kaptak. Ha bevándorlási kérelmet nyújtottak be, a családegyesítés méltányolható, de nem automatikus kedvezmény volt számukra. Az elismert menekültek ma is hátrányos helyzetben vannak bizonyos tekintetben. Nem csatlakozhatnak a kisebbségi önkormányzatokhoz, még ha etnikailag valamely honos kisebbséghez tartoznak is. Így elesnek a kulturális identitásuk megőrzését segítő támogatásoktól. A magyar állampolgárság megszerzéséhez szigorú feltételrendszernek kell eleget tenniük: büntetlen előélet, a kérelem időpontjában büntetőeljárás sem folyhat a kérelmező ellen, biztos megélhetés és lakóhely, a honosítás nem sértheti az ország érdekeit, sikeres magyar nyelvű vizsga letétele az állampolgári ismeretekből, 3 év folyamatos Magyarországon lakás.⁷⁵ Munkavállalásukat nehezíti, hogy a végzettségeket igazoló okiratok vizsgálatát és honosítását különféle hatóságok és intézmények végzik, a szakmai testületekbe való felvételt korporatív érdekek befolyásolják.⁷⁶ Magyar állampolgárság hiányában a törvény kizárja a menekültet a közszolgálati munkaviszonyból.⁷⁷ Várhatóan e területen az előírások továbbra sem enyhülnek.

A menekültek anyagi támogatási rendszere⁷⁸ kisebb módosításoktól eltekintve 1988 óta változatlan maradt, így nehezen volt képes megbirkózni a menekült-helyzetből adódó, a kvázi állampolgáriságon túlmutató speciális menedzselési és igazgatási feladatokkal, ezért munkája jobbára a finanszírozásra korlátozódott. Sajnálatos módon nem rendelkezett a törvény a kvázi állampolgári státusz anyagi terheinek átvállalásáról, kompenzálásáról, ill. annak mértékéről, valamint a haza- és továbbtelepülés, családegyesítés költségeihez való hozzájárulásról.⁷⁹ Mégis örvendetes, hogy egyre bővült az egyes életviszonyokra vonatkozó törvényi szintű szabályozások köre. Az egyik legismertebb magyar szakértő tollából már 1996-ban komplex javaslatcsomag látott napvilágot, amely egyaránt kitért a menekültügy alkotmányos, szervezeti, eljárásjogi és finanszírozási kérdéseire.⁸⁰

Az idegenrendészeti törvényt és gyakorlatot komoly *szakmai kritika* érte mind az elemzők, mind gyakorlati jogalkalmazók részéről, főként fogalomhasználati, eljárásjogi,

⁷⁴ Vö. Tóth J.: Menedékjog ... p. 111. hivatkozással az 1989. évi 15. tvr. 5. §. és a 101/1989. (IX. 28) MT rendelet összevetésére.

⁷⁵ Vö. a Magyar Állampolgárságról szóló 1993. évi LV. tv.

⁷⁶ Vö. a foglalkoztatásról szóló 1991. évi IV. tv. és a végrehajtásáról szóló munkaügyi miniszteri rendelet, valamint a 7/1991. (X.17.) MüM rendelet a külföldiek magyarországi munkavállalásának engedélyezéséről.

⁷⁷ Vö. 1992. évi XXIII. tv. 7. §.

⁷⁸ 1993. évi XXVI. tv.

⁷⁹ Tóth J.: Menedékjog, 113. p. és köv. pp.; Ld. még Tóth J.: A menedékjogi törvényről, 462. p. és köv. pp.

⁸⁰ Tóth J.: A menedékjogi törvényről. Legfontosabb javaslata szerint el kellene törölni a földrajzi korlátozást. (462. p.)

jogorvoslati és végrehajtási problémák miatt.⁸¹ A legélesebb támadás a külföldiek ellenőrzéséről szóló passzusokat érte, mivel ezek a rendőrség számára magánlakásra és magánterületre is kiterjedő módon teszik lehetővé az idegenrendészeti szabályok betartásának ellenőrzését.⁸² A rendelkezést a bírálók ellentétesnek a magánlakás sérthetlenségéről tartják az Alkotmányban⁸³ mondottakkal, ezért az Alkotmánybírósághoz fordultak. Ugyancsak kritika érte a közösségi szállások működését, főként a kistarcsai táborban tapasztaltak miatt. Egyes szállások *házirendje* vagy gyakorlata kizárólag a szállás területére korlátozza a külföldiek mozgásterét, jóllehet a törvény szerint a kötelező tartózkodási helyet kijelölő határozatban meg kell szabni a szállás elhagyásának feltételeit. Az idegenrendészeti hatóság olykor hátráltatja vagy megtagadja az ideiglenes tartózkodásról szóló igazolás kiadását, ami ellen nem lehet jogorvoslattal élni. A panaszjog mellé nem társul válaszadási kötelezettség a szállások vezetése esetében. A tolmácsok szakmai és nyelvi felkészültsége nem mindenkor megfelelő, foglalkoztatásuk és honorálásuk jogszabályi alapjai nem biztosítottak. Az érintett külföldit szakértő jogász nem segíti kellően, ezért nincsen tisztában a jogorvoslati lehetőségekkel, az egyszerre kézhez kapott három - a kiutasításról, annak felfüggesztéséről, és kötelező tartózkodási hely kijelöléséről szóló - határozat számára áttekinthetetlen, nincs kellően tisztában a menedékjogért vagy ideiglenes menedékért való folyamodás lehetőségeivel és feltételeivel, ill. fellebbezési lehetőségeivel. Az utóbbiról való lemondás gyakran lelki presszió eredménye. Az érintettet gyakran indokolatlanul megbilincselve szállítják. Az idegenrendészet egyik jelentős ellentmondása, hogy az idegenrendészet szabályait megszegő külföldivel szemben a beutazási és tartózkodási tilalom elrendelése *lehetséges*, azt mégis minden esetben elrendelik, ami gyengíti az érintettek jogkövető hajlandóságát. Félreérthetőek a kitöltendő kérdőívek is.⁸⁴ Gyakran olyan személyek esetében is közösségi szálláson való elhelyezésről rendelkezik a hatóság, akik esetében ez nem indokolt, hiszen megfelelő anyagi kondíciók biztosítottak. Máskor kifejezetten indokolt esetben sem él ezzel a lehetőséggel, hosszadalmas aktatologatásba bonyolódik.⁸⁵ A kritikákat nagy részben alátámasztották a Legfőbb Ügyészség ellenőrzései. Ezek során észrevételezték a kirívó hiányosságokat, és azonnali intézkedésekre tettek javaslatot. Az ellenőrzések tapasztalatai szerint a hatóságok igyekeznek minél inkább lerövidíteni a közösségi szálláson töltött időt, és a külföldit mielőbb kibocsátani a polgári életbe, rendszerint biztosítják eltávozását és a szükséges iratokat, a sportolás lehetőségét, viszont valóban nehézségek támadhatnak az egzotikus nyelveken beszélő tolmácsok állítása terén. Az ügyészség által ellenőrzött határozatok többsége megfelelt a törvényesség követelményeinek. A legtöbb aggály a közösségi szállásokon uralkodó körülményekre vonatkozott.

A bírálatok, a felügyeleti szervek jelentései, valamint a Tortúraelleni Európai Bizottság beszámolója⁸⁶ nyomán bezárták BM Rendőri Ezred kezelésében lévő kistarcsai közösségi szállást, ahol sok tekintetben különös negatívumok mutatkoztak. Az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosának (ombudsman) Kiskunhalason és Nagyfán végzett vizsgálata egyéb hiányokat is feltárt. Kritizálja a visszafogadásra kötelezett - főként délszláv - államok konzuli munkáját. Aggályosnak tartja, hogy az őrszemélyzet egészsége és testi épsége fokozott veszélynek van kitéve, mégsem kap veszélyességi pótlékot. A jogi szabályozást

⁸¹ Mahunka T.: A külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló tv. alkalmazásával kapcsolatos eljárásjogi problémák. Bp. 1994; Gartner I.: Az idegenrendészettel összefüggő jogszabályok végrehajtásának problémái az ügyészi tevékenység tükrében. *Ügyészek Lapja* 1997. 1. sz. 57-64. pp.;

⁸² 1993. évi LXXXVI. tv. 28. §. 4. bek.

⁸³ Ld. az Alkotmány 58.§-a.

⁸⁴ Papp A. L.: Szögesdrót, rács vagy kapu mögött. *Ügyészek Lapja* 1997. 2. szám. 21-36. pp.

⁸⁵ Vokó György legfőbb ügyészségi ügyész szíves közlése a Legfőbb Ügyészség idegenrendészettel kapcsolatos törvényességi felügyeleti vizsgálatairól.

⁸⁶ *Európa Tanács* ed.: Jelentés a Magyar Kormánynak a Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmód Megelőzésére Alakult Európai Bizottság (CPT) magyarországi látogatásáról 1994. november 1-14. 5. fejezet. 50-69. pp.

bírálván megállapítja, hogy az idegenrendészeti őrizet, ill. annak BV-intézetben való végrehajtása általában az elkövetett jogsértések súlyához képest aránytalanul nagy joghátrány, és nem illeszkedik a BV rendszerébe. Mindez sérti a jogállamiság elvét és veszélyezteti a jogbiztonságot, valamint az érintettek testi-lelki egészséghez való alkotmányos jogát.⁸⁷ Ez - mintegy üzenetként - azt is jelenti, hogy a közeli jövőben Magyarországon is meg kell találni az illegális bevándorlók fogvatartásának lehetséges alternatíváit, amelyekre Európa-szerte komoly törekvések mutatkoznak.

A nemzetközi és hazai emberi jogvédő szervezetek⁸⁸ is folyamatosan nyomon követik a menekültek, menedékesek és az illegális bevándorlók életkörülményeit. Igen kritikusan kezelik a negatív körülményeket, de beszámolnak a folyamatos javulásról és a jogalkotó munkáról is.⁸⁹ A International Helsinki Federation for Human Rights 1996-ra vonatkozó jelentése egyebek között megállapítja, hogy egyes kérelmek elbírálása felületes volt, olyan országokba is visszaküldtek külföldieket, ahol később embertelen bánásmódban részesültek⁹⁰. Az 1997 utolsó negyedévi részjelentés bírálja az egyes menekülttáborokban uralkodó lepusztult állapotokat, szegényes körülményeket és a bánásmódot. Más dokumentumok a személyzet képzetlenségét, a vezetéssel és külvilággal való kapcsolattartási nehézségeket, a rossz higiénés feltételeket, az elhelyezettek romló mentális állapotát teszik szóvá.⁹¹ Az emberjogi szervezetek részéről javaslatok is készültek a visszasságok felszámolására. Ennek is köszönhetően mára a táborokban a befogadottak korlátozott önkormányzatiságot gyakorolhatnak, részt vesznek a segélyek elosztásában, szorosabb kapcsolatot tartanak a vezetéssel.⁹² A rendőrség beszámolója szerint a táborok lakói csak ritkán követnek el súlyosabb bűncselekményeket, egészében nem fenyegetik a közbiztonságot. A civil szervezetek felróják a hatóságoknak, hogy kirekesztik őket az eljárásokból; az érdekképviselet és a családgyógyítás gyatrán működik; látens rasszizmus, valamint a bűnözéstől és a munkaröpiaci és vállalkozási fekete konkurenciától való alaptalan félelem munkál a helyi önkormányzatokban, amelyek nem kapnak a BM-től és MMH-től megfelelő anyagi és szakmai támogatást, ezért ellenzik a földrajzi korlátozás feloldását; a pénzforrások elosztásában hivatali és hatalmi érdekek dominálnak; hiányzik az új menekültügyi törvénnyel kapcsolatos intenzívebb társadalmi nyilvánosság és vita⁹³.

⁸⁷ Gönczöl K. (Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosa): Vizsgálói jelentés a 700-83/1996. sz. ügyről, a kiskunhalasi HÖR Igazgatóság közösségi szállásán 1996. október 29-én tartózkodók és a nagyfai BV Intézetben 1996. október 30-án idegenrendészeti őrizetben lévők ellenőrzéséről. Bp. 1996. dec. 2. vö. 3-7. pp.;

⁸⁸ Pl. a Magyar Helsinki Bizottság, az International Helsinki Federation for Human Rights, a Vöröskereszt, Máltai Szeretetszolgálat, a dr. Ill Márton vezette MEJOK, a Multikulturális Magyarországért Alapítvány, a Roul Wallenberg Egyesület, a Magyar Vöröskereszt Menekültszolgálat, a Martin Luther King Egyesület, a Vietnámi Egyesület, a Kínaiak Egyesülete, a Menedék Egyesület.

⁸⁹ Ld. *Hungarian Helsinki Committee, Summary of Activities in 1996.* 3. p.; *Hungarian Helsinki Committee. Human Rights in Hungary January-June 1997. Report prepared for the OSCE Human Dimensions Implementation Meeting.* 4. p.; *International Helsinki Federation for Human Rights. Annual Report of Activities 1993-1994.* Vienna 1994. 59-60. pp.; *International Helsinki Federation for Human Rights. Annual Report 1995.* Vienna 1995. 93-97. pp. 95. és köv. pp.; *International Helsinki Federation for Human Rights. Annual Report 1997.* Human Rights Developments in 1996. Vienna 1997. 136-143. pp., 141. és köv. pp.; *International Helsinki Federation for Human Rights. Annual Report 1998.* Vienna 1998. 108-114. pp. 111. és köv. pp.; *Köszeg F. (ed.) Kistarcsa 1995. Jelentés az idegenrendészeti szállásról.* A Magyar Emberi Jogvédő Központ, a Magyar Helsinki Bizottság és a Veritas Alapítvány emberi jogi jelentése a kistarcsai idegenrendészeti közösségi szállásról. 1995. 02. 22.-03. 01.; *Köszeg F.; Zádori Zs. (ed.): Táborlakók. Délszláv menekültek a debreceni és nagyatádi menekülttáborban.* 1995. július-1996. május. A Magyar Helsinki Bizottság vizsgálatának eredményei.; *Kunze G.; Vastagh P. (ed.): Összeállítás a Kínzás és az Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmód Megelőzésére Alakult Európai Bizottság 1994. november 1-14. között Magyarországon tett látogatásának dokumentumaiból.* 1996. január. Budapest.; *Einvachter J.; Horváth L.; Zing A.: Menekültek és menedékesek Magyarországon.* Székesfehérvár 1996.

⁹⁰ 141. pp. és köv. oldalak.

⁹¹ Vö. *Köszeg F. (ed.) Kistarcsa 1995.*

⁹² Vö. *Köszeg F.; Zádori Zs. (ed.): Táborlakók.*

⁹³ *Huff, E. B. (ed): Emlékeztető a Menedékjogról szóló törvényjavaslat (T4559) anyagával kapcsolatos vélemények egyeztetése az érintett kisebbségi és emberi jogi szervezetek részéről.* Kézirat 1997. július 22. A civil szervezetek gyakran inhumánus, bürokratikus magatartást vetnek az illetékes hatóságok szemére, utóbbiak viszont szakmai inkompetenciával vádolják az NGO-kat. A nézetek közelítésére és a társadalmi vita széleskörűbbé tételére valóban igen alkalmas és hasznos volna egyfajta nyilvános fórum létrehozása és a kérdéssel kapcsolatos média-munka erősítése.

VI. Az új menedékjogi törvény szabályozási elvei

A hiányok és ellentmondások felszámolására, feloldására az 1997 júniusában elkészült törvényjavaslat,⁹⁴ illetve annak alapján a decemberben elfogadott menedékjogi törvény⁹⁵ vállalkozott. A törvény a korábbiakhoz képest kevés - de lényeges - újítással szolgált. Inkább egységes, összehangolt rendbe szervezte az eddig szétszórta szabályozásokat, eljárási jogköröket és a korábbiakban érvényesülő gyakorlatot. Korábbi fogalmak definícióját pontosította és néhány új fogalmat is bevezetett. Deklaráltan ötvözni igyekezett a magyar és nemzetközi joghagyomány elemeit.⁹⁶ Itt csak néhány fontosabb mozzanat kiemelésére vállalkozunk.

A törvény hivatkozással az alapvető emberi és szabadságjogokra⁹⁷ feloldja a földrajzi korlátozást, és minden menedéket kérő külföldi számára garantálja a menedékjogi eljárás igénybevehetőségét. Tisztázza a menekült, menedékes, befogadott, biztonságos harmadik ország és a menedékjog fogalmát. Menekült státuszt kínál fel a Genfi Egyezmény hatálya alá eső külföldieknek. Tisztázólag leszögezi, hogy Magyarország menekültnek ismeri el az itt lakó külföldit, ha rá nézve az ENSZ MF kinyilvánítja a Genfi Egyezmény alkalmazhatóságát.⁹⁸ Felsorolja a befogadható menekülők különböző kategóriáiból eleve kizártakat vagy kizárhatóakat, valamint jogállásuk megszűnésének, illetve visszavonásának eseteit.⁹⁹ Lényeges újításként intézményesíti a háborús és etnikai konfliktusok elől menekülők befogadását, átmeneti védelmét¹⁰⁰. Ugyanakkor a korlátozás áttételes fenntartását jelenti, hogy a Kormány hivatott dönteni arról, milyen eseményekkel kapcsolatban, mely területről és milyen népcsoportból fogadhatóak menedékesek¹⁰¹.

A törvény alapszabályi szinten szabályozza a menekültügyi eljárás rendjét¹⁰², a kérelmezők, elismert menekültek, menedékesek és befogadottak jogállásának jellegzetességeit, elszállásolásukat, ellátásukat, okmányokkal való ellátásukat, valamint a velük kapcsolatos adatszolgáltatást, adatkezelést és nyilvántartást.¹⁰³ Az eddigi gyakorlatot törvényi szintre emelve a menekültekéhez - a munkavállalás tekintetében is - hasonló jogállást biztosít a védelemben részesített menedékeseknek. A menekültek vagy menedékesek közé nem sorolható, de vissza sem fordítható külföldiek számára a *befogadott* személy - lényegében továbbra is külföldi - státuszát biztosítja. A befogadottként való elismerésre irányuló eljárást - külön kérelem benyújtása nélkül - hivatalból rendeli megindítani.¹⁰⁴ A befogadottnak kivételes esetektől eltekintve a befogadó állomáson kell élnie, státuszuk évenként felülvizsgálatra kerül.

⁹⁴ T4559. sz. törvényjavaslat a menedékjogról.

⁹⁵ 1997 évi CXXXIX. számú tv. a menedékjogról. Magyar Közlöny 1997. 112. szám 8359-8668. pp.

⁹⁶ A T4559. sz. tvj. részletes indoklása az 1-2.§-okhoz 1. pont. A javaslat a 97. évi alkotmánymódosítással összhangban továbbra is fenntartja a menedékjog fogalmát.

⁹⁷ Az emberi és alapvető szabadságjogok védelméről szóló római egyezmény (1950. XI. 4.)

⁹⁸ A tv. 59.§-a

⁹⁹ Ld. a tv. 4-13. §-ai.

¹⁰⁰ Uo. 22.§.

¹⁰¹ Vö 2. §. b. pont.

¹⁰² A tv. 60. §. a menekültügyi eljárás, valamint számos más lényeges mozzanat részletes szabályozását a Kormány, ill. a belügyminiszter hatáskörébe utalja.

¹⁰³ Kérdéses, közbiztonsági szempontból valóban indokolt-e a jogellenes cselekményt el nem követő menekülők esetében ujjlenyomatot venni és azt a nyilvántartásban szerepeltetni. Vö. 51. §. h) pont.

¹⁰⁴ Uo. 36.§.

A menekültügy továbbra is a Belügyminisztérium, illetve az az alá rendelt ún. központi menekültügyi szerv - a korábbiakhoz képest lényegesen tágabb - feladatkörében marad. Ez hivatott lefolytatni a továbbiakban *egyfokú* hatósági eljárást, és állítja ki a tartózkodásra jogosító okmányokat. A központi menekültügyi szerv működteti és felügyeli az állami menekültügyi intézmény egyetlen fennmaradó típusát, a befogadó állomásokat, végzi a nyilvántartást, osztja el a költségvetésből folyósított forrásokat. A központi menekültügyi szerv koordinálja a menekültügyben feladatot vállaló társadalmi szervezetek tevékenységét is, ezekkel kötelezően együttműködik, velük a szállás és ellátás biztosítására pályázati úton szerződést köt. Ezzel az NGO-k részvétele a menekültügyi munkában elvileg jelentősen megnő¹⁰⁵, de továbbra sem terjed ki számos olyan területre, ahol mindenkori részvételük esetleg kívánatos volna. A törvény általánosságban szól a menekülőknek és családtagjaiknak nyújtandó és nyújtható ellátásokról és támogatásokról, valamint a költségviselés rendjéről¹⁰⁶. Bizonyosak lehetünk abban, hogy e támogatások, illetve mértékük nem fogja a külföldieket a Magyarországon való letelepedésre ösztökélni. A szigorító rendelkezések közé tartozik, hogy a törvény a nyilvánvalóan alaptalan vagy rosszhiszemű kérelmek - és légi úton érkező kérelmezők esetében is - kötelezően bevezeti az európai gyakorlatból már jól ismert rövidített eljárást¹⁰⁷, amelyben az ENSZ MF is véleményt nyilvánít. A kérelmekkel kapcsolatos döntéssel szemben közigazgatási jogorvoslatnak nincs helye, de kérhető - nem peres eljárásban lefolytatott - bírósági felülvizsgálat. A bevándorlási kérelmek elbírálása kapcsán szigorítást jelent, hogy azokat a Nemzetbiztonsági Hivatal mellett a rendőrség is külön véleményezi.¹⁰⁸

A szigorú, de körültekintő törvényhozatal ellenére továbbra is számos hiányosság mutatkozik. 1998 júniusában jelentősen csökkentek a nem közösségi szálláson lakó ideiglenes menedéket élvezők kedvezményei. Alig hogy megszületett az új törvény, Magyarországnak a vérengző Milosevics-rendszer koszovói népirtása, a polgárháborúban résztvenni nem akarók és a NATO-bombázások elől menekülő albánok, szerbek és magyarok hullámával kényszerült szembenézni. 1999 júniusáig minegy 2500 menekülő jelentkezett a Menekültügyi és Migrációs Hivatalnál. Több, mint 30%-uk albán, 30%-uk magyar volt. A háborús események miatt Szerbiából hozzánk menekült magyar nemzetiségűek helyzete sok tekintetben tisztázatlan, végleges letelepedésük lehetősége bizonytalan.¹⁰⁹ Ahhoz, hogy bevándorlási engedélyt nyújthassunk be, érvényes útlevelekre volna szükségük, útleveleik azonban lejártak. Az útlevel megújításához haza kellene utazniuk, a szerb hatóságok részéről azonban semmi jóra nem számíthatnak. A jugoszláv követségen is kérhetnek útlevelhosszabbítást, ami viszont jelentős pénzbe kerül. A bevándorlási kérelem szempontjából a menekülttábor nem számít magyarországi lakhelynek - róttá fel már korábban a kormánynak és a törvényhozásnak Kószeg Ferenc, a Magyar Helsinki Bizottság ügyvezetője. Hazánk mára egyértelműen az Európán kívüli területekről menekülők cél- és tranzitországává vált, egyre szaporodnak a dél-kelet-ázsiai térségből Ukrajnán keresztül illegálisan érkező "emberszállítmányok". Az embercsempészek gátlástalanságának felnőtt- és gyermekéletek esnek rendszeresen áldozatul. A menekülők elhelyezésének körülményei ismét egyre több aggodalomra adnak okot, amiről a 99-es évben a közösségiszállásokon élők kétségbeesett akciói is tanúskodnak.¹¹⁰

¹⁰⁵ Vö. uo. 23. §. d. pont, valamint a 24. §. h. pont.

¹⁰⁶ A tv. 48. §.

¹⁰⁷ Tv. 43. §.

¹⁰⁸ Uo. 61. §. 5. bek.

¹⁰⁹ Vö. Kószeg F.: Éljen a haza, menjetek haza! In: Népszabadság. 1998. 09. 10. 12. p.

¹¹⁰ Kószeg F.: Menekültek pedig vannak. Jogsértők vagy áldozatok: kik élnek a közösségi szállásokon? In: Népszabadság. 1999. 02. 06. 21-23. pp.; Czene G.: Éhségstrájkolók a közösségi szállásokon. In: Népszabadság. 1999. október 22. 7. p.

Az 1999. évi szervezett bűnözés elleni törvény csomag¹¹¹ egyes pontokban módosította, finomította és az Európában szokásos szabályozásokhoz tovább közelítette az idegenrendészeti szabályozásokat. A módosítás célja, mint a szabályozás törvényi helyéből is kitűnik, a menekülőkkel az országba igyekvő bűnözői, főként szervezett bűnözői kör kiszűrését szolgálja. Minden félremagyarázó szándékkal szemben megállapítható, hogy a törvényt módosítás nem a valóban menekülni kényszerülők ellen irányul. A módosítás a korábbiak pontosításaként, enyhítőleg kimondja, hogy nem utasítható ki a bűncselekményt elkövető külföldi, ha ezt a bíróság külön nem rendeli el.¹¹² A módosítás egyetlen aggályosnak tűnő mozzanata, hogy a beutazni szándékozótól a vízum megtagadható, ha alaposan feltételezhető, hogy a beutazás nem a kérelemben megjelölt célt szolgálja. Ezzel igen tág mérlegelési lehetőség kerül például az intézkedő határőr kezébe, mivel a törvény az alapos okok taxatív felsorolásával adós marad. A korábbiakhoz viszonyítva szigorodást jelent, hogy a kötelezően kijelölt tartózkodási hely elhagyása - meghatározott esetekben - csak kivételesen méltánylást érdemlő esetben engedélyezhető, amivel a törvényhozó egy idestova egy éves gyakorlat szentesítésével az idegenrendészeti hatóságok munkáját igyekszik könnyíteni.¹¹³ A kormány határozata 1999 októberi határozata értelmében 2000 januárjától a Menekültügyi és Migrációs Hivatal helyét a belügyminisztérium irányítása alá tartozó, a tervek szerint körülbelül 200 fős Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal fogja átvenni. Hatóságként ez fogja ellátni az első fokú menekültügyi eljárással kapcsolatos ügyintézkést, a menekültek ellátását, az állampolgársági valamint másod fokon az idegenrendészeti hatósági ügyeket.¹¹⁴

Bizonyosak lehetünk benne, hogy a törvény elfogadásával, valamint az azóta eltelt időszakban hozott további szabályozásokkal még nem hangzott el az utolsó szó menekültügyben. A közeljövőben még hosszas vitákra és számos újabb szabályozásra számíthatunk.

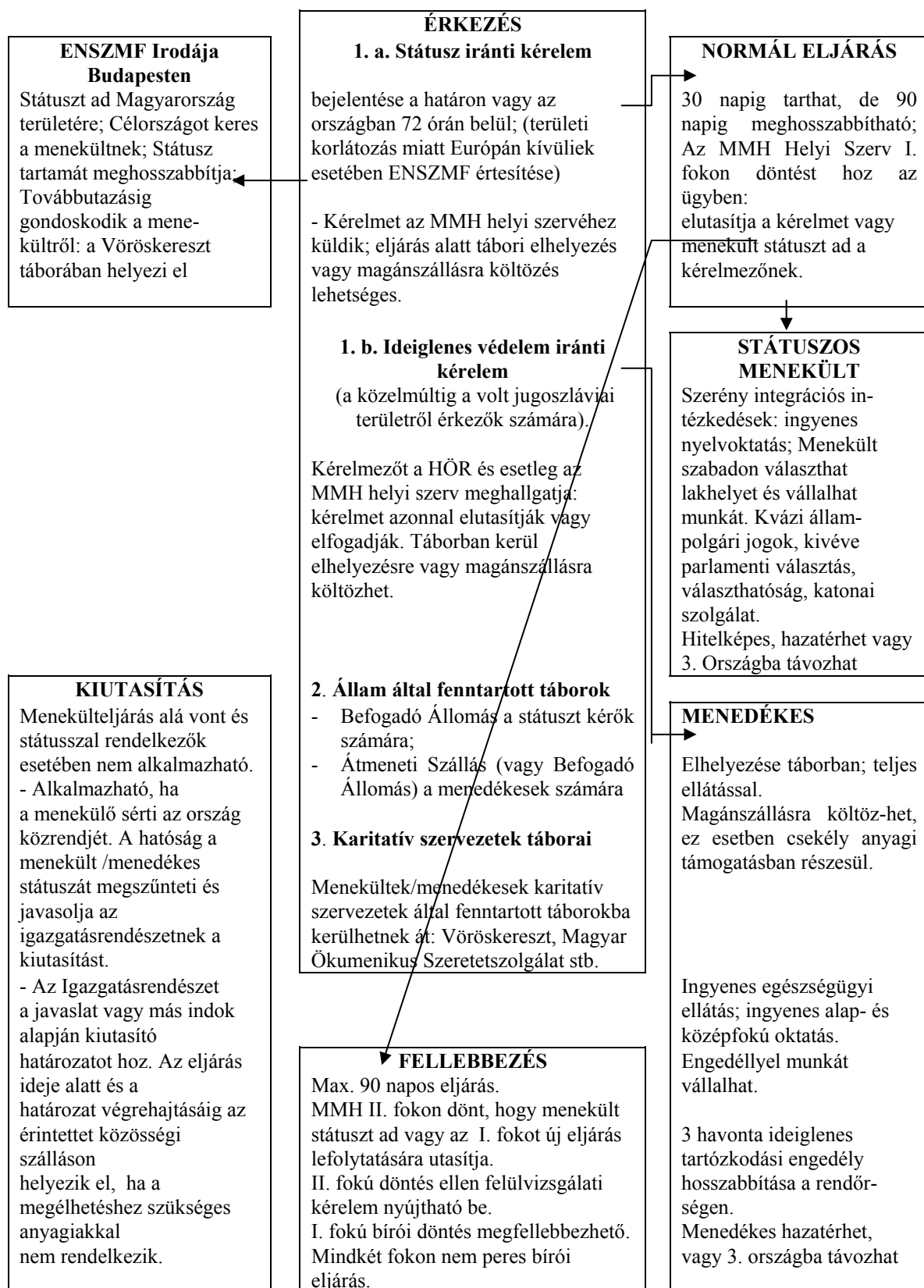
¹¹¹ 1999. évi LXXV. Tv. a szervezett bűnözés, valamint az azzal összefüggő egyes jelenségek elleni fellépés szabályairól. In: Magyar Közlöny 1999. 60. Szám 3967-3984. Pp.

¹¹² Uo. 24. §.

¹¹³ Uo. 31. §. (6).

¹¹⁴ A kézirat leadásakor a határozat még nem volt hozzáférhető.

A magyar menekültügy működésének vázlata

Forrás: Magyarits (szerk): Menekültek és menedékesek Magyarországon. 101. p. Az eredeti táblázaton kisebb módosításokat végeztem. - A Szerző.

Magyarországra érkezett menekülők 1988-1997 I. félév

Év	Regisztrált menekülő személy	Illegálisan érkezett %	Állampolgársága				
			Román	Szovjet/FÁK	Délszláv	Egyéb Európán kívüli*	Egyéb európai országból
1988	13.173	47,7	13.173	-	-	-	-
1989	17.448	79,4	17.365	50	-	-	33
1990	18.283	18,6	17.416	488	-	-	379
1991	53.359	11,6	3728	738	48.485	-	408
1992	16.204	11,7	844	241	15.021	-	98
1993	5.366	1,7	548	168	4.593	-	57
1994	3.375	3,6	661	304	2.386	-	24
1995	5.912	5,9	523	315	5.046	-	28
1996	1.259	4,0	350	268	559	-	82
1997. I.fé.	968	57,6	69	41	257	503	98
Összesen	135.347	43.909 fő	54.677	2.613	76.347	503	1.207
%	100	32.45	40,4	1,9	56,4	0,4	0,9

* 1988-1997. I. 31. nincs adat.

Befogadottak 1989. X. 1.-1997. VI. 30.

Státusza	Személy	%
Menekült státust szerzett a genfi konvenció szerint 1989. X.15-től	4.305	Összes menekülő 3,2%-a
Délszláv menedékesként védelemben részesült	73.973	Összes menekülő 54,65%-a
1997. VI. 30: státuszos menekült	2.673	Összes menekült státuszt kapottak 62,1%-a
1997. VI. 30: Magyarországon tartózkodó délszláv menedékes	4.006	Összes menedékes 5,4%-a

Menekültügyi és Migrációs Hivatal ügyforgalma 1989-1997. VI.

Év	Új érkező	Illegálisan érkezett	Menekült-eljárás indult	Menekült státuszt kapott	Kérelmét elutasították	Eljárást megszüntették	Menekült státuszt visszavonták	Folyamatban	
								Ügy	Fő
1989	3.641	-	36	35	1	-	-	-	-
1990	15.309	316	3.520	2.561	318	548	-	41	61
1991	10267	240	921	404	150	223	168	106	162
1992	5547	117	458	472	71	58	277	17	37
1993	5366	93	468	361	45	21	278	42	93
1994	3375	121	207	239	29	13	534	19	38
1995	5912	351	130	116	32	5	220	13	27
1996	1259	48	152	66	42	31	101	18	21
1997. VI.	968*	558	129	21	33	21	54	64	75
Összes	51.644	18.44	6.021	4.305	721	920	1.632	320	514

* 503 fő esetében az eljárás a magyar hivatal átadta az UNHCR-n

Menekültügyi eljárás indult 1989. X.1.-1997. VI. 30.

Év	Összes személy	Albán	Afgán	Bosnyák	Bolgár	Csehszlov	Görög	Honfoglal	Horvát	Jordán	Jugoszláv	Kubai	Macedón	Román	Szovjet/FÁK	Török	Vietnámi
1989	36	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-	27	5	-	1
1990	3.520	18	-	-	1	2	1	1	-	1	1	1	-	3432	60	1	1
1991	921	8	3	-	-	-	-	4	-	-	485	-	-	359	60	2	-
1992	458	-	-	-	6	4	-	3	-	-	309	-	-	113	21	2	-
1993	468	-	-	3	-	-	-	1	17	-	391	-	-	36	20	-	-
1994	207	5	-	2	-	-	-	-	-	-	151	-	-	32	17	-	-
1995	130	-	-	1	-	-	-	-	4	-	79	-	-	25	19	2	-
1996	152	-	-	3	-	-	-	1	1	-	73	-	1	21	27	24	-
1997	129	5	-	11	9	-	-	-	-	-	27	-	-	2	8	67	-
Össz	6.021	36	3	20	17	7	1	10	22	1	1.517	1	1	4047	237	99	2

Menekült státuszt kapott 1989. X.1.-1997. VI. 30.

Év	Összes személy	Albán	Afgán	Bosnyák	Bolgár	Csehszlov	Görög	Hontalan	Horvát	Jordán	Jugoszláv	Kubai	Macedón	Rómán	Szovjet/FÁK	Török	Vietnámi
1989	35	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-	27	5	-	-
1990	2.561	5	-	-	1	5	-	-	-	-	1	-	-	2522	26	1	-
1991	434	6	-	-	-	-	-	-	-	-	150	-	-	255	23	-	-
1992	472	-	-	-	-	-	-	-	-	-	381	-	-	79	12	-	-
1993	361	-	-	2	-	-	-	1	17	-	314	-	-	26	2	-	-
1994	239	-	-	1	-	-	-	-	-	-	193	-	-	17	28	-	-
1995	116	-	-	-	-	-	-	-	9	-	79	-	-	14	14	-	-
1996	66	-	-	-	-	-	-	-	2	-	55	-	-	2	7	-	-
1997	21	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17	-	-	-	4	-	-
Össz	4.305	11	-	3	2	6	-	1	28	-	1191	-	-	2942	121	1	-

Menekült státuszra vonatkozó kérelmét elutasították 1989. X.1.-1997. VI. 30.

Év	Összes személy	Albán	Afgán	Bosnyák	Bolgár	Csehszlov	Görög	Hontalan	Horvát	Jordán	Jugoszláv	Kubai	Macedón	Rómán	Szovjet/FÁK	Török	Vietnámi
1989	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1990	318	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1991	150	2	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	112	31	2	-
1992	71	-	-	-	6	4	-	3	-	-	21	-	-	30	7	-	-
1993	45	-	-	-	-	-	-	1	-	-	33	-	-	7	4	-	-
1994	29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	-	-	13	3	-	-
1995	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	-	-	15	5	-	-
1996	42	-	-	4	-	1	-	1	-	-	15	-	1	5	10	5	-
1997	33	2	-	3	9	-	-	-	-	-	4	-	-	8	4	3	-
Össz	721	2	-	7	15	5	-	5	-	-	101	-	1	190	64	10	-

Menekült státuszát visszavonták 1989. X.1.-1997. VI. 30.

Év	Összes személy	Albán	Afgán	Bosnyák	Bolgár	Csehszlov	Görög	Hontalan	Horvát	Jordán	Jugoszláv	Kubai	Macedón	Rómán	Szovjet/FÁK	Török	Vietnámi
1989	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1990	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1991	168	2	-	-	1	3	-	-	-	-	12	-	-	147	3	-	-
1992	277	-	-	-	-	-	-	-	-	-	55	-	-	220	2	-	-
1993	278	1	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	260	7	-	-
1994	534	-	-	-	-	2	-	-	-	-	51	-	-	477	4	-	-
1995	220	-	-	2	-	-	-	-	-	-	41	-	-	177	-	-	-
1996	101	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	-	-	71	2	-	-
1997	54	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23	-	-	28	3	-	-
Össz	1632	3	-	2	1	5	-	-	-	-	220	-	-	1380	21	-	-

Délszláv térségből érkezett menedékesek elhelyezése nemzetiség és nemek szerint (1997 VI. 30-án)

Nemzetisége	Táborban	Táboron kívül	Összesen
Magyar	210	1743	1953
Horvát	63	742	805
Szerb	26	87	113
Bosnyák	367	726	1093
Egyéb	25	17	42
Férfi	278	1334	1612
Nő	240	1151	1391
Gyermekek	173	830	1003
Összes	691	3315	4006

Európán kívüli menedék kérők 1990-1997

Év	Menedéket kérők	Menedéket kapottak
1990	450	12
1991	380	15
1992	401	17
1993	261	35
1994	231	15
1995	460	62
1996	515	106
1997 I. Félév	561	86
Összes	3.259	348

Idegenrendészeti adatok 1995-1996

Év	1995	1996
Bevándoroltak száma	71.679	65.881
Huzamosan tartózkodók	38.694	44.400
Bevándorlási kérelem	5.629	6.217
Elbírált bevándorlási kérelem	5.280	5.707
Ideiglenes tartózkodási engedély kiadás, ill. hosszabbítás	30.456	25.121
Huzamos tartózkodási eng. Kiadása	23.453	15.486
Kiutasítottak száma	17.579	14.004
Kitoloncoltak száma	11.228	9.783
Idegenrendészeti őrizet elrendelése	160	248
Kijelölt helyen tartózkodás elrendelése	10.373	8047

Idegenrendészeti intézkedések, kiutasítottak és kitoloncoltak nemzetiség és kiutasítás indoka szerint, valamint a határozatot hozó és azt fogadosító hatóságok 1995-1996

Intézkedés	Tartózkodási hely kijelölése	Ideiglenes rendőri őrizet	Kiutasított	Kitoloncolt	Kijelölt tartózkodási hely	Ideiglenes rendőri őrizet	Kiutasított	Kitoloncolt
Év	1995				1996			
Összes	10373	160	17.579	11228	8074	248	14004	9783
<i>Európai</i>	-	-	16.478	10502	-	-	12752	8890
<i>román</i>	4730	26	10.019	5911	3542	52	7858	5346
<i>délszláv</i>	2668	46	2952	2602	2338	105	2319	1967
<i>török</i>	1075	31	1104	855	555	67	840	571
<i>ukrán</i>		-	951	335	104	-	726	394
<i>Ázsiai</i>		6	453	257	135	-	374	265
<i>Afrikai</i>	166	-	195	158	108	-	138	135
<i>Arab ország</i>	174	6	318	286	442	19	665	459
Intézkedés indoka								
<i>ki- és beutazás szabályainak megszegése</i>			10636				9626	
<i>illegális munkavállalás</i>			3648				1845	
<i>közbiztonsági érdek</i>			1463				891	
<i>illegális jövedelem-szerzés</i>			772				792	
Intézkedő hatóság								
<i>Rendőrség</i>			7673	2078			4909	2187
<i>Határőrség</i>			9895	9150			9095	7593

Külföldiek által elkövetett jogellenes cselekmények miatt indított büntetőeljárások tényállások szerint 1995-1996

Év	1995	1996
Tényállások		
Közokirathamisítás; illegális belföldi tartózkodás; lőfegyverrel, lőszerrel, kábítószerrel való visszaélés; szerzői jogok megsértése;	2.633	2.072
Vagyon elleni bűncselekmény	1.468	1.210
Közlekedési bűncselekmény	891	649
Erőszakos bűncselekmény	571	560
Vám- és devizabűncselekmény	220	192
Tiltott határátlépés	156	113
Egyéb szabálysértés	1849	3698

Menekültügy Pénzügyi Fedezete 1988-1997

Év	UNO	magyar-költségvetés
	Támogatás millió Ft-ban	
1988	-	300
1989	-	500
1990	-	700
1991	270	900
1992	266	1000
1993	388	1000
1994	264	900
1995	154	1000
1996	119	1.300
1997	15	899

Az országba illegálisan belépett személyek száma*

	Határállomáson	Zöld határon
	1998	521
1998-ban összesen		4658
1999. I. 1. -1999. IX. 30.	296	2826
Összesen		3122
Határőrség által fogatosított idegenrendészeti intézkedés		
	Kiutasítás	Kitoloncolás
1998	15 981	14 347
1999. I. 1. -1999. IX. 30.	9 499	9 030
Idegenrendészeti hatóságok által fogatosított idegenrendészeti intézkedések összesen		
1998	22 553	16 640
1999. I. félév	9 249	6 419

* Kiemelkedő volt a román, jugoszláv, afgán, török és bangladesi állampolgárok száma.

A Szerzőről

Póczik Szilveszter történész és kriminológus. 1957-ben született Veszprémben, 1972-1976 között a Lovassy László Gimnázium diákja, majd egy vidéki általános iskolában tanít. Ott kerül kapcsolatba az etnikai problémákkal. Egyetemi tanulmányait Debrecenben és Greifswald-ban végzi. Ezt követően középiskolai tanárként, szabadfoglalkozású kutatóként, majd a Közgazdaságtudományi Egyetem oktatójaként dolgozik. 1986-1988 között az MTA aspiránsa. 1988-1992 között a Hanns Seidel Alapítvány ösztöndíjasaként vendégkutató a müncheni Kortörténeti Intézetben. 1995-től a történelemtudomány kandidátusa. 1996-tól az Országos Kriminológiai Intézet tudományos főmunkatársa, egyetemi docens. Rendszeresen publikál külföldön és itthon. Magyar nyelvű közleményei a Társadalmi Szemlében, a Valóságban, a Belügyi Szemlében, a Kritikában, valamint más rangos folyóiratokban és napilapokban látnak napvilágot. 1999-ben elnyerte a Soros György által létrehozott Open Society Alapítvány Research Support Scheme kutatói ösztöndíját.

Eddig megjelent könyvei:

Fasizmusértelmezések. Budapest. 1995.

Moderne Geschichte - Moderne Gesellschaft. Zum Studium der deutschen Sozialwissenschaften und der Diplomatie. Egyetemi jegyzet. Budapest. 1996. (társszerzővel)

Reziimé

A történész és kriminológus szerző a könyv első részében bemutatja a cigányok sorsát Közép-Európában, részletesen foglalkozik a cigányok történelmi, szociológiai és kriminológiai sajátosságaival, kirekesztett helyzetükkel. Bemutatja a magyarországi cigányság történelmi útját, társadalmi helyét, jelenlegi, önkormányzatiságon nyugvó politikai és integrációs törekvéseiket, valamint a beilleszkedésüket gátló tényezőket és a velük kapcsolatos előítéleteket. Kritikusan elemzi mind a többségi társadalom, mind a cigány érdekvédelmi politika néhány szélsőséges és káros jelenségét, és rámutat a folyamatos, tárgyilagos kommunikáció szükségességére. A kriminológiai fejezetekben megállapítja, hogy a hátrányos helyzetű kisebbségek számos kérdést vetnek fel a kriminológia, mint kritikai tudomány számára. A cigányság esetében nem csak a bűnelkövetővé, hanem az áldozattá válással, bűnmegelőzéssel és a politikai korrektség hiányosságaival is foglalkozni kell, - állapítja meg.

A könyv legterjedelmesebb fejezetében a szerző nemzedéki összehasonlító vizsgálatokon nyugvó, empirikus kutatási eredményeit vonultatja fel. Az általa vizsgált börtönnépességet három etnikai csoportra, magyarokra, cigányokra és asszimilánsokra osztja. Megállapítja, hogy a börtönben fogvatartott cigányok és a cigány identitásuktól megválni akaró asszimilánsok a cigányságnak ama rétegéhez tartoznak, amely az elmúlt évtizedekben a legnagyobb modernizációs változásokon esett át, erős földrajzi mobilitást mutatott és jelentősen javított vagyoni helyzetén. Körükben ma is a magyar csoportnál erőteljesebb életmód- és környezetjavulás zajlik, amely már a szülők nemzedékében megkezdődött. A gyermekkori családi és környezeti mikrostruktúrák valamint a munkaerő-piaci helyzet tekintetében a magyar csoporttól a cigány csoport felé mutató lejtő figyelhető meg. Az asszimilánsok mutatói alig gyengébbek a magyarokénál, a cigányok nagyobb lemaradással követik őket. A cigány bűnelkövetők iskolázottsága messze elmarad egyéb szociális mutatóiktól és a két másik etnikai csoport - különben alacsony - színvonalától is. E családok jövedelemtermelő képessége azonban sokkal jobb, mint azt iskolázottsági szintjük indokolná. Forrásaik között fontos szerepet játszhatnak: a legális és illegális munkavállalás, a szociális juttatások. Az asszimilánsok és cigányok jelentős része fontos jövedelemforrásának tekinti a vagyon elleni bűnelkövetést, azzal céltudatosan él. A börtönben fogvatartottak egészségi állapota egészében rossz: a magyarok felől a cigányok felé haladva romlik. Az asszimilánsokat és cigányokat súlyos lelki teherterhelések

nyomasztják, hajlamosak a szélsőséges konfliktusmegoldásra, súlyosan megszenvedik a társadalmi adaptációval járó nehézségeket.

A cigány származásúaknál gyakran gyermekkorban kezdődnek a bűnöző karrierok, a bűnöző milió, állami gondozás, javítóintézet kövezi ki az utat, amelynek végén professzionális bűnelkövetővé válnak. Jellemző a csoportos bűnelkövetés, mégsem beszélhetünk igazi szervezett bűnözésről. Ennek ellenére fennáll a veszély, hogy cigány elkövetői csoportok az igazi szervezett bűnözés munkavállalóivá válhatnak. A cigány származású fogvatartottak legjelentősebb hányada többszörös bűnismétlő, arányuk 80% - a magyar csoportban talált érték kétszerese. Bűnözői karrierjüket súlyosabb cselekmények jelölik ki, mint a magyarokét. Bűnelkövetésük valamennyi területén fokozott agresszivitás nyilvánul meg. Az előzetes letartóztatásban a cigány származásúakat szignifikánsan gyakrabban ér diszkrimináció, bántalmazás, mint magyarokat. Gyakori a kényszervallatás, akadályozzák az ügyvéddel való kapcsolatteremtést, a kirendelt védők hanyagul bánnak védenekkel és ügyükkel. A bírói munkában és a büntetés-végrehajtási intézetekben ezzel szemben részrehajlás nem mutatkozik. Az elítéltek repesve várják a szabadulás pillanatát, de jövőképeik sokban irreálisak. A cigányok identitástudatát mérhetetlen belső feszültségek jellemzik, öngyűlöletet és megvetést éreznek saját etnikumuk iránt. Erős integrációs vágy, más oldalról viszont elzárkózás munkál bennük a többségi társadalommal szemben. Számolni kell azzal, hogy a cigányság integrálódásának és modernizációjának zökkenői miatt a cigány elkövetők még hosszú ideig felülreprezentáltak maradnak a bűnözésben.

A kötet utolsó fejezete a magyarországi bevándorlással, különösképpen az illegális bevándorlással és menekültkérdéssel foglalkozik. A történelmi vonatkozások ismertetése után a szerző terjedelmes statisztikai anyagra támaszkodva részletesen tárgyalja a 90-es évtized jogi szabályozásait, a bevándorlók és menekültek beilleszkedésének lehetőségeit. Tanulmánya utolsó részeiben kitér a felmerült hiányosságokra, kritikákra valamint az új menekültügyi törvény rendelkezéseire.

English summary

The study of the author, as historian and criminologist, placed in the first part of this book, introduces destiny of the Romas in Middle-Europe, circumstantially handles their historical, sociological and criminological character, their debarred situation. He presents the Hungarian Romas' historical path, social position, present, political and integration efforts based on constitutionally guaranteed self-government, as well as the integration-hindering factors and prejudices related to them. He critically analyses some of the extreme and harmful phenomena as of the major society, as the Roma lobby politics and points to the necessity of continuous, objective communication. In the criminology chapters, he states that the disadvantageous minorities suggest several questions to the criminology and critical science as well. In the case of the Romas, beside the problematic of the crime offenders, the questions of becoming victim, crime prevention and the deficiency of political correctness also are to be handled.

The book's largest chapter presents the results of an empirical research, based on the author's generations-comparative investigations. He sorts the scanned imprisoned population into three ethnic groups, the Hungarians, the Romas and the assimilants. He states, that the imprisoned Romas and the Roma identity abnegating assimilants belong to

the Roma stratum, which went through the uttermost modernisation change, showed vehement geographic mobility and momentarily bettered its substantial position in the last decades. Latter groups are running through a powerful lifestyle- and environmental changes yet today, which changes began in their parents' generation. Considering the childhood's familiar and environmental microstructures and the manpower-market situation, there is a receding pointer from the Hungarian group towards the Roma group. The indicators of the assimilants are slightly poorer than the Hungarians, the Romas follow them with a bigger lag. The Roma offenders' educational level is far fail to its other social indicators and to the two other ethnic groups' - otherwise low – standards, too. The income-producing capability of these families is however much bigger, than that the educational levels would justify. The legal and illegal employment, the social allotments have significant role among their sources. A remarkable number of the assimilants and Romas consider the property crime as an important source of incomes and live with it purposefully. The health condition of the prisoners is poor in general: it falls off going from the Hungarians toward the Romas. The assimilants and Romas are oppressed by serious psychic burdens, they are susceptible to extremely solve the conflicts and sorely suffer from the social adoption related stresses.

In the case of the people of Roma origin, the offender career often begins in childhood, the criminal surrounding, government nursing and juvenile penitentiary stones the road, on which end they become professional criminals. The gang crime is typical, still one can not talk about real organised crime, but there is the risk, that Roma offender groups would become the employees of it. The significant percentage of the Roma originating prisoners are recidivists, they rate 80% - double of the value found in the Hungarian groups. Their criminal career is signed by heavier actions, as of the Hungarians. An increased aggressiveness manifests in any field of their crime activity. During the detention under remand, the Roma originating offenders are remarkably more often discriminated, injured, than Hungarians are. The violent, under-pressure interrogatories, hindrances of contacts with the lawyer are frequent. The barristers appointed by the court treat the clients and their case negligently. On the other side, the juridical work and the penitentiary institutes do not show predilections. The convicts hardly wait the moment of release, but their visions of the future are unreal. The ethnical identity of the Romas is characterised by immense inner strain, they hate themselves and feel scorn for their own ethnic. They have vehement desire of integration, however on the other side, a reclusion against the major society labour in them. One must count upon that - because of the difficulties of the Romas' integration and modernisation - the Roma offenders will stay over-represented in crime for a long time.

The last chapter of the book elaborates the matters of the Hungarian immigration, most especially the illegal immigration and refugee-questions. After the review of historical relations, the author circumstantially treats the 90's decade legal regulations, the integration opportunities of immigrants and refugees based on a voluminous statistical material. The final sections of the study touch the deficiencies, critiques and the recent refugee-related law dispositions.

Fülszöveg vagy hátlapszöveg:

A történész-kriminológus szerző könyvében áttekinti a cigányok nyugat-európai és magyarországi történetét, tárgyilagosan bemutatja e kisebbség mai társadalmi helyzetét,

viszonyait, beilleszkedésének eredményeit és kudarcait, befogadásukat és kirekesztettségüket. Beszámol egy érzékeny, de mindenkit érdeklő témáról: a cigány bűnelkövetőkről és bűncselekmények cigány sértettjeiről, a bűnüldözés és igazságszolgáltatás velük szembeni eljárás módjairól. Kritikusan elemzi a cigány szervezetek munkáját is, és bemutatja legfrissebb, korábban nem publikált kutatási eredményeit. Könyvét kitekintésként egy kvázi kisebbség, a menekültek helyzetének történelmi és jogi szempontokat felvonultató elemzésével zárja.

(A kiadó)

Dr. Póczik Szilveszter

SZAKMAI ÖNÉLETRAJZ

- 1957. 10. 06.** Születés dátuma
1957 - 1977 Lakhely: Veszprém
1964 - 1972 Általános iskolai tanulmányok (oroszcsoztat)
1972 - 1976 Középiskolai tanulmányok, érettségi
Lovassy László Gimnázium (angol tagozat), Veszprém
1977 – 1978, 1985 Katonai szolgálat. - Hódmezővásárhely, Szeged, Pápa, Dunaújváros
1978 - 1983 Egyetemi tanulmányok - **Kossuth Lajos Tudományegyetem BTK**, Debrecen
Történelem - német nyelv és irodalom szakpárosítás
TDK tevékenység:
A századforduló német irodalma: Franz Kafka és műve
XX. század német történelme, és kultúrtörténete
1982-1983 Vendéghallgató - **Greifswaldi Egyetem, BTK**
1983 Egyetemi tanulmányok befejezése - Diploma (**KLTE**, Debrecen)
Szakdolgozati téma: A fasizmus-elméletek a történelemtudományban
Lakhely: Budapest
1983-tól
1983 - 1984 Középiskolai tanár –
Baktay Ervin Gimnázium, Dunaharaszti
1984 - 1986 Szabadfoglalkozású kutató, tolmács, oktató.
Foglalkoztatók: Minisztertanács Protokollosztálya; Külügyminisztérium,
Legfőbb Ügyészség, stb.
Tevékenység: tolmácsolás, szakfordítás, protokoll-tevékenység
1987 Házasság: szül. Farkas Emília (1968) - nemzetközi szállítmányozási üzletkötő
(2 gyermek: Póczik Zádor, Póczik Zita, szül. 1996.)
1986 - 1988 Tudományos továbbképzési ösztöndíjas, (ASPIRANTÚRA)
Magyar Tudományos Akadémia, Tudományos Minősítő Bizottsága
Téma: Szélsőjobboldali mozgalmak és diktatúrák a XX. században.
Témavezető: Prof. Dr. Ormos Mária, JPTE, Pécs
1988 MTA-pályázati különdíj:
Pályázati munka:
Modernizáció- és mobilizáció-elméletek a társadalomtudományi kutatásban
(ld. publikációk)
1987 - 1988 **Szerződéses egyetemi oktató**
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Idegen nyelvi Intézet,
Budapest
Oktatási területek: Bevezetés a német nyelvű területek ország-ismeretébe,
bevezetés a gazdasági, kereskedelmi szaknyelvbe,
1988 - 1992 A **Hanns Seidel Alapítvány** tudományos ösztöndíjasa, vendégkutató
Institut für Zeitgeschichte, München
Téma: A német társadalom az I. világháború után.
A kandidátusi értekezés előkészítése. Mentor: Prof. Dr. Hermann Graml

1992 - 1994

Egyetemi tanársegéd**Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem (BKE), Idegennyelvi Intézet, Budapest**

Tevékenységi területek: Nappali, levelező, tanár szakos, valamint át- és továbbképzésben résztvevő hallgatók oktatása (előadás/szeminárium, spec. koll.), vizsgáztatása. Tan- és vizsgaanyagok készítése, szakirányú kutatás, új társadalomtudományi szakképzés oktatási rendjének és tananyagának kidolgozása, nemzetközi kapcsolattartás, konferenciaszervezés, pályázatok (pl. TEMPUS, FEFA, PHARE) kidolgozása és benyújtása, továbbképzéseken és tanulmányutakon való részvétel.

Oktatási területek: Politikai és gazdasági ország-ismeret I-II: Németország, Ausztria, Svájc; Bevezetés a társadalomtudományi és diplomáciai szakkommunikációba, Gazdasági szaknyelv, és szakkommunikáció technikái, stb.

1994

Kandidátusi fokozat megszerzése

Értekezés: Fejezetek a fasiszmusok politika- és társadalomtudományi értelmezéseinek történetéből (Szerkesztett változata publikálva, ld. publikációk)

1994-1996

Egyetemi adjunktus (BKE),

Oktatási területek: német politika-, társadalom- és kultúrtörténet társadalomtudományi, jogi és gazdasági szaknyelv, fordításelmélet, fordítástechnika, leíró nyelvészet.

Projektvezető - új szakképzés előkészítése: A társadalomtudományi és diplomáciai szaknyelv és kommunikáció (oktatási rendszer kidolgozása)

Tananyagfejlesztés: Einführung in die deutschen Sozialwissenschaften und in die Diplomatie - Egyetemi jegyzet a fenti szakirány tanulmányozásához (ld. publikációk)

Továbbképzések:

- IIK-Düsseldorf: Gazdasági szaknyelvi és üzleti kommunikáció - nyári egyetem -, PHARE
- IIK-Düsseldorf: Kereskedelem és tőzsde - nyári egyetem - DAAD
- Drezdai Egyetem DaF: Kulturelle Landeskunde - Egy hónapos továbbképzés - DAAD
- Tübingeni Egyetem: Federalism in Europe: Traditions, Structures, Perspectives - IZT
- Tübingeni Egyetem: Politische Strukturen Europas in historischer Perspektive - IZT
- Lipcsei Egyetem: Wirtschaft und Wirtschaftsstrafrecht in Deutschland und Europa - IZT

Kutatóút:

- Három hónapos kutatói ösztöndíj Münchenben (HSS-follow-up)
Téma: A német társadalom a 2. világháború után

Tanulmányút:

- a párizsi Gazdasági Tudományok Főiskoláján (FEFA)
- az Athéni Egyetem Társadalomtudományi Intézetében (FEFA)

Pályázat: OTKA egyszeri publikációs támogatás elnyerése

Konferenciaszervezés: Nyelvtanárok át- és továbbképzésének illetve oktatási tevékenységének tapasztalatai (1995. 06. 03-05. BKE)

- 1994-1996 Országos Kriminológiai Intézet (OKRI), Kriminológiai Osztály
Tudományos főmunkatárs**
Kutatási témák: rendszerváltás és kriminalitás, nemzetközi szervezett bűnözés, határokon átlépő bűnelkövetői csoportok, nemzetközi igazságügyi és bűnüldözési együttműködés, illegális bevándorlás és menekültügy. Szélsőséges politikai csoportok aktivitása, kisebbségek és a bűnözés, nagyvárosi bűnözés és bűnmegelőzés, bűnelkövetői csoportok a börtönben.
- 1996-tól **Projektvezető,**
Kutatási főprojekt: Hátrányos helyzetű kisebbségi, bevándorló és bűnelkövető csoportok Magyarországon és környezetében
- 1995-1996 **Vendégoktató** a Veszprémi Egyetemen
Oktatási terület: Németország politikatörténete (Ország-ismeret), fordításelmélet és -technika, verbális kommunikáció.
- 1995-1996 **A Tübingeni Egyetem EZIFF (Baden-Württemberg) továbbképzési és nyári-egyetemi oktatási munkabizottságának tagja –**
Tevékenység: Európa föderális és regionális struktúrái - rendezvények, konferenciák
- 1996-2000 (09.30.) Egyetemi docens (BKE)**
- Továbbképzés:**
- Tübingeni Egyetem: Minderheitenpolitik in Mittel- und Osteuropa - IZT-ösztöndíj
- Tanulmányút:**
- Tübingeni Egyetemen Kriminológiai Intézetében (20 nap HEUNI-ösztöndíj)
- Kölni Egyetem Kriminológiai és Jogszociológiai Intézetében (10 nap - OSI-SOROS-ösztöndíj)
- Tübingeni Egyetem Társadalomtudományi Intézetében (10 nap - OSI-SOROS-ösztöndíj)
- Konferenciaszervezés:**
- Korruption und Ethik in Politik und Wirtschaft. 1996. február 22-25. Budapest
- 1998- **Szakmai igazgató –**
SYLCONS Jogi és Kereskedelmi Szakfordító Iroda
- 1999 **Témavezető –**
Middle-European Police Academy (KERA/MEPA) nemzetközi posztgraduális képzése
- 1999-2001.06.30. Nemzetközi kutatási ösztöndíjas (grant)**
Open Society Institute - Research Support Scheme - Prága,
- Kutatás:** Egyes kisebbségi és bevándorló csoportok kriminalitása (kutatási eredmények publikálva, ld. publikációk)
- 2000-2001 Magyar projektvezető:**
Projekt: Közbiztonsági és társadalmi problémák egyes közép-európai nagyvárosokban (Hamburg, Bécs, Budapest, Krakó, Leiden)
EU-PHARE nemzetközi kutatási projekt
- 2001 Tanszékvezető**
Szolnoki Főiskola, Idegen nyelvek Intézete
- 2009.09.01-től Vendégtanár – Zsigmond Király Főiskola – Nemzetközi és Politikai tanulmányok Intézete**
- 2010.01.01-től Vendégtanár – Dunaújvárosi Főiskola – Társadalomtudományi Tanszék**

TUDOMÁNYOS ÉS TÁRSADALMI TESTÜLETI TAGSÁG

1995-1996	A Tübingeni Egyetem EZfFF (Baden-Württemberg) továbbképzési és nyári-egyetemi oktatási munkabizottságának tagja.
1998-tól	A Magyar Kriminológiai Társaság tagja
1999-2006	Hanns Seidel Alapítvány Magyar Ösztöndíjasainak Szövetsége - elnök
2008-tól	Alkalmazott Társadalmi Kutatások Intézete - Közhasznú Alapítvány kuratórium elnöke

Nyelvismeret

Német
Angol
Orosz

Szintje

Felsőfok
Konferencia-szint
Gyenge társalgási szint

NÉHÁNY FONTOSABB TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNY

Könyvek

- Fasizmusértelmezések, Biadrukt kiadó, Budapest, 1995.
- Cigányok és idegenek. Felsőmagyarország kiadó. Miskolc, 1999.
- Moderne Geschichte - Moderne Gesellschaft. Ein Lehrbuch zum Studium der Sozialwissenschaften und der Diplomatie. Egyetemi jegyzet BKE IOK. Budapest. 1995 (társszerző: Tefner Zoltán).
- Cigány integrációs problémák. Kölcsey Intézet kiadása, Budapest, 2003.
- Társadalmi összefogással a lakásmaffia ellen. (CD melléklettel, társszerkesztő: Dunavölgyi Szilveszter. BMK. Budapest. 2006.
- Nemzetközi migráció - nemzetközi kockázatok (CD melléklettel, társszerkesztő: Dunavölgyi Szilveszter). HVGORAC Kiadó. Budapest. 2008.

Tanulmányok

- Elméletek a modernizációról. Szociológia. 1989. 3-4. szám. 237-273. o.
- Modernizációelmélet és fasizmusértelmezés. Társadalmi Szemle, 1990. 8-9. sz. 32-43. o.
- Zwischen Hoffnung und Zweifel. Ungarns jüngster Weg in die Demokratie. In: Ungarn-Jahrbuch, Zeitschrift für Kunde Ungarns und verwandte Gebiete, Hg: G. Adriányi; H. Glassl; E. Völkl; Jg. 1991. Bd 19. Verlag Ungarisches Institut München. 1992. S. 264-285.
- A fasizmusok kérdéséhez. Valóság. 1993. 1. szám. 19-34. o.
- Bolsevizmus, fasizmus, totalitarizmus. Eszmélet. 1993. 18-19. szám. 168-185. o.
- Regionalism, Federalism and the national minorities in Eastern Central Europe. In: Kétnyelvűség - Nyelv- és Kultúrokológiai Szaklap, 1994. 4-5. szám. 68-80. o.
- Horthy Miklós dinasztikus tervei. Mozgó Világ. 1994. 7. szám. 71-75. o.
- Maffiózók internacionalizmusa - Szervezett bűnözés nemzetközi perspektívában. Kritika. 1995. 11. szám. 20-22. o.
- Egy kisebbség végzete. Cigány sors és cigány Holocaust Németországban. Valóság 1997. 8. szám. 77-93. o.
- Nemzetközi szervezett bűnözés tegnap és ma. Társadalmi Szemle 1997. 11. szám. 19-34. o.
- Illegális bevándorlás és menekültkérdés a mai Magyarországon. Társadalmi Szemle. 1998. 4. szám. 34-53. o.
- A roma kisebbség szociológiai problémái. Magyar Tudomány. 2003. 1. szám. 99-111. o.
- Sozialer Wandel und grenzüberschreitende Wirtschaftskriminalität in Ungarn. In: Gropp, Walter (Hg.): Wirtschaftskriminalität und Wirtschaftsstrafrecht in einem Europa auf dem Weg zu Demokratie und Privatisierung. Leipzig 1998. S. 233-256.
- Ausländische Straftäter in Ungarn. In: Mitteleuropäische Polizeiakademie und Österr. Bundesministerium f. Inneres (Hg.): Internationale kriminelle Gruppen. MEPA Verlag, Wien, 2000. S. 59-75.

- Az iszlám forradalom. Polgári Szemle. 2005. 9. szám. 7-29. o.
- A nemzetközi terrorizmus fontosabb összetevőiről. Magyar Tudomány. 2005. 10. szám. 1269-1278. o.
- Bevezetés a terrorizmus kriminológiájába. Definíció, tipológia, jog és történelem. Kriminológiai Közlemények 43. kötet, Budapest 2006.
- A terrorizmus kriminológiai perspektívában. Rendészeti Szemle. 2006. 9. sz. 45-59. o.
- A bűnözés és a kisebbségek. In: Gönczöl K. - Korinek L. - Kerecsi K. - Lévay M.: Kriminológia – Szakkriminológia. Tankönyv. CompLex kiadó. Budapest 2006. 579-596. o.
- Nemzetközi migráció, kisebbségek, társadalmi kockázatok és megoldások. Polgári Szemle. 2006. december. 14-36. o.
- A terrorizmus biológiai és pszichológiai elméletei. Világosság 2007. 5. szám 25-41.o.
- Nemzetközi migráció - nemzetközi kockázatok. Magyar Tudomány. 2008. szeptember. 1095-1107. o. (Társszerzők: Dunavölgyi Szilveszter - Fehér Lenke - Jagusztin Tamás - Windt Szandra)
- A nemzetközi migráció tendenciái a 20. és 21. században elméleti és történelmi nézőpontból. In: Póczik Szilveszter-Dunavölgyi Szilveszter (szerk.): Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok. HVGORAC, Budapest, 2008. 31-120. o.

Budapest, 2010. június 23.

A handwritten signature in black ink on a light blue background. The signature is written in a cursive, flowing style and reads "Póczik Szilveszter Tamás".

Dr. Póczik Szilveszter